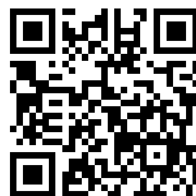

HRVATSKA BOGOSLOVSKA AKADEMIJA

CROATIA SACRA

ARKIV
ZA
CRKVENU POVIJEST HRVATA

v. 4

GODINA 4

UREDIO
Dr. phil. MIROSLAV VANINO

ZAGREB
1934
TISAK NADBISKUPSKE TISKARE

KAZALO (INDEX).

Strana (Pagina)

KRSTO STOŠIĆ (ŠIBENIK):

BENEDIKTINKE U ŠIBENIKU.

DVIJE RIJEČI UVODA.

1. Sv. Benedikt i njegov red.

Sv. Jeronim († 420. god.), dika i ponos Dalmacije, rođen u Stridonu (vjerojato današnjem Grahovu u Bosni), koncem IV. vijeka spominje, da na dalmatinskim otocima, gdje buči i lupa more o strmenite klisure, prebivaju mnogi pustinjaci. Ko zna, da li su one silne gomile kamenja, koje se vide po Krunarskim (Koronati) i drugim otocima još iz dobe onih pustinjaka? Među asketama po otocima bijaše Jerenimov sugrađanin i prijatelj Bonoz i Marcel. Učeni Bonoz se posvetio kontemplativnom životu, iako ga u životu čekahu časti i bogatstvo. Svetac ga stavlja za uzor drugima. Za Bonozom pođoše u pustinje Marcelin, đakon Julijan, Nepocijan, ujak mu Heliodor te bogati Julijan, kome sv. Jeronim piše: Gradiš samostane i hraniš po dalmatinskim otocima veliki broj svetaca (pustinjaka). U Jeronimovo doba bilo je i samostana u Dalmaciji, gdje su živjeli redovnici po pravilima sv. Antona opata, tebaidskoga pustinjaka. Papa Zozim također piše god. 418., da u Dalmaciji ima četa pustinjaka.

Na Zapadu je započeo novi redovnički život sa sv. Benediktom. Rodio se u Nursiji u zelenoj Umbriji god. 480. God. 1929. navršilo se 1400 godina, otkada je podigao samostan na Monte Cassinu, kao svjetionik cijelome svijetu. Tu je bilo sijelo redovničke matice za svu zapadnu Evropu. Sv. Benedikt je na onom brdu porušio hram Apola i oltar Venere, a podigao je sv. Križ i lik prečiste Djevice. Ovaj patrijarha sa svoijm redovnicima, s kršćan. civilizacijom i kulturom uzdiže se poput sunca nad propašću poganskog rimskog imperija, te prkosi burama i olujama, koje su nastale za seobe divljih naroda. Njegovi su samostani prave oaze u općoj duševnoj pustinji, koje je Bog čuvao za obnovu svijeta i uzvišenje katoličke Crkve.

Na mirisavo i plodno brdo Cassina hrle tisuće i tisuće ljudi sa svih strana svijeta. Tamo dolaze pape, biskupi, svećenici, kraljevi i veliki duhovi kao kralj franački Karlo Veliki, longobardski Rakis, Henrik sveti, Konrad II., Henrik III., sv. Vojtjeh iz Praga i sv. Odilo iz Clugnya. Ko bi nam znao kazati značenje samostana Clugnya, odakle izlazi veliki karakter i sveti reformator papa Grgur VII., Westminstera, St. Gallena, Einsiedelna, Monte Serrata, Emausa (Prag) i tolikih drugih razasutih širom bijeloga svijeta?

Red sv. Benedikta dao je kao ni jedan drugi bezbroj svetaca, blaženih, mučenika, ispovjednika i pobožnih redovnika, 28 papa, 200 kardinala, preko 1600 nadbiskupa i 4000 biskupa, pa dugi niz apostola evanđelja, uglednih opata, kršćanskih reformatora, učenjaka, profesora, odgojitelja i dobrotvora.

Benediktinci su gojili teološke nauke, filozofiju, povijest, liječništvo; bavili se umjetnošću i svakom znanošću. Podizali su škole, gostinjce, tvornice i knjižnice. Vodili su uzorna gospodarstva i gajili obrt. U narodima su širili svijetlo vjere i morala. Spasili su latinsku i grčku kulturu, prepisivajući klasične knjige. U naš'm su krajevima svi s reda gajili glagolicu i njom se služili pri službi Božjoj.

Bog je odredio, da neki redovi osobito cvatu u pojedinačnim epohama. Tako su Benediktinci u prvim periodama srednjeg vijeka imali ogromnu ulogu. Kasnije pak nadošli su Franjevci i Dominikanci, Isusovci kao i toliki drugi, kojima je plodna katol. Crkva. Istina, Benediktinci su se reformirali pod raznim imenima, ali su brojem nazadovali zbog nutarnjih i vanjskih nezgoda. Redu je mnogo naškodila reformacija, jansenizam, jozefizam, francuska revolucija, moderno poganstvo i t. d. Od 15.000 bened. samostana u XV. vijeku preživjelo je Napoleonov pad jedva 30. Danas Benediktinci broje 14 kongregacija s nekih 9070 članova. Uz to imaju Cisterciti (reformirani Benediktinci) 32 samostana, Trapiste 58 i Kartuzijanci 26. No i dandanas red sv. Benedikta ima glasoviti Solesmes za crkvenu glazbu, Schotten u Beču za povjesne studije, Beuron u Njemačkoj za novu kršćansku umjetnost, Seckau u Štajerskoj, Emaus u Pragu i t. d.

2. Benediktinski samostani u Dalmaciji.*

Povijest nam spominje najdrevnijeg Bendiktinca u Dalmaciji opata Martina, kojega je papa Ivan IV. (640—646 god.) poslao, da pokupi moći svetaca i tako ne propadnu u pljačkanju za seobe naroda.

Ovdje ćemo iznijeti popis dalmatinskih benediktinskih samostana uz nekoliko napomena, osobito za one bliže Šibeniku, a druge bez napomena, jer se o njima zna malo ili ništa, osim da su opstojali.

Rab. Samostan sv. Petra u Supetarskoj Dragi utemeljen je od gradske općine g. 1059. — Ženski samostan sv. Ivana evang. predao je franjevcima g. 1287. biskup Grgur Ermolao de Ermolais rečeni Koštica. — Ženski samostan sv. Andrije za plemićke djevojke valjda je iz 12. vijeka, a po nekima iz 14. — Od sam. sv. Ivana Krstitelja postoje danas samo ruševine. — Samostan sv. Stjepana na Barbatu (in Pistauro t. j. na Postrani). — Ženski samostan sv. Justine od g. 1574. ukinula je francuska vlada g. 180?. Danas je u ruševinama, ali crkva još postoji.

Pag. Samostan sv. Petra (in Valle) osnovan za biskupa Draga g. 1062. prestao je g. 1420. i porušen. — Samostan sv. Petra u Starigradu. — Samostan sv. Nikole u Povljani. — Ženski samostan sv. Margarite osnovan je g. 1321. u Starigradu, kasnije zapušten, ali ga je opet podigao Juraj Slovinja g. 1483. u današnjem Pagu. — Ženski samostan sv. Andrije osnovan je od zadarskog opata Madija u drugoj polovini 15. vijeka.

Molat. (Melada) imao je samostan sv. Benedikta u luci, koji je prestao g. 1420.

Ugljan. Hospicij sv. Mihovila na brijegu (gdje je danas visoka kula) postojao je kasnije pod imenom sv. Ante pustinjaka. Ukinut je g. 1579., a po nekima 1402. — Hospicij sv. Petra na rtu otoka ukinut je 1430.

Preko. Između Prekoga i Poljane postojao je samostan sv. Platona.

Zadar. Samostan sv. Krševana (Grisogono) od g. 918. bio je napušten, ali ga zadrani poprave i 19. XII. 985. predadu Madiju opatu iz Monte Cassina. Kralj Petar Krešimir IV. potvrdi mu g. 1067. imanja na Diklu i Pašmanu. Ukinut je za francuske vlade g. 1807.

* Istraživanje je benediktinskih samostana u hrvatskim krajevima još u razvoju. Ivan Kukuljević (Rad Jugosl. Akademije knj. 81) navađa ih 53 u Dalmaciji i Hrvatskoj. Doznajem, da g. Dr Mijo Barada sada sprema opseznu studiju o Benediktincima kod nas. Mons. Frano Bulić u sporazumu s Benediktincem o. Bedom Danzerom g. 1920. izradio je popis dalmatinskih benedikt. samostana, ali je rad zbog odmaklih godina napustio. Don Mate Klarić (Šibenik) sakupio je omašnu zbirku bilješki o Benediktincima i njihovim samostanima u svim našim krajevima. Neke podatke za šibensku okolicu daje Petar Kaer u Povjesnim crtama grada Šibenika i njegove okolice, I. dio, pogl. 11, a nekoje sam sâm našao. Pri sastavu ovoga popisa, uvažio sam osobito neobjelodanjene bilješke mons. Bulića i Klarića.

U *Zadru* je podignut g. 1066. ženski samostan Sv. Marije zaslugom hrv. princese Čike, rodice kralja Petra Krešimira Velikog. Čika je od plemićkog roda Madija iz Zadra, od koga je bila također plemenita i slavna kraljica Jelena, žena hrv. kralja Mihajla Krešimira II., a majka Stjepana Držislava. Čika se udala za nekoga Andriju, sina Babova (Papova?) koga su zlikovci ubili. Udova Čika »za spas svoje duše« odluči da osnuje samostan. Kad ga je dogradila, uđe ona s kćerkom Domom, da postanu redovnice. Crkvu s lijepim starim zvonikom, koji je sagradio kralj Koloman g. 1105., darovaše Benediktinci sv. Krševana novom samostanu. Čika upravo na Božić dođe u Šibenik pred kralja Krešimira, da dobije »kao mila sestra kraljevsku slobodu« za svoj samostan. On joj zajamči mirno uživanje imanja. Čini se, da je na zemljištu, gdje je i danas najstariji dalmatinski samostan, postojao drugi od g. 920. — Samostan Sv. Platona iz druge polovine XII. vijeka ustupio je g. 1248. nadbiskup Lovro Periandra Dominikancima. — Ženski samostan Sv. Dimitrije, također iz druge polovine XII. vijeka, bio je, čini se, naseljen od Benediktinki iz ženskog samostana Sv. Tome u Biogradu na m., kad su ovaj grad porušili Mlečići g. 1126. No u Zadru bio je samostan potpuno zapušten g. 1202., kad su navalili križari, te potpuno ukinut g. 1210. i kao nagrada dan Benediktincima na Tkonu. — Samostan Sv. Katarine osnovan svakako prije 12. vijeka, uništio je požar g. 1110. — Ženski samostan Sv. Nikole dolaskom sv. Franje u Zadar napustio je regulu sv. Benedikta, i redovnice su postale Franjevke.

Benkovac. Vijest o opatiji Sv. Petra od Bojišća u benkovačkoj kuli potječe iz 12. vijeka.

Vrana. Ne zna se, kad je ustanovljen samostan Sv. Jurja, koga je g. 1076. uoči svoje krunidbe kralj Zvonimir poklonio sv. Stolici. Zbog njega je g. 1168. nastala rasprava između templara i skradinskog biskupa. G. 1190. bio je porušen.

Nin. Samostan Sv. Marije i Marcele po Kasiju osnovan je u 10. vijeku, a porušen g. 1646., da se u nj ne ugnijezde Turci. — Samostan Sv. Ambroza zapušten je g. 1426.

Ljubač. Ženski samostan Sv. Marije s crkvom bio je dotiran od neke plemićke obitelji iz Zadra.

Novigrad. Samostan Sv. Pavla porušen je g. 976. — Postojao je i samostan Sv. Kate.

Karin. Samostan Sv. Jurja osnovan je u 10. vijeku, po nekoj oporuci iz g. 1114. u arkivu Sv. Krševana u Zadru. Početkom 15. vijeka prešao je u komendu.

Obrovac. Samostan Sv. Jurja u Ravnoj (de Kopriva), gdje je grobište blizu obrovačkih Jesenica, osnovao je ban Stjepan g. 1052., a postojao je još g. 1435.

Biograd. Samostan Sv. Ivana sagrađen je g. 1059. u Rogovu (na putu od grada k Vranskom jezeru), gdje mu je kralj Petar Krešimir darovao imanje. Danas se mjesto zove »opatija«. Poslije porušenja Biograda preseliše se Benediktinci na Tkon (otok Pašman), gdje se novi samostan prozove imenom Sv. Kuzme i Damjana zadržavši dakako imanja u Rogovu. Češki kralj Karlo IV. pozvao je g. 1347. odavle dva vrsna Benediktinca za profesore universiteta u Pragu, kamo su oni donijeli i starohrvatsku službu Božju. Ženski samostan Sv. Tome ap. spominje se g. 1069., a čini se, da ga je sa crkvom osnovao kralj Krešimir I. Iza porušenja Biograda nastavio je svoj život u Zadru pod imenom Sv. Dimitrije. — Samostan Sv. Bartola bio je blizu Biograda. — Ženski samostan Sv. Petra u Bubnjanima kod Biograda nastanile su Benediktinke iz Zadra, kad su ga osvajali križari g. 1202.

Pašman. Već smo spomenuli samostan na Tkonu sv. Kuzme i Damjana, na brdu Čokovu (Merlo). Zgrade postoje i danas. — Drugi je samostan bio Sv. Dujma, na rtu otoka.

Žirje. Samostan je podignut još prije nego onaj Sv. Ivana u Biogradu, jer su amo prešli neki njihovi redovnici s opatom Andrijom nakon rušenja Biograda.

Sustipanac, otočić kod Pirovca (Zlosela). Čini se, da su tu živjeli Benediktinci prije g. 1511., jer je šibenski plemić Petar Draganić tada naselio trećoretce glagolaše.

Otok Prvić. Samostan je osnovan g. 1267. pod imenom Sv. Marije »od Otoka«. God. 1463. tu su se naselili trećoretci glagolaši.

Stipanac, otočić u Prukljanskom jezeru kod Šibenika. Neki misle, da je i tu bio benediktinski samostan.

Ljuljevac. Pri tjesnacu pred šibenskom lukom postojao je samostan Sv. Nikole (de portu), koji se spominje g. 1095. (kad je njegov opat Petar bio na saboru u Zadru) sve do g. 1543., kad je na njegovom mjestu podignuta današnja lijepa tvrdjava pod istim imenom. Opatiji sv. Nikole pripadala je i crkva sv. Barbare u Šibeniku, (danas Sv. Barbara), koju je do g. 1447. dao graditi plemić Ambroz Mihetić i njegov sin Radoslav. Neki grbovi s mitrom na crkvi svjedoče nam i danas, da je pripadala benediktinskoj opatiji. Nadarje ukinutog samostana pripadalo je kaptolu stol. crkve sve do g. 1750. — Iza razorenja Biograda veliki broj njegova žiteljstva pribjegao je u *Šibenik,* pa i neki Benediktinci. Oni su se služili crkvom Sv. Grizogona (danas Sv. Ante opata), koju je za njih podigla obitelj plemića Radetića iz Biograda, ali također uz pripomoć šibenčana.

Knin. Samostan Sv. Bartola spominje se prvi put g. 1069. — Na brdu Gojnjača u kninskom polju postojao je neki samostan iz dobe hrvatskih vladara.

Trogir. Postojao je samostan Sv. Ivana Krstitelja, samostan Sv. Nikole, samostan Sv. Petra, te ženski samostani Sv. Andrije i Sv. Dujma (od g. 1064.) O njima vidi knjigu Pavla Andreisa, Storia della città di Traù, publicata per cura di Don Marco Peroević.

Kaštel Gomilica. Samostan je Sv. Marije od g. 852. — Samostan Sv. Petra u Klobučcu, u kaštelanskom polju, ustanovio je knez Trpimir 852., a porušen je g. 1420.

Split. Ženski samostan sv. Benedikta (nazvan s. Maria de Taurello) zapušten je u 19. vijeku. — Ženski samostan Sv. Eufemije ili Sv. Rajnera osnovan je za splitskog biskupa Lovre g. 1069. Danas je u njem vojnička bolnica. — Samostan Sv. Stjepana (de pinis) spominje se g. 1020. U njemu je boravio Stjepan II. Trpimir. Danas je tu grobište. — Postojao je samostan Sv. Nikole (de portu). — Samostan Sv. Marije na Poljudu sagrađen je g. 1030. po nekima 1032. God. 1450. je komenda slavnog kardinala Bessariona, a od 1458. do danas pripada Franjevcima.

Rupotine niže Klisa imale su samostan, koji je osnovao oko god. 850. ban Trpimir na svome dvorcu.

Solin. Samostan Sv. Mojsije opata spominje se g. 1078., ali g. 1103. ne spominje se više samostan nego crkva. — Postojao je samostan Sv. Stjepana. — Samostan Sv. Marije je bio na Otoku. Po Tomi arhiđakonu samostan sv. Mojsije i sv. Marije sagradila je kraljica Jelena. — Samostan Sv. Petra u Rižinama je od g. 852.

Poljica. Samostan Sv. Petra (de Gumay) u Selu osnovao je Petar Črno g. 1065. — Bio je neki samostan Sv. Mojsije kod »Mons crassus« (Gdje?).

Živogošće. Jedan kilometar od župske crkve »in loco Struj« postojao je benedikt. samostan.

Makarska. Samostan Sv. Petra bio je iz 12. vijeka.

Šolta je imala samostan Sv. Petra u Nečujmu (Gluhoj dolini).

Brač. Samostan Sv. Ivana u Povljima razorili su omiški gusari g. 1292., a polovinom 14. vijeka bio je zapušten. Po piscu Andriji Cicarellu bilo je na Braču šest opatija: u Postirama, na Brigu po-

više Postira, u Lovrenčini, u Stjepanskoj dragi kod Pučišća, neki kod Murvice i navedeni u Povljima.

Hvar. Samostan Sv. Ivana Krstitelja i samostan Sv. Nikole te ženski samostan od g. 1636., koji i danas postoji. — Starigrad je imao opatiju Sv. Marije.

Korčula je imala benediktinski samostan, gdje je sad franjevačka Badija.

Vis. Samostan Sv. Nikole valjda iz 9. vijeka. — Samostan Sv. Mihovila u Komiži osnovan je valjda g. 850. — Samostan Sv. Silvestra spominje se u buli pape Aleksandra III. g. 1181.

Dubrovnik i okolica. Ženski samostan Sv. Šimuna u Dubrovniku spominje se g. 1108. Samostan Sv. Sergija i Baka. — Ženski samostan Sv. Stjepana sagradila je kraljica Margarita u 10. vijeku. — Ženski samostan Sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku podignut je g. 1150. — Samostan Sv. Mihovila u Pakljenom je od g. 1272. — Samostan Sv. Marije na Lokrumu osnovan je g. 1023. od dubrovačkog vijeća i nastojanjem biskupa Vitalija. — Samostan Sv. Marije na Rožatu kod Dubrovnika. — Samostan na Daksi. — Samostan Sv. Filipa i Jakova u Višnjici ispod Ploča osnovao je g. 1222. dubrov. patricij Ivan Gundulić. — Ženski samostan Sv. Bartola blizu Dubrovnika. — Samostan na otoku pri ulazu u kanao, zvanom Gospa od Milosti. — Samostan Sv. Marije de Mercana u *Cavtatu.* — Samostan na otoku *Žanjicu.* — Samostan Sv. Andrije na otočiću blizu Dubrovnika osnovan je valjda najkasnije u 13. vijeku, ali ondje ima natpisa i ornamenata iz 11. i 12. vijeka. — Postoje razvaline samostana i crkve na malom ostrvu Ruda između Šipana i Lopuda.

Mljet je imao samostan Sv. Marije iz 12. vijeka.

Kotor i okolica. U Kotoru je bio samostan Sv. Mihovila, samostan Sv. Martina kod današnje crkvice sv. Ane i samostan Sv. Marije (in Funario), koji je osnovao Andreuci Saracenis koncem 8. vijeka. — Samostan Sv. Petra u Bagdašićima (s. Petrus de Gradez) bio je kod današnje crkve sv. Petra. — Samostan Sv. Dujma kod Perasta, samostan Sv. Marka i Mihovila u *Tivtu* (ad Pinitam), samostan Sv. Nikole kod sela Radomir (de Petraniza?), samostan Sv. Luke gdje je danas pravoslavno grobište u Krtolima, samostan Sv. Marije u Rotcu (de Rotez), utemeljen oko g. 1100, samostan u Risnu (de Resson), samostan Sv. Petra u Bijeloj (de Campo) blizu sadašnje crkve sv. Petra, samostan Sv. Petra u Šuranju (Škaljarima?), samostan Sv. Jurja pod Perastom (de Culfo), valjda iz 10. vijeka, samostan Sv. Mihovila u Privlaci (de Tombe) spominje se g. 1124., ženski samostan u Kotoru, gdje su danas Franjevke sv. Klare. Neke od ovih samostana u Boci kotorskoj spominje pismo pape Klementa VI. na cara Dušana g. 1346.

Budva je imala samostan Sv. Marije.

Danas u Dalmaciji postoje samo samostani Benediktinka na Rabu, Pagu, u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Hvaru i Korčuli. Po uzoru sv. Skolastike, kojoj je brat sv. Benedikt sagradio samostan također na Monte Cassinu, redovnice se bave molitvom i radom, napose uzgojem ženske mladeži.

I. SAMOSTAN SV. SPASA.

Samostan sv. Spasa s crkvom nalazi se ondje gdje je danas župski stan pravosl. paroha, »Bovanova škola« s dvorištem i pravoslavna crkva. Znade se, da je tu nekoć bilo sijelo templara, koji su vladali Šibenikom i Klisom. Lovro Fondra (povjesničar iz Šibenika, auktor djela o sv. Šimunu Bogoprimcu u Zadru. Pokopan je

u našoj crkvi sv. Lovre, † 1709.) pripovijeda, da se je g. 1659. nadograđivala crkva sv. Spasa i na zidovima se još vidjeli grbovi templara. Tom prigodom postavljali su se temelji velike kapele i našla se neka grobnica, u kojoj je bilo zakopano neraspadnuto tijelo jednog templara u odjeći i sa znakovima njegova reda. Kad je g. 1312. papa Klement V. ukinuo templarski red, u Šibeniku u njihov samostan nasele se flagelanti (bratovština bičevalaca). No g. 1349. i njih je ukinuo papa Klement VI. Iza toga su u šibenskom samostanu boravile neke plemićke gospođe, kako se to razabire iz breva pape Bonifacija IX. od 1. januara 1391., šta Farlati navodi u cijelosti.[1] Na molbu šibenskoga plemićkog vijeća papa je tim brevom odobrio ženski samostan za dvadeset plemkinja. Vijeće se pobrinulo za razne dohotke redovnicama, osobito na Žirjama. Isprva su živjele po reguli sv. Klare, a 1493. primile su regulu sv. Benedikta. Evo što o tome kaže povjesničar iz Šibenika Dinko Zavorović u svom još neobjelodanjenom rukopisu (kod Jugosl. Akademije): »U god. 1395. prema odredbi Vijeća bile su uvedene redovnice u crkvu Sv. Spasa, dok je još tu postojala družba bičevalaca, koja ima svoj početak u Italiji, pa se otuda raširila po Njemačkoj i Francuskoj, dok nije ukinuta apostolskom odlukom. Uvedene prve plemićke djevice iz grada, živjele su čisto i stidno i ostavile su iza sebe ime ne doduše vrijedno zbog kakvih djela, nego što su dale poticaj drugima, koje su ih s vremenom slijedile, a kojih je doličan broj. Ove časne majke, koje su isprva živjele u zajednici ili pojedinački, primile su regulu sv. Benedikta godine 1493. po nastojanju Vijeća. Među prvima, koje su uvedene bila je neka Klara izvana (strankinja). Ona je vodila upravu samostana, ali je izišla iz njega i bila je ponijela sa sobom kraljevski privilegij, po kojem je imala soline, koje do danas uživaju čč. Majke, iako je veliko Vijeće svom mogućom pomnjom kušalo da ih se domogne.«

U noći 25. kolovoza 1457. zahvatio je veliki požar Šibenik. Izgorjelo je mnoštvo kuća, pa i samostana i crkava. Tako je bio oštećen i benediktinski samostan. Nalazim, da je kroz godine 1667.-1673. bio temeljito popravljen. Radnje jesu obavljali M a t e j K l i š a n i n i M i h o v i o T r i f o n i, pa neki »mistro di Zara« i meštar V i c k o klesar (valjda P r o k i ć). Stalno je, da je opet požar prije g. 1723. oštetio samostan i crkvu.

Danas se ne nalazi na redovničkim zgradama nikakav natpis ili grb, osim jednog natpisa na pragu prizemnog prozora prema dvorištu na kojem stoji: LOCVS ISTE SANCTVS EST. Bog zna otkud je tu donesen.

Redovnice. U doba biskupa J u r j a Š i ž g o r i ć a (1437—1453.) često se spominje opatica V e l a, koja je dugo i pohvalno vršila

[1] D. F a r l a t i, Illyricum Sacrum IV. 464. ... Quod in civitate Sibenicensi... quaedam ecclesia sub vocabulo Salvatoris sit constructa, apud quam nonnullae mulieres non tamen alicuius regulae approbatae professae resideant.

svoju službu. Prema prvotnim odredbama u samostanu su imale boraviti šibenske plemkinje, najviše njih 20, ali se vidi, da je tu bilo i strankinja. G. 1497. tuže se redovnice, da neke strankinje hoće da budu duvne, a jedna iz samostana Sv. Blaža u Mlecima opaticom. Mletački im dužd na to odgovori, da su Šibenčani opskrbili svoje samostane Sv. Spasa i Sv. Katarine za svoje kćeri i sestre, a ne strankinje, i da u njima imaju biti opatice samo iz Šibenika. (Miagostovich V., Per un Diario sebenicese III. 4—5. god. 1910.) God. 1488. bila je opaticom neka Zavorović.

U jednom ugovoru za zemlje od 3. III. 1597. spominju se koludrice Katarina Tavelić, Katarina Ivetić, Rafaela Ivetić, Nikica Mišić, Teodosija de Theodoseis Anđela Semonić i Gabrijela Tobolović. Ova Gabrijela bila je opaticom 1613—1615., a umrla je 1617.. God. 1627. i 1642. bila je opaticom Margareta Simonić, 1659. i 1668. Teodozija Vrančić, g. 1680. Kerubina Šižgorić, g. 1728. Justina Divnić, g. 1735.—36. i 43. Antica Divnić Malpašić, g. 1753. Ana Marija Semonić, g. 1764. Lonza Fenzi, g. 1768. i 1773. Franciska Marija Semonić, g. 1776. neka Tobolović, a g. 1806. bila je zadnja redovnica i opatica Marija Marina Semonić.

Pjesnik Juraj Baraković u svojoj »Vili Slovinci« hvali uvelike opaticu Rafaelu Ivetić kao i njezinu sestru u redu, koje su svojim nevinim molitvama već spasile Šibenik od Turaka, Pjeva: »Jao bi gradu bilo, jur bi sta' na gore — Da bi njih ne bilo ali njih pokore.« Rafaela, veli pjesnik, neprestano tuguje za braćom, koji su joj mladi preminuli. On je sam pošao k njoj i preporučio se njezinim molitvama. Opatica Rafaela bila je kći Jeronima i žene mu Klarice. Rodila se oko 1540. a ušla u samostan oko 1560. Po smrti opatice Marije Mišić († 28. XII. 1598.) sve su redovnice izabrale na Novo Ljeto 1599. Rafaelu za opaticu. U toj službi je ostala 12 godina. Čuveni izumitelj biskup Faust Vrančić posvetio je Rafaeli i njezinim redovnicama knjigu »Život nekoliko izabranih divic.« (Štampano u Rimu 1606.) Rafaela se zahvalila na službi 4. XI. 1610. Novu opaticu Gabrijelu Tobolović nijesu sve redovnice priznavale, iako ju je 1. svibnja 1611. biskup uveo u službu. Tek 3. kolovoza iste godine sve su se redovnice izmirile i obećale poslušnost novoj opatici. Rafaela je umrla u 80. godini, 31. X. 1620. Dominik Ivetić u svojoj oporuci 11. VII. 1649., između ostalog, ostavlja svojoj sestri Rafaeli redovnici 100 dukata, da moli Boga za njega i njegove pređe, k tome još 16 zemalja, što po njezinoj smrti ima pripasti oltaru sv. Ante u šibenskoj crkvi sv. Frane. Ova druga Rafaela umrla je od kuge 1649., a Dominik isto od kuge 1650.

God. 1615. prikazivale su redovnice dvaput u veljači hrvatsku predstavu (misterij) Tri Kralja, za duhovnu utjehu, kako je to bilo napisano u jednoj knjižici (libretto scritto in schiavo). Predstava se držala u govornici, a gledaoci su stajali u crkvi videći sve kroz pro-

zór. Prisustvovalo je oko 40 osoba, najviše gospođa od rodbine redovnica. Prva predstava počela je od Zdrave Marije i trajala sve do dva sata iza ponoći. Djevojčica od 13 god. Jelena Vrančić bila je obučena »po hrvatsku (alla croata)« u benezacima (hlačama) i dolami do koljena, sestra Anđela Mihetić u muškom odijelu sa turbanom na glavi, s. Mihovila Teodosio na muško po hrvatsku, s. Diodata Vrančić kao kralj na muško, slično Anđeli, s turbanom, s. Anđela Divnić također kao Kralj u crnom odijelu u društvu s djevojčicom Dobricom, kćerju plemića Nikole Križančića sa zlatnim lancem oko vrata. S. Margarita Tavelić imala je ulogu »cara« Iruda. Ispod šatora stajala je s. Eufrazija Zavorović, koja je predstavljala Gospu, dok je u koljevki bila Jelica kći Ivana Mihetića mjesto Djeteta Isusa. Napokon s. Julija Križančić predstavljala je sv. Josipa.

Za vrijeme predstave nagrnula je mnogo svijeta izvana, ali vrata bijahu zatvorena. Učinila se gungula, vikalo se: Otvori! Otvori! Strogi biskup Arrigoni poveo je istragu. Opatica Tobolović opravdavala se time, da je predstava pobožna i za određene osobe, kao i time, da su slične predstave bile nazad 5—6 godina.[2]

U doba kad su redovnice držale hrvatske predstave, bio im je kapelanom Matija Tomašević. Otprije je bio župnik u Primoštenu, zatim u šiben. Docu. Za njegovo vrijeme u Docu se dogodilo čudo: 20. lipnja 1605. čudotvorno Propeće oblilo se ponovno krvlju. Zbog toga se crkva sv. Križa povećala i poljepšala. God. 1610. odrekao se Tomašević župe, bio je imenovan manzionarom šib. katedrale te kapelanom i ispovjednikom kod Benediktinka. God. 1616. molile su redovnice biskupa, da podijeli Tomaševiću beneficij oltara sv. Bartola u njihovoj crkvi, koji je još 1427. ustanovio neki Mladen Radojev. Biskup je uslišao njihovu molbu, i to 17. XII. 1617. Kasnije je Tomašević bio i parohom u crkvici sv. Grizogona. Umro je u septembru 1646. Ovaj je svećenik sastavljao i nekoje hrv. pjesme. Jednu nam je sačuvao njegov prijatelj J. Baraković (Vidi »Stari pisci hrvatski«, izd. Jugosl. Akademije, Knjiga XVII, 239).

Dr. P. Kolendić (Baraković i njegovi poznanici u Šibeniku 9.10) ističe, da ni plemićke djevojke u samostanu nijesu znale talijanski nego samo hrvatski. Opatica Rafaela Ivetić nije razumjela talijanski. Njezin brat tražio je od biskupa po jednoj odredbi iz g. 1579., da mu se dozvoli poći u samostan s liječnikom Talijancem, jer da ga njegova sestra ne razumije. God 1602. došla je u samostan Klementina Baffo, kći šiben. Kneza kapetana, a Rafaela je bila u neprilici i trebalo je tumača. Kasnije je Baffo naučila naš jezik, ali nijedna redovnica nije naučila talijanski, pa su bile u neprilici, kad bi tko došao u govornicu a nije umio hrvatski, iako je bilo deset

[2] Gl. Kolendić, Predstava »Triju Kralja« u Šibeniku g. 1615. (Građa za pov. književ. hrvatske. knj., 7.).

sestara sve iz plemićkih obitelji. Ima podatak iz g. 1596., da im se evanđelje u crkvi tumačilo hrv. jezikom.

God. 1579. dalmatinski biskupi na sinodi u Zadru određuju, da unapred biskupi često pohađaju redovničke samostane te ih tješe i potiču na dobro, k tome da dadu regule sv. Benedikta i sv. Klare prevesti na hrv. jezik. Isto tako da nastoje, neka redovnice čuju božju riječ na hrv. jeziku te narede gradskim propovjednicima, koja propovijedaju u Došašće i korizmi, da jednom na sedmicu propovijedaju i redovnicama. Još se naređuje redovnicama, da čitaju u hrvatskom prijevodu knjige sv. Otaca, spis sv. Bernarda »Sestri« ili spis sv. Ambroza o djevičanstvu.[3] Da su redovnice razumjele talijanski, ne bi biskupi koji su redovito bili Talijani, izdavali sličnih naredaba.

God. 1649. bila je u Šibeniku takova kuga, da je izginulo 10—12 tisuća žitelja, a spasilo se svega oko 3000. Nastradao je dakako i benediktinski samostan Sv. Spasa, tako da je ostala živa jedino opatica Teodozija Vrančić. Stoga u samostan Sv. Spasa budu premještene iz onog Sv. Katarine Kerubina Šižgorić i Mihovila Mišić, da nastave rad u odgoju djevojaka. Veliko Vijeće u Šibeniku željelo je da se samostan opet podigne do prijašnjeg ugleda, te je 23. siječnja 1668. odlučilo, da se iz Raba dovedu tri redovnice uglednog roda. Izbor je pao na sestre Benediktinke Zaro, Kandidu i Helenu iz samostana Sv. Andrije. No za to je trebalo voditi izvide i dobiti dozvole Sv. Stolice i crkovnih starješina, pa su nove redovnice mogle doći u Šibenik tek g. 1678. Nažalost samostan Sv. Spasa nije nikad kasnije mogao doći do pređašnjeg ugleda, jer je kuga pomorila premnoge plemićke obitelji. God 1777. imao je samostan samo jednu redovnicu, tako da su ga uzeli za kasarnu. Ista ga je sudbina zatekla, kad je Austrija zauzela Dalmaciju. Odlukom 3. svibnja 1798. zapremi ga vojništvo. Opatica Marija Katarina Semonić od god. 1799. prima od vlade pensiju od 100 for. godišnjih, a 15. listopada 1805. vitez de Rechron, vojni i civilni guverner u Zadru, doznačuje joj još 100 for., jer su živežne namirnice poskupile. Dapače joj nova vlada austrijska god. 1815 doznači opet 50 for. godišnje zbog otetih dobara samostana. Semonićka pređe u samostan Sv. Luce primajući naznačenu platu od god. 250 for. sve do svoje smrti, koja ju je zatekla 6. siječnja 1852. U ovom samostanu postala je i opaticom, te je često davala svete Mise za svoj oteti samostan Sv. Spasa. Samostan je Sv. Luce često tražio dobra Sv. Spasa, ali nije uspio.

God. 1806. u samostanu Sv. Spasa stanovali su francuski vojnici. Francuska je vlast pogodovala pravoslavnima. Stoga su oni na svom saboru u Zadru, u crkvi sv. Ilije u studenom g. 1808., zaključili, da se zatraži od Napoleona samostan i crkva Sv. Spasa za pravoslavnog episkopa i pučanstvo. »Crkvu sabornu santo Salvatore sa ženskim jednim manastirom episkopu za prebivalište

[3] Farlati, Illyr. Sacr. V, 137—138.

odma dali su«.[4] I doista pravosl. biskup Benedikt Kraljević 20. svibnja 1810. bio je u Sv. Spasu introniziran. Dne 8. sept. 1808. po naputcima Dandola izdao je Napoleon odluku iz Saint-Clouda, kojom se u Dalmaciji imala po prvi put osnovati biskupija za grkoistočne i podići sjemenište za svećenički pomladak. No sjemenište nije podignuto za boravka Francuza u Dalmaciji. Imalo se je smjestiti u dokinutom samostanu Sv. Spasa. Tu je trebala da se uči dogmatika, moralka, kanonsko pravo, liturgija, hermeneutika, retorika, ilirska književnost, te grčki, francuski i talijanski, a sve te struke da naučaju 4 profesora. God. 1812. stavljeno je u proračun za sjemenište 6000 franaka, ali se sjemenište nije otvorilo, jer je trebalo samostan preinačiti za novu svrhu. Inače ni ta svota nije bila dovoljna za preuređenje, i tako se otvorenje sjemeništa odgodilo ad kalendas graecas, i nije bilo nikad u samostanu nego u obližnjoj kući, danas u vlasnosti P. Miletića. (Š. Urlić, Crtice iz dalmatinskog školstva I. 1919., str. 122.). Episkop Kraljević boravio je u samostanu sve do g. 1841., kad je pobjegao u Mletke, jer su mu prijetili smrću zbog njegova nastojanja za užu saradnju s katoličkim svećenstvom. Mjesto njega od atentata je poginuo kanonik Stupinski iz Galicije (Vidi podlistke u Glasu privr. Matice 1929. br. 13. 14. 18). Šibenski pravoslavci bojali su se, da im kako ne izmakne ruku onako lako stečena katolička crkva sv. Spasa, pa su krišom ostavili u crkvi natpis kao prijetnju svom episkopu Kraljeviću, koji je htio da ondje obavljaju službu Božju dva unijatska kanonika iz Galicije. Cvjetković u svojoj Autobiografiji (o. c. 157.) kaže, da je bilo pisano: Ovaj svjetli hram darovan od governa francuskoga pravoslavnom običenstvu šibeničkom, kako glasi governovo pismo pod nro... meseca... i ljeta (ne spominjem se toga), isto obćenstvo obnovilo je isti hram tada i tada!«

O imovini samostana Sv. Spasa. Šibenski su plemići od početka tako opskrbili samostan, da je u njemu moglo živjeti 20 redovnica. Danas se točno ne zna, što su sve posjedovale. Imale su neke soline. God. 1569. kad je biskup Savorgnan obavio vizitaciju, od imovine moglo je također živjeti 20 redovnica. God. 1736. nalazim, da su im 42 kmeta davali dohodak od žita, g. 1746. nosi ih 73 dohodak vina. G. 1755 spominje se redovnički mlin za ulje u Vruljma, koga su unajmili za deset godina Perđeti, Bakašunu i Ivanu Grguriću reč. Stošiću (čini mi se mome predaku). Redovnice su svojim prihodima uzdržavale osim sebe svog kapelana, organistu, propovjednika, te darivale svoje ispovjednike i druge.

Upravitelji dobara Sv. Spasa bili su plemići svjetovnjaci. G. 1613. bio je Donat Tihić (Tranquillo), g. 1636. Ivan Semonić, g. 1659. Danijel Divnić, 1674. Dominik Križančić Semonić, 1677. Dr. Nik. Aqua, 1682. Frano Vrančić, g.

[4] D. Ruvarac, Autobiografija Kirila Cvjetkovića i njegovo stradanje za pravoslavlje (1898), str. 36.

1723. Dujam Semoni, g. 1754. Teodozij Zlosirić, g. 1768. Matej Divnić-Mihetić zvan Markiol. Sigurno je, da su oni u svojoj službi stajali mnogo godina.

Crkva sv. Spasa. Kažu, da je crkva postojala još u XII. vijeku, i njom se služili templari do ukinuća njihova reda god. 1312., pa je otada pripadala flagelantima do g. 1349., kad je papa Klement VI. zabranio njihov opstanak. Crkva je prvi put stradala od vatre g. 1457. O sadašnjoj crkvi po dokumentima doznajemo ovo. Na 8. svibnja 1651. pred bilježnikom Petrom Vrančićem ugovara prokurator Benediktinka Danijel Divnić sa građevnim poduzetnikom Vickom Prokićem p. Mihovila i Šimunom Mekinićem p. Ivana, da se poruše tri zida crkve t. j. pročelje, zid k jugu i k oštru za 200 malih lira, a sagrade novi, računajući svaki šib. korak po 30 malih lira (»per opera buona et bella a laude dell' Iddio e di San Salvator«). U drugom ugovoru 17. srpnja 1651. obvezuje se meštar Jakov Zornata, da će istom prokuratoru Divniću za 20 dana pribaviti bijeli kamen za pročelje prema uzorku, kao i za krajeve i uglove, kako zahtijevaju gornji poduzetnici Prokić i Mekinić. Zornata se obvezao za 70 dukata predati kamenje u morskoj uvali Vorki (Vorcha) kod Primoštena. I ovaj je ugovor učinjen kod bilježnika Petra Vrančića. Iz spisa se ne može razabrati, tko je izradio krasni jednostruki barokni zvonik na crkvi. Vjerojatno je isti majstor izradio lijepe portale na kućama Maričića i Trari Nicolettija, koje su valjda pripadale kakvoj bratovštini sv. Sakramenta, jer na dovracima stoji isti natpis: D. O. M. SIA SEMPRE LAVDATO IL SANTISSIMO SACRAMENTO. Barokni su ornamenti na portalima i zvoniku slični. God. 1687. dano je meštrima iz Korčule 120 lira za neke radnje na pročelju (per far frontispizii). God. 1712. izvršeni su neki opravci crkve. God. 1723 se zapalila. U martu g. 1760. plaćeno je 590 lira »protu« Ivanu Skoku (Ivan Scocco) za neke pilastre i sjedala, a meštru Ivanu Giadròu Kreljiću 581 lira za gvožđa, valjda za krasne gvozdene rešetke u prozorima pročelja crkve. Ivan Skok rodom je iz Paga, a nastanio se u Šibeniku. Sagradio je obje lijepe stepenice kraj Gradske vijećnice u Šibeniku, veliki i krasni oltar u Vodicama, zvonik u Tisnome (nedovršen). i odlično svetište u Vrhpoljcu. G. 1764. bio je još živ. (V. moju knjižicu »Svetište bl. Gospe u Vrhpoljcu« 1922. str. 9 i 19). Vjerojatno je, da je Ivan Skok izradio barokni zvonik Sv. Spasa.

Oltari. U crkvi je postojao oltar sv. Benekikta, koji je sagrađen g. 1766., a za nj je platila opatica Marija Fenzi 180 cekina »altaristi« protu Piu dell' Acqua i meštru Vicku Frattiju prema ugovoru iz g. 1764. Taj oltar (secondo le perfezioni dell' arte) sastojao se od crvenog mramora iz Verone, žutog iz Trenta, diospra iz Sicilije i od afričkog mramora. Postojao je oltar sv. Fabijana i Sebastijana s umjetničkom slikom od Zaniberta (Ticijanova škola). Treći je oltar bio sv. Bartola. Biskup Fosco spominje, da su u katedrali god. 1826. bila namještena tri oltara iz crkve Sv. Spasa

(La cattedrale di Sebenico col il suo architetto Giorgio Orsini. Sebenico 1893, str. 68.), Glavni je oltar bio sv. Križa, a postojao je jedan posvećen Gospi. Prof. V. Miagostović (Il nuovo cronista anno V—VI, 121) navodi, da je 16. rujna. 1626. Klara kći Gašpara Križančića naručila od svog brata Mihovila, njezina baštinika, oltarnu sliku sv. Klare za sto dukata za crkvu sv. Spasa.

Popločanje crkve i grobnice. God. 1723. samostan je učinio ugovor s klesarom Kuzmom Miloševićem iz Korčule za popločanje crkve i postavljanje nekih nadgrobnih ploča, što je sve bilo oštećeno poslije nekog požara. Isti Kuzma se obvezao, da će pribaviti kamen za stepenice i za podrum samostana. No nešto je otegao tom radnjom, jer je bio prezaposlen radom svodova bolnice na Hvaru.

Benediktinke poslije požara naredile vlasnicima grobnica u njihovoj crkvi, da ih poprave, jer će ih inače popločati, a vlasnici će izgubiti na njih pravo. Tu su imale grobnice obitelji Ferro, Calogna, Semonić, Cvitnić, Zambelli, Venier, Sereval, Casotti i Mihetić. Znademo, da je obitelj plemića Soppe-Papali imala svoju grobnicu s natpisom, koju je Matej Marchetti g. 1724 popravio. Margarita Gentili, kći plemića Jeronima Križančića, naredila je u testamentu od 4. srpnja 1640., da je pokopaju u crkvi sv. Spasa, gdje je bio sahranjen i njezin muž Antun. Ostavila je svojim kćerima Juliji i Filipi, Benediktinkama u samostanu, po jedan dukat za šest godina, sliku Triju Kralja crkvi postolara (sv. Anti opatu) i Gospinu sliku Don Tomi Giadrou. To je sve, što smo mogli saznati iz prošlosti crkve i samostana Sv. Spasa. Nažalost sačuvao se do danas vrlo malen broj njihovih spisa (sada u samostanu Sv. Luce).

Organ u crkvi dao je napraviti g. 1703. fra Gabrijel Cologna, gvardijan šiben. samostana sv. Franje za 1000 lira. Spomenuti Don Toma Giadrou bio je organista i popravio ga je za 259 lira g. 1719.

Hrišćani su posvetili crkvu sv. Spasa Uznesenju Bogorodice i iznutra je prema svojim potrebama prečinili. Neki dijelovi umjetničkog ikonostasa potječu iz XIV. vijeka, preneseni iz sv. Julijana, crkvice grčkih stratiota. Sliku na stropu kao i neke ikone izradio je Aleksije Lazović g. 1826., slikar i dekorater kao i njegov otac, rođen u Bijelom Polju kod Skoplja.

II. SAMOSTAN SV. KATARINE.

Ovaj je samostan osnovan g. 1391. Ispočetka je bio namijenjen samo Benediktinkama, koje nisu iz plemićkih kuća, no kasnije primale se i plemićke djevojke. Samostan je građen na živcu kamenu uz more kraj glavnog puta u Docu i impozantno se diže i danas nad ostalim zgradama. Nekoć je bila jedna od najvećih zgrada u Šibeniku. Od tvrđave sv. Ane sve do mora vodio je put ograđen jakim zidovima (via di soccorso) tik uz samostan na sjeverozapadu.

Dobar dio zidova i danas je sačuvan. Visoko na zidu iznad vrata negdašnjeg samostana nalazi se mletački lav, ispod kojega je grb nepoznate obitelji, po svoj prilici nekog kneza kapetana, koji je vladao Šibenikom, kad se prolaz gradio. Grb sastoji od oštrih kutova desno i lijepo. (Galvani, Il re d'armi di Sebenico II. 1884. 8.) Kroz samostan je bio »portun« (hodnik) kao i danas do stepenica, kud se silazilo na dolačku obalu. Karakteristični su nesimetrički prozori na velikim od starine patiniranim zidovima, te vrtlić i mala dvorišta oko kapelice na sjevero-istoku. Na onom kršu i u onoj tjesnoći svud je prostor bio najbolje iskorišćen. Danas tu stanuje mnogo malih obitelji u velikoj tjesnoći, koji i ne znaju, da je tu negda bio razvijen duhovni život, gdje su redovnice iz puka iz ljubavi k Bogu i bližnjemu odgojile bezbroj djevojčica. Samostan je bio sijelo kulture, gdje sveđer gorjela luč vjere, prosvjete i ljubavi bližnjega.

Sigurno je, da cijela zgrada nije sačuvala potpuno prvotno lice, jer znamo, da je i nju zahvatio požar, kad je u noći 25. kolovoza 1752. udario grom u puščani prah na tvrđavi sv. Ane, da je sve digao u lagum, a kamenje je padalo sve do dolačkog mora. Znatan je dio grada izgorio. U samostanu je u glavu bila ranjena profesa Viktorija Bersotić, pa je poslije malo vremena umrla i bila pokopana u samostanskoj crkvi. Ana Gulin Ilijina konversa izvađena je mrtva iz ruševina.

Na zgradi samostana nalazi se i danas jedan grb nad prozorom u unutrašnosti kuće iznad svoda stepenica. Polovina štita prikazuje grb Mrnavića (na križu ptica raskriljena, s krunom na glavi i sa 4 ćirilska slova C), a u drugoj polovini stup, na kome ptica drži u kljunu zmiju. Galvani (o. e. II. str. 8.) pripisuje dio grba obitelji Margnani, dočim taj dio pripada obitelji Tonka Mrnavića, iz koje potječe poznati književnik Ivan. To potvrđuju i inicijali kod grba: S. D. T. M. (i milezim) M DCXXIX. Sigurno, da treba čitati: Soror Dominica (Nedjeljka) Tonco Marnavić. Toga imena bila je Benediktinka, o kojoj ćemo kasnije govoriti.

Crkva sv. Mate pretvorena je u privatni stan. Na pobočnom zidu nalazi se i danas grb mletačkog plemića Lipomana (dvije lavske glave, između kojih je kosa pruga) s natpisom: HIERONYMO LIPOMANO - BENEFACTORI ET - RESTAURATORI - OPTIMO MDCXIII. Dobročinac Jeronim Lipoman Ivanov, koji je restaurirao crkvu, bio je šiben. knezom kapetanom od g. 1611.—1613. U spisima šiben. samostana Sv. Frane nalazim, da je u crkvici sv. Kate bio pokopan god. 1766. skradinski biskup Pasqualigo, a opet Stjepan Trevisan, drugi skrad. biskup, god. 1799., valjda za to, jer su obojica umrli u Šibeniku.

Redovnice. Već smo rekli, da su se u samostan sv. Katarine primale proste građanke i plemkinje. Mletački dužd Leonard Loredan 4. veljače 1511. odredio je ovo: »Hoćemo, da svaki put, kad se ima primiti kakva duvna u samostan sv. Katarine, bude se ovako postupalo: jedan put neka se primi jedna iz puka, a drugi put jedna

plemkinja. To se ima uvijek izmjenično vršiti«. (V. Miagostović, Per un diario sebenicese III. 34.).

Od opatica mogao sam u rukopisima naći ove. God. 1525. bila je opatica Jakovica Dobrojević, g. 1607. Gabrijela Macroneo, 1618. Rafaela Simonić, 1620. Katarina Simonić, 1622. i 1637. Gašpara Saracenis (tad je bilo 12 duvna). 1640 Darinka Ugrinović. Opatica Viktoria Cenerina prešla je god. 1650. iz samostana Sv. Kate u onaj Sv. Luce, gdje su od kuge (1649.) poginule redovnice. Ona je tu podučavala novakinje. Bilo joj je ostavljeno na volju, da se povrati u svoj samostan, gdje je ušla već od 10 godina, ako joj novo boravište ne bude prijalo zdravlju. — God. 1651. bila je opaticom Laura Saracenis, 1653-4. Ursula Ljubić, 1672. i 1682.-3. Gabrijela Dorešević, 1712. Justina Divnić, umrla 1732., (tada je bilo 6 duvna), oko g. 1740 Mandalena Ana Banovac, 1750. i 1758. Franciska Divnić- 1753. Julija Vrančić, 1804. Anđela Bovi-Striseo, 1809. Helena Bartolotti-Zabatti, a 1822. Marija, te 1859. opet ista.

Vrijedno je spomenuti, da je plemićko Vijeće u Trogiru g. 1612. pozvalo iz našega samostana Nedjeljku (Dominiku) Mrnavić, da bude tamo opaticom reformiranog samostana Sv. Mihovila. Nedjeljka je sestra poznatog književnika i glagolaša Ivana Tonka Mrnavića iz Šibenika, koji je postao bosanskim biskupom. On je bio blizanac sa sestrom Klarom, koja je također bila duvna Sv. Katarine. Nedjeljka je rođena 9. kolovora 1583., a u redu profesana 1602. God. 1627. na vlastitu želju ona se je vratila iz Trogira u svoj samostan. Kad su Turci počeli g. 1647. opsijedati Šibenik, biskup Marcello naredi, da se neke duvne zaklone u Prvić-Luku, a Nedjeljka se zakloni u benediktinski samostan Sv. Ante na Rabu, gdje je vjerojatno i umrla.[5] Valjda su je tamo rado primile iz obzira, što je njezin brat Ivan u pjesničkoj formi opjevao »Život Mandaline od knezov Zirova« g. 1635. Ova je Manda Budrišić bila bjegunica pred Turcima i sklonila se na Rab. Tu je osnovala samostan III. reda sv. Frane i stupila u nj sa svojim drugaricama. Pokopana je u crkvi sv. Bernarda u krasnom sarkofagu.[6] Ivan Buronja u oporuci 28 lipnja 1649. ostavlja svojoj kćeri redovnici Arkanđeli 400 dukata i samostanu 200. Iste godine Margarita, kći Ivanova, oboljela od kuge i prenesena na otočić Lupac pred Šibenikom, ostavlja 500 dukata istoj Arkanđeli, koja se zaklonila u samostan Sv. Groba u Mlecima.

Biskup Juraj Šižgorić obašao je samostan g. 1443., 1451. i 1453. pa kaže, da su ovaj i samostan Sv. Spasa »dvije svjetiljke postavljene na svijećnjake vojujuće Crkve«. (Folium Dioec. 1891. br. 9. str. 76.) Iz jednog izvješća Krste Dominisa 14. list 1806.,

[5] A. J. Fosco, Vita di Giovanni Tonco-Marnavić (1890) str. 10.
[6] O. Vlad. Brušić, Otok Rab, str. 130. 155.

dakle za ukinuća samostana, doznajemo, da su se naše Benediktinke bavile odgojem mladeži. Podučavale su djevojčice u vjeri, učile ih pismo, računstvo i ručni rad. Neke su boravile u samostanu i plaćale 96 for. godišnje. Na nauk su dolazile također učenice iz Knina, Skradina i drugih mjesta. Dobar odgoj bio je svuda poznat (»...ha una fama non ordinaria in tutta la provincia«).

Redovnice su u maju 1806. na zapovijed vojne vlasti morale ostaviti svoj samostan i prešle su u biskupsku palaču, jer nije bilo biskupa. Bilo ih je pet majka (matres), devet konversa i jedna služavka. God. 1812. pođu u samostan Sv. Luce i tu ostaše sve do g. 1824., kad se presele u neki posebni stan, jer nisu htjele biti na teret tuđem samostanu, premda su i tu živjele pod svojom upravom. Domala (1825.) dođe im biskup vikar, gradski načelnik i politički poglavar i stadu od njih tražiti dobra Sv. Kate. Duvne su se tomu odlučno protivile s razloga, što su učinile molbu na kralja za ono, što im se već dosada silom otelo, i rekoše, da bi bile pomrle od gladi, da se nije našlo dobrotvora. Istina, vojnička im je vlast dala god. 1823. i 1825. po 400 for., ali dalje ništa, nego je dapače od redovnica iskala nekih 5240 for., o čemu dakako one nisu htjele ni čuti. God. 1825. na 25. travnja učinjen je ugovor između redovnica Sv. Kate i generalne vojne komande u Zadru za najam samostana »dok bude potreba« za godišnjih 300 for. Od te godine pa sve do 18. oktobra 1882. boravilo je u samostanu vojništvo, te se mjesto do danas zove »kvartir«. Vojništvo je moglo kupiti kvartir za 8000 for., ali nije htjelo, jer im nije bilo baš zgodno. God. 1884. prodan je samostan za 6000 for. Tom su zgodom redovnice Sv. Luce, dakako uz druge svote, sagradile u svom vrtu novu školu.

Tek 15. lipnja 1828. združila se formalno uprava samostana Sv. Luce s onom Sv. Kate. Zapisnik je učinjen 31. listopada 1828. Tome su činu prisustvovali Toma Opara, politički aktuar, Ivan Marinović, upravitelj benediktinskog imanja, opatica Katarina Semonić i duvna Jerka Casotti iz bivšeg samostana Sv. Kate. U zapisniku se spominju i donesene slike (20), od kojih tri sigurno imaju veću vrijednost (pala sv. Benedikta i sv. Vida, Večera Gospodinova). Priložena je bila također knjiga s popisom zemalja, koja je sastavljena još g. 1727.[7]

---

[7] Naslovni list glasi: Addì 12 luglio 1727 ad istanza delle molto R. R Madri di S.ta Cattarina di questa città et del Sig. Pietro Dobrovich loro procuratore, io Cap.n Dominico Difnico pubblico agrimensore mi son trasferito in più giornate in diverse contrade delle campagne di questa città e delle ville sopra le terre vignate, aratorie interlasciate et inculte con le dichiarazione della gravità d'ogni pezzo che sono di raggione et al presente possedute dalle stesse madri del su accennato convento con assistenza del sopra accennato Sig. procuratore et delle due gastaldi del med.mo convento cioè Zuana Modun et Zuana Sfiroich et con la scorta de medesimi haver descritto li scritti confini et venti di caduno pezzo con la nomina di coloni che lavorano le terre medesime et in fede di tal verità mi soscrivo. Io capetan Dominico di propria mano.

Hrvatska regula. Ova regula iz samostana Sv. Kate čuva se danas kod Sv. Luce, a služi za dokaz, da je u redovničkoj kući vladao hrvatski jezik.

Regula vezana u koži, ima pisane stranice formata 21×15 cm. Slova su poput tiskanih. Mnogo je inicijala u crvenoj ili modroj boji sa crtama poput čipaka. Osobito je lijepo izrađeno u dvije boje slovo H (Hierolim Savorgnan) s cvijećem, granama i nakostrušenim psima. Slično je izrađeno jedno slovo B (budući) s okvirima i kockama. Sprijeda u reguli nalaze se imena redovnica iz g. 1682. s riječima: »Imena mnogo postovanih redovnic ke se nahode u monastiru svete Katarine u Šibeniku pod oblastyu prisvitloga gospodina Iuana Dominika Kaligari biskupa sibenskog i mnogo postovane opatice Gabriele Doresenichia opatice istoga mostira, godischia nasega Spasegna 1682. Mnogo postovana opatica Gabriela Doresenichia, postouana vikaria sor Antonia Dracenichia, pos.na sor Vicenza Prochichia, posna sor Maria Kopessich, posna sor Franceskina Tetta, posna sor Serafina Rucich, posna sor Herubina Cuitnich, posna sor Michaela Bigunichia, posna sor Yacinta Arigoni.

U onomu ispisu koy se zoue Tabulo ozdarzise sue kolike uzdarzenighe one od constitutioni aliti naredab varhu ciuglenya choludricchoga ucignen po postouanomu Gospodinu i Gospodinu H i e r o l y m u S a u o r g n i a n u Biskupu Sibenskomu iz odluk i naredab suetih criquenih i suetoga concilia od Trenta.

(Sad slijedi 31 kapitul, koje je sastavio biskup Savorgnan, a zatim:) Hierolim Sauorgnan po milosti Bozioy i Suetoga sidalischia Apostolskoga biskup Sibenski pogliubglienim v Isukarstu kchieram opaticam i choludricam od suetoga Saluatora i suete Catharine v gradu Sibeniku spasegnye.«

Osim toga uvrštene su u Regule »odluke suetoga choncilia od Trenta svarhu reforme alliti ponouglia (t. j. obnove) od choludric.« Vidi se, da sve naredbe ovdje nisu ispisane.

Savorgnan je bio šibenski biskup od g. 1557.—73. Lično je prisustvovao tridentskom saboru. On je pri sastavljanju pravila uzeo dakako u obzir pravila sv. Benedikta kao i naredbe tridentskog sabora o reformama samostana. Po biskupovoj naredbi morao je kopiju Regule imati i ispovjednik, te tumačiti redovnicama jedanput na godinu, a i same duvne bile su dužne čitati je u kvatrama. Interesantno je, da biskup određuje samo ispovjednika kao tumača liječniku, koji obilazi bolesne duvne. Zabranjuje im poganska imena. Regula je bila sastavljena za samostan sv. Kate i za onaj plemićki Sv. Spasa. To nam sve svjedoči, da redovnice nijesu znale (redovito) talijanskog jezika.

U Reguli stavljene su i kazne za redovnice, koje bi u čemu pogriješile. Za one koje bi se pričinjale bolesne, bila je kazna »pouadela« (suhi kruh) i malo tople vode. Druge su kazne: ne ići u govornicu, mučati, blagovati na tlu ili pod stolom, držati strogi post o kruhu i vodi za tri dana, javno priznati svoje pogreške, javno

pitati proštenje, moliti sedam psalama sa svijećom u ruci u refektoriju, poljubiti tlo, cjelivati noge, boraviti u kućnom zatvoru.

U Reguli se nalaze starinske riječi: rabiti = stati, misto od tega laboratorij, pritac prigovor?, sebice izasobice, obranje zbor, prigledanje obzir, junak sluga, komornica konobarica za podrum, celunuti ljubiti, ritanje protivnost, osobojni vlastit, cića radi, granarica (od talij. grano) čuvarica žita, vodnica vino, polovnik ili »bevanda«, svitnica savjetnica, poslenica sluškinja, prirabuša poslužnica, teg pl. tezi određen posao, prohodišće imanje, mladica djevojka neprofesana, zaç jer, slobodnica svojevoljna, prezoçastvo bezobrazno, tausan određen.

III. SAMOSTAN SV. LUCE.

Utemeljitelji. Šibenska obitelj Ručića bila je bogata i ugledna, a pristajala je uz puk proti nametima plemićke gospode. Tako znamo, da je Ivan Ručić sa svojom braćom te Nikolom Rankolinom i Lukom Rajčevićem bio na čelu pučke pobune g. 1582. Nikola Ručić, bogat trgovac, ostavio je legatom od 15. veljače 1598. velik kapital sa svrhom, da se osnuje samostan bl. Gospe od neoskvrnjenog Začeća kod crkvice sv. Grgura pape i to za osam ili deset djevojaka neplemićkih. Sv. Kongregacija Obredâ to mu je i dozvolila g. 1607. U svom testamentu, u travnju 1605., Nikola napominje, da se sa njegove tri tisuće dukata ima sagraditi naumljeni samostan, te pribaviti kuće, vrtline i ostalo, što je dotada pripadalo plovanu šiben. crkvice sv. Grgura. Kad bude samostan gotov, određuje, da mu se daruju još tri njegove kuće, te razne zemlje i solane. Po njegovoj volji imale su se primati u samostan samo djevojke iz grada. Za sve te darove ne traži Nikola drugo nego da mu redovnice učine godišnje zadušnice i mole za oproštenje njegovih grijeha. Isto tako naređuje, da se u korizmi u crkvi sv. Grgura svaki dan hrvatski tumači epistola (poslanica) i evanđelje (»... far interpretar nella lingua materna l'epistola e l'evangelo«). Nažalost Ručić umre prije nego se ostvario njegov naum. Biskup Arrigoni i izvršitelj oporuke dadu Nikolin novac na kamate, jer se »oporuka nije mogla izvršiti«, (kako to čitamo u jednom dokumentu 14. II. 1682.) To je bilo zbog ratova, kuge i dugih razloga. Novci se pozajmljivali amo i tamo. Jedan dio svote spasio je biskup, ali račune o solinama (u Zablaću) nije mogao dobiti sve do g. 1677. Bit će razlog, da se tu nije uvijek ni radilo. Pitanje se imovine Ručića dugo otezalo, dok nije mletački senat 1682. izjavio, da ne treba podizati posebni samostan Ručića, jer već postoji novi Sv. Luce, te magistrat može njegovu imovinu predati tom novom samostanu. Po Galvanu (o. c. I. 47.) kapital je Ručića bio devolviran samostanu Sv. Luce već g. 1639., o čemu sam se mogao i sam osvjedočiti po dokumentima. Istina je, Nikola Ručić i Nikola Buronja glavni su dobrotvori sv. Luce.

Bogati trgovac Nikola Buronja vjenčao se g. 1600. s Anticom Orsini kćerkom Viktora. Nije imao muškoga poroda. Stoga odluči osnovati novi samostan benediktinski uz crkvu sv. Lucije. Na 18. rujna 1621. to mu dozvoljuje mletački senat, pošto je bio već tomu privolio generalni providur Bolegno i šibenski knez Kapetan.[8]

27. travnja 1624. mletačka vlada ponovno dozvoljava Nikoli Buronji, da uredi novi samostan za 12 siromašnijih djevica iz Šibenika, koje će on i njegovi baštinici, uz pristanak biskupa, izabrati, ali će se paziti, da imadu prednost one od njegova roda. Odmah napominjem, da su se sve do god. 1876. u samostan Sv. Luce primale samo djevojke iz Šibenika. Te je godine biskup tražio od Sv. Stolice, da se primaju i one iz okolice grada, jer i onako dotacija Buronje nije bila dostatna za 12 osoba, a k tome u samom gradu nije bilo dovoljno redovničkih zvanja. Isprva je dozvola Sv. Stolice vrijedila samo za 10 godina. Danas nije više treba posebnih dozvola.

Gdje je sada crkva sv. Luce, tu je i prije nje bila druga manja pod imenom sv. Luce, Modesta i Vida. Uza nju je bila mala kuća, gdje su boravile trećoretkinje sv. Frane. Njihovu je kuću za novi samostan popravio Buronja; k tome je stavio jednu svoju kuću i odredio, da po njegovoj smrti pripadne samostanu kuća gdje je sam stanovao. Nikola je Buronja učinio svoj testamenat u bolesti u vlastitoj kući 27. XII. 1637. U njemu ostavlja za samostan još drugu kuću i 500 dukata za akomodiranje njezino, te 1000 dukata za veliki i jedan mali oltar, zatim zemlje, koje je ponovno kupio, te jednu kućicu kod Nove crkve za kapelana Sv. Luce; 500 dukata Ozani rodici u Kotoru i 4000 dukata svojoj rodbini, ali pod uvjetom, da se ne pravdaju. Svoju dušu preporuča presv. Trojstvu i bl. Djevici, a naređuje da bude pokopan u šibenskoj crkvi sv. Frane, gdje su pokopani i njegovi stariji.

Vjerojatno je, da je N. Buronja bio potaknut na darežljivost i zbog čuda, koje se pojavilo g. 1635. na slici Gospe od Plača na gradskim zidovima. Danas je slika u stolnoj crkvi. Tada je više djevojaka učinilo zavjet djevičanstva. No Nikola umre prije nego je izvršen njegov naum. U računima šibenske Nove crkve nalazim pod nadnevkom 31. prosinca 1637. »obsequio di S.er Nicolo Burogna«: valjda je te godine umro. Nikolina žena umrla je koncem travnja 1627.

---

[8] Dokument glasi: 1621. 18 7 tembre. In Pregadin. Per la solita pietà della repubblica nostra verso il servizio et culto divino et attese le honeste cause contenute nella supplicazione hora letta così consigliando anco il Providor General Balegno et il Conte di Sebenico, sia concesso a Nicolò Burogna, cittadino et mercante di quella città di poter a proprie spese restaurare et reedificare il monastero altre volte habitato da Donne religiose intitolato di S. Vito e S.ta Lucia e di aggrandirlo con quel poco di terreno di grebbano che è descritto nella supplicazione sudetta, conforme alla terminazione fatta di quel Conte et Capitanio, affinchè più facilmente possono accomodarsi le filiole che dissegnassero monacare nel sudetto monastero. Alberto Zantami, nodaro Ducale.

Dne 9. studena 1639. pozove biskup Vjekoslav Marcello u svoju palaču baštinike Nikole Buronje Lovru Tettu šibenčana, muža Nikoline kćeri Franke, trogiranina Dominika Zeccu, muža druge Nikoline kćeri Stoše, Mateja Doreševića, muža treće Nikoline kćeri Tomice, i Vicka Zambona p. Ivana, sina Barice četvrte kćeri Nikoline. Trebalo je urediti pitanje novog samostana.

Prije nego nastavimo, vrijedno je da se osvrnemo na osobu plemenitog Lovre Tette. Najviše je boravio u Mlecima i sigurno je bio zaslužan, jer mu pripada naslov »vrlo ugledan«. Kad je god. 1649.—50. strašna kuga poharala Šibenik i broj žitelja od 10 do 12 tisuća pao na same 2—3 tisuće, odlučio je Lovro s ostalim građanstvom da sagradi zavjetnu kapelu sv. Roka, zaštitnika proti kugi. On je u tu svrhu dao porušiti svoj dućan na zemljištu, gdje se crkvica imala graditi. Pismeni ugovor bio je učinjen 25. siječnja 1653. No sigurno zbog kandijskog rata zategla se gradnja crkve, pa je to učinjeno tek za kneza kapetana Aleksandra Priula (1689—1691). Gradsko Vijeće namijenilo je Lovri Tetti polovinu Misa, koje su se služile o blagdanima u toj crkvi. Zavjetna je crkvica porušena g. 1876. (Dr. J. Perić, Šibenik u kugi g. 1649. str. 11. 12.) Po naredbi mletačkog Senata g. 1661. bio je Lovro upisan u šibensko plemićko Vijeće. On je svojom oporukom 1. oktobra 1662. ostavio svoje nekretnine u Mlecima i Padovi svome sinovcu Melkioru. Lovro je pokopan u šibenskoj crkvi sv. Dominika. Od svih nadgrobnih ploča s natpisima, koje su dignute g. 1878. ostala je jedino njegova i sad se nalazi kao podnožje velikog oltara.[9]

Baštinici N. Buronje na dogovoru kod biskupa prikazaše mu bulu pape Urbana VIII. od dana 7. febr. 1628.[10] Duga je, pa donosimo kratki sadržaj. Papa hvali Nikolu Buronju što se je poskrbio za samostan i crkvu kao i za pokućtvo, te pribavio prihode za uzdržavanje opatice i najmanje 12 djevica. Stoga dozvoljava, da se otvori taj samostan pod imenom sv. Luce po pravilima reda sv. Benedikta, a pod jurisdikcijom biskupa u Šibeniku. Privremeno ili trajno imaju se dovesti i dvije benediktinke iz drugog samostana, koje će novima davati sve upute.

Spomenuti baštinici i izvršitelji oporuke Nikole Buronje predaju za novi samostan stariju popravljenu kuću, jednu novu zgradu i kuću, u kojoj je boravio pok. Nikola. Predaju također neke druge kuće, polja i glavnice u vrijednosti od 4895 dukata, koji nose godišnje rente 290 dukata. Osim toga još su se imala utjerati 2502 dukata, koji su bili na dugu. Predaja dobara bila je učinjena pod

[9] Natpis glasi: Laurentius Tetta — honeste partas opes — Deo serenissimae republicae omnium commodis — uberrimo foenore consecrans — ab ecc. senatu — jus Venetae civitatis sicensem nobilitatem — ab universis benevolentiam consecutus — hic a Deo aeternitatem expectat — Melchior Tetta haeres patruo opt. mf. r. t. p. — obiit anno aetatis suae LXV. Christi MDCLXII. (Potanje o obitelji Tette donosi Galvani, o. c. I. 203—7.)

[10] Farlati, o. c. IV, 497 donosi je u cijelosti.

ovim uvjetima: 1. Iz samostana Sv. Kate preći će dvije duvne, jedna za opaticu a druga za magistru (učiteljicu novica). 2. Zasad ulazi u samostan samo 10 novica. Svaka će od njih, kao i ostale u buduće, donijeti svoju škrinju, postelju s potrebitim i 100 dukata. 3. Pri izboru novica uvijek će se paziti, da imaju prednost rođakinje po tankoj krvi Nikole Buronje. 4. Redovnice treba da zauvijeke daju odslužiti na 30. prosinca pjevane zadušnice za N. Buronju, a svakog prvog petka u mjesecu, također zauvijeke, večernju i nokturan s pohvalama mrtvih za njegovu dušu. 5. S prihodom od 200 dukata (koji su položeni na »sveto brdo milosrđa« u Šibeniku) t. j. novcem od 8 godišnjih lira imaju redovnice dati odslužiti 12 pjevanih zadušnica, po jednu na svaki prvi petak u mjesecu ili drugi slobodan dan. 6. Prokurator redovničkih dobara ima biti izabran na dvije godine od potomaka ili baštinika Buronje i ne smije imati manje od 30 godina. 7. Duvne imaju darovati prokuratoru svijeću od jedne libre zauvijeke na Svijećnicu. 8. Redovnice imaju zauvijeke plaćati šibenskim konventualcima godimice 4 lire za zadušnice, kako je to ostavio u oporuci Ivan Buronja, Nikolin otac. Iza ovih uvjeta slijedi popis fundacionalnih dobara.

Biskup je još neko vrijeme proučavao cijelu stvar, te je 26. studena 1639. izdao odluku o osnutku samostana Sv. Luce. On kao delegat Sv. Stolice prima sva pokretna i nepokretna dobra za samostan, hvali baštinike, koji su i od svoga imutka povećali ostavštinu, kaže da je obašao novu redovničku kuću (»omni decenti structura aedificatum«), te odobrava sve gore navedene točke. Radi nastojanja i vlastitih doprinosa za samostan Sv. Luce sa strane Lovre Tette, Dom. Zecce, Mat. Doreševića i V. Zambona, senat mletačkog dužda odlukom 14. srpnja 1644. oslobodio ih je od javnih tereta i poreza.

Otvorenje novog samostana. Uprav na dan sv. Lucije, pokroviteljice samostana, 13. prosinca 1639., bio je svečani blagoslov i uvod djevica. Biskup je iz samostana Sv. Katarine izveo R a f a e l u I v a n k u, koju je odredio za novu opaticu, i G a b r i j e l u d e P e c h i s, novu magistru novica. Tih novica je bilo deset, koje su baštinici Buronje izabrali uz potvrdu biskupa, a koje je on sam neko doba podučavao u konstitucijama (juxta nostras constitutiones synodales circa regimen monialium). Kristove djevice u pratnji biskupa M a r c e l l a, kneza kapetana E m a, brojne rodbine, svećenstva svjetovnog i redovnog, raznih gospođa i mase puka (»quasi tuto popolo) otišle su svečano (processionaliter) dignuti dvije duvne iz Sv. Kate, a onda su ušle u crkvu. Prve djevice novog samostana bile su: Jerka Z e c c a, kći prije spomenutog Dominika, Katica A r i g o n i, Andrijana K l a r i L u p i Mihovilova, Barica L j u b o j e v i ć Petrova, Mariana K o p e š i ć Grgureva, Elizabeta C a p u a n a Grgureva, Jerka P o n t e Petrova, Elizabeta V e r g i z z i Teodozijeva, Justina Z u l i a n i Franjina i Anastasija C a p u a n i Markova. Kasnije je ušla u samostan Antica T e t t a, kći Lovre-Franka Z e c c a druga kći Dominika, i Dorotea Z a m b o n. Ne zna

se pak, s kojih je razloga po želji baštinika i naredbi gener. providura 1643. izišla iz samostana Elizabeta Capuani.

Opatice. Deset godina nakon osnutka samostan se zavio u crno: u vrijeme kuge ili »morije« 1649/50. pomriješe sve redovnice osim s. Jerke Zecca i Marine Kopešić, koje su izašle iz samostana, a poslije se povratile. Radilo se već o tome, da se samostan s crkvom preda Franjevcima presv. Otkupitelja, ali se odlučno usprotivio dobrotvor Lovro Tetta, koji je priopćio gradskom knezu kapetanu, da se javilo više novih djevica za samostan među kojima i njegova kći. Samostan je oživio. Juraj Cvitnić, generalni vikar i naučitelj bogoslovlja, izda g. 1650. na hrvatskom jeziku naredbu, kojom postavlja za opaticu kod Sv. Luce Viktoriju Cimeru, duvnu iz samostana Sv. Kate. Za fratre pak pobrinuli su se drugi prijatelji, pogotovo Lovro Dolfin, zamjenik generalnog providura. Njemu u čast novi samostan i crkva krstili su se imenom sv. Lovre.

U spisima (nepotpunim) Sv. Luce mogao sam naći ove opatice: g. 1639. Rafaela Ivanka, 1650. Viktorija Cimera, 1709. Marija Tecca, 1712—1714. Jeronima Montelić, 1725. Marija Semonić, 1735., 1737. i 1744. Barbara Casotti, 1743. Antica Divnić (24. febr. 1743. alfier Ante Mattiazzi pitao je od nje javno proštenje: Evo me na koljena i pitam proštenje za prošasti prekršaj.), 1747. Vica Carrara, 1740. Katarina Diomorte († 1763.), 1764. Marija Trifoni, 1775. Anđela Giadroù, 1794. Marija Celeste Forlani, 1797.—1804. Marija Šižgorić (u g. 1803. bile su 4 duvne, 2 konverse, 3 sluškinje i 5 učenica), g. 1804., 1815., 1818. i 1828. Marija Helena Zuliani († 1836.), vrlo zaslužna za javnu školu, koju joj je država povjerila, i bila joj prvom upraviteljicom. God. 1815.—1818. je opatica Katarina Šižgorić, 1823. Perina Bartoletti, 1825. Marija Jerka Casotti, 1829—1831. i 1847. Marija Katarina Semonić, 1851., 1853.—1857. i 1873.—1879. Benedikta (prije Antica) Zampieri iz Šibenika. Prigodom njezine smrti († 23. XII. 1889.) koja ju je zatekla u 70. god., objelodanjena je brošurica (8 stranica, Tiskara biskupije u Šibeniku g. 1890.), u kojoj nova opatica Ruža Ljubić slavi život pokojnice i kaziva žalost svih redovnica zbog velikoga gubitka. Tu se spominje i ovaj događaj. Kad je s. Zampieri imala primiti 18. listopada 1843. redovničko odijelo, bila je velika svečanost, na koju je došlo mnoštvo građana i svirala je glazba. Pošto je skinula odijelo svjetovne zaručnice i obukla ono sv. Skolastike, poviče iza rešetka svim djevojkama u crkvi: »Nu mlade djevojke, tko će se od vas naći, da me slijedi?« I zaista se jave tri djevojke: ja, ja, ja! U samostanu su tada bile samo tri stare redovnice. Dvije su od prijavljenih ušle u samostan, a treću je Bog rano pozvao k sebi. Časna majka Zampieri bila je uz neke prekide 24 godine opaticom, mnogo godina učiteljicom i upraviteljicom ženske škole. Bila je vrlo dobra srca i ugledna kod redovnica, građanstva i sirotinje. Jednom se izula i svoju obuću darovala prosjakinji, koja se smrzavala od leda.

God. 1874.—1876., 1882. i 1884. bila je opatica Anđela Brazzetti, g. 1885.—1888. Marija Kirigin, 1888.—1891. Ruža Ljubić, 1891. do 1911. Vjekoslava Gojanović. Dozvolom sv. Stolice ova je ušla u samostan već kao dijete od šest godina. Bila je zaslužna za samostan i školu, gdje je učiteljevala punih 46 godina. Njezina je zasluga, da je samostan pribavio veliku kuću preko puta, gdje je privremeno bilo biskupsko sjemenište g. 1923.—1928. Ona je sagradila novu školsku zgradu u samostanskom vrtu. God. 1889. primila je za svoj zaslužni rad od pape Leona XIII. križ »pro Ecclesia et Pontifice«.

Od 1911.—1917. je opatica Celestina Pravdica, a od g. 1917.—1927. marna i zauzeta Skolastika Carnelli rodom iz Novog u Istri. Od 1927. je do danas opatica č. m. Bernarda Parun, kojoj je uspjelo, da se u samostanu školske godine 1929/30. otvori Zanatlijska škola za odraslije djevojčice s pravom javnosti.

Danas u benediktinskom samostanu živu osim opatice čč. m. m. Skolastika Carnelli, Matilda Dorbić, Benedikta Toffolotti, Gertruda Stošić, Blaženka Baranović, Tereza Skarpa, Margarita Filipović Grčić, Josipa Balanča, Placida Baf i Nazarena Devetak, te konverse s.s. Lucija Lučić, Emilija Olivari i Romualda Zafranović.

Samostanske zgrade. Već smo spomenuli, da samostanu pripadaju tri stare zgrade iz ostavštine Nikole Buronje, zgrada spojena hodnikom preko puta, koju je pribavila Vj. Gojanović opatica i nova škola. Te zgrade na Gorici zauzimaju relativno veliki prostor. Stare od Buronje zidane su lijepim tesanim kamenjem, koje je uokvireno žbukom. Prozori imaju željezne rešetke. U podrumu se po šibenskom običaju prodaje na malo vino, a vrata su otvorena samo gornjom polovicom. Nad prvim vratima (do Kačićeve ulice) stoji natpis na kamenoj ploči u čast N. Buronje dobrotvora. Glasi: NICOLAO BUROGNAE — COENOBII HVIVS FUNDATORI ET DOTATORI UNICO — CUJUS MEMORIA IN BENEDICTIONE — PII HEREDES POSVERE — MDCXXXIX. XIII. DECEMB.

Dvoja vrata s krasnim ornamentima i monogramom Krista nalaze se na drugoj ulici. Blizu njih su i treća mala vrata, koja vode u prizemnu govornicu. Četvrta su vrata kod crkve, peta na dvorištu kod škole. Iznad dva glavna portala, blizu prozora, nalaze se četiri grba; za tri od njih ne zna se kome pripadaju. Ne mora se misliti, da oni pripadaju plemićima, jer je u mletačko doba svak po svojoj volji mogao izabrati grb. Jedan grb prikazuje ruku, koja drži tri ljiljana. Mogao bi biti grb obitelji Ivelića. Drugi je razdijeljen kosom prugom: u gornjem je dijelu kolo, u donjem cvijet sa pet latica. Sigurno pripada obitelji Tetta. Treći grb ima tri valovite pruge i pas ide prema trostrukim vratima. Četvrti grb u donjem dijelu sijeku četiri kose pruge, u gornjem je stablo s gustom krošnjom, prema kojoj ide golub s grančicom u kljunu. — U samostanu je zdenac s krasnom kamenom krunom, gdje vidimo glave ljudi i sirena i velike fine listove akantusa. Kraj zdenca u zidu nalazi se još jedan grb sa tri valovite pruge i osmerokutnom zvijezdom.

Možda je grb Orsinija. Drugi zdenac nalazi se do male govornice, okružen je svodovima, iznad kojih su velike kamene ploče.

God. 1811. opravljao se samostan punih 11 mjeseci. Mnogo se toga pregradilo. G. 1824./5. opet se činili veliki popravci tako da su benediktinke od 25. studena 1824. do 28. studena stanovale u obližnjoj kući nekog Josipa Balija. God. 1897. kupljena je kuća preko puta od Šimuna Bomana i Tereze ud. Vržina za 2000 for., a restaurirana g. 1903. Iste ove godine 1903. pregradila se u redovničkom vrtu jedna stara zgrada i podigla jedna potpuno nova za školske potrebe. U tu je svrhu bilo potrošeno preko 9200 for.

Za uređenje vrtla darovali su g. 1857. šiben. biskup Dujam Maupas 100 for., bivši austrijski car Ferdinand I. i Marija Ana Karolina 400 for. Zbog toga je bila postavljena spomen ploča u vrtnom zidu, koja je kasnije uklonjena.[11]

Nešto o imovini i uzdržavanju Benediktinka. Imovina, koju je ostavio N. Buronja nije dakako mogla uvijek dostajati za potrebe redovničke kuće i crkve. Istina, one su imale i imaju svoja polja, ali se od toga ne mogu uzdržavati. Svojim rukama i naučanjem nastojale su da se bar malo obezbijede, uvijek zadovoljne s malom nagradom, jer su radile za ljubav Boga i bližnjega. U jednom aktu od 1777. kaže se, da su prihodi zemlje slabi, pa se redovnice uzdržavaju radom svojih ruku (a forza del lavoro delle proprie mani). U jednom se izvješću prokuratora Ivana Divnića 18. listopada 1805. kaže, da redovnice drže školu (privatnu), a ne primaju ništa od roditelja, osim kakav dar. Zaludu sam među spisima tražio kakvog većeg dobrotvora osim navedenih. Mogao sam naći samo ove: G. 1877. ostavila je samostanu 100 for. Marija Banchetti, sestra Nikole Tomasea, da bude preporučena u molitvama njezina duša i duše njezinih pokojnih. God. 1881. darovao je Don Josip Bioni 108 for., za popravak crkve, g. 1884. car Franjo Josip 100 for., a 1888. 200 for. za popravak samostana i crkve; 1888. dariva samostanu grofica Adela Nostitz-Rieneck iz Praga 50 for., njezina kći Marija Tarouca isto 50, o. Romuald Horner, opat iz Salzburga, 30 for., opatica Magdalena iz Nonnberga (kod Salzburga) isto 30 for; 1898. darovalo je Ministarstvo bogoštovlja i nastave 400 for. za popravak samostana; 1906. dariva duvnama Marija Ploech i sestre joj iz Rijeke 150 kruna; 1907. ostavio je D. Ivan Mazzoleni uz neke uvjete više darovanih obveznica, koje su po svjetskom ratu propale kao i razne druge. Sigurno je bilo još i drugih darova i oštavština, za koje se danas ne zna, jer to svjedoči i tablica obvezatnih Misa, koja se čuva u riznici crkve. O doznakama za školu govorimo na drugom mjestu.

[11] Natpis je: Alle spose di G. Christo — e vergini benedittine — di Sebenico questo giardino (colla) munificenza delle loro maestà — Ferdinando e Maria Anna — Carolina d'Austria, per le provide cure-(del)vescovo Pietro Doimo Maupas, — r. p. consessore Bonav. Ginizza-(quan)do regeva il monastero-m. Benedetta Zampieri — nell' anno MDCCCLVII — fu eretto.

Crkva sv. Luce. Na njezinom sadanjem mjestu postojala je i prije ostavštine N. Buronje manja crkvica pod imenom sv. Lucije, Vida i Modesta. U jednom aktu 21. V. 1727. spominje se, da samostan plaća nasljednu daću beneficijatu sv. Vida za samostanski vrt.

Crkva sv. Vida građena je od kamenja kao i stari samostan. Ima dvoja vrata s pobočne strane, a jedna iz samostana. S vanjske strane na Apsidi stoji vrlo interesantan prozor od kamena u formi zvijezde. Nad glavnim vratima je grb biskupa Marcella, a pod njim natpis: ALOYSIO MARCELLO — EPO SIBEN. — PIO INTRODUCTORI MONIA. — OBS. HER. NIC. BUR. POSV. — MDCXXXIX. — DIE XIII. DECEMB. Biskup je Marcelo živio u teško doba, kad su Šibenik Turci žestoko napali g. 1647. a 1649/50. grad je pomorila kuga. Bio je biskupom god. 1635.—1653. God. 1637. držao je sinodu, da podigne religiozni duh u puku i u svećenstvu, a po cijeloj biskupiji naređivao je misije, da se narod duhovno obnovi. G. 1646. blagoslovio je temeljni kamen tvrđave sv. Ivana. Za turske navale osobno je sokolio na tvrđavi ratnike i neprestano je molio pred presv. Sakramentom. U vrijeme rata zaklonio je redovnice neke u Žirju, a neke po samostanima u pokrajini. Bio je premješten za biskupa u Pulj, a umro je u Rimu 1661.

Na glavnom oltaru stajao je negda lik Gospe Snježne, koji je danas u refektoriju. Sadašnju oltarnu sliku iste Gospe (gdje se vidi i njezina crkva u Rimu sa crkvom sv. Petra) naslikao je prof. Anđeo Robertelli za 507 lira god. 1896. Sa strane Oltara danas su drveni kipovi sv. Benedikta i sv. Skolastike, a negda su bili sv. Vjekoslava i sv. Stanka. Drugi je drveni oltar s palom sv. Katarine i velikim krasnim baroknim okvirom s ovećim listovima. Sigurno potječe iz bivšeg samostana Sv. Kate. Treći je drveni oltar od g. 1896. s kipom sv. Lucije, koja u jednoj ruci drži pliticu s očima, a u drugoj palmu. Dakle u istom je kipu predočena mučenica od g. 305. i svetica ispovjednica iz XII. vijeka, koja je sebi iskopala oči i poslala ih nekom zaljubljeniku. Kip je izradio Valentin vitez Bessarel u Mlecima, a oltar šibenski drvodjelac Jakov Cinotti. Nego nalazim, da je za oltar sv. Luce g. 1713. potrošeno 1200 lira. To je bilo za drugi, stari oltar i kip, koji se sad nalazi u oratoriju.

God. 1805. u kolovozu crkva je dobila iz Rima sitne autentične moći svetih Benedikta, Skolastike, Faustina i Jovite, a g. 1873. komadić Isusova povoja. G. 1894. darovao je nepoznati dobročinitelj kip malog Isusa, koji se o Božiću stavlja na oltar. Papa Leon XIII. darovao je krasan pluvijal s izvezenom slikom Navještenja. Od 8. travnja do 21. lipnja 1896. bila je crkva restaurirana.

Redovnice su se ukapale u dvjema grobnicama, koje su dne 15. travnja 1896. otvorene i u njima se našle mnoge kosti. U grobnici do oltara sv. Kate našla se neka opatica s pastoralom. Sve su kosti pokupljene i sahranjene zajedno na mjestu, koje je na novom pločniku označeno sa SS. MM. (Sepultura monialium).

Još ću spomenuti, da samostan ima slika od veće ili manje umjetničke vrijednosti: Dvije bizantske Gospe, Mariju Magdalenu

(iz XVII. v.), sv. Obitelj (dobavljena iz Innsbruka 1895.), sv. Benedikta (naslikao 1880. Ante Alborgetti iz Tisnoga) te široki starinski križ sa slikom Isusa, valjda iz 12. ili 13. vijeka.

Služba Božja. Crkva ima svoga kapelana, koga imenuje biskup Sv. Misa se govori svaki dan. Posebne su pobožnosti na pr.: Devetnica o Božiću i Duhovima, šest nedjelja u čast sv. Vjekoslava, pobožnost za dobru smrt u šest petaka u Korizmi, sat klanjanja presvetom Sakramentu svakog mjeseca jedanput (počelo se god. 1902.) i tri zadnja pokladna dana (počelo se god. 1903.). Na dan sv. Faustina i Jovite 15. II. drži se zavjetna Misa i blagoslov, zbog strašnog učina groma, koji je 1663. godine udario u tvrđavu sv. Ane u puščani prah i zapalio znatan dio grada. Sve do početka 19. vijeka radi toga cio grad je držao zavjetnu procesiju. Na dan svete Skolastike 10. II., na Gospu od Snijega 2. VIII. i na sv. Lucu 13. XII. pjevaju se posebne svetačke »lekcije« (život) svetiteljica. God. 1881. biskup Fosco mjesto starih uveo je nove lekcije sv. Lucije. God. 1904. u crkvi i vani je proslavljena na vrlo svečani način 1600 godišnjica mučeništva sv. Lucije. Bila je trodnevnica, lekcije, pontifikal, propovijed D. Nike Plančića (koja je i štampana), blagoslov, rasvjeta crkve, transparenti na prozorima, bengalska vatra, gradska glazba, dijeljenje sličica i medalja svetice, te prigodne pjesme prof. V. Miogostovića, fra Ante Pravdice i fra Mihovila Nikolića, koji su imali svoje rođene sestre u ovom samostanu.

God. 1891. proslavila se posebnim slavljem 300 godišnjica sv. Vjekoslava. Za tu prigodu nabavio se darovima građana svečev kip i zastava. Bila je jedna velika rijetkost. Dozvolom Sv. Stolice 21 lipnja izašle su Benediktinke iz samostana u procesiji sa školskom djecom, koja su, obučene u bjelini i s ljiljanima u ruci išla pjevajući u katedralu. (Folium Dioec. 1891. 51.) Inače redovnice dok su žive ne izlaze nikako iz samostana.

Znademo, da su se lekcije sv. Benedikta pjevale u svim benediktinskim samostanima u Šibeniku i to na hrvatskom jeziku. Kad se ukinuo samostan sv. Kate, Helena Zuliani opatica sv. Luce tražila je od biskupskog vikara, da se prenesu njegove crkvene funkcije u crkvu sv. Luce (colla lettura illirica della vita del Santo che è questa medesima che si legeva in s. Salvatore). Na 6. travnja 1880. redovnice su na osobiti način proslavile 1400 godišnjicu svoga patrijarke sv. Benedikta.

Otprije su svake nedjelje i blagdane sv. Mise bile namijenjene za žive i mrtve redovnice i dobročince. U tome do g. 1907. imale su obveze za druge Mise, kojih je broj dosegao do 204. Zbog posljedica bolesti loza (filoksera), svjetskog rata i agrarne reforme te zbog uništenja državnih obveznica promijenile su se misne obveze. Danas se govore 43 za redovnice žive i mrtve i dobročince, po jedna za zakladu D. Iv. Mazzolena, Krstu Ormana, Ursulu ud. Vidović, Nikolu Buronju, Stjepana Skarpu, po dvije Mise za ukinuti samostan Sv. Kate i za D. Šimu Sku-

larića, jedan pjevani aniversarij (zadušnice) za Nikolu Ručića, te zavjetna misa na sv. Faustina i Jovitu.

Obredi oblačenja i profesije redovnica. Nisu nam sačuvani rukopisi o tim obredima u srednjem vijeku, koji su sigurno bili više dramatični i ganutljivi nego danas. Postoji jedna knjiga o tome, na kojoj stoji: »Ova je knjiga mene kanonika D. Antuna Dobrovića iz Šibenika«. Ima druga knjiga o javnoj profesiji Benediktinka, koju je sastavio biskup A. J. Fosco, g. 1854., kad je bio ceremonista u katedrali i to prema nekoj staroj knjigi redovnica (copiata da un libro vecchio manoscritto). Kasnije je Fosco kao biskup tu knjigu revidirao i doveo u sklad s nekim ceremonijalom štampanim g. 1879. u Padovi te obred potvrdio 26. travnja 1882. Buduć da je papa Leon XIII. združio obred posvećenja s obredom profesije (1884.), to je Fosco opet 9. rujna 1886. potvrdio, uz neke promjene, pređašnji obred. U prvašnje doba duvne i njihove konverse kao i biskup pri ovim obredima služili su se latinskim jezikom. Preuzv. biskup Dr. Jeronim Mileta odredio je 5. V. 1929., da se sve to obavlja na hrvatskom jeziku.

Evo ukratko red oblačenja i profesije. Biskup s oltara pozove djevicu i pita je, što želi. Ona dolazi odjevena kao zaručnica s bijelim velom i cvjetnim vijencem na glavi te raspuštenim kosama. Prati je dvoje djece, obučene kao anđelčići. Biskup iza njezina odgovora digne joj vijenac. Pjeva se Priđi Duše presveti. Djevica na povratku baca cvijeće oko sebe i uđe u samostan. Biskup blagosliva redovničko odijelo: tuniku, pojas, pacijencu, veo i krunu od bijelih cvjetića. Djevica se vraća k biskupu u tunici. Sad joj biskup odreže kosu i predaje pojedine dijelove redovničkog odijela, križ i svijeću. Prozove je novim imenom. Drži joj govor. Preko sv. Mise je pričesti. Pjeva se Tebe Boga. Na koncu opatica je čeka na vratima samostana i daje joj cjelov mira. Isto čine i ostale redovnice u kući.

Profesija. Biskup pozove Kristovu zaručnicu: Dođi! Pita je: Što želiš? Blagoslovi joj »kokulu« (kapicu) za glavu, crni veo, krunu i prsten. Pjeva se Priđi Duše. Biskup joj stavlja veo na glavu i krunu, dava joj prsten, regulu sv. Benedikta, brevijar i svijeću. Drži govor; preko Mise je pričesti. Pjeva se Tebe Boga. Na koncu biskup joj dade blagoslov i predaje ju opatici.

Samostanska škola. Prema reguli Reda benediktinke su dužne baviti se odgojem ženske mladeži, koje se ne će posvetiti redovničnom zvanju.[12] Imamo dokaze, da su to činile prije g. 1806. i prije nego su one u Šibeniku dobile pravo javnosti za svoju povećanu školu. O tome govori i »Spomen knjižica o svečanoj proslavi stogodišnjice neprekidnog opstanka četverorazredne ženske pučke

[12] Regola del Padre San Benedetto soun testo italiano del conquecento ad uso delle monache che vivono sotto la detta regola ed osservanza cassinese. Prima edizione originale. Seconda collezione acresciuta ed emendata, Roma 1866.

škole kod benediktinkinja u Šibeniku obdržanoj dne 18. srpnja 1910. (Hrv. Tiskara, Šibenik. Stranica 34). Radi cijelosti prikaza o benediktinskom samostanu i što sam u školskoj kronici našao podataka o školi, kojih Sinčić nije iznio, potrebito je ukratko prikazati povijest ove škole.

Odlukom 27. prosinca 1810. naredila je francuska vlada, da samostan otvori javnu osnovnu školu u svojim lokalima. Spis je upravljen opatici Heleni Zuliani rodom iz Vrlike, kćeri uglednog građanina Antuna. (Umrla je 1836.). Ona je sa drugom redovnicom Anticom Nakić otvorila iste godine dvorazrednu školu. Vlada je odredila godišnju pripomoć od 500 franaka. Vjeroučitelj je podučavao katekizam, a redovnice čitanje, pisanje, računstvo i ženski ručni rad. G. 1826. pretvorena je škola u trorazrednu, u poduku je preuzela i Marija Casotti. — God. 1827. imala je škola 107 učenica, a to je velik broj, ako se uzme obzir, da je tada u cijeloj Dalmaciji bilo samo 2110 djece u osnovnim školama. God. 1885. bilo je 260 učenica, g. 1886. 230, g. 1888. 249, g. 1889. 266, g. 1890. 297 (sa pet učiteljica), g. 1910. 379, g. 109. 291, a g. 1911. 208 učenica. Sve do god. 1908. škola Sv. Luce bila je jedina ženska u Šibeniku za cio grad. Pravoslavni su imali svoju školu. Nastala je potreba, da se i druge osnuju. Tako je g. 1910. otvorena ženska osnovna kod sv. Frane i ženska građanska, g. 1908. mješovita u Crnici i g. 1911. mješovita u Docu. Škola Sv. Luce bila je s talijan. jezikom sve do 1874., kad je hrv. jezik postao nastavnim. Od g. 1879—uklj. 1882. prestala je biti državnom, a ostala privatnom. No od 1. okt. 1883. opet je postala javnom i primala od pokr. škol. Vijeća godišnjih 1300 for., od 1889. 2000 for., a pred svjetski rat 6000 kruna i to za učiteljice, najem škole, pokućtvo, čišćenje i ostale školske potrebe.

Školu je pohodio g. 1875. Car i darovao 400 for. g. 1880. pohodio je prvi put Stjepan Vuletić, kotar. nadzornik, i kanonik Josip Urkica, predsjednik mjesnog škol. Vijeća. God. 1883. posjetio je barun Stjepan Jovanović civilni i vojni namjesnik, a g. 1885. i 1889. namjesnik baron Karlo Blažeković.

Na Vatikanskoj izložbi g. 1889. sudjelovala je škola sa svojim radovima i dobila priznanicu i brončanu medalju. God. 1890. i 1899., kad su bile učiteljske skupštine, škola je priredila s velikim uspjehom izložbu svojih radova. U ono doba to je bila rjetkost. Skoro svake godine priređivale se izložbe dječjih radova. Nekoć su se priređivali javni ispiti pri koncu škol. godine u prisutnosti članova kotarskog školskog Vijeća i roditeljâ. Također pri koncu školske godine često se priređivale predstave, a bilo je dakako i deklamacija i pjevanja.

U redovničkoj se školi osobita pažnja priklanjala religioznom odgoju. Djeca su običavala sudjelovati svibanjskoj pobožnosti, pjevala su u procesijama Tijelova, sv. Ante i Srca Isusova. Negda su obavljale duhovne vježbe. Često se držala sv. Krizma u crkvi sv. Luce na Duhove, na dan sv. Benedikta ili sv. Kate.

Stogodišnjica škole g. 1910. proslavila se svečano u crkvi, u vlastitoj zgradi i u gradu. Sudjelovale su mjesne vlasti, crkovni starješine, brojni uzvanici, školska mladež i mnoštvo građana, Vrlo lijep govor o povijesti škole držao je nadzornik Sl. Sinčić. Govorila je još upraviteljica i opatica Vjekoslava Gojanović, djeca su pjevala i deklamovala mnogo pjesama, izvele su šaljivu igru »Rad u kući« od šibenskog učitelja Vl. Vukića. Dinko Sirovica ispjevao je prigodnu pjesmu. Priredila se izložba. Glazba je svirala po gradu i držala koncerat.

Poslije rata uprava samostana nije dugo mogla uzdržavati školu bez državne pripomoći niti primiti uvjete, koji su joj stavljeni. Stoga je osnovna škola koncem 1925. prestala djelovati. Djetište, koje je osnovano 1915., drže redovnice i danas. U školskoj godini 1929./30. Benediktinke su otvorile Zanatlijsku školu sa dva tečaja, a od velikog broja prijavljenih primile su 60 odraslih djevojčica.

Samostanske škole Sv. Luce bile su uvijek uzorne u svakom pogledu. Uzgojile su generacije dobrih kućanica, građanska i kršćanka. Benediktinke su savjesno i neumorno radile za Boga i narod.

Arhiv samostana Sv. Luce nije dobro sačuvan. Postoji tradicija, da su mnoge spise bacili u more seljaci, kad su se redovnice vraćale iz Prvića, kamo su se zaklonile. K tome neka sluškinja, koja je kratko vrijeme boravila u samostanu i bila duševno bolesna, stala je g. 1905. paliti spise, dok nije bila spriječena. Ipak iz iznesenih crtica može se dobiti prilično dobra slika o našim zaslužnim benediktinskim samostanima u Šibeniku.

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ (RIM):

TOBOŽNJA „STJEPANSKA BISKUPIJA — ECCLESIA STEPHANENSIS“ U HERCEGOVINI.

Spor oko nje i stanje katolika u Donjoj Hercegovini oko g. 1629.*

Summarium. — Episcopus Dominicus Andriassius (Andrijašević) O. F. M., sede sua Scutarensi in Albania sita a Turcis anno 1624. pulsus, a S. Sede obtinuit, ut crearetur episcopus »Ecclesiae Stephanensis« in Ottomanica Hercegovina, id quod errore accidit: dioecesis enim Stephanensis sita est in Albania, Andriassius autem Sanctae Sedi persuaserat Stephanensem ecclesiam eandem esse atque vetustam ecclesiam urbis Naronae, qua diruta sedem episcopalem in civitatem Gabelam in Hercegovina fuisse.

---

* *Bilješka uredništva Croatiae Sacrae.* Ovu je radnju urednik C. S. već htio da pošalje tiskari u Zagreb, kad mu dopade ruku netom izašli drugi svezak »Jugoslavenskih Franjevačkih spomenika«, koji nosi natpis »Acta Franciscana Hercegovinae«, tomus I. (1463—1699), a izdalo ga je »Povjesno društvo za proučavanje prošlosti Jugoslavenskih Franjevaca« u redakciji o. Dr. fra Dominika Mandića (Mostar 1934). Pisac, vlč. g. K. Draganović, priložio je svojoj radnji sedam strojem pisanih strana izvadaka iz sjedničkih zapisnika (»Acta«) Sv. Zbora de Propaganda Fide. Ti se izvadci odnose na spor, što je nastao radi »stjepanske crkve« (biskupije) u Hercegovini, no budući ih eto imamo već tiskane u Mandićevim »Hercegovačkim spomenicima«, mi ih ovdje ne ćemo iznijeti. — Mandić je znatno proširio naše znanje o fra Dominiku Andrijaševiću i s nekoliko dokumenata, kojih nema Propagandin arkiv, napose kanonskim procesom o fra Dominiku iz g. 1622., kad se radilo o tom, da ga Sv. Stolica imenuje skadarskim biskupom. Iz toga spisa razabiremo, da je bio rodom Hercegovac sa Popova, otac mu se zvao Petar, majka Margareta; bilo mu je tada oko 50 godina, od kojih je u Franjevačkom redu sproveo trideset; bio je pobožan, dobar redovnik, obrazovan u teologiji, vrstan (»valente«) propovjednik (propovijedao je i u Italiji), muž ozbiljan i razborit, vršio je u Redu razne službe, osim toga i službu apostolskog vizitatora u raznim krajevima Evrope. Što Andrijašević u jednoj presudi, datiranoj u Trušima 24. X. 1623., sebe naziva »a Ragusio«, bit će otuda, što je mnogo godina boravio u Dubrovniku, već u svojoj mladosti. Mandić ga redovito zove »Andrijaš«. Neki »Nikkola Andriaš« spominje se g. 1579. u natpisu Gospine crkve u Ravnom (Ć. Truhelka u Glasniku Zem. Muzeja, sv. II. str. 116. Natpis prenio Mandić o. c. str. 41). Da se naš fra Dominik doista zvao Andrijašević, za to imamo dokaz u poznatoj izjavi narodnog zbora održanog 19. siječnja 1604. u Ravnom, gdje su »turci, karstijani i hristijani« odlučili, da pošalju »svietlom kralju« (Rudolfu II.) »poštovanoga oca fra Dominika Andrijaševića«. (Truhelka u Glasniku Zem. Muzeja sv. 26. str. 478. U Mandića o. c. str. 49). Ovo je koliko se zna, jedini put, što se u jednom dokumentu onoga vremena Andrijaševićevo ime spominje u hrvatskom obliku, inače u latinskom i talijanskom.

translatam. Graves lites inde exortae inter Andriassium et episcopos Tribuniensem et Makarscensem, quorum territoria Andriassius ex parte usurpabat, sex fere annis S. Congregationem de Propaganda Fide et S. Officium occupaverunt. Tandem S. Congregatio de Propaganda Fide, cum verum rei statum perspexisset, omnia iussit in pristinum statum restitui, Andriassium vero Romae collocari in aliquo monasterio Fratrum de Observantia. Auctor huius lucubrationis totam gestorum seriem exponit, et, quod rei caput est, analysi subicit quae fr. Dominicus retulit Sacrae Pongr. de statu Ecclesiae catholicae in Hercegovina inferiore circa annum 1629., ex qua relatione omni fide digna constat catholicos haud paucos defecisse ad Photianos, Turcis Photianis faventibus, immo ad infideles, cum ob sacerdotum penuriam tum ob incuriam eorum episcoporum qui sibi caventes degebant extra imperium Turcarum, itaque extra fines suarum dioecesium. Auctor in transitu corrigit errores quosdam Farlati, qui de casu fr. Dominici refert in Illyrici Sacri tomis quarto (pp. 193—195), sexto (312—313), septimo (325—326 et 403—404).

I.

Među vrlo značajne pojave u povijesti katoličke Crkve XVII. stoljeća kod Hrvata u turskom carstvu spada bezuvjetno borba pojedinih biskupa za granice njihovih biskupija. O tomu predmetu govori mnogo stranica objelodanjenih dokumenata onoga vremena, ali još više brojni nepoznati spisi što drijemaju u debelim kodeksima rimske Propagande. Crkva i katolički narod mnogo su pretrpjeli usljed te nemile pojave, kad su već i bez toga puno patili od osmanlijskoga zuluma i od poznatog presizanja srpskih patrijarha i vladika, što ga danas priznaje i lojalna srpska historija. Bez određenih i breveom potvrđenih granica biskupija, piše skradinski biskup Ivković 1630., »neće ovdje nikada biti mira«. A sjednica Propagande od 13. srpnja 1629. govori o biskupskim prepirkama u Hercegovini, da su vođene »na štetu duša« (non sine praejudicio animarum). — Mnoga ovakva pojava ipak se da dosta lagano razumjeti. Padom većine hrvatskih zemalja pod Turčina, dogodiše se u narodu i kleru velike promjene. Znatan se dio naroda raselio i razbježao, a drugi opet doselili. Stari kler je velikim dijelom zamijenjen novim, redovničkim. Biskupi se povukli s onu stranu kršćanske granice. Tradicije se izgubiše u narodu i svećenstvu. Arhivi se rasuše. Biskupije su ostajale dugo godina nepopunjivane. Mnogo puta upravljao bi jedan jedini biskup prostranim krajevima od desetak biskupija, recimo od Budima i Smedereva do Neretve i mora. Niko se više nije pravo snalazio u tom kaosu. Ako se svemu tomu nadoda još i težnja ponekih crkvenih knezova, da razmiču granice svojem duhovnom posjedu, ili nastojanje, da očuvaju faktično stanje stvari u tom doba, lako ćemo naći ključ, da se uživimo u tadašnje prilike i shvatimo ono, što nam je na prvi pogled bilo neshvatljivo. Za primjer navodimo samo nekoliko sličica. Barski nadbiskup bori se sa skadarskim biskupom za neke župe na Donjoj Bojani.[1] trebinjski i kotorski za Herceg Novi,[2] dubrovački, trebinjski i

[1] Farlati: Illyricum Sacrum, VII. vol., p. 326.
[2] Farl. VI., 309.

stonski za prijeporna mjesta na granici,[3] trogirski i bosanski za jednu župu itd. U Srijemu i Slavoniji prepirke i trzavice traju više od stoljeća među raznim biskupima[4] počevši od skradinskog i zagrebačkog, do smederevskog i bosanskog. Dokle je stvar mogla doći, ipak najjasnije pokazuje slučaj »ecelesiae Stephanensis«, nazovimo je »Stjepanskom crkvom«, na Donjoj Neretvi.

Skadarskog biskupa fra Dominika Andrijaševića (tal. Andreassi,[5] po Farlatiju Andriasius,[6] u izvješću iz god. 1629. Andriensis) potjeraše Turci 1624. iz Albanije, optužena od nekih loših katolika radi veleizdaje. Međutim se fra Dominik u progonstvu slabo osjećao. »Izgubivši crkvu i biskupiju bilo mu je vrlo neugodno da živi kao privatnik bez ikakve vlasti i jurisdikcije, te poče da aspirira na koju drugu crkvu. Kako tada nije bilo ni jedne u onim krajevima, koja bi bila bez pastira, baci oko na biskupiju stare Narone, za koju je tvrdio da je to Stjepanska crkva«[7]. U Naroni postojala je doista biskupija, čiji je biskup sudjelovao na splitskom saboru g. 532. Međutim već od VII. stoljeća i razorenja Narone, ostao je od svega toga samo prazni naslov bez realnog sadržaja. Druga biskupija, »Stephanensis« leži na sasvim drugom kraju, duboko u Albaniji, 80 km južno od Skenderbegove Kroje. Njezin se biskup spominje već na focijanskom saboru u Carigradu 879., te poslije osobito od XIV. do XVI. stoljeća.[8] Duhovitom dosjetkom, recimo znanstvenom zabludom s praktičnim posljedicama, proglasi fra Dominik Naronsku biskupiju istovjetnom sa Stjepanskom radi toga, što je titul katedrale sv. Stjepana po razorenju Narone bio prenešen u Gabelu (Čitluk). Tako fra Dominik jednim udarcem poluči dvoje: spoji dvije drevne i časne biskupije u jednu, lokalizira ih u Donjoj Hercegovini, proglasi čemernu čitlučku kapelicu sv. Stjepana katedralom slavne biskupije, i — što je najglavnije — osigura sebi biskupsko mjesto s petnaestak tisuća katolika. Odobrenjem Propagande ulazi u Hercegovinu, otkroji sebi podobar komad trebinjske i makarske biskupije s obje strane Neretve i započne nanovo biskupovanje. Održao se u Hercegovini 6 godina uz neprestane borbe s dva biskupa i s bosanskim franjevcima. Na koncu se u Rimu uvjeriše o historijskoj zabludi, narediše, da se fra Dominika ukloni i u Vječnom gradu nastani, a u Hercegovinu uvedoše status quo ante. — Želeći unijeti malo više svjetla u ovaj zanimivi događaj i ispraviti neke netočnosti u Farlatija, da na temelju svega toga bolje prosudimo važno fra Dominikovo izvješće o stanju katolicizma u Hercegovini g. 1629., proučio sam u aktima Propagande proces »ecclesiae Stephanensis«. U rukama

---

[3] Farl. VI., 312.

[4] Fermendžin: Acta Bosnae (A. B.) 409, 410, 449, 469 etc.; Scritture riferite u Propagandi: svezak Bosnia I., II. itd.

[5] Ferm. A. B. 398.

[6] Farl. VII., 325.

[7] Farl., ibidem.

[8] Farl. VII., 402—407.

mi je bio samo malen dio pisama fra Dominikovih. Međutim se njihov sadržaj jasno razabire iz zapisnika Propagandinih sjednica (to su Acta S. Congr. de Prop. Fide) i iz Propagandinih pisama. U prilogu priopćujem fra Dominikovo izvješće.

G. 1622. postao je skadarskim biskupom fra Dominik Andrijašević. Izgleda, da mu nije manjkalo apostolske revnosti. Brzo je obišao cijelu biskupiju, obratio, kako piše, 305 raskolnika, uklonio neke zloporabe u kleru i narodu. Farlati ga naziva »optimus praesul«. Međutim se u cijelom njegovom postupku vidi izvjesna naglost i pretjeranost: protiv nekih loših svećenika poslužio se turskom brahijalnom silom i protjerao ih iz biskupije. Tim si je natovario na vrat neprijatelje, koji će malo kasnije njega samog istim načinom istjerati iz Skadra i iz Albanije. Odmah od prvog svog nastupa stoji biskup u borbi, i ta borba ne prestaje do njegovog odstranjenja iz Hercegovine.

Možda upravo radi tih neprilika s ratobornim albanskim svećenicima i narodom osjeća fra Dominik, da mu nema duga opstanka u Skadru. Mjesec dana iza njegovog imenovanja za biskupa, već raspravlja Propaganda o njegovom prijedlogu, da se uskrisi Stjepanska biskupija u Naroni, u Hercegovini. Farlati[9] donosi sadržaj te molbe. Stjepanska biskupija obuhvaća prostrano područje u Gornjem Iliriku sa 130 sela i 15.000 katolika. Stara Narona je doduše porušena, ali je Turci i kršćani još danas zovu »Narentom« i Gabelom. Katedrala sv. Stjepana nalazi se u Mostaru. Stjepanska crkva je već dulje vremena nepopunjena, sve od smrti zadnjeg njezinog biskupa fra Nikole Ugrinovića.

Vjeran saveznik fra Dominikov bio je lješki biskup fra Benedikt Orsini (Ursinus). Starinom je bio iz Popova polja u Hercegovini. Lijepo se to vidi iz nadgrobne ploče barskog nadbiskupa Petra Orsinija u crkvi sv. Jeronima u Rimu. Postavio ju je g. 1629. fra Benedikt svom stricu »Petro Ursino ex Comitibus Papuen., »iz kneževske obitelji od Popova«, i okitio obiteljskim grbom (u sredini zmija, gore ruža, a u donjem dijelu tri tamne kose linije na bijelom polju). Obiteljsko je ime Ursini ili Orsini valjda izvedeno od hrvatske riječi medvjed ili medo (Medić, Medović, Medvedović ili slično). Da li je fra Benedikta na to navela ljubav prema rodnom kraju ili drugi motivi, n. pr. želja da sam dođe u Skadar za biskupa, nije nikako jasno. Kad je g. 1624. fra Dominik morao bježati iz Skadra, imenuje Propaganda lješkog biskupa fra Benedikta upraviteljem skadarske biskupije 27. VI. 1625., a ne, kako piše Farlati, istom g. 1636.

U molbi za uspostavu Stjepanske biskupije učinjene su dvije krupne pogreške: prvo, nije fra Nikola Ugrinović bio stjepanski (stephanensis) već smederevski biskup (od g. 1565. do 1604.); a drugo, »ecclesia Stephansis« u dračkoj metropoliji nema ništa

[9] Farl. IV., 194; VI., 312.
[10] Farl. VII., 326.

zajedničko s naronskom biskupijom u splitskoj crkvenoj pokrajini. Da li su naša dva biskupa iz Albanije, zavedeni lošim povjesnim znanjem ili možda hotimice učinili ovu zamjenu, ne može se iz dokumenata ustanoviti. Oni se pozvaše na Auberta Mireusa (Aubert Le Mire, belgijski historičar i opat 1573—1640.). Po Farlatiju[11] Mireus čini nepažnjom pogrešku stavljajući na jednom mjestu, da je »ecclesia Stephanensis« u dubrovačkoj provinciji. Međutim fra Dominik u našem izvještaju iz 1629. ide još i dalje. U uvodu tvrdi, da Mireus u 3. knjizi Rimskog kodeksa veli, da se Čitluk prozvao »Borgo di S. Stephano« radi prenosa titula naronske katedrale. Prelistao sam više djela Le Mire-ovih, ali bez uspjeha. Ne tvrdim kao sigurno, ali je vrlo vjerojatno, da je u ovoj stvari fra Dominik odviše stavio u usta Mirensu, koji nije znao ni za Čitluk ni za Gabelu; vjerojatno nije on ništa pisao o prenosu katedralnog titula iz Narone u Gabelu, Borgo di S. Stefano. Imade primjera da fra Dominik u svom vlastitom interesu nije bio skrupulozan, da iznese stopostotnu istinu. Na više mjesta, pa i kod spomenute navodne tvrdnje Mireusove piše fra Dominik, »da je osim toga predaja jasna u ovim stranama«. Međutim se fra Dominik najteže ogriješio o istinitost tvrdeći, da nikad trebinjski biskupi nijesu upravljali krajem od Popova do Gabele. Ipak je protivno i odviše očito, jer je n. pr. sam savremenik fra Dominikov, trebinj. biskup Krizostom, više puta pohodio svoju biskupiju, posvetio više crkava, n. pr. g. 1619., i ostavio nam i svoju tursku putnicu izdanu g. 1620 u Carigradu[12]. Isključeno je, da bi fra Dominik mogao da ne zna za to.

Propaganda je predala kard. Barberiniju, da istraži oportunost molbe navedene dvojice albanskih biskupa. Ovaj mudro naredi, da se piše trebinjskom biskupu po informacije. Naravno, da je Krizostom odlučno ustao protiv toga. U Gabeli i okolici ima tek 140 kuća siromašnih katolika i stoga je nemoguće obnoviti naronsku biskupiju (sjedn. Prop. od 10. okt. 1623.). Zapisnik ništa ne spominje, da se biskup Krizostom, benediktinac, išta potužio na historički neispravnu pretpostavku ove molbe. 6. prosinca 1623. zahvaljuje mu Propaganda[13] na uslugama i javlja, da »se odlučilo, da se zasad ne šalje drugi biskup (u Naronu)«. Izgledalo je, da će čitava stvar otići ad actâ.

Ali se tako nije dogodilo. Ciglih 11 dana kasnije (17. pros. 1624) zaključuje Propaganda, da popuni Stjepansku biskupiju (alias Mostarensem), praznu već mnogo godina iza smrti fra Nikole Ugrinovića, rodom Poljičanina iz Dalmacije. Fra Dominika rješava Propaganda veze sa Skadarskom biskupijom i premiješta na stjepansku stolicu. — U samom riješenju nalaze se obje krive historijske pretpostavke: o fra Nikoli kao zadnjem stjepanskom biskupu i o stjepanskoj crkvi u Hercegovini. Teza fra Dominika je triumfirala.

---

[11] Farl. VI., 312.
[12] Farl. VI., 310—312.
[13] Lettere volgari III f. 30.

Protjeran iz jedne biskupije, dolazi u drugu, ipak pitomiju, u Hercegovinu, gdje će ga zapasti slava oca i obnovitelja iedne starokršćanske biskupije, već zamrle 1000 godina!

Danas nam je jasno, da se inače oprezna i mudra Propaganda ovom svojom odlukom nezgodno zaletila, ne proučivši dovoljno stvar. Radi toga će pet—šest godina neprestano muku mučiti. Na sjednici se ništa ne raspravlja o granicama obnovljene biskupije. Biće držali, da je stvar sama po sebi jasna. Međutim ni to nije točno, jer su u onih nekoliko decenija od smrti fra Nikole Ugrinovića mogle tobožne Stjepanske granice otići u zaborav ili ih je koji susjedni biskup mogao na svoju suziti i promijeniti.

U tom međuvremenu sva je prilika, da je za zaključak Propagande saznalo više zainteresiranih osoba: fra Dominik, trebinjski biskup Krizostom i fra Blaž iz Graca, nekad generalni vikar barskog nadbiskupa fra Tome Orsinija, a poslije u istoj službi kod fra Dominika. Zaključujem to iz borbe, koja je nastala između fra Blaža i biskupa Krizostoma. Fra Blaž je morao saznati za odluku o uspostavi Stjepanske biskupije. Tako je on bez znanja biskupa Krizostoma ušao u njegovu biskupiju, i u svom rodnom mjestu Gracu počeo zidati crkvu i proglasivati se neovisnim o trebinjskom biskupu na teritoriju nove, Stjepanske biskupije. To je samo kombinacija, ali zato zajamčena istina, da je fra Blaž tužio Krizostoma, da ga smeta u gradnji crkve u Gracu. Sigurno je tomu dodao, da se Krizostam nema prava miješati u poslove tuđe (Stjepanske) biskupije, koja mu nikad nije bila povjerana na upravu. Zatražio je, da se sama Propaganda o tomu osvjedoči u svojim arhivima. Ovaj strateški potez fra Blažev je doista i upalio: Propaganda nije nigdje našla (niti je mogla naći, jer stjepanska biskupija u Hercegovini nije nikad opstojala), da je trebinjskom biskupu bila povjerena administracija Stjepanske crkve. Ovim otkrićem utvrđena o nepravednom postupku Krizostomovom piše mu ona oštro pismo, da ne priječi fra Blaža u gradnji crkve (9. list. 1625.), i premješta fra Dominika iz Skadra u Gabelu!

Fra Dominik je bio negdje blizu svoje biskupije, valjda u Dubrovniku. Primivši obavijest o imenovanju odmah piše Propagandi i moli za dopuštenje glede jubileja sv. Godine, da ga proglasi u Hercegovini g. 1626. Rekordnom brzinom — 25 dana iza prvog dekreta — već je Propaganda primila fra Dominikovu molbu i sv. Otac je povoljno riješio (24. stud. 1625.). Fra Dominiku se vrlo žurilo, da što prije započne svoj rad u biskupiji, jer je znao, da ga čekaju teške neprilike radi neodređenih dijecezanskih granica.

Na 23. siječnja1626. šalje Propaganda dosta široke ovlasti fra Dominiku glede namještanja redovnika za župnike uslijed nestašice svjetovnog klera, glede posvete sv. ulja i dispenziranja od raznih ženidbenih zapreka i zabrana. Breve o tomu nikad nije fra Dominik primio. Zato mu Propaganda šalje duplikat brevea[14] 2.

[14] Lettere volg. sv. VI., f. 155.

listopada 1627., koji je stjepanski biskup više puta potraživao. Izgleda, da je to stvar, koja se da protumačiti i samim lošim stanjem ondašnje »pošte«, a da nije potrebno, da u pomoć dozivamo eventualne neprijatelje biskupove u Dubrovniku. Pismo i breve putovali su preko Dubrovnika, »per via di Ragusi«[15].

Već iz podijeljenih ovlasti, a i inače iz raznih zapisnika Propagandinih sjednica, te međusobnih pisama, koje izmijeniše fra Dominik i kongregacija za Širenje Vjere, dobivamo malo uvida u stanje u biskupiji. Osim teške nestašice klera (vidi fra Dominikovo izvješće iz 1629. god.) i apostazije katolika na pravoslavlje, tešku brigu su zadavale biskupu razne zloporabe glede sakramenta ženidbe. Tu se radi najprije o otmici djevojaka u Ravnom, Orahovu Dolu i Vidonju, gdje je krivce biskup protjerao iz crkve i izopćio. A onda teški problem seoskih mješovitih ženidaba, koji se nekom historijskom tvrdoglavošću sačuvao kroz 3 stoleća u tim krajevima do dana današnjeg. Ta je stvar bila iznešena i pred sv. Oca (zapisnik od 23. siječnja 1626.) i pred sv. Oficij (8. ožujka 1627.), koji je preko Propagande poslao[16] riješenje fra Dominiku 4. rujna 1627. Ipak tim nije stvar svršila. Opet fra Dominik iznosi nove slučajeve. Propaganda mu u pismu od 14. travnja 1628. javlja[17], da su stvari opet predane sv. Oficiju na riješenje. Iz pisma, kao i iz zapisnika sjednice od 29. travnja 1628. jasno se vidi, da se tu radi o vrlo interesantnim stvarima: o muslimanima, koji bi htjeli biti potajnim katolicima; o eventualnom ponovnom krštenju nekih obraćenih pravoslavnih; o raznim ženidbenim zaprekama. Ako uspije pronaći fra Dominikov list za što ima nade, uspjeće baciti novo svjetlo na intimne prilike bosanskog katolicizma, koji nam je s ove strane dosta slabo poznat. Opstanak kriptokatolika, među hercegov. muslimanima početkom XVII. vijeka — jednako kao i analogna činjenica naših dana u okolici Prizrena — sili nas na zaključak, da su se hercegovački muslimani rekrutirali ne samo iz redova islamiziranih bogumila, nego i katolika. Ipak nas na to upozoruje već sam zapisnik sjednice od 27. ožujka 1631. pod br. 11, kad tvrdi: »plurimi Catholici ad infidelitatem (čitaj: islam!) vel schisma transiere« u krajevima dubrovačke provincije pod Turcima. Ne radi se ovdje nipošto o staroj Srbiji, koja je spadala pod barsku metropoliju, nego u prvom redu o Hercegovini, gdje je katolicizam kao malo gdje upravo apostazijom pretrpio najteže gubitke. — Što se tiče mješovitih ženidaba, veli fra Dominik iza 4-godišnjeg rada u Hercegovini: »Držao sam katolike na uzdi, da ne daju svoje kćeri za raskolnike, ali je to — uzevši u obzir mjesne prilike — nemoguće«. (Izvještaj g. 1629; odsjek: Questa e la parte superiore). Značajan pesimizam, prouzrokovan promatranjem prilika u biskupiji.

---

15 Ibid., sv. VI., f. 35.
16 Ibid., sv. VI., 140.
17 Ibid., sv. VII., 47.

Vratimo se borbama oko granica i opstanka Stjepanske biskupije.

Već prvi pogled na Propagandine zapisnike (Acta) odaje nam izvjesnu nestalnost, krivudanje i polovična riješenja u pitanju Stjepanske biskupije. Brzo se mijenjaju referenti i komisije o tom pitanju: kardinali Barberini, Bandini i Caetano, Mons. Torniello i Zagnano, te dvije komisije. Odlučnije i ravnije počelo se raditi istom nastupom kardinala Caetana, koji vodi ovu stvar od 6. listopada 1629. — U samom procesu valja razlikovati dvije faze: u prvoj se sumnja i raspravlja o granicama stjepanske biskupije; u drugoj Propaganda počinje sumnjati, da li je ta biskupija u Hercegovini uopće postojala (Acta od 5. rujna 1630.). Tim se Propaganda počela približavati stanovištu trebinjskog biskupa Krizostoma, koji je od početka zabacivao i samu eksistenciju Stjepanske biskupije.

Ipak nije naporedo s ovim pitanjem teklo osobno pitanje fra Dominikovo. Već 19. prosinca 1629. zaključuje Propaganda pod uplivom Caetanovim, da se fra Dominik ima maknuti iz Hercegovine i zadržati u Rimu. Kao razlog navodi se bolest, teški ulozi, koji mu skoro ne dopuštaju nikakvo kretanje. Vjerujem, da to nije bio jedini motiv odluke. Propaganda je već bila sita tih trzavica i rasprava, koje su sa fra Dominikom ušle u inače tihi neretvanski kraj.

Prođimo letimično razvoj pitanja Stjepanske biskupije prema aktima i dopisnoj knjizi Propagande.

Trzavice započinju, kako mislim, čim je trebinjski biskup saznao za osnutak Stjepanske biskupije i čim se fra Blaž iz Graca počeo smatrati njezinim eksponentom.

Prema zapisnicima Propagande prvi put ona raspravlja o biskupskim nesuglasicama u Hercegovini 2. lipnja 1626. Prvi je jauknuo biskup Krizostom opazivši neželjena gosta, koji hoće da bude gospodarem u njegovoj vlastitoj kući. Ta se stvar potpuno slaže s relacijom fra Dominikovom iz g. 1629.: on u njoj tvrdi, da je svoju vizitu započeo u Popovu, u trebinjskoj biskupiji. Tu ga dosta lagano priznaše za pastira, sigurno na temelju dokumenta o njegovom imenovanju.

Na Propagandi se nije pitanje smatralo teškim. Dne 4. srpnja 1626. piše Propaganda fra Dominiku[18]: »Pisalo se (odavde) dubrovačkom nadbiskupu glede Vašeg razilaženja s trebinjsko-mrkanjskim biskupom, da on to gleda izgladiti na taj način, da vas obojica u miru ostanete u granicama svojih biskupija.« Kako se Propaganda varala! Priznati pravo Stjepanskog biskupa na Popovo i Gradac značilo je pokopati trebinjsku biskupiju, jer bi joj ostala tek šačica katolika u okolici Trebinja, kojih valjda nije bilo dosta ni za jedne dobre župe, a kamo li biskupije. Katolicizam u Trebinjskom polju — barem tako izgleda — ležao je već tada skršen, u zadnjim trzajima.

[18] Ibid., V., 130.

Mjesto očekivanog mira dočeka Propaganda novu oluju. Na sjednici od 9. studenog 1626. govori se već o trvenjima fra Dominika sa 2 biskupa (trèbinjskim i makarskim) i bosanskim franjevcima. Borba se već vodi na tri fronte. — Mi tu stvar dobro razumijemo iz izvještaja fra Dominikova g. 1629. Iskusni stari misijonar, a sada prvi stjepanski biskup u Hercegovini, primicao se oprezno i sa strahom svojoj rezidenciji, Gabeli. Tu nije, kao u Popovu, bio svjetovni kler, obično nedovoljno upućen i slabo organiziran. Tu su bili franjevci, okretni i dobro povezani među sobom, svojim starješinstvom i ordinarijem fra Bartolom Kačićem, makarskim biskupom. Fra Dominik šalje glasnike franjevcima u Gabelu, da ga dođu provesti i dopratiti do Čitluka i tim — ipso facto — priznati za svog pastira i poglavara. Međutim ovi ne htjedoše ni čuti za drugog, osim svog starog makarskog biskupa i ostadoše kod toga sve do kraja. A jadni fra Dominik nikad nije imao te hrabrosti, da usprkos tim redovnicima uđe u Gabelu. Mogao ju je promatrati samo s kojeg brda iz daljine kao Mojsije obećanu zemlju.

Sada uvidje Propaganda težinu spora i uvjeri se, da ga bez poznavanja mjesnih prilika neće moći riješiti. Stoga na istoj sjednici delegira hvarskog arhiđakona Fasanea, da ispita svjedoke i na licu mjesta razvidi stvar. U tom smislu upravlja Propaganda 14. studenog 1626. listove na hvarskog arhiđakona i biskupe Trebinja Makarske i Gabele. Interesantna je bilješka u pismu trebinjskom biskupu: »Što se tiče naslova stjepanskog biskupa, ne treba Vam sumnjati, jer se u knjizi katedralnih i metropolitanskih crkava među sufraganima Dubrovnika nalazi i stjepanski biskup«. Prema Farlatiju (Illyricum Sacr. VII., p. 404) ta se historijska omaška nalazi već u Bremonda Bullarium Dominic. uz g. 1363. i 1418., te u Appendixu, a isto i u Nicoletusa (Apparatus pr. Conc. p. 1103.), te je iz njih Propaganda mogla crpsti svoju krivu informaciju.

Međutim se stvar već prije bila zaoštrila na južnoj fronti: trebinjski biskup svečano izopćio ravanjskog župnika Don Marka radi pristajanja uz usurpatora fra Dominika, a dubrovački nadbiskup pribije cedulje o ekskomunikaciji na crkvena vrata. Jadni Don Marko postrada ni kriv ni dužan! Međutim se Propaganda zauze za »siromašnog župnika«[20] u pismu na hvarskog arhiđakona od 23. siječnja 1627. i naloži mu, da ga odriješi od izopćenja, a dubrovačkom i trebinjskom biskupu, da odstrane oglase ekskomunikacije s javnih mjesta[21]. Stvar je bila i pred samim sv. Ocem (zapisnik od 9. siječnja 1627.).

Ipak je Don Marko ostao i dalje neodriješen od izopćenja. Njegov biskup nije htio da prizna hvarskog arhiđakona sucem u svojoj stvari, jer da je rođak makarskog biskupa Kačića, njegovog protivnika. Mislim, da je to razlog, radi čega ni Don Marko

---

[19] Ibid. V., 210—211.
[20] Ibid., VI., 5.
[21] Ibid., VI., 6.

nije tražio odrešenja od arhiđakona. Propaganda ne udovolji molbi fra Dominika. T a s a n e o, veli ona, ne presuđuje u parnici, on samo sabire informacije (Acta od 8. ožujka 1627:), on to može učiniti »essendo persona dotta«[22]. Ipak fra Dominik ne htjede poslati ni svojih svjedoka, ni pismenih razloga hvarskom arhiđakonu, kako svjedoče Propagandini listovi od 13. ožujka 1627. i 11. kolovoza 1628,[22a].

Zanimivo je, što je Propaganda sudila o slučaju ekskomuniciranog župnika. Premda o njegovoj navodnoj krivnji izriče najblaži sud, ipak piše 20. kolovoza 1627. stjepanskom biskupu[23]: »Što se tiče župnika sv. Marije u Ravnom, dobro je, da se da odriješiti od hvarskog arhiđakona, ili od koje druge po njemu delegirane osobe, jer se mrkanjski biskup nekada nalazio u posjedu toga mjesta, pa je zato u najmanju ruku vjerojatna sumnja (dubium probabile), da ga je izopćenje i pogodilo; u takvom slučaju kažu moralisti (»Sommisti«), da je bolje radi mira savjesti odabrati sigurniju stranu....«

U tome zapucaše anateme još s jedne strane. Fra Dominik, čovjek žestoke naravi, već i prije nije štedio ekskomunicija u borbi s barskim vikarom (Acta, 10. listop. 1623.). U Hercegovini je još dalje otišao nego nekad u Albaniji. U zadnjem odsjeku svog izvještaja iz g. 1629 (»Brocchie« etc) pripovijeda on pobliže svoju borbu za zaostroškim franjevcima, koji su služili G a b e l u i B r o č n o. Najprije im je zaprijetio izopćenjem, onda ih je izopćio, poslije kao tvrdokorne proglasio iregularnim i konačno sumnjivim radi hereze. Dotični župnici ne priznadoše ga svojim biskupom, niti njegove kazne valjanim, stojeći čvrsto uz makarskog biskupa K a č i ć a. Da li ih je ekskomunikacija vezala, pitanje je, koje ovdje neću da raspravljam. Propaganda je u tom pogledu imala stroge pojmove, kako se vidi već iz slučaja Don Markova. Što se pak tiče izopćenja franjevaca u G a b e l i, jasno je, da je kongregacija za to znala. 20. kolovoza 1627. piše ona fra Dominiku, da ti izopćenici još nijesu rekurirali u Rim. Kada to učine, strogo će ih opomenuti, da mu se podvrgnu[24]. — U spomenutom izvještaju optužuje fra Dominik zaostroške franjevce i radi drugih teških prestupaka. U najmanju ruku stvar izgleda dosta uveličana. Nemamo za nju potvrde s druge strane. Ipak i sam fra Dominik kao da sumnja u ono što piše. Tako veli, da su ga ona dva naslana janjičara imala u P o p o v u ubiti, ili — već se povlači — barem zlostaviti. Slično sudim — donec contrarium probetur — i o navodnim izjavama o sv. Ocu. Ni Propaganda nije tu stvar shvatila odviše ozbiljno znajući, da govori Cicero pro domo sua. Ipak su u jednoj stvari posve usvojili fra Dominikovo mnijenje: da se gabelski franjevci služe Turcima

[22] Ibid., VI., 35, od 13. ožujka 1627.
[22a] Ibid., VI., 32; VII., 110.
[23] Ibid., VI., 125.
[24] Ibid., VI., 125.

u borbi protiv biskupa. U tom smislu piše 14. srpnja 1628. Propaganda biskupu fra Tomi Ivkoviću, administratoru Bosne, da nastoji zapriječiti takve nepodopštine i zavesti u Hercegovinu mir i sklad[25]. Ipak već i sama Propaganda pomalo sumnja u cijelu tu stvar stjepanske biskupije. Dotični franjevci neka iznesu svoje razloge protiv biskupa, i Propaganda će već naći kakvo zgodno riješenje. 11. kolovoza 1628. obavješćuje ona i fra Dominika, da je pisala bosanskom provincijalu glede postupka njegovih redovnika i nada se, da će ga oni već poslušati »nelle cose giuste«[26].

G. 1627. nije bilo nikakvih većih promjena u našem pitanju. Naređena je vizitacija dubrovačke crkvene provincije, pa prema tomu i stjepanske biskupije, kako i Farlati[27] tvrdi. Zapisnik Propagandine sjednice od 28. kolovoza1627. dosta je zanimiv. Iz njega se vidi, kako je Propaganda visoko cijenila šibenskog kanonika Ivana Tomka Mrnavića, kasnijeg bosanskog biskupa. Već tom zgodom umalo da nije postao biskupom, kako je ona predlagala, samo da može obaviti tu vizitaciju. Tu čast postiže istom 4 godine kasnije.

Godine 1628. počela se stvar stjepanske biskupije naopako razvijati po fra Dominika. Arhiđakon Fasaneo podnese nepovoljan izvještaj o pravima stjepanske crkve. Ne mogoh naći toga izvještaja. Vjerojatno je arhiđakon ustao i proti samom opstanku te biskupije i zanijekao njezinu historičnost. Propaganda još nije usvojila toga mišljenja, jer tješi fra Dominika u pismu od 11. kolovoza 1628.: »Vi imate u rukama svoje bule i neprestana pisma ove sv. Kongregacije, koja Vas smatra stjepanskim biskupom i tako s Vama postupa; zasada se ne radi ni o čem drugom nego samo o granicama«[28]). Međutim je Fasaneo ipak uspio, da je Propaganda promijenila u koječem svoje mišljenje, osobito u tomu, da su trebinjski i makarski biskupi vršili jurisdikciju u mnogim prijepornim krajevima kao ordinariji, a ne kao delegati ili administratori. Radi toga zaključuje Propaganda, da se ta oba biskupa zadrže u starom posjedu, gdje su i dosada bili ordinariji. Isto tako i bosanski franjevci ostaju i nadalje u posjedu svih prijepornih crkava i samostana (ne razumijem o kakvom se samostanu moglo raditi, jer na teritoriju stjepanske biskupije nije bilo ni jednog).

Spomenuta odluka Kongregacije (25. listop. 1628.) sadrži u sebi krupno protuslovlje: dadnu li se toj dvojici biskupa njihovi stari teritoriji u zadnjem stoljeću, gdje su oni vršili vlast ordinarija, ne ostaje fra Dominiku ni pedalj zemlje, i tako se praktično ukida stjepanska biskupija, koju odluka teoretski priznaje.

Posljedice su bile neizbježive: prepirka se samo zaoštrila, a svaki je od trojice biskupa mislio, da je u pravu na temelju riješenja Kongregacije. Propaganda, videći valjda da je u škripcu radi nepo-

[25] Ibid., VII., 97.
[26] Ibid., VIII., 110.
[27] Illyr. Sacr. VI., 260.
[28] Lettere volgari VII., 110.

znavanja tamošnjih prilika, piše dubrovačkom nadbiskupu, da on svakako gleda urediti tu stvar (zaključak od 30. siječnja 1629.). Naravno, da sve to nije pomagalo, dok je protuslovna odluka od 25. listopada 1628. bila na snazi.

Zato se daje novo, provizorno riješenje (13. srpnja 1629.): Makarskom biskupu ostavlja se desna obala Neretve, a tim i nesuđena katedrala stjepanske biskupije. Na lijevoj obali ostavlja se doduše i dalje vlast fra Dominiku, ali ne više kao ordinariju, nego kao delegatu sv. Stolice, barem u koliko se tiče većeg i važnijeg dijela biskupije, Graca i Popova. Motivaciju te odluke nalazimo u pismu kongregacije fra Dominiku od 1. kolovoza 1629.: »Iza kako smo pažljivo proučili spise i vidjeli, da se iz njih ne mogu sa sigurnošću ustanoviti granice, određuje se...«[29].

S takvim riješenjem nije mogao biti zadovoljan ni trebinjski, ni stjepanski biskup. Fra Dominik upravo obasipa Propagandu pismima, kako je to, uostalom, i od početka činio.[30] Fermendžin[31] je objelodanio pismo katoličkog naroda Neretve, Graca i Popova, kojim se odlučno izjavljuju za fra Dominika, a protiv trebinjskog i makarskog biskupa. Propaganda nije poklonila pismu veće pažnje, već od prije naučna na pojavu, da zainteresirani biskup ili kler iz Turske napiše pismo za svoju preporuku i korist, a potpiše »narod«, koji često nije ni razumio, što je u listu sadržano. List je očito pisao fra Dominik. Toliko inteligencije i povjesnog znanja nije mogao imati čovjek iz puka. Povrh svega toga misli i činjenice, a gdjekad i same fraze zadržane su manje - više i u fra Dominikovom izvještaju iz g. 1629. Sve u svemu vidi se, da su te obje stvari morale biti napisane u razmjerno kratkom roku jedna iza druge. — Uza sve to je pismo od posebnog interesa, jer donosi neke pojedinosti o tamošnjim prilikama. Tako n. pr. govori o velikoj zapuštenosti u biskupiji, neznanju svećenika, nepohađanju i nebrizi sa strane trebinjskog biskupa (pretjeruje, kad veli, da već preko 100 godina ne dođoše među svoj narod u Turskoj), apostazijama u masama na islam i pravoslavlje itd.

Mjesto polovičnih mjera lati se Propaganda radikalnih, kad je na mjesto referenta za stvari stjepanske biskupije bio određen odlučni kardinal Caetano (6. listop. 1629.). Premda još Propaganda nije našla teoretskog izlaza iz zamršenog stanja triju zaraćenih biskupija, ipak ga je u praksi prijekim putem riješila: fra Dominik ima otići iz biskupije i smjestiti se u nekom franjevačkom samostanu. Njegovim područjem imaju upravljati trebinjski i makarski biskup, svaki onim dijelom, kojim su upravljali prije dolaska Andrijaševića u Hercegovinu. Kako još Propaganda nije bila na čistu glede opstanka i prava Stjepanske biskupije, dodaje svom riješenju klauzulu: Salvis tamen juribus praefatarum trium Eccle-

[29] Ibid., VIII., 126.
[30] Ibid., V., 210 etc.
[31] Acta Bosnae, 385, 386.

siarum circa confinia suo loco et tempore melius verificanda. (Zapisnik od 19. decembra 1629.). Kao razlog riješenju navode se teški ulozi fra Dominikovi, koji ga za krevet prikovaše. Da je on doista bio i bolestan, premda ne u tolikoj mjeri, i sam priznaje u svom izvješću.

Sv. Otac potvrdi taj dekret 9. veljače 1630. osim članka, koji govori, da će fra Dominika izdržavati sv. Stolica.

U Hercegovini nijesu znali za ovo riješenje. Nove tužbe stižu u Rim. Stoga stvar ponovno dolazi na sjednicu Propagande 26. ožujka 1630. Propaganda odlučno ostade kod svog prijašnjeg zaključka sretna, da je tako našla izlaz iz kaosa tog pitanja. Da zaključak bude čvršći, zaključeno je, da se pošalju brevi makarskom i trebinjskom biskupu, a fra Dominik, da se zadrži u Rimu, u kojem franjevačkom samostanu.

Desetak dana kasnije, 9. ožujka 1630., piše Propaganda dubrovačkom nadbiskupu[32] i šalje mu dekret o riješenju spora. Neka ga još drži u tajnosti, dok ne stignu brevi. U Rimu se već ozbiljno sumnja, da li je stjepanska biskupija uopće ikad opstojala. »Kako se čuje, da trebinjski biskup nije nikad ili tek vrlo rijetko pohodio kršćane stjepanske biskupije, neka Vaše gospodstvo razvidi, da li se može naći ikakav trag rečene biskupije, jer bi se u tom slučaju ne samo providjela vlastitim pastirom, nego bi i Dubrovniku bila veća čast, da ima jednog sufragana više«. — Kako da se shvati, da trebinjski biskup nije nikad ili skoro nikad obišao svog naroda u stjepanskoj biskupiji, kad Farlati[33] iznosi jasne dokaze za protivnu tezu? Ili su u Rimu vjerovali pismima fra Dominika i »naroda Neretve, Graca i Popova« ili su, što mi izgleda bliže istini, držali, da je jedan samo dio stjepanske biskupije nekad spadao trebinjskoj biskupiji (Gradac i Popovo), a drugi, nevizitirani, nije. U stvari je tako nekako i bilo, jer se dva stoljeća ranije zahumska (stonska) biskupija morala širiti uz Neretvu do Blagaja, a valjda i do Prenja, a trebinjska svršavati negdje na donjem toku Trebinjčice. Nažalost su nam vrela vrlo mršava, pa ne možemo ulaziti dublje u stvar. Dolaskom Turaka — izgleda — stonska se biskupija konačno povukla unutar granica Dubrovačke republike, a trebinjska prihvatila sav njezin teritorij pod Turcima do Neretve. — Tim dragocjenije nam je svjedočanstvo iz pisama fra Dominika Andrijaševića o rasezanju stonske biskupije po Hercegovini. Pisma doduše ne pronađoh, a možda je i posve propalo. Ipak ga Propaganda dva puta citira. Prvi put to čini na sjednici od 15. lipnja 1630. »... i slično je u tim mjestima (Popovu, Gracu i Zažablju) u starini bila Zahumska biskupija, različita od Trebinjske«. Druga citacija nalazi se u pismu Propagande dubrovačkom nadbiskupu[34] — 26. srpnja 1630.: »Šaljemo Vam u prilogu pismo stjepanskog biskupa,

[32] Lettere volg. IX., 20.
[33] Farl. VI., 310.
[34] Lettere volg. IX., 61.

kojim dokazuje, da je u Popovu, Zažablju i Gracu nekad opstojala biskupija pod imenom Zahumske, različite od Trebinjske biskupije«. — Prema tomu ovo je pismo i ostalo u Dubrovniku, ako do danas nije propalo. — Primjećujem, da se fra Dominik počeo približavati ideji Zahumske biskupije, a s tim, kako izgleda, i historičkoj istini, istom kad nije uspio dokazati fiktivnih prava stjepanske biskupije na navedena mjesta.

Doskora nastupa preokret u razvoju stvari. Stjepanski biskup »omiri se s makarskim i prepusti mu sve svoje krajeve na desnoj obali Neretve, dakle sve ono, što je biskup Kačić već 5 godina i tražio. Zašto fra Dominik tako postupa? Držim, da odgovor leži kao na dlanu: parnica se po fra Dominika potpuno nepovoljno razvila. Sada ga već dižu i iz Hercegovine. On čini zadnji svoj napor: miri se s opasnijim protivnikom i prepušta mu svoje stolno mjesto i dio biskupije, koji mu je Propaganda i onako dosudila 13. srpnja 1629. Sve svoje sile usredotoči, da spasi barem prijeporni dio biskupije na lijevoj obali Neretve, gdje se bori s trebinjskim biskupom Krizostomom. Da je tako učinio godinu dana ranije, mogao je i postići, što je želio. Međutim je već bilo prekasno.

Na sjednici od 15. lipnja 1630. raspravlja Propaganda o sporazumu među fra Dominikom i fra Bartolom. Čitavu stvar šalje u Dubrovnik, da se o njoj izjave dubrovački nadbiskup i O. Krizostom (pismo od 26. lipnja 1630.). Fra Dominik nestrpljivo urgira potvrdu sporazuma. Propaganda mudro donosi zaključak, da se sporazum ne potvrdi, jer se tim sporazumom tvrdi, da je nekad opstojala Stjepanska biskupija, što trebinjski biskup odlučno zabacuje. Stoga se ima najprije riješiti spor stjepanskog i trebinjskog biskupa, a onda istom raspravljati o navedenom sporazumu (5. rujna 1630.).

Čudi nas kod svega toga jedna stvar: usprkos svom trostrukom zaključku i potvrdi sa strane sv. Oca, da se fra Dominik makne iz Hercegovine, Propaganda ga još uvijek drži na starom mjestu i raspravlja i dalje o njegovim sporovima i sporazumima. Kako da to shvatimo? Naši izvori o tome šute. Ipak izgleda, da bi Propaganda bila rado zadržala fra Dominika u Hercegovini. Uza svu svoju naglost, ratobornost, i — kako se čini — izvjesnu težnju za novcem,[35] pokazao je on dosta revnosti i učinio mnogo dobra za svoje stado pod Turcima. Naprotiv su trebinjski biskupi rijetko, a neki nisu nikako napuštali sigurni Dubrovnik i Mrkanj i prelazili sultanove granice. Kad se sporazumom s makarskim biskupom pokazalo, da bi se stvar mogla sama od sebe riješiti, Propaganda prelazi preko svojih zaključaka i ostavlja fra Dominika na njegovu mjestu u nadi, da će on sklopiti sličan sporazum i sa Krizostonom.

Međutim Krizostom neće ni da čuje o sporazumu, gdje bi morao žrtvovati velik dio svoje biskupije. Propaganda 5. listopada 1630. odgađa stvar, dok Krizostom ne dođe u Rim ad limina. Još

[35] Ibid., VII., 47 i Acta Prop. od 30. siječnja 1629.

jednom se javlja stari saveznik stjepanskog biskupa, fra Benedikt, biskup lješki i tuži Krizostoma u Rimu (Acta od 7. list. 1630.).

Konačno se stvar primakla riješenju. Propaganda ustanovljuje 2. ožujka 1631. komisiju od Mons. Torniella i Ingolija sa kard. Caetanom na čelu. Ovi ponovno ispitaju stvar, a valjda i trebinjskog biskupa, koji je dotle stigao u Rim. 27. ožujka 1631. donosi Propaganda konačni zaključak u stvari trebinjske biskupije: Fra Dominik mora ići iz biskupije, a trebinjski i makarski biskup dobivaju natrag sve svoje krajeve, kako je bilo prije fra Dominikova dolaska u Hercegovinu. Ipak se svi zaključci donose vrlo oprezno, »salvo jure in petitorio episcopo Stephanensi«, da se jedanput poslije može obnoviti proces Stjepanske biskupije, ako se dokaže, da je nekada doista i opstojala. Tako se na kraju krajeva riješila duga i mučna parnica — ne Stjepanske biskupije, jer ta nije u Hercegovini nikada ni opstojala, nego fra Dominika Andrijaševića — koja je zadala mnogo posla i glavobolje Propaganda, te se vukla kroz 6 punih godina i raspravljala na 30 sjednica.

Kakve su bile posljedice te dugotrajne i neugodne rasprave? Već sam neke spomenuo. Osim sablazni u narodu radi borbe u kleru i episkopatu, imala je vjerojatno ta rasprava i vrlo korisnih posljedica. Ona je u Rimu otkrila duboke rane, od kojih je trpjela trebinjska biskupija, znatnim dijelom usljed boravka njezinih biskupa daleko od svog stada. Ušli su vuci u stado, odnosili i otimali najbolje jedinice, a pastir mirno počivao u sjeni dubrovačkih zidina. Apostazije u masama bile su na dnevnom redu valjda u cijelom XVI. stoljeću i prvim decenijima XVII.og S pojavom Stjepanske biskupije i borbama o nju već je u glavnom svršilo vrijeme otpada katolika, ako možda izuzmemo par nesigurnih slučajeva kao n. pr. u Kijevu Dolu, Podveležju i Zurovićima, ali i to treba tek dokazati. Ko pozorno promotri izvješće biskupa Andrijaševića iz g. 1629. i usporedi ga s današnjim stanjem, taj će brzo uvidjeti, da se položaj katolika u Hercegovini nije do danas puno promijenio, izuzevši malen broj sitnijih gubitaka i dosta općenito napredovanje katoličkoga življa u pravcu od mora prema unutrašnjosti stolačkog kotara. To je činjenica. A da li je isto tako činjenica, da zaustavljanje prodiranja pravoslavlja u Hercegovini među katolike stoji u vezi s pojavom i borbama oko Stjepanske biskupije, i da li je to možda samo jedna od krupnih posljedica te borbe, ne usuđujem se tvrditi sa sigurnošću. To će se istom moći utvrditi daljnjim istraživanjem. Ipak vjerojatnosti za taj zaključak ne manjka.

Druga točka zaključka od 27. ožujka 1631. upravljena je na adresu trebinjskog biskupa. Radi prelaza mnogih katolika na pravoslavlje i islam najstrože se nalaže biskupu, da lično obavlja pohode svoje biskupije na turskom zemljištu i da boravi dulje nego dosada među svojim stadom pod prijetnjom kazne, zaključene na Tridentskom saboru »contra non residentes episcopos«. Iz bilješke Mons. Ingolija na kraju fra Dominikova izvješća iz g. 1629. vidi

se, da Propaganda traži od njega, da barem 6 mjeseci na godinu boravi u svojoj biskupiji pod Turcima. — Interesantno je, da je istom tada, valjda godinu ili godinu i po kasnije nego što je bilo napisano, Propaganda dobila u ruke i upotrebila naše često citirano izvješće iz g. 1629.

Daljnju sudbinu nesuđenog stjepanskog biskupa ne znamo. U registru pisama Propagande nema zabilježena g. 1631. i 1632. ni jednog lista upravljena fra Dominiku ili Krizostomu. Sva se stvar obavlja preko dubrovačkog biskupa. Njemu nalaže Propaganda, da opominje Krizostoma i njegove nasljednike na trebinjskoj stolici, da u sitnice izvršuju dekret od 27. ožujka 1631. (pismo od 18. srpnja 1631.).[36] — Fra Dominik je po svoj prilici ostao u Rimu, gdje ga nalazi Farlati još g. 1636. (Propaganda je 15. III. 1632. zaključila, da se piše dubrovačkom nadbiskupu, neka poradi da se »ecclesiastica utensilia et paramenta«, dana pokojnom Stjepanskom biskupu, povrate trebinjskom biskupu (Mandić o. c. str. 115). Prema tome je Andrijašević umro najkasnije na početku g. 1632. Uredništvo C. S.).

Osvrnimo se još na Farlatijev prikaz Stjepanske biskupije u Hercegovini. Četiri puta se on bavi tom stvari, i to, kad govori o Makarskoj (IV. sv., 193—195), Trebinjskoj (VI, 312—313), Skadarskoj (VII., 325—326.) i Stjepanskoj biskupiji (VII., 403—404). Svaki put iznosi u glavnom iste stvari. Prikaz u Farlatiju je sažet, dosta kratak, bez slijeda dinamike procesa Stjepanske biskupije, ali u glavnom ispravan. Tu i tamo potkralo mu se par netočnosti. Molba za uspostavu Stjepanske biskupije nije otišla g. 1623. (Farl. IV., 194. i VII., 403) nego 1622. Benedikt Orsini nije preuzeo administraciju Skadarske biskupije g. 1636. (Farl. VII., 326) nego 1624. Fra Dominik ušao je u Hercegovinu potpuno zakonitim putem, premda na temelju jedne historijske zablude. O nekoj invaziji (tuđeg područja) ili »navodnoj« dozvoli Propagande nema govora (Farl. VI., 312; VII., 325). Nadalje se nigdje ne spominju pozitivne zasluge fra Dominikove za katolicizam u Hercegovini, te njegova slika izlazi nešto odviše crna. Imena Mostar (Monstar) i Zažablje (Zarabia) donosi Farlati (VI., 312) u dosta iskvarenom obliku. Farlati citira zaključak Propagande protiv fra Dominika od 26. veljače 1630. i datira ga jedamput na 6. veljače 1630. (IV., 195), a drugi put (Illyr. S. VII., 313) na isti dan g. 1629. Potvrda zaključka po sv. Ocu nije uslijedila 27. rujna 1627. (Farl. VI., 313) nego istom 9. veljače 1630. Nije u protuslovlju s našim podacima ono, što veli Farlati (VI., 313), da je »Congregatio particularis« stvorila zaključak 18. veljače 1631. Takva partikularna kongregacija (zapravo komisija od 3 člana) proučila je cijelu stvar i donijela odluku, koju je 9 dana poslie potpuno usvojila generalna kongregacija (27. veljače 1631.).

[36] Ibid., XI., 70?

Iznio sam ovdje jednu epizodu iz naše crkvene povijesti na način, koji možda mnoge neće zanimati. Ali kod svega toga treba se sjetiti, da se samo mnogim pojedinačnim studijama i ustrajnim radom u arkivima možemo lagano primaknuti onomu, što nam toliko manjka: sistematskom i kritičnom djelu — Povijest Katoličke Crkve u Hrvatskom narodu.

II.

Prije nego priopćim izvješće biskupa fra Dominika Andrijaševića Propagandi o stanju Katoličke Crkve u Donjoj Hercegovini, želim da u najkrupnijim potezima dadnem analizu tog zanimivog dokumenta i istaknem njegovu važnost.

Samo izvješće ne nosi nigdje datuma, kada je pisano. Na kraju spisa stoji doduše: Die 27. Martii 1631., Congregatio 131. Jasno je, da je to dodano drugom rukom na fra Dominikovo izvješće. To je datum, na koji je referiran sadržaj spisa na 131. generalnoj kongregaciji (sjednici) Propagande i na koji je konačno zapečaćena sudbina Stjepanske biskupije i njezinog biskupa. Na temelju nutarnjih kriterija možemo odrediti barem godinu, u kojoj je pisana naša relacija. Bilo je to g. 1629. Nekako u svibnju 1630. sklopili su sporazum makarski i stjepanski biskup i postavili međusobnu granicu na Neretvu. Fra Dominik svojata u izvješću dobar komad s desne obale Neretve sve do Vrgorca i Blata; piše, dakle, prije sklopljenog sporazuma. Nadalje fra Dominik ništa ne zna, da mu valja seliti iz Hercegovine. To je Propaganda zaključila već 19. prosinca 1629. Stjepanski biskup morao je o tomu biti obaviješten već u ožujku 1630., malo iza pisma Propagande dubrovačkom nadbiskupu T o m i (9. ožujka 1630.). Iz srodnosti pojedinih odsjeka ovog izvješća s pismom katolika Neretve, Graca i Popova Propagandi 12. kolovoza 1629., a još više iz toga, što veli u izvješću sam fra Dominik, da je već 4 godine biskupom u Hercegovini, zaključujem, da je dokumenat pisan g. 1629., po svoj prilici na jesen. Fra Dominik je imenovan Stjepanskim biskupom 29. listopada 1625., a u Hercegovinu je ušao vrlo vjerojatno već u studenom iste god.

Kad se hoće govoriti o v j e r o d o s t o j n o s t i fra Dominikova izvješća, valja dobro razlikovati polemički dio od pozitivnog. U polemičkom dijelu iznosi on mišljenja pisaca ili sam kuje argumente i potkrepljuje ih narodnom predajom. Tu mu očito ne treba pokloniti mnogo vjere, jer govori ne samo u interesu granica nego i u interesu golog opstanka svoje biskupije. Uostalom tu nam valja razborito razlikovati po načelu: koliko dokaže, toliko vrijedi. — Drukčije nam je suditi o pozitivnom dijelu izvješća, gdje govori o stanju župa i iznosi — sine ira et studio — njihovu brojčanu i imovnu jakost. Četirigodišnjim boravkom u biskupiji i čestim vizitacijama župa (»najmanje dva puta na godinu«) mogao ih je dobro upoznati. Svoje znanje je vjerno stavio na papir, tim više, jer tim nikako nije bio tangiran njegov lični interes, a mogućnost kon-

trole sa strane protivnika, osobito trebinjskog biskupa, bila je vrlo blizu. Uzevši po vrhu sam način pripovijedanja i službeni karakter spisa, kojeg piše po svojoj biskupskoj dužnosti svojim poglavarima, ne sumnjam ni najmanje u vjerodostojnost ovog dijela izvješća. Manje vjere poklanjam samo ondje, gdje fra Dominik govori o stvarima, koje nije mogao dobro poznavati. Takve su n. pr., kad je riječ o inovjercima i njihovoj brojčanoj snazi ili o onom dijelu biskupije, kamo nije nikada zašao (Gabela, Braćno i Blato).

Na čelu izvješća stoji historijski uvod. Njim dokazuje opstanak i prava »ecclesiae Stephanensis, alias Naronensis«. Očito je, da se obilno služio Orbinijem.[36a] Fra Dominik samo prepričava (negdje i doslovno) Orbinijeve podatke i teorije, tako n. pr. kad govori o gotskoj hipotezi Slavena (furono gli Slavi una medesima natione coi Gothi) [37] o ratovima Neretljana s Mlečanima,[38] obraćenju Slavena,[39] Duvanjskom Saboru,[40] Svatopluku i sv. Ćirilu[41], o Blagaju kao gradu, gdje se čuvalo Kosačino blago[42] itd. Isti sud, koji imamo o Orbiniju, imaćemo u ovim stvarima i o fra Dominiku. — Fra Dominik citira još nekoliko historičara: Plinija, Marka Varona, Sabelika, Mih. Solinskog itd. Mislim, da su ta imena uzeta samo da ukrase i dadnu važnosti izvješću. Njih sve navodi i Orbini, a prema njemu, kako izgleda, i naš fra Dominik. Teorija o prenosu titula naronske katedrale u Čitluk (»Borgo di S. Steffano«) držim da je nikla u glavi fra Dominika Andriassija ili fra Benedikta Orsinija, biskupa lješkog, i nema nikakve historijske vrijednosti. Ne mogoh naći nigdje u djelima Auberta Le Mira (Mireusa) te teorije, ali »Rimske Kodekse«, kojeg spominje fra Dominik, nijesam imao u rukama. Nema ga ni Vatikanska i Propagandina biblioteka. Istina je nadalje ono, što veli fra Dominik, da su biskupijom, odnosno ovim dijelom Hercegovine, upravljali fra Nikola Ugrinović[43] (1565—1587), fra Bonifacije i drugi stonski biskupi,[43a] barski nadbiskup Toma Orsini[44] i drugi. U našem izvješću nalazimo o tomu i zanimive pojedinosti. Ipak fra Dominik iznosi neistinu, o kojoj je i sam morao biti svijestan, kad tvrdi, da nikada trebinjski biskupi nijesu vršili biskupskih funkcija u ovom dijelu Hercegovine. To mu je naravno bilo jako u interesu, ali se protivi činjenicama, za koje su i on i njegov narod morali znati.[45]

[36a] Mauro Orbini: Il Regno degli Slavi, Pesaro MDCI apresso Girolamo Concordia.

[37] Ibid., p. 7.

[38] Ibid., 27—32.

[39] Ibid., 33.

[40] Ibid., 210

[41] Ibid., 45.

[42] Ibid., 384.

[43] Farlati: Illyricum Sacrum VIII, 153; Fermendžin: Acta Bosnae 310.

[43a] Farlati: VI, 354 etc.

[44] Ibid. VIII., 107 sq.

[45] Ibid. VI., 310, 311.

U polemički dio opisa spada i ono mjesto, gdje govori o svojim borbama s gabeoskim franjevcima i o anatemama protiv njih. O tome valja suditi po prije spomenutim načelima. Međutim bismo morali čuti i riječ s druge, gabeoske strane, da mognemo sve pravilno prosuditi.

Glavni i najvažniji dio izvješća, tri četvrtine cijelog spisa, nije polemičan. Na miran i trijezan način izlažu se tu prilike katoličkog naroda u Donjoj Hercegovini. Andrijašević donosi obilje statističkog i historijskog materijala, crta u pojedinostima župe, mjesta i narod kao nijedno drugo izvješće iz tog vremena. Nešto od ovih stvari sačuvale su nam relacije trebinjskih biskupa[46], ali i te u svemu daju pravo fra Dominiku. Držim, da bismo se o točnosti izvješća mogli još bolje uvjeriti, kad bismo ispitali pučke tradicije, stare matice i stare crkve po Gracu i Popovu. — Posebna je vrijednost izvješća u tomu, što je on jedini dokumenat toga vremena, koji govori potanko o katolicima s lijeve obale Neretve. To je — koliko ja znam — jedini spis, koji nam je sačuvao uspomenu na katolike u Blagaju i Podveležju iza dolaska Turaka.

Manje pouzdan je fra Dominik, kad govori o krajevima, kojih nije vizitirao. O Mostaru, Blatu, Broćnu i Gabeli Propagandu izvješćuje i biskup Kačić[47] g. 1632.(?). Oba izvješća se u raznim brojkama razilaze. Za nas je važna konstatacija, da se na temelju toga vidi, da fra Dominik nije načelno uveličao i pregonio. On je samo zapisao, što je od drugih čuo. — Jednako ne smijemo bez reserve primiti, da je u Mostaru bilo 2000 muslimanskih kuća (do 15.000 muslimana!), i to na manjem prostoru i u manjim kućama nego danas. Slično vrijedi i za ono, što kaže o velikom broju pravoslavnih u Hrasnom; ne znamo naime, dokle on uzima teritorij hrašljanske župe i da li možda ne zahvaća već i u ljubinjski kotar.

Vrlo je zanimivo što veli, da je u Zavali, u crkvi sv. Petra, pokopan »dalmatinski kralj Polimir« (Pavlimir). Upravo u tom kraju sačuvano je više lijepih spomenika starohrvatske ornamentike (vidi članak o Vejsila Čurčića »Nalazi starohrvatske crkvene umjetnosti u B. i H.« u listu Napredak br. 1, 1933.). Izgleda, da je tu fra Dominik samo zabilježio dragocjenu narodnu predaju. U tom se potpuno udaljuje od Orbinija, koji stavlja Pavlimirov grob u Trebinje.

Posebnu pažnju valja nam pokloniti onom mjestu, gdje stjepanski biskup govori o prelazima dviju katoličkih župa, Dračevo i Zavale, na pravoslavlje. Tek je malen dio katolika ostao vjeran vjeri svojih otaca (»dementati quasi tutti«).

Katolicizam na Balkanu pretrpio je vrlo teške gubitke prelazom mnogih krajeva na pravoslavlje. Pravoslavlje se kroz više stoljeća sistematski širilo u katoličke krajeve, osvajalo župu po župu, obitelj po obitelj, a sve

[46] Ibid. VI., 309—318.
[47] Ibid. IV., 195—196.

to dogodilo se tiho i nezapaženo. Skoro je nerazumljivo, da su katolički historičari tako malo pažnje posvetili toj pojavi, koja je na mahove znala uzeti katastrofalne razmjere. O »nasilnom pokatoličenju« Stonskog rata ili Konavla priča nam se na sto mjesta, na daleko i široko. Kod svega toga izvoli se zaboraviti, da je u Stonu nekad sjedio katolički latinski biskup, kojega su odatle protjerali, da učini mjesto pravoslavnom vladici. Istotako Kanavli, kao i velik dio Hercegovine i Crne Gore bio je u starini katolički, a onda tek po vremenu pravoslavni.

Da ne zalazimo čak u davna stoljeća, kad je do g. 732. i Leona III. Izaurijskoga u Solunu sjedio vikar Rimskog patrijarha, ostanimo na bližim vremenima i bližim krajevima. Stara dukljanska kraljevina bila je katolička. Njezini su vladari katolici, vjerni sinovi Katoličke Crkve. Njihova tjelesa počivaju u benediktinskoj opatiji sv. Sergija i Bakha na Bojani[48]. Crna Gora i Sjeverna Albanija bile su u glavnom katoličke zemlje. Barska nadbiskupija imala je u Srednjem vijeku 12 područnih biskupija, među njima onu u Ulcinju, Svaču, Drivastu, Budvi itd. Utjecaj katolicizma u Crnoj Gori bio je tako jak, da je i sam osnivač srpske države u Raši, Stefan Nemanja, bio u Ribnici kršten po latinskom obredu. Tu nam činjenicu bilježi i sam sv. Sava, i ističe je s ponosom i poštovanjem. (Žitije sv. Simeuna) Katolicizam stare Hercegovine već naslućujemo iz njezinog položaja među katoličkim zemljama Dukljom, Bosnom i Dalmacijom. S druge strane nam je zajamčeno čitavim nizom historijskih dokumenata, da je u Trebinju postojala katolička, latinska biskupija barem od XII. stoljeća. Imena svih njezinih biskupa od 1322. g. znamo po Farlatiju.[49] Međutim je svega toga nestalo. Svakako je najbliže tumačenje, da je velik dio tih nekadašnjih katolika prešao na pravoslavlje. Ne zna se pravo ni kada, ni kako. Sve to istom treba istražiti. »Bosna šaptom pade«, pjeva pjesnik. To isto vrijedi i za katolicizam Hercegovine s lijeve strane Neretve. A zadnji dašak toga šapta bila je apostazija Zavale i Dračeva, o kojoj nam pripovijeda Andrijaševićevo izvješće.

Do početka XVII. vijeka, držim, već su se odigrale najkrupnije apostazije. Pravoslavne crkve sa carigradskim patrijarhom na čelu uživale su u to doba u turskoj carevini povlašten položaj, ako ih usporedimo s katolicima. G. 1557.uspostavljena je u pećka patrijaršija, osnovane su brojne eparhije i manastiri, provedena nova organizacija. A katolički narod u Turskoj trpio je svuda tešku nestašicu svećenstva. I posljedice nijesu izostale. — Međutim ostanimo kod XVII. vijeka. Sa svih strana Balkana, iz Bugarske, Albanije, Stare Srbije, Hercegovine, Bosne i Crne Gore, pa dalje iz Srijema i Banata javljaju Propagandi nove slučajeve prelaza katolika na pravoslavlje. Prigodom vizite Propagandina kolegija u Rimu (1674), pale su ove riječi (Arhiv Propag.: Visite e Collegi sv. 33, f. 66): »E'

---

[48] Thálloczy: Illyrisch-Albanische Forschungen No.16, I., 228 c.
[49] Illyr. Sacr. VI, 293—318.

lungo tempo, cha la Sa(ntità) medes. d' Allessandro Sett.mo col consiglio di qta S. Cong.ne risoluto d'eriggere Coll(egi)o assai numeroso (misli se onaj u Fermu) di giovani soggetti al Dominio Turco dell' Albania, Dalmazia, Servia, Macedonia, Bosna e Bulgaria, come unico rimedio per riparare alla perdita, che giornalmente si va faccendo de' Catholici che sono in quelle Provincie per la sola mancanza de' Sacerdoti, che amministrino loro i sagram.ti de' quali per questa causa erano del tutto privi«. (g. 1674).

Prigodom otvaranja Propagandine tiskare g. 1626. držao je govor dugogodišnji tajnik Propagande Mons. Ingoli i naglasio potrebu štampanja »ilirskog« misala i rituala, »perche venne à notitia della S. Conge, che diverse Provincie dell' Illyrico si facevano schismatiche, perche, non avendo Messali Illyrici per dir la Messa, li Popoli andavano à sentir quelle delli Scismatici vicini, e da essi ricevano li Sagramenti...« (Arhiv Propag., Visite e Coll., vol. 40., f. 431 v. i 432). Uvijek ista vijest o apostazijama, samo drugi uzrok!

Na temelju Propagandinih dokumenata možemo sa sigurnošću pratiti nestajanje katolika u Crnoj Gori, Staroj Srbiji i Albaniji. Otpadi u masama dogodili su se u Banatu i Srijemu,[50] u Albaniji i Staroj Srbiji.[51] Karakteristična je pojava, da su misijonari češće i lakše izvješćivali o prelazima na islam nego na pravoslavlje. O ovom drugom su najčešće šutjeli, pa su nam i krupnije pojave ostale nezabilježene. Iz Bosne i Hercegovine takva su izvješća vrlo rijetka, dočim se o prelazu na katolicizam odmah tačno izvješćivalo. Koliko je meni poznato, imamo samo jedan objelodanjen dokumenat iz bosanske Posavine o apostaziji katolika prije 1675., a i taj nije dosta jasan. Iz Hercegovine imamo samo par stvari stjepanskog biskupa fra Dominika. Međutim najveći dio materijala uopće još niije objelodanjen, a upravo XVI. vijek je najslabije zastupan. Jedan pogled na Fermendžinova Acta Bosnae uvjeriće nas o tomu.

Nemam namjere, da stvar sistematski prikažem za Hercegovinu. Iznijeću su samo nekoliko stepenica razvoju stvari. Već prije pada Hercegovine napustio je trebinjski biskup Mihajlo svoju biskupiju (1456.), povukao se u Dubrovnik i stado povjerio brizi kanonika crkve sv. Petra u Čičevu.[52] Za tu staru benediktinsku crkvu piše danas profesor beograd. sveučilišta Dr. Vl. Petković, da nije sigurno, da li je bila pravoslavna ili katolička,[53] a sarajevski proto Davidović[54] već ju proglasio čisto pravoslavnom i samostan uz nju naselio srpskim kaluđerima. — Šest-sedam desetljeća kasnije, g. 1520., bilježe rimska »Acta Consistorialia«[55]: »Trebinjska biskupija, premda leži in partibus infidelium, imade ipak mnogo-

---

[50] Starine XXXVI, 124; Fermendžin: Acta Bosnae, 418.
[51] Starine XXV, 174 sq.
[52] Farlati, VI., 260.
[53] Narodna enciklopedija srp.-hrv.-slov. IV, 852.
[54] Srpska pravosl. crkva u B. i H.
[55] Farlati, VI, 304.

brojan katolički kler i narod«. Početkom XVII. stoljeća ima još dosta katoličkog naroda, ali bez i jednog svećenika, a i crkve se odnedavna počele rušiti.[56]

Paralelno s uzmicanjem katolicizma napreduje pravoslavlje. Posebno je značajna činjenica, da sva četiri stara pravoslavna manastira u Hercegovini — Tvrdoš, Duži, Zavala i Žitomislić — potječu iz XVI. stoljeća. Tvrdoš je najstariji i najugledniji. On je dugo vremena bio sjedištem hercegovačkog pravoslavnog metropolita. Podignut je — veli prof. Dr. Petković[57] — oko g. 1509., a prvi put se spominje 1510. Žitomislićki manastir Blagovještenja, zadužbina spahije Milislava Hrabrena, sagrađen je 1563.[58] Duži su osnovani istom nakon razorenja Tvrdoša g. 1694. Preostaje još jedina Zavala, za koju Dr. Vlad. Ćorović misli da potječe iz XIV. ili XV. stoljeća,[59] ali ničim ne obrazlaže svojeg mišljenja. Po Ćoroviću počinje sigurno datiranje Zavale tek od 1514. Malo prije tog vremena, držim, Zavala je morala biti i osnovana. Okolica Zavale sa sve četiri strane bila je do g. 1600. katolička. Nekako u to vrijeme ili nešto poslije prelaze 2 katoličke župe (Zavala i Dračevo) na pravoslavlje pod uplivom kaluđera iz Zavale. Apsolutno je nevjerojatno, da bi spravoslavni samostan opstojao do blizu 300 godina u čisto katoličkom kraju, kako bi to izgledalo po Ćoroviću; to bi bio jedini primjer na daleko i široko. Zavala, kao i ostali hercegovački manastiri, osnovani su u doba, kad je katolicizam bio u rasulu. Svrha im je bila vjerojatno prozelitska, a dijelom i obrambena, da sačuvaju rijetke pravoslavne obitelji u okolici. Monasi, ne mirsko sveštenstvo, bili su u pravosljavlju pokretači velikih ideja, osobito misijonarskih. Njihovo je djelo u staroj trebinjskoj biskupiji bilo okrunjeno izvanrednim uspjehom.

Izvješće fra Dominika pruža nam o tomu nekoliko korisnih podataka. Ponajprije opisuje župu po župu. Samo Popovo, gdje danas ima mnogo više naroda nego onda, brojalo je 8 župa (danas tek dvije). Taj veliki broj crkvenih jedinica glasno svjedoči o nekadašnjem cvatu trebinjske biskupije. Jer smiješno bi bilo i misliti, da su župe osnovane u doba fra Dominikova biskupovanja ili nešto ranije, kad i onako dva svećenika upravljaju sa svih osam popovskih župa, a čitavi krajevi kao n. pr. Dubrave ostaju uopće bez duhovnog pastira. Radi pomanjkanja katoličkih svećenika s jedne, i akcije pravoslavnih kaluđera i vladike s druge strane, prelaze dvije župe u Popovu na pravoslavlje. Fra Dominik misli, da bi se Dračevo moglo lagano predobiti za katolicizam, jer se narod oćutio duboko povrijeđenim, gledajući, gdje im vladika — prema obredniku »crkvenog osvećenja« — baca kosti dragih pokojnika napolje. Značajna su još dva mjesta iz izvješća. Dubrave, ubav predio između Neretve i Stoca, imale su 60 katoličkih obitelji, koje se još čuvaju u

[56] Ibid. VI., 309.
[57] Nar. enciklop. IV., 852.
[58] Ibid. IV., 1338.
[59] Ibid. IV., 1225.

krilu katoličke Crkve, premda su bez svećenika. Zar bi to bilo potrebno i spominjati, da apostazije nijesu na dnevnom redu? U Blagaju i Podveležju bilo je 66 katoličkih kuća bez svećenika. »Ovi se nalaze među nevjernicima i raskolnicima na način sv. Joba. Bože daj, da se to ne dogodi radi nemara i nedostatka katoličkih svećenika, jer kada bi ga (svećenika) imali, kako bi porasli«. Brižni pastir teško se brine za ovu svoju najdalju i najzapušteniju župu bez župnika, da mu narod ne pređe na pravoslavlje, jer je pogibao vrlo blizu. Izgleda, da su već neki tako i učinili, jer biskup veli, da bi katolici vrlo porasli, da imaju pastira. Nije mi poznato, da li su blagajski katolici postali poslije pravoslavnima ili nijesu.

Na kraju dodajmo još dva svjedočanstva o apostaziji hercegovačkih katolika. Oba su općenite naravi i vrlo rječita za prilike u trebinjskoj biskupiji.

Na 27. ožujka 1631. zaključuje sjednica Propagande[60], da trebinjski biskup mora osobno obilaziti svoju biskupiju i u njoj dulje vremena rezidirati da ne bi preostali katolici prešli na islam ili raskol, jer »mnogobrojni katolici pređoše na nevjerje i skizmu radi manjka vlastitog biskupa ili radi nemara administratora, određenih od Sv. Stolice za onaj dio dubrovačke provincije, koji je pod Turcima.«

Još jasnije i neposrednije svjedočanstvo sadržano je u pismu katolika iz Neretve, Popova i Graca[61] od 12. kolovoza 1629.: »...Veći dio katolika je prešao (prebjegao; sono trabucati) na raskol i tursku vjeru, jer nije imao vlastitog biskupa.«

Iznio sam nekoliko misli i svjedočanstava s ovog važnog, a zanemarenog polja naše crkvene povijesti želeći tim da svratim pažnju i potaknem na rad na pitanju, kojeg sam se dotakao.

PRILOG.

Izvješće biskupa fra Dominika Andrijaševića o stanju katoličke Crkve u Donjoj Hercegovini (Relatio episcopi fr. Dominici Andriassi O. F. M. de statu Ecclesiae catholicae in Hercegovina inferiore) 1629.

Illustrissimi Signori

La Città di Narrona nell' Illiria stà su la riua del fiume al presente detto Narrenta. fù ampla e grande, et non meno antichissima, che famosissima Collonia deí Romani, come quella che rendeua raggione à 89 Città Dalmatine, testificano ciò Marco Varrone, e Plinio nel lib. 3: Cap. 22. Dopò li Romani, Regnando li Slaui, ouero Goti, fu padrona della Dalmatia, sichè l'istessa Venetia fece tributaria per 200 anni, come si uede appresso Sabellico, Michele Salonitano, et Abbate Orbino. Regnante Rè Suetopellech si conuertì alla fede Cattolica de S. Cirillo con tutto il Regno, come si uede

[60] Acta S. Congr. de Prop. Fide VII., f. 37, n. 11.
[61] Fermendžin: Acta Bosnae, 386.

apresso li detti Auttori nel trattato de' Narrentani, et anco hebbe il proprio Pastore, come si uede nel Concilio celebrato nelle pianure del Dumno alla presenza del Cardinale Honorio, Legato Apostolico, e di S. Cirillo. Regnando poi Re Steffano di Seruia non potendo soffrire la grandezza di Narrona la distruisce, et il residuo li Turchi puoco tempo dopo. Queste rouine della detta Città hanno partorito intorno il fiume detto Narrona più popolationi assai grandi, cioè Mostar, Blagai, Citluch, et dui Brocchie[1], cioè maggiore e minore. Ma tra le altre detto Citluch essendo più uicino alle rouine de detta Città fù trasferito in quello il titolo della Chiesa Cattedrale, che è di S. Steffano protomartire. Questa translatione dando nome al Borgo si dicesse di S.Steffano, parimente fù causa, che il Vescouato ancora fusse detto Steffanense, come si uede nel Codice Romano appresso Auberto Mirreo lib. 3º et oltra ciò la tradittione è manifesta in quelle parti. Dopò da detta distruttione stette quasi sempre senza proprio Pastore, ma fù amministrata per speciale commissione Apostolica, da Mons. frà Nicolò Ugrinouich, e da Mons. fra Tomasso Orsino Arciuescouo d' Antiuari, come appare per le Bolle loro, che sono in mano, e tante Consecrationi di molte Chiese, però in altri tempi nelle funtioni Vescouali fù soccorsa in parte da Vescouo di Stagno, et in parte da Vescoui di Bosna, nonsi troua però che mai fusse soccorsa da Vescoui di Tribunio, et Marcanna. Li Confini della sua Diocese è difficile riconoscer, essendosi perso il suo Archiuio e scritture per tante mutationi di d(ett)a Città, ma per la traditione commune di tutti e scritture di detti Vescoui frà Nicolò e Tomasso sono da parte di Oriente la Diocese di Tribunio, e da mezo giorno il Mare Adriattico, da Occidente la Diocese di Macarsca, luogo detto Vergoraz, e da Borea il Paese detto Neuessigne, doue si reccludono questi membri principali della detta Diocese. Gabella presenta la Città sopradetta di Citluch,[2] Blagai Brochiea (!) maggiore, e minore, Blatia, Stolaz, Poduelesia, Mostar, Dubraue, Papua, Gradaz et Zazabia.

PAPUA[3]

Papua dunque è un membro delli sopradetti di questa Diocese, la quale uicino à Narrona incominciando si stende per spatio di 40 miglia uerso Oriente, et è una pianura con altissimi monti serrata a piedi delli quali è piena delle popolationi, alcune tutte de Cattolici, altre di Scismatici, et alcune miste di Turchi, Scismatici et Cattolici, doue sono 8 Parrochie del Rito Romano. La prima è

---

[1] Brotnjo ili Broćno, plodan kraj u Donjoj Hercegovini, u mostarskom kotaru, između Neretve i planine Trtala.

[2] Bakulin »Schematismus topographico-historicus« Hercegovine g. 1867. tvrdi, da se Čitluk nalazi s onu stranu rijeke Krupe i Neretve (s lijeve strane) prema Gabeli, ali su Turci ime Čitluk prenijeli i na samu Gabelu (pag. 96).

[3] Popovo polje u Hercegovini, uz rijeku Trebinjčicu.

la Parrochia di Valdinoce,[4] di Ceslari,[5] e di Golubinaz, doue in queste tre Ville sono 40 famiglie de Cattolici, delle quali una era de Scismatici, ma fù ridotta da me Vescouo fra Domenico al rito Romano. hanno la Chiesa con titolo S. Giouanni Euangelista prouista di supellettile necessaria con suo Cimiterio, ma senza possessioni della Chiesa, e senza Campane, consecrata da Mons. frà Tomasso sopradetto ma trouandola conquassata da terremoti, ho fatto preparare le cose necessarie per risarcirla.

Seconda Parrochia è di Kieudo, de Bellenichia et di Greptz[6] (?), doue in queste tre ville sono 33 famiglie de Cattolici. hanno la Chiesa molto buona e prouista de tutta la supellettile necessaria titolo S. Georgio, consecrata da Mons. Arciuescouo prefato. ha il suo Cimiterio pieno d'antiche sepolture di gran consideratione ma senza Campane, et altri beni immobili.

Terza Parrochia è di Drazzeuo, e di Dublani,[7] doue sono 60 famiglie, e due Chiese molto buone con le loro supellettili, e Cimiterij, ma senza possesione, et altri beni, e senza Campane. Questa Parrochia era delle migliori, ma puochi anni auanti, non hauendo hauuto il Pastore, che la diffendesse, il Metropolita Scismatico le ha occupate, e dementati quasi tutti, siche sole 9 famiglie ancora sono Cattoliche. Le sepolture con le ossa de morti, Altari, et calcine rasa per le muraglie ha gettato fuori in uituperio de'Cattolici, però facilmente si riuocarebbero con l'assistenza Vescouale, sicome li medesimi danno intentione di uoler fare, se il Vescouo li uol prouedere de sacerdoti.

Quarta Parrochia, è Cualina, e Zaualla,[8] doue sono in circa 40 famiglie e due Chiese molto buone, una titolo S. Pietro, e l'altra S. Nicola. Queste sono de Cattolici, e l'altre due de Scismatici, perchè hauendo questi dui uille in mezo un monasterio de Scismatici con la uicinanza di questi sono tutte le dette famiglie, (otto sole eccetuando), fattesi Scismatiche. Le Chiese sono state bellissime, in particolare di S. Pietro, doue si uedono sepolture di molti Principi, e trà le altre di un Rè di Dalmatia detto Polimir.

Quinta Parrochia, è di Rauna, e di Priuor,[9] la più nobile di tutte le altre, doue sono 60 famiglie de Cattolici e 5 di Scismatici. hanno tre Chiese delle quali due sono de Cattolici, una con titolo di S. Maria Natiuità, l'altra di S. Demetrio benissimo prouiste d'ogni cosa, ma però senza possesioni, e Campane. La terza è díScismatici. Le dette Chiese de Cattolici, una fù consecrata da Mons.

---

[4] Orahovi Dô.

[5] Češljari, selo u ljubinskom kotaru blizu Zavale.

[6] Kievdo i Belenići, sela ljubinskog kotara.
Grevtz, vjerojatno Grepci, katoličko seoce u trebinjskom kotaru.

[7] Dračevo i Dubljani, sela s desne strane Trebinjčice, u ljubinskom kotaru.

[8] Čvaljina i Zavala u Popovu polju.

[9] Ravno i Privor, katolička sela u Popovu polju.

Vescouo Bonifatio di Stagno, et l'altra da Mons. fra Tomasso.

Sesta Parrochia è di Vellamegia e di Hrasno, doue sono più di 90 famiglie di Cattolici, ma molto più de Scismatici. hanno la sua Chiesa con titolo di S. Nicola buona, e prouista con suo Cimiterio, però senza altri beni Ecclesiastici, e senza Campane, consecrata dal prefato Mons. fra Tomasso. Settima Parrochia è di Rupnido e di Terzina (?)[10] e di Veouichi, e di Gaiz, e di Parraonichi, doue in tutte queste villule sono in circa 40 famiglie tutte de Cattolici. hanno due Chiese titolo S. Rocco e S. Nicola, prouiste da me Vescouo sopradetto di tutta la supellettile necessaria, sono bene in ordine con li loro Cimiterii, senza però altri beni Ecclesiastici, e Campane.

Ottaua et ultima Parrochia di Papua, e di Trebimglia, di Zizrina, di Zagoraz di Pecchina, di Turchouichi, di Zatmorie, di Stermiza, di Dussiza, e di Dobrido,[11] doue in tutte le sudette 9 Villule sono da 50 famiglie tutte de Cattolici. hanno la Chiesa con titolo di S. Maria Assumpt. fabricata da Padre fra Biasio, et da me Vescouo sopradetto condotta a perfezione e per quelo che si uede sotto felicissimi auspicii, scoprendosi in essa quei prodigii, e miracoli, che si uedono fare in S. Maria di Piombo[12] nel Regno di Bosna, per questo il paese uorebbe (se li Infedeli non inpediranno) fabricare una habitatione per li Religiosi, et per il Vescouo. Non è ancora prouista delle cose necessarie, nè serrata col Cimiterio, e come l'altre senza possesioni, et Campane. Questa è dunque Papua, intorno al quale sono le sopradette Parrochie, alla cura della quale stanno dui preti hauendo li Turchi occupato li beni delle Chiese, non hanno con che sostenere li Curati, se non con la Colletura. Il popolo è deuotissimo della Santa Fede, docibile ad osseruare le cose comandate dalla Santa Chiesa, ma appo(oc)o è grandamente impouerito della tirannia de Turchi.

GRADAC

e secondo membro della detta Diocese, e uol dire Cittadella, fù da Turchi distrutta, intorno alla quale sono queste Ville, Dubrauizza, Zelenicouaz, Hutouo, Papratniza, Brochianaz, Drien, Vlaca, Mosseuichiea,[13] et altre due Ville piccole. Questa Parrochia ha più de 100 famiglie de Cattolici, e di Scismatici sole tre, le quale hanno dato bona intentione di unirsi con la Chiesa Cattolica. Hanno dui Chiese titolo S. Maria Assumpt.

---

[10] Rupni Do i Trnčina, katolička sela župe Trebimlje u ljubinskom kotaru. Ostalim selima (Veovići, Gajć...) ne mogu odrediti položaja, nemajući pri ruci potrebne karte.

[11] Sela župe Trebimlje: Cicrina, Dušica, Turkovići itd.

[12] Olovo.

[13] Sva ta sela opstoje i danas pod tim imenom u župi Gradac u stolačkom kotaru, na mjestu, gdje Hercegovina izlazi na more.

et S. Anna fabricate dal Padre fra Biašio Vicario di Mons. fra Tomasso sopradetto prouiste della supellettile necessaria con li loro Cimiterii, et come le altre senza beni immobili, e senza Campane. Sotto questa Parrochia stâ un'ammenissimo paese appresso al mare detto Sliuno con porto bellissimo. fù assai habitato, ma al presente per l'incursione de Uscochi corsari del mare sono tutti fuggi, eccetuando sole tre famiglie con la Chiesa loro con titolo di S. Steffano. Parrochia di Vidogne. Questa Parrochia comprende Vidogne Maggiore e Minore, con un'altra, doue sono 70 famiglie de Cattolici. hanno la Chiesa con titolo di S. Giouanni prouista benissimo di supellettile, con suo Cimiterio, però senza possesioni, e Campane.

ZAZABIA

Zazabia[14] e cosi detto dal Castello Zabiach, destrutto da Turchi, nel quale ui è una Parrochia buona, che comprende queste Ville: Dobrani, Cerrouo, Dasniza, et Suitaua[15] doue sono più di 90 famiglie de Cattolici.

Hanno la Chiesa con titolo di S. Maria Natiu. della sua supellettile ben prouista con suo Cimiterio, ma senza Campane, e posessioni, però le dette tre Parrochie stanno sotto un Prete solo.

DUBRAUE

A latere Orientali di Zazabia resta Dubraue[16] membro 4° della Diocese paese spatioso, e popolatissimo de Scismatici, e Turchi, però ui sono 60 famiglie de Cattolici, ma senza Chiesa, senza Sacerdote, senza nessuno rimedio della salute, ma si conseruano nel grembo della Chiesa Cattolica riccorrendo per Battezzare i figliuoli, et per altri Sacramenti qualche uolta in Chiesa della sopradetta Parrochia di Vidogne, ma Io Vescouo sopradetto in questi quatro anni sempre ho mandato un Sacerdote almeno dui uolte al anno tra di loro per le consolationi, e sodisfattioni spirituali di quelli.

STOLAC

Questo è membro 5° della Diocese, e uol'dire Seggio Reggio delli Principi Illirici, et ha gran paese intorno detto Vidouo Poglie, posseduto da Turchi e Scismatici eccetuando sole sei famiglie de Cattolici senza Chiesa et altro rimedio della salute se non quando uanno nelli sopradetti luogi.

BLAGAI

Sesto membro è della detta Diocese. fù fortezza de'Tesori delli Duchi di Santo Sabba con li suoi contorni, apresso il quale uiene

[14] Zažablje. Nije isključeno, da je ime došlo od planine Žabe (953 m), koja dijeli župu Hrasno od župe Gradac.

[15] Dobrani, selo i župa u metkovskom kotaru u Dalmaciji; Cerovo, Dašnica i Svitava, sela u Hercegovini u župi Donje Hrasno.

[16] Plodan predio između Neretve i Stoca, na sjeveroistoku i sjeveru od Zažablja.

Poduelesia, doue sono 60 famiglie de Cattolici, et in detto Blagai sole sei, il resto tutto sono Scismatici, e Turchi. In detta Poduelesia[17] li Cattolici hanno la Chiesa con titolo S. Petro, ma in Blagai, oltre le Chiese de'Scismatici, non hanno la Chiesa li Cattolici. Questi stanno fra quelli infideli à guisa di S. Job tra gentili & Piacesse à Dio, che questo non uenisse per la negligenza, e carestia de ministri Cattolici, perchè se l'hauessero quanti accrescerent.

Questa è la parte superiore della Diocese Narronense, al presente detta Steffanense, la quale io fra Domenico Vescouo di quella per gratia di Dio, e della Santa Sede Apostolica, per questi quattro anni ho uisitata almeno dui uolte all'anno, caminando massime indisposto con gran fatica, predicando, cresimando, celebrando et amministrando cosi le funtioni Vescouali, come il Santissimo Giubileo, con grandissima sodisfattione, e consolatione spirituale di quei popoli. ho trouato in Valdinoce sopradetto in Rauno, et in Vidogne impedimenti Matrimoniali, cioè donne rapite ad altri, li ho scacciato di Chiesa, e scommunicato, tenendo à freno li cattolici, che non diano le figliuole loro à Scismatici, ma ratione loci è impossibile. Questa è la parte superiore della Diocese Narronense, e s'intende dalla parte superiore del fiume Narrenta, alla bocca del quale se uede il Castello detto Ossigne[18] al presente distrutto. ha apresso una bellissima Chiesa fatta à uolta, ma malmenata da Turchi titolo S. Giouanni. Secondo questa riua Orientale di detto fiume si troua la Fortezza di Narrona detta al presente di Gabella con li suoi Borghi, et molte Villule, in quei cintorni, Piene di Cattolici, e Turchi. Questa Gabella e quella, che presenta hoggi la Città di Narrona. Qui stà il Tribunale, il Castellano, la scala de traffichi, et in somma il concorso, et affari, che soglono essere in una Città.

Diocese inferiore di Narrona è quella che dalla parte occidentale di detto fiume Narrenta, doue sono molti luoghi d'importanza della detta Diocese.

CITLUCH

Questo è un Borgo da questa parte del fiume detto in lingua Turca Citluch, ma in lingua Slaua di S. Steffano, per causa della translatione del titolo della Chiesa Cattedrale, posta in quel luogo per essere pieno di Christiani, doue sono oltre 60 famiglie de Cattolici. hanno la Chiesa titolo S. Steffano commune cosi à loro come alli altri di Gabella, e di tutta questa riuiera attorno della Gabella,

---

[17] Podveležje, kraj pod planinom Veležem. Ne znam, da li crkvu sv. Petra treba tražiti s južne strane Veleža (što mi se čini vjerojatnije) ili sa sjeverozapadne u Bijelom polju; tamo u Potocima, na mjestu zvanom Ivan beg, postoje ruševine stare crkvice (Bakula, Schematismus . . . g. 1967. p. 114). Arheolozi će tu reći zadnju riječ.

[18] Otočići na ušću Neretve

et in conclusione questo è luogo Residentiale del Vescouo. La cura tengono i Padri di S. Francesco del monasterio detto Zaostrogh.

MOSTAR

Appresso dui miglia sta la terra detta Mostar, ha i più di m/2[19] fuochi tutti de Turchi, eccetuando otto famiglie de Cattolici. hebbe un monasterio de frati. ma hoggi si uede abbandonato per le tirannie de Turchi. Questo Mostar stà alla riua del fiume Narrenta minore et è una terra bellissima con bellissime fabriche, tra le altre un ponte stesso sopra il fiume altissimo, e di merauiglioso artifitio con due torri fortissime, le quali si serrano la sera. la felicità di questa terra è stata la distruttione di Narrona, che li sta uicino.

BROCCHIE

Terzo membro della Diocese della parte occidentale sono due popolationi sotto nome di Brocchie, cioè maggiore e minore, doue sono 500 Case de Cattolici, con altre Villule sparse intorno à quei luoghi. sono senza Chiesa, forsi per l'incuria de frati. Appresso queste Brocchie ui è un paese piccolo detto Blatza,[20] doue sono da 30 famiglie de Cattolici, però senza Chiesa. le messe sentono per le Case, et in luoghi indecenti.

Essendo Io fra Domenico Vescouo sopradetto fatto Pastore, comme dissi, di questa Diocese, subito andai alla Residenza, incominciando la mia uisita da Papua, fui riceuuto da per tutto per Pastore, e Vescouo loro, ma uenendo in Narrona, et intimando à quei Curati, che uenissero accompagnarci, e condurci sicuramente per quei luoghi, et in Conclusione à recognoscermi per Pastore loro, ma questi non hauendo uoluto sentire, et hauendoli di nuouo intimato sotto pena della scomunica, e priuatione della cura dell' anime, ma loro in uece di uenirmi à riuerire, e riccognoscermi per Pastore, hanno mandato due Turchi dell'ordine de Giannizzeri fino in Papua per ammazzarmi, o almeno per trattarmi male protestandomi, se uoglio pigliar possesso di quei luoghi debba uenire al giuditio de Turchi, faccendosi intendere di più, che il Turcho dispone in queli luoghi, et non il Papa, ne che altro Vescouo riconosceuano, che il Vescouo di Macarsca, la Giurisdictione del quale se da Narrona incominciasse si stenderebbe fino mai à Harauatia[21] Imperiale, doue saranno in circa 400 Miglia.

Questo è dunque Relatione in quanto habbia potuto fare Io sopradetto Vescouo della Diocese Steffanense, doue hauendomi fatto ribellione li detti Curati che sono frati francescani del monasterio di Zaostrogh prima li ho scommunicati; intendendo poi che celebrano, e si conseruano in cura dell'anime indispezzo della

[19] 2000.
[20] Blatca, vjerojatno Mostarsko blato, koje se veže za Brotnjo.
[21] Hrvatska.

Santa Chiesa, li ho dechiarati irregolari, et incorsi nella scommunica Papale, ma uedendo che continuano nell'ostinatione per continui gia quattro anni li ho dechiarati suspetti dell'heresia, protestando al Vescouo Mons. Bartolomeo non s'ingerisca ne formenti li detti Curati, doue detto Mons. in dispreggio mio, non solamente non ha posto freno a detti frati, che mi obediscano, ma egli al despetto mio è uenuto in Narrona, et ha consecrato la Chiesa di S. Steffano con gran scandalo, et ammiratione di tutti quei Popoli, li quali più uolte mi hanno inuitato che uenissi tra loro, ma per paura de detti frati, e Vescouo non ho ardito entrare.

Pertanto ho uoluto in persona cosi impotente uenire a dare notitia d'ogni cosa à questa Santa Sede, supplicando à degnarsi far citare li detti frati, et il Vescouo di Macarsca à rispondere à quanto di sopra et il tutto sia in gloria d'Onnipotente Iddio, e salute di questa Christianità posta in cattiuità tra Turchi e Scismatici.

Druga ruka, očito staračka, potpisuje relaciju:

Ego fr. Dom(inicu)s Ep(iscop)us qui supra manu propr(ia).

Na listu 233. verso:

Relatione della Diocesi Naronense ò uero Stephanense.

Ispod toga nastavlja Mons. Ingoli, tajnik Propagande:

Visitatio seu Relatio ecclesiae Naronensis seu Stephanensis: Da questa scrittura si uede il gran numero di cattolici che sono in Popuo, Gradaz e Zazabia, e quanto habbino bisogno della presenza del Vescouo. Per la perdita fatta di molti anni, mentre non u'è stato pastore, che n'habbia la cura. però è necessario di prouidere che li uescoui di Marcano ui risidino almeno 6 mesi dell'anno.

Die 27. Martii 1631 Congregatio 131.

Vescouo Dom(eni)co Andriensi, della detta Diocese (Arch. S. Congr. de Propaganda Fide, Visite e Collegi 1631, t. 8. ff. 228—233).

RUDOLF ZAPLATA (SARAJEVO):

ZAPLJENA POSJEDA MOSTARSKE BISKUPIJE 1866. GODINE.

Dokumenti iz arkiva austrijskog generalnog konzula u Sarajevu.

Austrijski vicekonzul u Mostaru Konrad Vasić saznao je u mjesecu ožujku 1865. namjeru otomanskih vlasti da zaplijene i prodaju posjede hercegovačke biskupije, koje je pokojni mostarski biskup Fra Rafael Barišić kupio milodarima skupljenim u Austriji i Francuskoj. Tu namjeru je vicekonzul 15. ožujka 1865. saopćio ministarstvu vanjskih poslova u Beču, a istovremeno o tome obavijestio i hercegovačke Franjevce. Barišićev je nasljednik biskup Fra Anđeo Kraljević prigodom svoga boravka u Carigradu u toj stvari posjetio otomanskog ministra vanjskih poslova Alipašu, u čiju nadležnost su spadale i crkvene stvari. Ovaj mu je usmeno zajamčio, da carigradska vlada neće tih posjeda oduzeti. Mimo Alipaše posjetio je Kraljević i velikog vojnog zapovjednika u Carigradu Omerpašu, u koga je imao veliko povjerenje i koji mu je također zajamčio, da se ta imanja neće zaplijeniti. Na osnovu toga biskup se Kraljević vratio iz Carigrada potpuno smiren i s uvjerenjem da su odnosni crkveni posjedi sigurni. Ali ta njegova sigurnost bi poremećena 20. II. 1866., kada je saznao, da će i posjedi kod Duvna (današnji Tomislavgrad) biti konfiscirani i na javnoj dražbi najpovoljnijem kupcu prodani. To ga ponuka da napiše dvije istovjetne molbe austr. vicekonzulu Vasiću i francuskom konzulu u Mostaru Moreau moleći ih da se njihove vlade zauzmu za tu stvar i hercegovačkim Franjevcima sačuvaju te posjede.

U toj molbi iznosi biskup Kraljević, kako je njegov prethodnik biskup Fra Barišić novcem katoličkih velesila, a osobito novcem »Društva za širenje vjere« (Oeuvre de la propagation de la Foi) u Lyonu kupio u Duvnu zemljište za katoličku biskupiju u Hercegovini. Međutim prema zadnjim naredbama turske vlade ta se zemlja treba da konfiscira i proda. Pošto su ta zemljišta jedini prihod za izdržavanje njegovo i budućih njegovih nasljednika, to on u krajnjoj nevolji moli, da konzulova vlada isposluje u Carigradu, da mu otomanska vlada putem iznimne milosti ostavi dotična zemljišta za život ili da mu vrati trošak učinjen prilikom kupnje zemljišta i kuća, koje su tamo sagrađene, ili konačno da carigradska vlada, ako ne dopusti ni jedan od navedenih načina,

njemu i njegovim nasljednicima daje pristojnu godišnju subvenciju. Na koncu molbe spominje Kraljević, da osim ova tri načina drugi ne postoji, na koji bi se mogla izdržavati katolička biskupija u Hercegovini.

Toj molbi je Kraljević priložio i pismeno očitovanje svog tajnika Nikole Simovića, kojim ovaj tvrdi, da se na str. 4. javnog protokola mostarske biskupije nalazi zavedeno, da je pokojni biskup Barišić u selima Sarajlija, Letka i Oplečani kod Duvna kupio zemljište od dvaju Turaka i to jednog iz Livna i drugog po imenu Omerbega Šaranbegovića iz Travnika, kao i to, da ta zemljišta pripadaju biskupiji.

Original te molbe i očitovanja konzul je Vasić na 21. II. 1866. uz opširan izvještaj poslao austrijskom ministru vanjskih poslova, a prepis molbe, očitovanja i toga izvještaja generalnom konzulu u Sarajevu i poklisaru u Carigradu s molbom, da porade kod otomanskih vlasti, kako bi se do konačnog rješenja toga pitanja odgodila zapljena i prodaja zemljišta.

U svom izvještaju iznosi Vasić cijeli historijat toga zemljišta, kao što je već gore izloženo, i obrazlaže ga sa svoje strane na slijedeći način. Po otomanskim zakonima ne može juridička osoba biti vlasnik zemljišta. Iznimke mogu postojati, ali samo uz naročito odobrenje sulana. Kada je Barišić kupio ta zemljišta, propustio je da isposluje takovo sultanovo odobrenje, nego je jednostavno to imanje prepisao na svoje ime. Pošto Barišić nema svoga poroda, to otomanska vlada smatra ta zemljišta privatnim posjedom bez vlasnika, a takva imanja pripadaju onda državi. Na osnovu ovog bi otomanske vlasti imale s formalne strane zakonsko pravo da zaplijene i prodaju taj posjed. Ali konzul veli dalje, da i ako otomanska vlada ima formalno zakonsko pravo da ta zemljišta oduzme, mora se ovdje primijeniti ona poznata izreka, da se ispunjavanjem zakona do u tančine čini najveća nepravda. Poznato je da turska vlada ne čini ništa za katoliččku stvar, nego sam narod teškom mukom izdržava svoje župnike i samostan na Širokom Brijegu, koji odgaja svećenički podmladak. Biskup živi od subvencija austrijske vlade i Propagande, te prihoda od posjeda, koja je kupio biskup Barišić milodarima sakupljenim u Austriji i Francuskoj. Ti posjedi imaju ukupnu vrijednost oko 10.000 for., a onaj dio, koji bi se imao prodati, vrijedi polovinu od toga, a kada se bude prodavao, neće se za njega moći dobiti ni polovina njegove prave vrijednosti. Nadalje se iz službenog registra biskupije vidi, da ta zemljišta nije Barišić kupio za sebe, nego za samu biskupiju.

Ali osim navedenog ima i opravdanih razloga političke prirode, koji nalažu najveći oprez. Radi te skromne svote od 10.000 for. izlaže se otomanska vlada buri nezadovoljstva ovih slavenskih pokrajina, koje joj već i onako nisu sklone. Nadalje će se tim postupkom ponovno poljuljati mišljenje, koje je počelo prodirati u Austriji, da tursko gospodstvo i kršćanska civilizacija mogu jedno

pored drugog opstojati, pa će austrijska vlada s još većim poteškoćama prema svojim narodima ispunjavati one dužnosti, koje joj nalaže garancija za dalji opstanak trule Osmanlijske države.

Završavajući svoj izvještaj napominje mostarski vicekonzul, da će i njegov francuski kolega Kraljevićevu molbu preporučiti svome poklisaru.

1. — Nota austrijskog vicekonzula za Hercegovinu u Mostaru (ad Nr. 139) od 21. veljače 1866. c. k. generalnom konzulatu za Bosnu u Sarajevu.

Unter Einsendung einer Abschrift meines Berichtes vom heutigen Datum, bitte ich das Löbliche Generalkonsulat sich beim Generalgouverneur dahin verwenden zu wollen, die daselbst erwähnte Versteigerung der Grundstücke des dahingeschiedenen Bischofs Monsignor Barišić bis nach gepflogenen Verhandlungen mit der Pfortenregierung sistirt werde, und den Erfolg der diesfalls unternommenen Schritte gefälligst nach Wien und Constantinopel einzuberichten.

Auch mein Collegue, Herr Moreau, hat sich in gleichem Sinne an Herrn Rousseau gewendet.

Der k. k. vize Consul
Wassitsch

(Pripis sarajev. konzula na naleđu: präs. Serajevo 27. Februar 1866. Nr. 235).

2. — *Izvještaj austr. vicekonzula u Mostaru K. Vasića ministarstvu vanjskih poslova u Beču od 21. II. 1866. Br. V. (Prijepis).*

Abschrift eines Berichtes des kk. vize-Consuls K. Wassitsch, an das h. kk. Ministerium des Äussern d. d. 21. Februar 1866. Nr. V.

Bereits in meinem ergebensten Berichte vom 15 März v. J. N. VII habe ich in der Schilderung der allgemeinen Verwaltungszustände dieses Landes bemerkt, dass die ottom. Behörden die Absicht haben jene liegenden Gründe, die der dahingeschiedene kathol. Bischof der Herzegovina Monsignore Barišić für Cultuszwecke mit im Auslande gesammelten milden Gaben kaufte als erbloses Gut einzuziehen. — Auch habe ich Eurer Exellenz berichtet, dass ich die Patres Franziskaner von diesem Vorhaben der Lokalbehörden in Kenntnis se(t)zte, und dass dieselben hinter derlei Äusserungen weit eher den Versuch der Lokalbehörden sich ein Geschenk zu verschaffen als die ernstliche Absicht der Confiskation vermutheten. — Demnach unterliess der neuernannte Bischof Monsignore Kraljević nicht gelegenheitlich seines Aufenthaltes in Constantinopel diesen Gegenstand beim Minister des Äussern Ali-Pascha, dem die geistlichen Cultusangelegenheiten unterstehn, zur Sprache zu bringen, und erhielt von demselben die allerdings nur mündliche Zusicherung, dass die Pforte ihm diese Besitzungen nicht

abnehmen werde. — Auch Serdari Ekrem Omer Pascha, zu welchem Monsignor Kraljević grosses Vertrauen hat, versicherte ihn, dass es zur befürchteten Confiskation nicht kommen werde. Der Bischof verliess daher beruhigt Constantinopel und wurde erst gestern aus seiner Sicherheit durch die Nachricht aufgeschreckt, dass seine in Bosnien bei Duvno gelegenen Grundstücke so eben an den Meistbiethenden versteigert werden. — Er wendete sich mit gleichautenden Schreiben an mich und an meinen französischen Colleguen Herrn Moreau mit der Bitte, unsere hohen Regierungen zu bewegen, sich bei der Pforten-Regierung dahin zu verwenden, dass er im Besize dieser Grundstücke belassen, oder durch Ersaz des Kostenpreises oder durch eine entsprechende Jahresrente ihm eine billige Entschädigung geleistet werde. Indem ich Euerer Excellenz dieses Schreiben nebst der Beilage im Originale zu den hochgeneigten weiteren Veranlassungen ehrfuhrchtsvoll unterbreite, erlaube ich mir zur besseren Würdigung des Sachverhaltes einige Erläuterungen beizufügen.

Die ottomanischen Gese(t)ze gestatten nicht moralischen Personen den Besiz liegender Gründe. Ausnahmen bedürfen einer besondren Bewilligung des Sultans. Als Monsignor Barišić diese Grundstücke für sich und seine Nachfolger auf dem Bischofsitz kaufte, unterliess er leider sich die Ermächtigung zu verschaffen, dieselben als religiöse Stiftung eintragen zu lassen, sondern liess dieselben lediglich auf seinen Namen umschreiben. — Da diese Gründe der Regierung gegenüber lediglich ein Privatgut sind, Monsignor Barišić aber keine Leibeserben hinterliess mithin dessen unbewegliche Güter dem Fiskus anheimfallen, so erscheint dies Vorgehen der Lokalbehörden den gesetztlichen Formen wenigstens dem Anscheine nach entsprechend.

Wenn aber einerseits das formelle Recht der Pforte diese Gründe einzuziehen gerechtfertigt erscheint, so muss anderseits anerkannt werden, dass der Satz: »Summum jus summa injuria« kaum auf irgend einen Fall als den vorliegenden besser passe. — Die Pforte thut bekanntlich nichts für den katholischen Cultus. Die Bevölkerung erhaltet nur mit Mühe seine Pfarer und das Kloster Širokibrig als deren Pflanzschule und Defizientenhaus. Der Bischof lebt lediglich von den Subventionen der hohen kais. Regierung und der Propaganda wozu noch die Rente der wenigen von Monsignor Barišić mit Unterstüzungen aus Oesterreich und Frankreich angekauften Grundstücke hinzukommt. — Diese Grundstücke sind in ihrer Gesammtheit kaum 10.000 fl werth, hievon bildet der eben in Versteigerung begriffene Theil die Hälfte. Doch muss erwähnt werden, dass aus deren Versteigerung nicht viel mehr als die Hälfte dieser Summe zum Vortheile der Pforte erzielt werden dürfte.

Wie aus dem Zeugnisse welches dem Gesuche des Bischofs beiliegt hervorgeht, hat Monsignore Barišić die von ihm gekauften Grundstücke nur der Form nach als Privatmann besessen, in Wirk-

lichkeit widmete er sie der Subsistenz des Bischofs pro tempore. Dem formellen Rechte der Pforte steht somit der wahre Sachverhalt entgegen, indem Monsignor Barišić diese Gründe nicht für sich sondern für den Bischof pro tempore erwarb, und die Widmung in die Dioecesan-Register eintragen liess. Erwägt man ferner dass der Bischof mit der Gesammtheit seiner Zuflüsse kaum den nothwendigen Unterhalt deckt, und dass die Vernachlässigung einer Förmlichkeit missbraucht wird, um ihm einen Theil nothwendigen Unterhaltes, welchen er den Sammlungen im Auslande verdankt, zu entziehen, so stellt sich diese Confiskation nicht nur als eine wahre Bedrückung des Bischofs sondern auch als eine Missachtung der religiösen Gefühle der katholischen Bewohner Oesterreichs u. Frankreichs die der kathol. Mission in der Herzegovina sicherlich nicht in der Absicht zur Hilfe kommen um die Pforte mit konfiszirbaren Objekten zu versehen.

Allein nicht nur der rechtlichen Seite der Confiskation stehen gewichtige Bedenken entgegen, auch die politischen Folgen rathen zur grössten Vorsicht. Der geringen Summe von 10.000 fl wegen, setzt sich die Pforte der Gefahr aus, einen Sturm der Entrüstung in den ihr ohnehin abgeneigten slavischen Provinzen gegen sich heraufzubeschwören. Selbst der in Oesterreich hin und wieder zum Durchbruch kommende Glaube dass Türkenherrschaft und christliche Civilisation neben einander bestehen können, würde abermals zum Wanken gebracht, und die h. kais. Regierung würde den wiedersprechenden Völkern gegenüber nur mit um so grösseren Schwierigkeiten jenen Pflichten nachkommen, die ihr die Garanzie für den Fortbestand des morschen Osmanenreiches auferlegt.

In dem ich mich der Hoffnung hingebe, es werde Eurer Excellenz mit Berufung auf die vorstehenden Erwägungen und auf das Recht des katholischen Cultus in diesen Ländern zu schützen gelingen, durch freundnachbarliche Vorstellungen die Pfortenregierung zu bewegen, einen der Vorschläge der Bischofs Kraljević anzunehmen, schliesse ich mit dem Bemerken, dass auch mein französischer Collegue bei seiner Gesandschaft die Bitte Monsignors befürwortet.

Eine Abschrift dieses Berichtes und der Beilagen lege ich unter Einem dem Herrn Internuntius vor, und bitte das kk. Generalkonsulat für Bosnien womöglich die Suspendierung der Versteigerung dieser Grundstücke beim General-Gouvernement zu erwirken und den Erfolg seiner diessfälligen Schritte Eurer Excellenz und dem Herrn Internuntius zu melden.

3. — *Molba mostarskog biskupa Fra Anđela Kraljevića od 20. II. 1866. upućena austr. vicekonzulu u Mostaru Konradu Vasiću* (Prijepis).

Il mio predecessore, di buona memoria, Raffaele Barišić col denaro delle cattoliche potenze e massime con quello della Propa-

ganda di Lione, hà comperato un terreno in Duvno pel solo e necessario mantenimento (come consta dall' Inventario) del Vescovo cattolico in Erzegovina. Ora però dietro le nuove disposizioni del Governo della Sublime Porta i detti terreni vorrebbero vendersi dal Fisco, e pigliarsi il denaro come di sua pertinenza. Essendo per altro i detti terreni come unico produttivo della mia sussistenza e dei miei futuri successori, io sono in estremo bisogno di supplicare Vostra Signoria Illustrissima, onde voglia interessarsi presso il di Lei Governo, a fine, o che la Sublime Porta in via di eccezionale favore mi lasci i detti terreni per vivere, o che mi renda la spesa somma per la compera del terreno e per le fattevi case; o che finalmente la Sublime Porta non ammettendo nessuna delle sudette due condizioni, assegni per me e pei miei successori un annuo mantenimento decente. In fuori di queste tre condizioni non vi è altro mezzo, con cui potrebbe mantenersi il Vescovo cattolico in Erzegovina: ed Ella Signore, se ne interessi, non come per una causa privata, ma come per quella che appartiene a tutti i cattolici, e quei Governi che hanno concorso pel mantenimento di questo Vescovo. Di questo tanto instante è pregata V. S. Illma.

Mostar li 20 Febbrajo 1866.

L. S. Ft. Fr. Angelo Vescovo.

4. — Mostar 20. veljače. *Biskupski tajnik fra Nikola Simović svjedoči, da su zemlje u Duvnu kupljene za biskupiju mostarsku.* (Prijepis).

Io sottoscritto attesto trovarsi nel Protocollo ostensibile (pag. 4) di questa Casa Vescovile di Mostar: qualmente il defunto. Monsignor Vescovo Barišić abbia comprato alcuni terreni in Duvno nei villaggi Sarajlia, Letka e Opplečani da due Turchi, uno di Livno, altro di Travnik chiamato Omer Bej Saranbegović. Inoltre faccio fede indubitata, constare dal medesimo Protocollo che i detti terreni appartengono a questa casa Vescovile di Mostar. In fede ecc.

Mostar 20 Febbrajo 1866.

Fto P. Nicola Simović Miss(ionari)o app(ostoli)co
L. S. Segretario del Vescovo

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ (RIM):

IZVJEŠĆE FRA TOME IVKOVIĆA, BISKUPA SKRADINSKOG, IZ GODINE 1630.

Summarium. — Thomas Ivković O. F. M., episcopus Scardonensis et administrator apostolicus regni Bosnae, summo labore vastissimum ac difficilem agrum Dominicum curae suae pastorali concreditum visitans ab anno 1626. ad a. 1630. fidelium 34 milia 479 sacro chrismate muniverat et iussu S. Congregationis de Propaganda Fide loca visitata et numerum chrismatorum scripto mox subiciendo retulit, simulque pauca addidit de singulari casu fratris Pauli Papić, qui bullam excommunicationis contra mercatores Bosnenses Belgradi habitantes finxerat, quam ne publicaret a superioribus suis tempore impeditus erat. Editor relationem analysi subicit et duo praecipua facta statuit: primum est, saeculo XVII. ex pagis Bosnae bene multis catholicos evanuisse, alterum, episcopos et sacerdotes catholicos numero fuisse longe pauciores quam exigebant et vastissimi dioeceseon fines et summae fidelium sub iugo ottomanico degentium necessitates.

Osim kratkog uvoda ovo je zanimivo izvješće zapravo statistika krizmanika iz g. 1626—1630. složena prema mjestima krizme kronološkim redom. Na temelju Ivkovićevih pisama, što leže u Propagandi ili ih je priopćio Fermendžin[1], ne bi bilo teško odrediti vrijeme krizme barem u mnogim mjestima. Tako na pr. izgleda, da je prvi put dijelio sv. potvrdu u Fojnici još g. 1626. (u našem izvještaju pod br. 11.) iza kratkog boravka u Slavoniji. Druga fojnička krizma bila je u zimi 1627/28. (pod br. 58), jer iz Fojnice datira dva pisma (15. i 26. veljače 1628.), gdje je vjerojatno i zimovao. Po treći put datira on svoj list iz Fojnice 20. veljače 1630. Fojnica je bila omiljelo boravište ovog vrijednog biskupa, kao uostalom i tolikih drugih. F a r l a t i tvrdi[2], da je Ivković radi lakše uprave obiju biskupija (skradinske i bosanske) obično stanovao u Požegi i Visovcu. Međutim, stvar ne izgleda točna. Nemamo nikakove potvrde, niti da je Ivković ikada dulje vremena boravio na Visovcu, niti da je uopće upravljao skradinskom biskupijom. Svi objelodanjeni dokumenti pričaju nam samo o njegovim pastirskim brigama za Slavoniju, Srijem i Bosnu od Drave do Neretve. Naše izvješće o četirigodišnjem dijelenju krizme spominje 86 kanonski vizitiranih mjesta, od kojih ni jedno ne leži zapadno od crte Jajce-

[1] A c t a B o s n a e p. 379, 394, 395—397.
[2] I l l y r. S a c r. IV. 28.

Konjic. U zapadnim stranama Bosne, u Dalmaciji i Hercegovini djelovao je makarski biskup fra Bartol Kačić, a u ostaloj Hercegovini nesuđeni biskup »ecclesiae Stephanensis« fra Dominik Andrijašević i benediktinac Krizostom, biskup mrkanjsko-trebinjski.

Nije mi poznato iz kojeg je kraja Bosne fra Toma Ivković (po Farlatiju i Laštriću: Hivkovich ili Jucovich). Teološke studije završio je u Bresci u Italiji. Osam je godina kapelanovao u Banjaluci, »gdje sjedi (bosanski) paša«. U provinciji je obnašao razne časti (definitor i kustod) i to vrlo pohvalno, drugim na uzor dobrim primjerom i čistom naukom.[3] Bio je dvaput provincijalom Bosne-Srebrene (1617.—1620. i 1626.)), kako piše Laštrić.[4] Na 22. kolovoza 1625. zapovijeda papa Urban VIII. da Propaganda zatraži od franjevačkog generala, da joj on predloži nekoliko bosanskih franjevaca, »quos doctiores, et in rebus gerendis prudentiores, et uita, moribus, disciplinaeque regularis obseruantia praestantiores esse compererit«.[5] Nato predloži komesar reda fra Benigno Genovežanin 4 kandidata sv. Stolici, a među njima na prvom mjestu Ivkovića.[6] Malo dana kasnije, 29. listopada 1625., imenuje sv. Stolica Ivkovića skradinskim biskupom i administratorom Bosanskog kraljevstva[7] namjesto preminulog biskupa fra Ante Požežanina (1613.—1625.), čije kosti počivaju u fojničkoj crkvi.[8] Biskupsko posvećenje primio je Ivković u Splitu 8. ožujka 1626.[9]

Velikom revnošću obišao je Ivković uzduž i poprijeko svoje prostrano područje, neka mjesta i po više puta. Putem je dijelio sv. potvrdu, nadgledao rad župnika, tješio teško kušani narod i utvrđivao ga u vjeri. Šteta da nam o svojim apostolskim putovanjima ne ostavlja ni retka zapisana osim suhih statistika. Iz zapisnika Kongregacije de Propaganda Fide[10] od 13. veljače 1629. vadimo: »Ex literis Episcopi Scardonensis: habetur conuersio 29 familiarum Schismaticarum, et confirmatio Xpianorum XI millium in Bosnae Regno...« Biskup je primio u krilo Katol. Crkve više pravoslavnih obitelji u raznim mjestima kud je prolazio. Radi se tu samo o pojedinačnim prelazima, nigdje o prelazu jednog cijelog sela. — Na jednom takvom apostolskom putovanju zatekla je Ivkovića smrt. Bilo je to u selu jajačke župe Lučni na 17. lipnja 1633.[11] Pokopan je u crkvi nedaleko Jajca u Podmilačju, što spominje i biskup fra Jerolim Lučić u neobjelodanjenom izvješću

[3] Fermendžin, Acta Bosnae 374, 375.
[4] Epitomae Vetustatum p. 77.
[5] Acta S. Congr. de Prop. Fide, svezak III., f. 252, No 16.
[6] Fermendžin, Acta Bosnae 374—375; Jelenić: Kultura i bos. franj. I., 216.
[7] Farlati IV, 28; Fermendžin 375.
[8] Farlati ibid.
[9] Acta S. C. de Prop. Fide VI., f. 231, No 38.
[10] Fermendžin, Acta Bos. 411—412.
[11] Djelov. Franj. II. 102.

iz g. 1638. Nema pravo Batinić kad veli, da je Lučić još za života Ivkovićeva bio posvećen za drivatskog biskupa[12] i da je dijelio potvrdu u mnogim mjestima, dok je Ivković ležao bolestan od uloga. Isto tako je netočan u Batiniću[13] dan smrti Ivkovićeve (8. svib. 1634.), kao i u Laštriću[14] godina biskupskog posvećenja Lučićeva (1635). Lučić je prekoniziran za biskupa Drivasta 3. ožujka 1636., a posvećen u Korčuli 17. listopada iste godine.[15]

Vadimo iz izvješća jednu zanimivu sličicu ondašnjeg stanja, koju nam pruža epizoda s fiktivnom ekskomunikacijom fra Pave Papića. Iz ovog osamljenog fakta, koji je djelo jednog besavjesnog svećenika i redovnika, nipošto nije slobodno zaključivati na opće stanje u Bosni. Nevježu će lako zbuniti česte tužbe, prepirke i prestupci, o kojim stižu na Propagandu glasovi iz Bosne. Takova je već ljudska narav: o dobrim stvarima, osobito ako su one svagdašnje i redovite, slabo se i malo piše; o zlu, što nas tare, o tužbama i trzavicama, piše se često i lagano, tim više, što je u Rimu bio sud, koji je u mnogom slučaju mogao pomoći. Da nije tih tužbi, mnoga stranica i naše, a borme i svjetske povijesti ostala bi bijela. Tako te tužbe i jadikovke postaju sreća u nesreći, felix culpa naše historije.

Vratimo se na stvar fra Pave Papića Sarajlije. Fermendžin mu štampa više pisama u »Acta Bosnae«,[16] iz kojih nam postaje Papićev karakter donekle jasan. Vjerojatno je svršio škole u Italiji, jer dobro poznaje talijanski. U Rimu se javlja s više pisama kao misijonar iz Beograda (Alba Graeca) i Bačke. U Rim dolazi više puta u pratnji biskupa fra Ante Požežanina ili u poslovima provincije. Dvaput je, dapače, bio i kandidat za biskupa, valjda najviše sam sebe kandidirajući. U pastvi se znao na mahove žrtvovati ne pazeći na život i zdravlje. Tako za kuge služi okužene katolike u Beogradu, i, ako ćemo njemu vjerovati, nijedan nije umro neproviđen sv. sakramentima i neispraćen od njega do groba. Međutim je naličje njegova karaktera bilo dosta različito od ovih apostolskih crta. Fra Pavo nam se ukazuje kao čovjek nesolidne svećeničke kreposti, lovac za karijerom, spletkar, svadljivac i osvetljivac; iz osvete ide dapače tako daleko, da krivotvori bulu o ekskomunikaciji svojih neprijatelja, bosanskih trgovaca u Beogradu. Fra Pavo ratuje s provincijalima i starješinama i ne štedi s kletvama protiv njih. Ne zna se, odakle je stvar započela. Izgleda još u Beogradu, kad su oko katoličke kapele izbile neugodne trzavice na sablazan i duhovnu štetu naroda. Biskup Boncarpi piše o tomu g. 1643.- »Kažem Vam sa suzama na srcu, da nalazim toliki

---

[12] Ibid. II., 106.
[13] Epit. Vetust. 81.
[14] Farlati VII., 248.
[15] o. 368, 370. 387, 388, 393.
[16] Fermendžin A. B. 412.

nered u svim stvarima, koji gdjekada sili oči na plač«.[17] U toj borbi je i fra Pavo živo učestvovao. Kapelica je po pravu spadala pod vlast smederevskoga biskupa, kako je to i Propaganda 1625. rasudila.[18] Međutim, dok je stvar još bila sub judice, predlagao je 1624. bosanski provincijal, da se podloži bosanskom biskupu, a fra Pavo skradinskom.[19] Odatle je valjda ostao žalac između njega i poglavara. Kad ga je provincijal fra Andrija Kamengrađanin (1629.—1632.) na tužbu bosanskih trgovaca digao iz Beograda, ode fra Pavo u Bačku, ali ga i odavde provincijal ukloni i strpa u visočki samostan. Tu se Papić dokopa starog misala »na našem jeziku«, i na temelju prokletstva protiv kradljivaca sastavi bulu ekskomunikacije protiv svojih beogradskih protivnika.[20] Bulu je htio promulgirati, da ga nije zapriječio provincijal. »Slijedila bi izvanredna sablazan«, piše u našem izvješću Ivković. Međutim je već i Rim bio upozoren na taj škandal, kojeg je sa zabrinutošću pratio. Propaganda se obratila za informacije na dubrovačkog nadbiskupa. Ovaj javlja »non potuisse uerificari, que dicebantur a Provinciali Bosnae de exorbitanti, et irrationabili excomunicatione... à fratre Paulo Papich Bosnensi.«[21] Međutim se Papić u Rimu prao i izmotavao. On piše, da su njegove namjere bile najbolje. Htio je samo, da tim pismom postigne, »da oni (bos. trgovci u Beogradu) budu poslušni sv. Majci Crkvi« i »da ne preziru zakona i poglavara sv. Rimske Crkve, osobito Namjesnika Kristova.«[22] Na kraju se neposlušni redovnik, koji je htio da druge natjera na poslušnost, poziva na svjedočanstvo prijatelja o svom životu i pobožnosti. Ali tu je bio loše sreće. Glavni od njih, biskup Ivković, daje Papiću, svom rođaku, bijednu svjedodžbu. Piše, da mu je Papić sve priznao: ekskomunikaciju je napisao, da natjera strah u kosti trgovcima, koji su ga digli iz Beograda. Ivković ga je vrlo strogo ukorio »radi toga zlodjela i besavjesnosti kao redovnika«. Provincijal ga je već kaznio, ali neka mu i Propaganda javi, kakvu je još kaznu zaslužio (vidi Ivkovićev izvještaj). Iza toga događaja bio je fra Pavo Papić u Rimu definitivno pokopan, on, u koga su mnogi polagali velike nade.

Preostali dio Ivkovićeva izvješća govori o mjestima, gdje je dijeljena krizma 1626.—1630. i o broju krizmanika. Tu uopće leži glavna vrijednost dokumenta. Biskupsko izvješće pokazuje neobičnu brojčanu snagu katolicizma u Bosni i Slavoniji i njegovo teritorijalno rasezanje po mnogim krajevima, gdje ga je poslije netragom nestalo. Kako ne znamo točno, kada je i gdje zadnji put dijeljena krizma, ne možemo ni približno odrediti broj katolika u

[17] Acta s. C. de Prop. Fide, sv. III., f. 253, No 17.
[18] Fermendžin ,A. B. 369—370.
[19] Ferm. A. B. 393.
[20] Acta S. C. de Prop. Fide, sv. VII., f. 112, No 26
[21] Ferm. A. B. 392—393.
[22] Jelenić u Starinama XXXVI, 146, 149, 150.

ovim stranama. Ipak, da je taj broj morao biti visok, glasno nam svjedoči 34.478 Ivkovićevih krizmanika. Nešto ranija izvješća govore o 250.000 i 300.000 katolika u ovim stranama. Taj će broj u Bosni iza Bečkog rata (1683—1699) pasti na 25.000, odnosno 17.000, i bosanski katolicizam doći će na rub propasti.

Iz većeg broja potvrđenika u izvjesnim župama ne smijemo uvijek zaključiti, da su one ujedno brojno jače od drugih, gdje je manji broj ljudi primio sv. potvrdu. To bismo smjeli učiniti samo onda, kada bi razmak između dvije krizme bio jednako velik. Međutim na stvari nije tako. Župe, kamo je biskup često zalazio, kao na pr. Kreševo, Fojnica, Sutjeska; pokazuje redovito manji broj krizmanika nego li župe u Krajini i Posavini, koje ne bi vidjele biskupe dulji niz godina.

Da li je biskup Ivković pohodio sve sebi povjerene župe?

S punom sigurnošću odgovaramo, da nije, barem ne do g. 1630. Pustimo po strani Hercegovinu i zapadnu Bosnu, onda još više katoličku nego li danas; njima nije upravljao Ivković, već drugi biskupi. Ali ni u preostaloj Bosni — da se samo na nju ograničimo — nijesu sve župe vidjele biskupa. Ponajprije pada u oči, da je Ivković u Posavini s desne strane Bosne pohodio samo Modriču i Gradovrh. A tu je postojao čitav niz velikih i snažnih župa. Samo iz izvješća biskupa Olovčića[23] vidi se, da su tu g. 1673. bile župe Crkvište (1915 katolika), Tremošnica (6300), Kornica (1418), Bila (995) i Dragunja (4161). Ili tu nijesu spomenute, ili su dotad bile već propale druge župe, koje u tom kraju spominje biskup Maravić[24] g. 1655.: Gračanica, Brka i Bastić. Ivković ne spominje ni Srebrenice ni Bihaća, koji su mu na putovanjima ležali daleko pri strani. Ne spominje ni velike maglajske župe (za Olovčića[25] imala 4670 vjernika i 3 dana hoda u duljinu). Bit će da je tomu razlog taj, što Ivković ide iz Slavonije u Gornju Bosnu uvijek ili dolinom Vrbasa (Banjaluka-Jajce) ili istočnom Bosnom preko Tuzle i Olova, a nikad uz rijeku Bosnu, na Maglaj. Usporedimo li Ivkovićevo izvješće s izvješćem fra Marijana Pavlovića[26] iz g. 1623., otkrit ćemo čitav niz nevizitiranih župa, koje su sigurno morale postojati i g. 1630. Takve su župe Kamengrad, Kozarac i Siewevo (Kosirevo?) u Krajini, Svilaj, Gostilja, »Balatino« (Balatun?), Poljana, Slatina i »Mirimicci« (Miričina?) u Posavini. Ovo spominjem stoga, da si uzmognemo predočiti snagu katolicizma u Bosni u ono vrijeme. Ništa se ne protivi tomu, što Ivković veli, da ovdje ima krajeva, u kojim stanuju »okrutni tirani (Turci) i skizmatici i vrlo malobrojni katolici«. Jasno je, da je katolicizam do prve polovine XVII. stoljeća bio iz nekih krajeva Bosne

[23] Fermendžin A. B. 475.
[24] Starine XXXVI, p. 144.
[25] Acta O. F. M. g. 1900., p. 80—84.
[26] Acta O. F. M., 1900. p. 81.

već posve potisnut. Ipak tih krajeva nije bilo tako mnogo. Ono dalje što slijedi o »pochissimi luoghi«, kamo se ne može doći bez darova turskim vlastima i drugim siledžijama, ne znači, da je tu ujedno bila tek sačica naroda »rimskog zakona«. To znači samo toliko, da mjesta nijesu bila zabačena i zaboravljena od turske uprave, a možda i da je tamo bilo među katolicima i inovjeraca. — Vrlo je shvatljivo, da nije mogao obići sve vjernike ni u 4 godine: prilike su u zemlji bile teške, sloboda prigušena, zemlja prostrana, naroda mnogo, put mučan, skopčan »con li timori, travagli, persecutioni et tirannie«. Sve u svemu, u takvim prilikama bilo je tu mjesta za trojicu, ne za jednog biskupa, i za mnogo novih misijonara, da se vjera očuva i unaprijedi. Stoga valjda nije bio na mjestu Ivkovićev strah pred nekim novim misijonarima, koji žaloste provinciju, »uolendo intrare nella vigna già coltiuata con molto labore et sudore di sangue«. Ovo vrijedi tim više, što ni njegovi predšasnici nijesu mogli pohoditi svih mjesta, koje je on pohodio, i »zato će možda na Propagandi imena nekih gradova, krajeva i sela zvučiti neobično i čudno.«

Di li su sva navedena mjesta u Ivkovićevu izvješću bile župe ili su samo mjesta, gdje je on dijelio sv. potvrdu bez obzira na to, je li tu sjedište župe ili nije? Biskup Ivković uvijek govori u ovom drugom smislu. Međutim se iz drugih izvora da dokazati, da je velika većina tih mjesta ujedno bila sjedištem župe. Sumnje se mogu pokrenuti samo u pogledu jednog manjeg broja sela kao na pr. Žuljevice, Prosare, Nožičkog, Laktaša i t. d. Meni izgleda, da barem neka od njih nijesu bila župe. Evo primjera. Žuljevica (kod Bos. Novog) nigdje se ne spominje kao župa. Sedam godina ranije (1623) spominje fra Marijan Pavlović[27] kao šestu župu fojničkog samostana »parochiam S. Catharinae«. Osam godina iza Ivkovića (1638.) izvješćuje biskup Lučić (neobjelodanjeno izvješće) o župi Vodičevu, gdje postoje crkve sv. Križa i sv. Kate. Obje su to po biskupu Olovčiću »magnae devotionis ecclesiae, quas populus etiam schismaticus sollicite frequentat.«[28] Uspomena na njih sačuvala se do danas na tužan način: u Vodičevu postoji i danas pravoslavni zaselak (mahala) Potkrižje i pravoslavno groblje Katište na mjestu stare crkve sv. Kate. Nema sumnje, da je »parochia S. Catharinae« istovjetna s Vodičevom, koje se kao župa spominje od XIII. stoljeća sve do iza 1800 g. Tako je i u vrijeme triju Ivkovićevih krizmi u Žuljevici ova bila samo selo vodičevske župe, odabrana valjda za dijelenje potvrde kao zaklonjenija i dalja od ceste i uvijek opasne Une. — Kosirevo, selo na Vrbasu između Banjaluke i Gradiške, bilo je vrlo vjerojatno sjedište župe, koja poslije dolazi pod imenom Livča ili Lijevča (1675.). Izvješća fra Marijana Pavlovića iz 1623. obje-

[27] Starine XXXVI, p. 137.
[28] Fermendžin A. B. 467.

lodanio je u Acta Ord. F. M. neki Talijan, koji je vrlo loše čitao naša imena. Njegovo Siewevo treba, kako izgleda, čitati Kosirevo.

Daleko bi nas odvelo, da započnemo slična razglabanja i o ostalim mjestima spomenutim u izvješću. Ponajprije nikako ne želim raspravljati o Slavoniji i Srijemu. U tom pogledu se međusobno popunjuju i rasvjetljuju Ivkovićevo, Ibrišimovićevo[29] (1649.) i Benlićevo[30] (1664.) izvješće. Ostanimo u Bosni.

Ivkovićevo izvješće jedino nam je sačuvalo uspomenu na katolicizam izvjesnih krajišnih mjesta (Žuljevice, Prosare, Nožićkog, Kosijerova, Laktaša i Ruževića) i zato je posebno vrijedan i drag.

Ne možemo biskupa Ivkovića pratiti iz stope u stopu na njegovom trudnom apostolskom putu. Ipak mu se pridružimo barem na čas, dok obilazi Sjevernom Bosnom, osobitom Krajinom. Od više tisuća kilometara prevaljenog puta ovo je tek malen dio.

Iz Vareša i Olova Ivković polazi u (Stari) Majdan, dobrih 200 km na zapad. Tu se do danas od katolika-starosjedilaca sačuvalo tek nekoliko otoka (oko Starog Majdana, Sasine i Banjaluke). Sve drugo se raselilo ili izgubilo. U Majdanu krizma biskup 560 osoba, u Ljubiji 132. Otale kreće niz Sanu do Dragotine (440 krizmanika) i Žuljevice (u 3 maha 1114 kr.). Katoličko se ime u tom dijelu Posanja posve iskorjenilo, jednako kao i u Kozarcu i Kamengradu, koje Ivković ne spominje. Iz Žuljevice (Vodičeva) spušta se niz Unu u dubički kraj, danas najčišći pravoslavni kotar u Bosni i Hercegovini (85%). Tu on krizma u Dubici 900 i u Prosari 96 osoba. U gradiškom kraju, kamo su se sadašnji katolici doselili tek u zadnjih stotinjak godina, pošto je katol. starosjedilački živalj iselio o Bečkom ratu, dijelio je biskup sv. potvrdu na 3 mjesta: u Gradiškoj (545 krizmanika); Orubici (200) i Kosirevu (270). Oko Banjaluke obavlja Ivković kanonski pohod u Laktašima, Bukovici i Dragočaju (Ivković uvijek piše »Dragočaja«), a godinu-dvije kasnije u Banjaluci. Dragočaju i Motikama (u tri navrata 557 potvrđenika). U svim tim mjestima sačuvao se katolicizam kako-tako, osim u Laktašima.

Relativno malo uspomena ima na katolički elemenat današnjeg prnjavorskog kotara. Ivković nas tu ugodno iznenađuje. Ponajprije spominje on katolike u Nožičkom (160 krizmanika), kamo je došao iz Orubice (on piše: Orugvica). Selo je to u sjeverozapadnom dijelu kotara, desetak kilometara od ušća Vrbasa u Savu. To je prviput iza pada Bosne, da nas jedan historijski dokumenat podsjeća na katolike u tom kraju. U sredini kotara pohađa Ivković Lišnju (680 krizmanika), a na krajnjem jugoistoku Popoviće (600 potvrđenika). Katolika je, dakle, bio priličan broj u tom inače slabo naseljenom predjelu. Ne znamo ništa pobliže

[29] Ib. 508.
[30] Jelenić: Spomenici kult. rada franjevaca Bosne Srebreničke, Mostar, p. 47 i 62.

o njihovoj sudbini, osim da ih danas tamo više nema. S malo dobre volje i rada mogli bismo tu stvar izvesti na čistac, jer katolike u Lišnju spominje još g. 1737. biskup Delivić,[31] i 1744. biskup Dragičević.[32] Njihov broj ide sve na manje, te su, valjda pod pritiskom begova, preselili u Galipovce, gdje ih 1777. spominje biskup Dobretić i 1813. drugi apostol Bosne, biskup Augustin Miletić. Poslije im se zameo svaki trag.

Iz Popovića kreće Ivković u Ruževiće (tako treba čitati ime »Ruseucii«, jer je dvostruko *i* na kraju riječi nastalo očitom pogreškom, te je trebalo biti stavljeno između slova *v* i *c* u predzadnjem slogu). Danas je to muslim.-pravoslavno selo u neposrednoj blizini Teslića na Usori. Odavde ide direktno u Zablaće, gdje krizma 500 ljudi.

Ovom zgodom neće biti zgoreg, da ispravimo jednu sitnu omašku s područja historijske geografije, kojoj inače kod nas ne cvjetaju ruže. Jelenić[33] i Batinić stavljaju historijsku župu Zablaće u ključki kotar, očito zavedeni činjenicom, da se tamo nalaze i danas dva sela toga imena. Međutim to je isključeno na temelju Ivkovićevog i niza drugih izvještaja. Idući od Prnjavora i Teslića Ivković prolazi kroz Zablaće i iz njega nastavlja put u Miškovce, Derventu itd. Kako bi taj put izgledao, kad bi Zablaće bilo negdje kod Ključa, 100 km zračne linije i 4 dana naporna hoda od Miškovaca i drugih derventskih sela? — Jasnu sliku o polaženju Zablaća pruža nam već spomenuto Lučićevo izvješće iz g. 1638. Lučić dijeli sv. potvrdu na tri mjesta u župi Komušini 27. i 28. rujna 1637. »Hic in campo trina uice in tota parochia quae appellatur Cusmadansca, inter missarum solemnia ... Sacramento Confirmationis muniuimus utriusque fidelium sexus 1454 ...« Na 29. rujna krizma Lučić u Zablaću, a sutradan već u Sočanici. Prema tomu isključena je svaka kombinacija sa Zablaćem 4 dana hoda dalekim od Sočanice ili Komušine. Ono može da leži samo negdje na putu iz polja komušanske župe (dolina Usore) u Sočanicu (kotar Derventa). Kuzmadanj (Kuzma i Damjan) istovjetuju Jelenić i Šestić sa selom i župom Fočom kod Dervente, i to, kako se čini, punim pravom. U vrijeme Lučićevo kuzmadanjska ili komušanska se župa prostirala negdje dolinom Usore i Bosne, da su u njoj mogle biti i Komušina i Foča. I naroda je u župi bilo mnogo, što se vidi iz golemoga broja krizmanika (1454). Ako navedeni teritorij odijelite s juga, teritorij župa Dervente i Sočanice sa sjevera i sjeveroistoka, i popovićki sa zapada (u dolini Ukrine), preostaje nam nevelik prostor oko Krnjina, osobito s njegove sjeverne strane, gdje bi trebalo tražiti staro Zablaće. Dok ne izađu na javu novi, jasniji dokumenti, držim, da Zablaće valja ubicirati

[31] Ibid. p. 77 sq. (u neobjelodanjenom popisu katol. obitelji).
[32] Ibid. p. 214—215.
[33] Starine XXXVI, 151.

u tom kraju, osobito oko sela Jelanske i Osinje u tešanjskom kotaru.

Trebalo bi najprije izdati sva izvješća Bosne XVII. vijeka, a onda u sistematskoj studiji iznijeti njihove glavne rezultate i prikazati liniju života bosanskoga katolicizma do njegove katastrofe pod konac XVII. stoljeća. U tom nizu izvješća značio bi i ovaj naš Ivkovićev jednu vrijednu srebrenu kariku, koja veže inače prilično poznati XVII. vijek naše crkvene povijesti s dosta nepoznatim šesnaestim.

Ivkovićevu izvješću dodajemo ulomak zapisnika sjednice od 21. stud. 1630., na kojoj su kardinali Propagande izvješće pretresli i stavili zaključak u pogledu dviju Ivkovićevih molba.

Fojnica 26. srpnja 1630. — *Fra Toma Ivković, skradinski biskup i administrator Bosne, izvješćuje o krizmanim osobama i vizitarnim mjestima u Bosni i Slavoniji gg. 1626—1630.*

Reverendissimo Signor et Patron mio osseruatissimo: S. Ho hauuto una di Vostra Signoria Reuerendissima nella quale mi scriue che deua mandarle i luoghi, et le persone da noi Chrismate in scriptis. Questo Marzo passato mandai il numero delle persone come metto ancor qui, che sono tante (34479), ma quella uolta non ui scrissi il numero di luoghi, non sapendo in questo l'intentione della sacra Congregatione e per non esser troppo prolisso. Hora sapendo che le loro Signorie Illustrissime desiderano sapere, conforme m'hauete scritto, ui mando in scriptis i luoghi et le persone quante ne ho Chrismate per luoghi. V. S. Reuerendissima sentira certi nomi inusitati e strauaganti di Castelli, delle Terre, e delle Ville, che credo non habbia sentito d'altri miei antecessori: la strauaganza consiste in questo più che in altro, perche sono Paesi habitati da questi Tirrani crudelli, e delli Scismatici, e da pochissimi Chatolici, perciò pochissimi luoghi si trouano, doue si possa accostare senza fare i presenti al Turcho Presidente di quelli luochi et altri Tiranni, altremente non si potrebbe fare l'administratione di questo santo officio.

Sapemo che il Monsignor Reuerendissimo di Macharsca è costì a Roma, l'ho remesso i miei negotii à lui, quel che fara esso, mi sarò contento. Intendo che la sacra Congregatione uuol fare il Vescouo di Samandria, prego V. S. Reuerendissima che habbia cura, che li Termini già stabiliti dalla Sacra Congregatione stiano in essere, per che altrimente non sarà mai quiete, e se fosse possibile, che si mettino in un Breue, poi che alcuni si burlano delli Decreti, e li tengono per niente, se non se gli mostra il Breue. Per tanto io farò uolontieri la fatica, e coltiuarò nella Santa Chiesa quanto sarà possibile, non recuso laborem, mà pare che mi se fà un pocò di torto, perche i miei predecessori hanno hauuto la parte della Santa Chiesa, et io che periculo tanto con la propria uita (come si uede)

più di loro, non hò niente, lascio giudicar à V. S. Reuerendissima se si può durare senza qualch agiuto. Di più, hò uisto quella scomunica finta del P. fra Paoli Papich, et hò inteso, dalle persone degne di fede, che lui hà uoluto promulgarla infalibilmente, se il P. Ministro Prouinciale accorgendosi non l'impedisca, e sarebbe seguito un scandalo straordinario. Lui è mio Parente, l'hò ripreso rigorosamente per tal misfatto, et incoscienza da Religioso. M'hà confessato ogni cosa, si giura di hauerlo fatto ad terrorem, perche alcuni loro l'hanno fatto leuar da questo luogho. Il P. Ministro l'hà fatto il suo debito circa questo negotio, e uoi sapete che cosa ancora merita. Di nuouo la prego che mi faccia gratia di farmi mettere quelli Confini in un Breue come m'hà già promessa la sacra Congregatione. Non altro, me raccomando et le mie cose à Vostra Signoria Reuerendissima. Con fine baccio le mani.

Da Foiniza li 26 da luglio 1630. Di V. S. Reuerendissima affezionatissimo Seruitore nel Signore

fra Tomaso Vescouo di Scardona.

*

Gli nomi dei luochi doue hà fatto la uisita Il Reuerendissimo Monsignor Vescouo di Scardona, et Administrator del Regno di Bosna, et il numero delle persone che hà Chrismate dell'Anno 1626 sin hora dell'Anno 1630. 26 di luglio.

Primariamente		à Nasizze et à Selza[1]	653
	2.	A Dragotino[1] persone	1000
	3.	à Garcino	480
	4.	à San Michiel prima uolta	300
	5.	un altra uolta ibidem	475
	6.	A Brod prima uolta	358
	7.	secunda uolta	142
		terza uolta ibidem	475
	8.	A Cusminci et in Osich	560
	9.	à Cutieuo	100
	10.	à Posegha	238
	11.	à Foiniza	147
	12.	à Cresceuo	158
	13.	A Narenta[2]	163
	14.	à Visochi	60
	15.	à Sutiesca	365
	16.	à Vares	188
	17.	à Piombo	170
	18.	à Maidan[3]	560

[1] Selca i Dragotin, sela u okolici Djakova.

[2] Neretva, predio u konjičkom kotaru uz rijeku Neretvicu; nekad politički spadao Bosni, danas u Hercegovini.

[3] Stari Majdan, varoš i župa, u Bosanskoj krajini kod Sanskog Mosta.

19.	à Gliubia[4]	132
20.	à Dragotina[5]	440
21.	à Suglieuiza[6]	577
	un altra uolta	337
	terza uolta ibidem	200
22.	à Dubiza	500
	un altra uolta	336
	terza uolta ibidem	64
23.	à Prosara[7]	96
	un altra uolta ibidem	195
24.	à Gradischa	310
	un altra uolta ibidem	235
25.	à Oruguiza[8]	200
26.	à Nosiccha[9]	160
27.	à Cosireuo[10]	270
28.	à Lactasi[11]	63
29.	à Bucouiza[11]	54
	un altra uolta ibidem	70
30.	à Dragociaia[11]	58
31.	à Lisgna[12]	680
32.	à Popouich[12]	600
33.	à Ruseucii[13]	220
34.	à Zablatie[14]	500
35.	à Miscoucii[15]	90
36.	à Deruenta	570
	un altra uolta	728
	terza uolta	142
	quarta uolta ibidem	54
37.	à Cocianiza (2)[15]	590
38.	à Maeuza[15]	544
39.	à Vinsca[15]	385

[4] Ljubija, rudnik željeza u prijedorskom kotaru.
[5] Dragotina, selo prijedorskog kotara, uz rijeku Sanu.
[6] Žuljevica, selo u blizini Bos. Novog i Vodičeva.
[7] Prosara, planina i selo u kotaru Bos. Dubica.
[8] Orubica, selo na Savi, u kotaru Bos. Gradiška.
[9] Nožičko, selo u sjeverozapadnom dijelu prnjavorskog kotara.
[10] Kosirovo, danas pravosl. selo Kosijerovo u gradiškom kotaru.
[11] Laktaši, Bukovica i Dragočaj kod Banjaluke.
[12] Lišnja i Popovići, sela prnjavorskog kotara.
[13] Ruževci su vjerojatno današnji Ruževići, muslim.-pravosl. selo kod Teslića.
[14] Zablaće, selo nepoznata položaja između Teslića i Dervente, vjerojatno u današnjem tešanjskom kotaru. Bezuvjetno treba korigirati mišljenje naših historičara Jelenića, Batinića i drugih, da je Zablaće identično s istoimenim selom kod Ključa na Sani.
[15] Miškovci, Sočanica, Majevac i Vinska, pravoslavna sela (izuzevši prvo) u derventskom kotaru.

40.	à Raduneuaz[16]	235
	un altra uolta ibidem	680
41.	à Modriza	780
42.	à Cris[17]	43
43.	à Osiech un altra uolta	78
44.	à Nasiza un altra uolta	70
45.	à Motiche[18]	113
46.	à Bagnalucha	134
47.	à Motiche un altra uolta	300
48.	à Dragociaia un altra uolta	140
49.	à Cernich	570
	un altra uolta ibidem	404
50.	à Striseuaz	700
51.	à Dubociaz	300
52.	à Stiuiza	260
54.	(!) à Lusani	800
54.	à Drinouschi	970
	Iterum à Posegha	454
55.	à Velicha	215
56.	à Gradouuar[19]	372
	Iterum à Piumbo	70
57.	à Elasche[20]	630
	Iterum à Sutischa	89
58.	à Saraglio	140
	Iterum à Foiniza	86
	Iterum à Posegha	700
59.	Iterum à Gradischa	280
	à Jaiza	370
	un altra uolta ibidem	11
60.	à Lasua[21]	284
61.	à Dobretichi[22]	156
62.	à Cotor[23]	360
	Iterum à Bagnalucha	120
63.	à Motiche	117
64.	à Dragociaia	120
	à Velicha[24]	237
65.	à Barcino	111

[16] Radunjevac, nekadašnje selo i župa kod Odžaka na Bosni.
[17] Križ, selo u Slavoniji. Pod br. 49—55 slavonska mjesta.
[18] Staro selo blizu Banjaluke.
[19] Nikakav mađarski Gradovár, već Gradovrh, franjevački samostan, 5 km sjeveroistočno od Tuzle.
[20] Jelaške, stara i glasovita župa kod Olova, rodno mjesto književnika fra Mat. Divkovića.
[21] Kraj oko Lašve i njezinih pritoka, danas u travničkom kotaru.
[22] Dobretići, selo i kraj između Jajca i Travnika.
[23] Kotor-Varoš u dolini Vrbanje.
[24] Pod br. 64b. do kraja, sela u Slavoniji i Srijemu.

66.	à Bucie in San Giorgio	194
67.	Ibidem in San Martino	400
	Iterum à Brod	30
68.	à San Michael	105
	Iterum à Garcino	105
69.	à Dragotino in S. Marco	24
70.	Ibidem in San Biagio	180
71.	à Condrich	78
72.	à Rastich	650
73.	à Selza	216
74.	à Vorbiza	84
75.	à Iuancouo	223
76.	à Lazo	168
77.	à Criseucii	177
	Iterum à Osiech	97
78.	à Cusminza	161
79.	à Coscha	181
	Iterum à Posegha	273
80.	à Nasiza alla Trinità	90
81.	Ibidem in S. Antonio	197
82.	à Cutieuo	50
83.	à Podgoria	215
	Iterum à Velicha	73
84.	à Oriouiza	163
85.	à Lusani	328
86.	à Clostro in Piplichci	442
	Iterum à Creseuo	57

Summa fà in tuto persone 34.479

Na fol. 151v piše:

Nota de' luoghi uisitati del Vescouo di Scardona e delle persone cresimateui dall' anno 1626 sino al 30 luglio che sono 34.479.

Na istoj strani stoji biskupovom rukom napisano:

I nomi dei luochi della Visita.

Na fol. 152. piše neko od Propagande:

Foinizza 28 luglio 1630.

Il Vescouo di Scardona manda la nota de' luoghi uisitati con il numero de' cresimati: che trouandosi il Vescouo di Macarsca in Roma gli hà rimesso il trattato de' suoi negotii, e facendosi il uescouo di Samandria raccorda che si stabilischino per Breue i confini, poiche i Decreti non sono ubbediti; che la scommunica del P. Papich fù uera ma impedita dal Padre Prouinciale. Si duole poi di non hauer alcun agiuto dalla Sacra Congregatione, e pur nella sudetta uisita hà bisognato far molti presenti à Turchi &.

Al Reuerendissimo Ingoli *(dodano sa strane u desnom donjem kraju). Odmah ispod toga nastavlja Mons. Ingoli:*

Non è bene confirmali confini stabiliti essendosi inteso che s'atribuisce à questo vescouo parte del distretto Sirmiense nell' Ungheria di che potrà auisar la Sacra Congregatione l' Arciuescouo di Antiuari à cui si comenda la Chiesa di Samandria.

(Arch. S. Congr. de Propaganda Fide, Visite e Collegi, vol. VII. ff. 147—152).

Die 21. Nouembris 1630, Congregatio 131ª.

Referente eminentissimo Dom. Card. Caetano literas fratris Thomae episcopi Scardonensis et Adminitratoris Bosnensis cum nota locorum 300 incirca quae uisitauit et personarum 34474, quibus contulit Sanctum Sacramentum Confirmationis: et instantiam eiusdem ut per Breue confinia inter ipsum, et episcopum Samandriensem posita, per Breue confirmarentur, (et denique ut aliquod subsidium annuum concederetur):

Sacra Congregatio quoad uisitationem et chrisma collatum mandauit commendari ipsi diligentiam. Quoad confinia dixit rem esse maturius discutiendam, quia licet episcopus Scardonensis iustam uideatur fouere causam, quoad parochias existentes in episcopatu Diacouensi, tamen quoad illas quae sunt in episcopatu Sirmiensi, Samandriensis episcopi iura uidentur praeualere, de qua re cum praelatus, cui administratio episcopatus Samandriensis commendabitur, auditis episcopo Scardoniensi et parochiarum praedictarum catholicis, retulerit, agendum erit plenius in peculiari Congregatione. Quoad subsidium dixit pronunc Sacrae Congregationi non supperete uires assignandi oratori prouisiones. Scribat ut in Decreto.

KRSTO STOŠIĆ (ŠIBENIK):

INKUNABULE SAMOSTANA SV. FRANE U ŠIBENIKU.

Summarium. — Incunabulae quas descripsimus servantur in bibliotheca monasterii s. Francisci fratrum Conventualium in vetusta civitate Šibenik (Sibenicum) in Dalmatia. Numerantur quidem 112, sed quia in compluribus voluminibus continentur plura opera, incunabulae monasterii quod memoravimus revera sunt ultra centum et quinquaginta. Collectio haec maxima est numero in finibus Croatorum, immo in Iugoslavia, maior etiam collectione bibliothecae Universitatis Croaticae Zagrebiensi, cuius incunabulas descriptas exhibuit Dr. Velimir Deželić opere Zagrebiae edito anno 1902. Praestat tamen Zagrebiensis collectio Šibenicensi eo, quod continet complura opera sive a Croatis typographis impressa sive a Croatis quidem elucubrata, at extra Patriae limites excusa. — In brevi prolegomeno enumerantur a cl. Nicolao Žic loca quaedam Patriae, in quibus estant incunabulae, certo autem reperientur aliis quoque locis adhuc incognitae. — Auctor describendo incunabulas hoc cupit, ut nostrates indagandis hisce antiquitatibus magis dent operam.

Inkunabule u Jugoslaviji poznate su vrlo slabo. Jedva slutimo, gdje što jest, i tek nagađamo, što gdje jest. Toga je staroga knjižnog materijala na istoku vrlo malo (Narodna knjižnica u Beogradu i Metropolitanska knjižnica na Cetinju). U Jadranskome primorju imade ga mnogo i na više mjesta, od Kotora i Dubrovnika preko Zadra i Rijeke do Trsta i Gorice. Slabije je zastupan kod Slovenaca (Deželni muzej i Študijska knjižnica u Ljubljani i franjevački samostan u Novom Mestu).

Inkunabule u našem primorju leže od davnine na mjestima, gdje su one nekada bile upotrebljavane, a u kulturnim centrima dalje od mora sabrane su i pohranjene pretežno u novije doba s modernim bibliografskim interesom za proučavanje tih starina. To vrijedi naročito za Zagreb, koji imade vrijednih inkunabula u Sveučilišnoj, Metropolitanskoj i Akademijjskoj knjižnici. One su dobrim dijelom i proučene. O inkunabulama Sveučilišne knjižnice postoji zasebna knjižnica Dra Velimira Deželića: »Inkunabule (prvotisci) zagrebačke sveučilišne biblioteke«, Zagreb 1902.

Don Krsto Stošić otvara put, da se prouče sve ostale. On objavljuje ovdje niže popis i opis inkunabula u šibenskom samostanu konventualaca. U 113 brojeva iznosi 113 svezaka starih knjiga. Među njima imade nekoliko takovih, koje strogo ne spadaju u inkunabule, jer su bile štampane nešto poslije svršetka XV. vijeka, no s druge strane imade u nekim svescima također dvije i više različitih inkunabula. Prema tome je njihov broj u šibenskom samostanu

konventualaca mnogo veći, preko 150, a to znači, da je ovdje pred nama naša najveća zbirka ovakovih knjižnih starina.

Kolikogod je taj šibenski materijal dragocjen, nema u njemu nijedne domaće inkunabule, nego su sve od reda napisali i štampali strani ljudi izvan naše domovine. U tom pogledu je zagrebački materijal mnogo važniji, jer je u njemu priličan broj hrvatskih inkunabula, koje su naše domaće ili po autoru ili po tiskaru Hrvatu. Pojedine ovakove rijetkosti sačuvane su kod nas i na drugim mjestima, pa kako je iza ovoga Stošićeva rada o najvećoj šibenskoj zbirci došlo vrijeme, da se obrade i sve ostale naše, po sadržaju možda još dragocjenije zbirke inkunabula, iznijet ćemo ovdje popis mjesta, gdje ih treba tražiti i proučiti, pa onda opisati i objaviti, da se jednom upoznamo sa svim onim, što imamo.

To su

Dubrovnik: samostan franjevaca, samostan dominikanaca, isusovačka knjižnica, državni arkiv;

Cavtat: Muzej i knjižnica Baltazara Bogišića;

Hvar: kaptolska knjižnica, samostan franjevaca;

Kampora na Rabu: samostan franjevaca;

Karin: samostan franjevaca;

Kotor: kaptolska knjižnica, samostan franjevaca sv. Klare;

Krapanj: samostan franjevaca;

Kuna na Pelješcu: samostan franjevaca;

Makarska: samostan franjevaca;

Orebić na Pelješcu: samostan franjevaca;

Prčanj: knjižnica katoličke župe;

Šibenik: samostan franjevaca sv. Lovre, samostan konventualaca;

Split: knjižnica arheološkog državnog muzeja, knjižnica biskupskog sjemeništa, samostan dominikanaca, samostan sv. Marije na Poljudu;

Trogir: kaptolska knjižnica, samostan dominikanaca;

Trsat: samostan franjevaca;

Visovac kod Skradina: samostan franjevaca.

Ovaj popis vjerojatno nije potpun. Bit će inkunabula još na kojem javnom mjestu, a imade ih sigurno i u privatnim rukama. I za te bi trebalo saznati. Njihov će se materijal najlakše proučiti, ako se jave oni sami pojedinci.

U Berlinu je pred nekoliko godina počeo izlaziti Gesamtkatalog der Wiegendrucke, koji »soll grundsätzlich eine Bibliographie aller Wiegendrucke auf Grund aller noch verhandenen Exemplare sein«. Vanredno poduzeće, kojemu je glavno potpunost i kritičnost. Dosada izašlih pet svezaka toga monumentalnoga djela pokazuje, da mu naš inkunabulski materijal nije poznat u tančine, kako bi željeli izdavači i kako bi nama bilo drago. Bit će da su mu osnovom istraživanja Ernsta Goldschmidta, koji je o njima izvijestio člankom »Inkunabel-Reisen in Österreich (I. Dalmatien)« u 33. godištu Zen-

tralblatta für Bibliothekswesen od g. 1916. na str. 353. Budući da je Gesamtkatalog tek počeo izlaziti (dosada su publicirana tek prva dva slova alfabeta), još smo na vrijeme, da se vlastitim studijem inkunabula na našem području pobrinemo za dostojnu reprezentaciju naših knjižnih starina u ovom Gesamtkatalogu, kakav ne niče svakoga vijeka.

Radnja Don Stošića o najvećoj zbirci inkunabula očekuje nasljednike za popis i opis sličnoga materijala po našim ostalim knjižnicama javnim i privatnim, da se upozna sve i posluži Gesamtkatalogu s pouzdanim podacima, koje njegovi izdavači marljivo sabiru po cijelom svijetu, pa će drage volje uvažiti i naše prinose.

Nikola Žic.

1. SALICETI NICOLAI *Liber meditationum ac orationum* devotarum qui *Anthidotarius animae* dicitur cum Tabula insertus. Impressum in HAGENOV 1904. — Djelo je cjelovito, od drvenih korica jedna je slomljena, koža slaba. N. Salicetus bio je liječnik, potom cistercita i opat sv. Marije u Bomgardu.

2. POSTILLA seu expositio litteralis et moralis NICOLAI DE LYRA ordinis minor. Super epistolas et evangelia quadragesimalia cum *quaestionibus* fratris ANTONII BETONTINI eiusdem ordinis. Slab uvez i slabe korice. Tiskar *Bernardin Stagnini de Tridino,* arte idem *Joannis Tacuini.* VENETIIS 1500. Na koncu piše rukom: »Ad usum fratris Guidi Alciriensis suorumque amicorum.« Sprijeda i na koncu dodana su dva lista pergamene sa pismom neke inkunabule. N. de Lyra franjevac († 1340) podučavao je teologiju u Parizu. Njegove su Postile prvi tiskani komentar Biblije.

3. *Biblia* cum concordantiis in margine nec non hebraicorum nominum interpretationibus. Alfab. kazalo priredio je GABRIEL BRUNO mlečić minorita. VENETIIS 1490. Tumač židovskih riječi pregledao je PETAR ANĐEO DE MONTE ULMI minorita i fra GREGORIUS DE BRITANNICIS dominikanac. Tiskari su Angeo i Jakov braća Britanici. BRIXIAE 1486. Od tumača fali nastavak od slova J. Uvez je u drvenim koricama i kožom slab.

4. *Quadragesimale* GRITSCH una cum registro sermonum de tempore et de sanctis per circulum anni. Tabula. Jedan je list djelomice istrgan (in vigil. Pasche), listovi su bez broja. Impressum VENETIIS per Lazarum de Soardis 1495. Na početku piše rukom: »Questo libro è di me fra Piero Matcovich. Religiosus Petrus Traversich Crepsiensis est mihi dominus ordinis min. convent. Iste liber est ad usum religiosi Joannis Pauli Matulei Crepsensis ordin. min. conv. Slab je uvez u daščicama i polukoži. Fra Ivan Gritsch bio je minorita, doktor teologije i glasovit propovjednik.

5. *Mammotreptus Bibliae* et aliorum plurimorum librorum. VENETIIS opera et impensis FRANCISCI DE MADIIS 1485. Nema naslovnog lista, inače je knjiga potpuna. Kazalo na koncu. Točniji naslov bio bi: Vocabolarium in Mammotreptum, expositiones na

razne knjige Biblije St. i Nov. Zavjeta kao i o drugim materijama, legendae sanctorum, a ističem De declaratione regulae fratrum minorum. Knjiga je prosto ukoričena.

6. B. ANGELUS DE CLAVASIO ord. min., *Summa angelica* de casibus conscientiae. VENETIIS impressum per Georgium de Arrivabenis Mantuanum 1492. Knjiga je u dobrom stanju, meko uvezana. Angelus de Cl. minorita iz Chiasso († 1495) bio je general. vikar svoga reda i papin poslanik k Turcima i Valdovcima. Ova je knjiga služila ispovjednicima. Luter ju je proklео.

7. *Sermones* de tempore et de sanctis per totum annum eximii doctoris fratris JACOBI DE VORAGINE ordinis predic. quondam archiepiscopi Januarensis cum registro eorumdem in principio. Na prvom listu nacrtan je autor. Impressum VENETIIS per Simonem de Luere impensis Lazari Soardi 1497. U istom svesku nalazi se *Mariale* sive sermones de b. Maria Virgine fratris JACOBI DE VORAGINE, archiep. Januensis. Impressum VENETIIS per Sim. de Luere impensis Lazari Soardi 1497. Svezak je inkartoniran. Jakov de Voragine (danas Varazze kod Genove) poznat je zbog svojih raširenih legenda. U samom 15. vijeku izašle su njegove legende 74 puta († 1298).

8. *Interrogatorium* sive *confessionale* per venerabilem fratrem BARTHOLOMEUM DE CHAINIS de Mediolano ordinis minor. compositum in loco sanctae Mariae de Angelis apud Mediolanum et distinguitur in quatuor partes principales. Impressum VENETIIS per Reynaldum de Novimagio Teutonicorum. Anno salutis 1486. Na početku je Tabula. Naslovnog lista nema, ima mnogo crvenih i plavih C kao i početnih slova rukom pisanih. Istoj je knjizi dodan Tractatus ROBERTI DE VALLE Rothomagensis in theologia et decretis baccal. Carnoten. canonici *De dispositione ad bene beateque moriendum* (8 listova). Također je dodano Fratris ALBERTI MAGNI ordinis predic. quondam discipuli Ratisponensis De arte bene moriendi uz dodatak nekih formula kršć. nauka (15 listova), što je kasnije tiskano. Svezak inkartoniran u dobrom je stanju.

9. FABULE per latinissimum virum LAURENTIUM ABSTEMIUM nuper composite. *Fabule* ex graeco in latinum per LAURENTIUM VALLAM virum clarissimum versae. To su Ezopove basne. Prvi je list nešto pri dnu oštećen, inače je djelo cjelovito. Impressum VENETIIS per Joannem de Cereto de Tridino 1493. (u štampi je pogrešno 1393). No ovo je sve u drugom dijelu sveska. U prvom se nalazi djelo Nikole Perottija Cornucopia sive Commentarii lingue latine (grammatica!), štampano u Mletcima 1507. kod Ivana Tacuina de Tridino. Nema početka, svezak je u kartonu u dobrom stanju. Nikola P. bio je nadbiskup i profesor u Rimu i Bologni, umro je 1480.

10. *Scotus pauperum* super quatuor libris Sententiarum sive Scotus pauperum in quo doctorum et Scoti opiniones in quatuor libris Sententiarum contente dilucidantur Tholose editus per exi-

mium artium et sacre theologie professorem GUILLERMUM GORRIS Aragonensem ad pauperum utilitatem. Velika slova svagdje na početku rečenice imaju žutu točku. Nije naznačena godina ni mjesto. Drugi dio sveska nosi naslov: *Repertorium* magistri GUILLEMI VARRILLONIS quod alio nomine dicitur Vademecum vel Collectarium non opinionis Scoti sed opinionum in Scoti nullatenus signatarum (v. list 63). Još je dodan treći dio od deset listova: *Articuli condemnati Parisii* sub bone memorie reverendo praesbytero d.no STEPHANO PARIO episc. Impressum PADUE per magistrum Matthaeum Cerdonis de Vindeschgretz. Svezak čist, uvezan u daščicama i koži.

11. *Vocabolarium* latino-germanicum a magistro JOANNE MELBER Geraltzhofen. ARGENTINAE 1486. Potpun, inkartoniran svezak.

12. I. Aurelii AUGUSTINI hipponensis episcopi, *De Trinitate* libri XV. cum Tabula. Impressum VENETIIS per Paganinum de Paganinis Brixiensem 1489. Potpuno.

II. Sancti HILARII De trinitate libri XII. contra Arianos.

III. Liber BOETII ad *Symachum,* quomodo Trinitas est unus Deus et non tres dii (4 lista).

IV. *Vita* excell. doctoris divi *Ambrosii* archiep. Mediolan. per PAULINUM episc. Nollanum. Ipsius s. AMBROSII *De officiis* ac gloriose virginis *Agnetis vita Passioque* sanctorum *Vitalis* et *Agricole* nec non beatiss. martyrum *Protasi* et *Gervasi* ab eodem divo AMBROSIO aedita in hoc codice continentur. V. S. AMBROSII ep. Mediol. Opusculum de obitu *Satyri* fratris sui una cum libello de *Resurrectione* et *Cruce Domini* et *De bono mortis.* Impressum per magistrum Ulderisum Scinzenzeler teutonicum, opera et impensa D. ni Philippi Sanaguiae ac civis Mediol. D. A. 1488. Sve potpuno. Svezak u kartonu.

13. *Manipulus curatorum* compositus a GUIDONE DE MONTE ROCHEN s. theologie professore. Cum Tabula. Fali list 10. i 15. Impressum ROMAE per magistrum Stephanum Plannck de Patavia A. D. 1490. Sprijeda je latinska pjesma bl. Djevice od 22 stiha i molitva Kristu. Svezak u kartonu.

14. *Sermones quadragesimales* fratris ANTONII DE VERCELLIS de XII mirabilibus christ. fidei excellentiis cum Tabula. VENETIIS 1491. Z. G. Svezak potpun.

15. I. ALANUS *De maximis theologie* sive Regula celestis juris vel maxima theologie magistri Alani Corretani. Šestnaest listova pri dnu pokvarila je vlaga. Godine nema.

II. *Epistole* pulcherrime divi Aureli AUGUSTINI Hippon. episc. Impressum VENETIIS per Bernardum Benalium. God.?

III. JULIANI DUCIENSIS DE IMOLA *Oratio* pro principio inclyti Bononiensis studii habita A. D. 1492. BONONIE impressum per Hieronynum de Pullis et Joannem de Mazochis. A. D. 1492.

IV. *Oratio* dicta a PETRO MARCO in funere ill. Hier. Forocorneliensis et Foroliviensis comitis. Godina i mjesto?

V. Ad ill. prin. Joannem Bentiovolium secundum *De armorum ostentatione* cum ab ill. Mediol. duce vexillo praetorio donatus fuisset Ant. Urcei Codri silva. Pjesma na 4 lista. BONONIAE 1493. Impressor Plato.

VI. *Urbium dicta* ad Maximilianum Federici III caesaris filium Romanorum regem triumph. per JAC. CAVICEN. Parmen. 5 listova god. 1491.

16. — I. *Tria principia* clariss. doctoris ANTONII ANDREE secundum doctrinam doctoris subtilis Scoti. — II. Expositio FRANCISCI DE MAYRONIS doctoris illuminati super 8 libros phisicorum valde utilis et brevis iuxta (Aristotelis) propositionibus et demonstrationibus et formalitates eiusdem emendate et correcte per magistrum PETRUM MELFIETENSEM eiusdem ordinis (minorum) s. theologie doctorem eximium in alma universitate Frariensi. — III. *Tractatus formalitatum* sec. doctrinam doctoris subtilis Scoti magistri FRANCISCI MAYRONIS. — V. *Tractatus de terminis theologicis.* Svih pet dijelova ispravio je magister PETRUS MALFATA ordin. min. s. theol. doctor. — VI. *Tractatus de ente et essentia* s. THOMAE DE AQUINO. Impressum FERRARIE per magistrum Laurentium de Rubeis de Valentia 1490. Svezak je inkartoniran i kao nov. — Frane Mayro bio je učenik Duns Scota, učitelj na Sorboni, umro je g. 1327 (?).

17. ARMANDUS DE ANZERIA, abbas s. Salvatoris de Londona, Via salutis edita in auxilium presbyterorum. Impressum LUGDUNI per magistrum Guillermum Balsarin, A. D. 1498. Nema naslovne stranice, knjiga je ukoričena i kao nova.

18. — ALBERTUS MAGNUS, *Compendium theologie veritatis.* Impressum VENETIIS per Symonem alias Bevilaqua Papien. 1492. — II. *Epistole* pulcherrime divi Aurelii AUGUSTINI Hippon. episc. (Questio Utrum mali in inferno peccabunt). Impressum VENETIIS per Bernardium Benalium (isto kao u svesku 15. sub II.). Svezak ukoričen u vrlo je dobrom stanju. Na prvom listu piše: »Iste liber est fratris Vincentii de Ragusio ordin. min.«

19. — I. ANTONII MANCINELLI *Regule constitutionis* (grammatica). PISANO 1490. — II. *De varia constructione thesaurus* per ANTON. MARCINELLUM VALITERNUM (po alfab. redu). Impressum VENETIIS per Joannem Roscium Gallum 1492. — III. ANT. MARCINELLI *Spica voluminum quatuor.* Versilogus (pjesme). Impressum VENETIIS 1492. Potpuno, broširano.

20. Argumentum MARSILII FICINI Florentini *in librum Mercurii Trismegesti* ad Cosmam Medicem patriae patrem. (Djelo M. M. Trismegiste nosi naslov: Liber de potestate et sapientia Dei e graeco in latinum traductus a Marsilio Ficino. TARVISII? 1461. Knjiga je potpuna i u dobrom stanju.

21. DIONYSIUS AFER, *De situ Orbis* etc. Impressum PARMAE per Andream Portiliam A. D. 1480. Nema naslovnog lista, inače je knjiga kao nova. Sadržaj na početku. In margine ima mnogo pisanih riječi. Svezak je u kartonu.

22. *La vita et il transito et de molti miracoli de lo exellentiss. doctore Hieronymo.* Impressa in TREVISIO per lo diligente homo maestro Michele Manzolo de Parma nel anno 1480. Knjiga je inkartonirana. Nema prvih 8 listova. Na listu 60. piše: Ad usum (fr.) Hieronymi Parchich de Sebenico, a na koncu: Joanne Paulo Mathulich Chersino.

23. *Sermonarium* de commendatione virtutum et reprobatione viciorum editum per r. p. fratrem MICHAELEM DE CARCHANO Milanensem ordin. min. de observantia preconem Apostolicum. Knjiga je kao nova i ukoričena. Impressum per magistrum Uldericum Scinzenzeler. A. D. 1495.

24. — I. *Tractatus philosophici.* Nema ni početka ni svršetka. — II. *Quedam objectiones et annotata super* LOGICA PAULI VENETI edita per egregium artium et medicine doctorem magistrum JACOBUM RICCIUM de Aretio. Impressum per magistrum Guilelmum Tridenensem 1488. Zadnji je list istrgnut. — III. Logica sa pet traktata. Nema početka ni konca, 4 su lista pokvarena.

25. Sermones Roberti de Sanctis ili točnije *Sermones de laudibus sanctorum* per fratrem ROBERTUM CARAZOLUM DE LITIO ordin. min. episc. Aquinatensem. Tabula na početku. Opus examinatum per egregium s. theologie doctorem magistrum Gasperinum Boro Venetum s. ordinis servorum dive Marie regularis observantie et impressum VENETIIS per Bernardum Benalium. A. D. 1490. Inkartonirano.

26. *Sermones de laudibus sanctorum* cum nonnullis tractatibus editum a clariss. s. theologie doctore illuminato magistro FRANCISCO DE MAYRONIS ex divo min. ordine. Impressum VENETIIS per Pelegrinum de Pasqualibus Bononien. A. D. 1493. Tabula na početku. Svezak je u kartonu, kao nov.

27. Liber quod *Rosella* casuum appellatur editus per rever. religiosum fratrem BAPTISTAM TROVAMALAM ordin. min. obser. professorem integerrimum. Nema početka tabule do slova T. Mnogo C i početnih slova ispisano je crvenilom. Listova je 376, ali nema konca. Nije naznačena godina ni mjesto. Svezak je bez korica. Djelo je najprije tiskano pod naslovom Summa Baptistiana, kasnije pod gornjim natpisom (Papiae 1489, Venetiis 1495, 1498, 1499...).

28. *Summa de ecclesiastica potestate* (112 kvestija) catholici doctoris fratris AUGUSTINI DE ANCONA ordin. fratrum heremit. s. Augustini. Impressa VENETIIS arte et ingenio Joannis Leoviler de Hallis impensis Octaviani Scoti Modoetien. A. D. 1487. Svezak u kartonu.

29. Liber S. AUGUSTINI *De vera religione* et *De clericorum vita moribusque* una cum vita s. Augustini nec non cuiusdam dignis-

simi Tractatus *de spiritu et anima,* quae omnia in isto libro continentur et cum summa diligentia per m. Andream de Bonetis de Papia VENETIIS impressa fuerunt 1484. Točniji je sadržaj: I. *Enchiridion s.* AUGUSTINI (nema prvih listova do g. II., a II. su nešto izgorjeli). — II. Libellus s. AUGUSTINI *de triplici habitaculo.* — III. *Scalae paradisus* (sv. AUGUSTINA). — IV. Libellus *De 12 abussionum gradibus* aut beati UGONIS DE SANCTO VICTORE. — V. *De beata vita* (sv. Augustina). — VI. *De assumptione b. Marie Virginis in corpore et anima.* — VII. *De divinatione demonum.* — VIII. *De honestate mulierum.* — IX. *De cura agendi pro mortuis.* — X. *De vera et falsa poenitentia.* — XI. *De contritione cordis.* — XII. *De contempu mundi ad clericos.* — XIII. *De convenientia decem praeceptorum et decem plagarum Aegypthi.* — XIV. *De cognitione verae vitae.* — XV. Tredecim libri *Confessionum.* — XVI. *De doctrina christiana* (libri quatuor). — XVII. *De fide ad Petrum.* — XVIII. *De vita et moribus clericorum.* — XIX. *De vera religione.* — XX. EUSEBIUS SORRADUS, *De Ecclesia.* — XXI. POSSIDIUS CALEMENSIS ep. *De vita et moribus s. Augustini hipp.* ep. — XXII. EUSEBII SORRADI Mediol. *Annotatio* in errorem scribentium s. Augustinum fuisse heremitam. — XXIII. *De spiritu et anima* (sv. AUGUSTINA). Ukoričeno.

30. Sacre theologie magistri nec non sacri eloquii praeconis fratris ROBERTI ep. Aquin. ordin. min. professoris opus *Quadragesimale* perutiliss. quod *De poenitentia* dictum est (de Adventu et timore iudiciorum Dei cum quibusdam aliis annexis). Impressum in civitate VENETIARUM per Joannem de Folinio et Gregorium fratres 1490. Z. G. Svezak je potpun osim što nema naslovnog lista. Inkartonirano.

31. *Sermones de laudibus sanctorum* per totum annum cum aliquibus tractatibus utilimis pro predicando officio clariss. sacre theologie doctoris illuminati magistri FRANCISCI DE MAYRONIS ordin. min. Impressum VENETIIS per Pelegrinum de Pasqualibus Bononiens. A. D. *1493.* U kartonu.

32. *Opus restitutionum* utiliss. a rever. in Christo patre fratre FRANCISCO DE PLATEA Bononiense ordin. min. divinique verbi predicatore eximio editum. *1472.* CREMONE apud Bartholomeum. Obilna je Tabula na 29 prvih listova, gdje je mnogo C u crvenoj i plavoj boji. Mnoga su velika slova u istim bojama a druga sa žutom točkom. Prvo slovo R izrađeno je rukom s vinjetama na tri strane. Knjiga je u vrlo dobrom stanju, osim što su zadnja tri lista grizice izjele. Uvez je s daščicama, ali sa slabom kožom.

33. *Sermones aurei de Sanctis* fratris LEONARDI DE UTINO s. theologie doctoris ordin. predic. VENETIIS impressum per Joannem de Colonia sociumque eius Joannem Monthen de Gherretzem qui eiusdem laboratoribus impensis providerunt *1475.* Nekoliko C i početnih slova ispisano je crvenilom. Tabula sprijeda. Knjiga je u vrlo dobrom stanju, ukoričena daščicama bez kože.

34. *Decretorum codex* opera ac liberalitate viri integerrimi ADE DE RORURYL ex inclita alemania origine VENETIIS diligentissime impressus emendatus per egregium et generosum virum d.n Ghijsbertum de Stotenburch in utroque iure doctiss., sive Concordantia discordantium canonum. *1489.* Naslovi i mnoga početna slova tiskana su crvenilom. Svezak potpun i inkartoriran. Na početku piše: Prb (= presbyter) Michael Spinella mihi d.nus (= dominus).

35. S. Theologie magistri necnon sacri eloquii preconis celeberrimi fratris ROBERTI DE LITIO ordin. min. professoris opus *Quadragesimale* perutilissimum quod De poenitentia dictum est. VENETIIS *1492.* per Hallbrunnam Franciscum Alemanum. Tekst potpun. Velika slova i C u crvenilu. Svezak u kartonu.

36. *Institutionum opus Justiniani* imperatoris magna cura ac diligentia emendatum ac caractere iucundissimum impressum. VENETIIS opera ac impensa Octaviani Scoti Modoeriensis *1483.* O. S. Naslovi, početna slova i C tiskani su crvenilom. Svezak u kartonu. Na koncu piše: Iste liber mei Julii canonici.

37. MARSILII FICINI Florentini Liber I. *De vita sana,* II. *De vita longa,* III. *De vita coelitus comparanda.* Impressit ex archetypo Antonius Moschominus FLORENTIAE, anno salutis *1489.* A. M. Kapituli su na početku. Od lista e5 do m4 svaki je nešto oštećen na desnoj strani pri vrhu. Knjiga u kartonu.

38. FACIUS CARDANUS Mediolan., Opus prospective (optica). Impressit Petrus. MEDIOLANI. Prvi je list nešto oštećen, a zadnji, čini se, fali. Godina ?

39. Celeberrimi s. Theologie necnon iuris pontificii doctoris ac artium magistri ac eccles. Patavien. canonici MICHAELIS LOCHMAYER *Sermones de sanctis* perutiles cum vigintitribus sermonibus magistri Pauli Wannannensis. Expensis providi viri Joannis Ryman diligenter revisi et emendati impressique in imperiali oppido HAGENAU per Henricum Gran *1497.* Ima tu 114 govora. Crveni su inicijali napisani od slabe ruke. Sprijeda Tabula i Registar. No u tekstu nisu označeni govori Pavla Vanena. Knjiga je cjelovita, ali je trpjela od vlage. M. Lochmayer rektor sveučilišta u Beču, kasnije kanonik u Pasavi, umro je oko g. 1500.

40. NICOLAUS DE AUSIMO ordin. min., Supplementum. VENETIIS *1473.* Djelo se može nazvati Summa casuum conscientiae. Više početnih slova i C pisano je crvenilom. Svezak u kartonu.

41. *Questiones perutiles Super tota philosophia naturali* magistri JOANNIS DE MAGISTRIS doctoris Parisien. cum explanatione textus Aristotelis sec. mentem doctoris subtilis Scoti. Impressum PARMAE A. D. *1481.* Tabula na koncu, uvez u kartonu.

42. I. Liber clariss. artium et s. Theologie doctoris PAULI VENETI ordin. heremit. divi Augustini *Expositio in libros Posteriorum Aristotelis* a rever. baccalaurio fratre Francisco de Macerata nuperime castigatus. Impressum VENETIIS per Simonem Pa-

piensem dictum Bevilaqua, impensis vero solertiss. viri Vincentii de Benalis *1494*. Potpuno. In margine ima mnogo dodanih riječi. — II. JOANN. GRAMMATICI Alexandrei cognomimento PHILOPONI *Expositiones dilucide in primum et secundum Posteriorum Aristotelis*. VENETIIS *1539*. apud Octavinum Scotum. Dva su zadnja lista oštećena. Svezak u kartonu.

43. *Manipulus florum* compilatus a magistro THOMA DE HIBERNIA, ordin. predicat. Impressum PLACENTIE per Jacobum de Tyela Alemanum *1483*. Potpuno, u kartonu. (Toma de Hibernia nije bio Dominikanac).

44. — I. *Publii Ovidii Nasonis Epistolarum heroicum liber primus* cum commentariis ANTONII VOLSCI et UBERTI clerici Crescentinatis. — II. BARTHOLOMEI MERULAE in I. II. III. IV. et V. *Ovidii de Tristibus* librum Enarrationes. List 65 i 66 nešto je rastrgan, dalje od XI. elegije nema listova. Ne vidi se, gdje je bilo tiskano. Na početku piše, da je Ante Miočević Šiben. darovao knjigu fra Ferdinandu Reu. Svezak je u kartonu i pergameni.

45. Preclariss. viri GUALTERII BURLEI Anglici s. theologie professoris excellentiss. *super Artem veterem Porphyrii et Aristotelis expositio* sive scriptum emendatum per rev. fratrem Symonem Alexandrinum ordin. predicat. bachallaurium. Impressum VENETIIS per magistrum Christophorum Arnoldum. Knjiga je u vrlo dobrom stanju. Ima mnogo C i početnih slova s malim viticama u plavoj i crvenoj boji. Osobito je krasan inicijal u 4 boje na listovima a, b6, h4 i k6 rukom učinjen. In margine skoro na svakoj stranici ima crvenilom napisanih bilješki. Nema godine. Zadnja je strana ispisana valjda od fra Frane Simonića (Tu je baš ostriženo), koji kaže. kako je vrlo slabo prošao u Padovi, gdje je učio, a još gore u Mlecima (»res tibi est cum Tartaris et satrapis«). Svezak u kartonu.

46. Clariss. ac doctiss. viri fratris ANTHONINI de ordine predic. archiepiscopi Florentini secunda pars Summe (moralka). Impressum VENETIIS per Franciscum de Hailbrun et Nicolaum de Francfordia socios *1474*. Kazalo od 12 titula na koncu. Knjiga kao nova. Ima mnogo plavih i crvenih C i nekoliko prostih slova rukom ispisanih, ali je inicijal C na prvom listu vanredno lijep (u raznim bojama, osobito u zlatnoj). Svezak je ukoričen.

47. PAULUS MARSUS PISCINAS poeta, *Fasti Ovidii cum interpretatione*. Antonius Bactibovis Alexandrinus VENETIIS imprimendum curavit *1485*. Knjiga je potpuna, uvez čvrst, ali bez korica.

48. LAURENTIUS VALLENSIS, *De lingua latina*. Ima 98 listova, 99. je na po otrgnut, a nastavka nema. Sprijeda od Tabule nema do slova R, stoga se ne zna godina ni tiskara. U kartonu.

49. ROBERTUS HOLKOT, *Super libros Sapientiae* sive Opus preclarissimum eximii domini magistri Roberti Holkot s. theologie moraliss. atque doctiss. professoris ordin. fratrum predic. super

Sapientiam Solomonis quam Philo disertiss. collegit, continens Postilla accurate ac summa enucleatione elaborata cum singularibus questionibus ad omnem materiam tam scolasticam atque disputabilem quam ad populum predicabilem utilissimum atque solemnes non modo divinarum litterarum verum et philosophorum atque famosorum poetarum ad easdem materias congruenter applicatas allegationes. Impressum in imperiali oppido HAGENOWE *1494.* Svezak kao nov. Tabula sprijeda. Velika su slova na početku rukom pisana. Inkartonirano.

50. *Clipeus Thomistarum* in quoscumque adversos per venerabilem virum fratrem PETRUM NIGRI ex ordine predic. theologie professorem. VENETIIS per magistrum Raynaldum de Novimagio Theothonicum. A. D. *1481.* Ima 62 kvestije. Prvi je list nestao, a zadnji je nešto oštećen. Knjiga je ukoričena.

51. JOANNIS SCOTI *Quaestiones super 4 librum Sententiarum.* Idem recognovit Thomas Anglicanus theol. magister. VENETIIS impensa Joannis Colonie Agripine sociique eius Joannis Manthen de Gherretzheim. Tabula na koncu. Svezak kao nov. Prvi je list ukrašen vinjetama na sve 4 strane u više boja. Gore na uglovima ima roda i majmun, pri dnu su dva anđelića, a u sredini je štit s crvenim i modrim poljem. Ima mnogo početnih slova i C u plavoj i crvenoj boij, te oko pedeset inicijala od 2 cm^2 u plavoj, crvenoj i zlatnoj boji.

52. — I. Commentaria divi THOME AQUINATIS ordin. predic. in *Libros* (2) *Perihermenias et Posteriorum Analecthycorum Aristotelis.* — II. Clariss. artium et s. theologie doctoris fratris DOMINICI DE FLANDRIA sacri ordinis fratrum predic. in *Commentaria divi Thome de Aquino super libris Posteriorum Analecticorum Aristotelis* ad fratrem Ambrosium de Alemania eiustem ordinis. Questiones perutiles. — III. *Opusculus Fallatiarum* divi THOMAE AQUIN. ordin. predic., quod sophisticas argumentationes dissolvendas plurium suffragatur. — IV. Clariss. artium et sacre theol. doctoris fratris DOMINICI DE FLANDRIA sacri ordinis predicat. *in divi Thome Aquinatis Fallatiarum opus perutile Questiones.* Svi dijelovi I—IV. tiskani su »opera per Otinum PAPIENSEM. A. D. *1496.* Sprijeda je tiskan crtež sv. Tome sa slušaocima. — U istom se svesku nalazi Expositio EGIDII ROMANI archiep. Bituricensis *super Libros* (2) *Posteriorum Aristotelis* cum textu eiusdem VENETIIS per Simonem de Luere, sumptibus d.ni Andree Torresani de Asula *1500.* Svezak u kartonu, posve čist.

53. SANCTI BONAVENTURE doctoris devotissimi *Super quartum librum Sententiarum.* 50 distinctiones. Tabula na početku. Ex NURINBERGA *1491.* Svezak prekrit pergamenom.

54. — I. Commentaria JOANNIS GRAMMATICI Alexandri cognomento PHILOPONI *in libros Posteriorum Aristotelis* recens cum graeco exemplari per doctiss. philosophum Theodosium collata. VENETIIS apud Hier. Scotum *1548.* — II. Commentaria ROBERTI

LINEONIENSIS archiep. Parisiensis *in Libros* (2) *Posteriorum Analectorum Aristotelis.* — III. Scriptum excellentiss. doctoris magistri GUALTERI BURLEI *Super Libros Posteriorum Aristotelis* (sive conclusiones cum probationibus) A. D. *1496.* Oba dijela imaju in margine mnogo bilješki. Ukoričeno i prekriveno ispisanom pergamenom.

55. Celebratiss. patris domini BONAVENTURE ordin. min. apost. Sedis cardinalis et sublimatatum theologie interpretis eximii perlustratio in Arcona *Secundi libri Sententiarum.* 44 kvestije. Tabula na koncu. Svezak je potpun i čist. Uvez je pokriven pergamenom s nejasnim pismenima.

56. *Orationes* FRANCISCI PHILELPHI *et alia eiusdem opera.* Impressum VENETIIS per Philippum de Pinzir Mantovanum. A. D. *1496.* Daščice su sa sveska nestale. Prvi je list nestao, a 2. je oštećen.

57. Sve isto kao broj 47., osim što nema 15. lista, a zadnji je na pola rastrgan.

58. Fratris FRANCISCI MAYRONIS ordin. min. sacrar. litterarum interpretis theologiceque veritatis professoris eximii *Super primum Sententiarum* scriptus. *1476.* per magistrum Michaelem Manzolo de Parma. TREVISII. Ima mnogo plavih i crvenih inicijala i nekoliko vitica učinjenih rukom. Nema par prvih listova.

59. — I. Questiones magistri PETRI CASUELIS canonici ordin. min. *Super I. et II. librum Phisicorum Aristotelis.* — II. *Questiones* ANTONII ANDREE ordin. min. correpte et emmendate per excellentiss. magistrum Franciscum de Neritono ordin. predic. — III. Questiones profundiss. doctoris JOANNIS CANONICI ordin. min. *Super 8 libris Physicorum Aristotelis.* PADUE impresse *1475.* Nema naslovnog lista. Inicijali su neki tiskani, a drugi pisani. Ima više rukopisnih bilješki. Inkartonirano.

60. *Scriptum super Librum Ethicorum* editum a fratre GERALDO ODONIS de ordine fratrum min. magistro in theologia, sive *Sententia et expositio cum questionibus super libros Ethicorum Aristotelis.* Impressum BRIXIE ad expensas Sp. d.ni Bonifacii de Manerva *1482.* Od registra je i od titula otkinuto po pô lista. Svezak u kartonu.

61. I. PRISCANI CAESARIENSIS Grammatici libri XII. (De littera syllabo, comparatione, de nominativis, genere nominis, nominativo et genitivo, obliquis casibus prime declinationis, verbo praeterito perfecto, de persona, de participio, pronomine). Nema točnog naslova. Impressum VENETIIS apud Philippum Pincium Mantovanum *1495.* U istoj je knjigi: AULI GELII *Noctium atticarum commentarii.* Sprijeda je obilna Tabula. Impressum VENETIIS per Joannem de Tridino alias Taeninum *1496.* Z. T. Svezak čist.

62. LAURENTII VALLENSIS *Opus Elegantiarum de lingua latina.* Sprijeda Tabula. Impressum VENETIIS *1483.* Nema prvoga lista.

63. *Moralia* SANCTI GREGORII super Job. (Libri 35). VENETIIS impressa per Andream de Torresonis de Asula *1496.* Obilna je Tabula sprijeda. Na početku piše: Iste liber est cognitionis cacinensis (?) et monasterii sancti Faustini et Jovite de Brixio. Knjiga je cjelovita, uvez slab.

64. *Secundus liber secunde partis* beati THOME DE AQUINO ordin. predic. Impressum VENETIIS opera et diligenti cura Joannis Rubei Vercellensis *1496.* Ima 189 kvestija. Sprijeda Tabula i Registar. Djelo je potpuno i uvezano. Na početku je dodan list pergamene, na kojem su ispisani neki dijelovi Mise.

65. P. OVIDII *Metamorphosis* cum integris ac emendatissimis RAPHAELIS REGII enarrationibus et reprehensione illarum ineptiarum quibus ultimus quaternio primae editionis fuit inquinatus. VENETIIS *1497.* Bevilaqua Simon. Zadnjih je 10 listova pri vrhu otrgnuto.

66. PYRRHI PERALTI *Cornucopia* sive Commentarii lingue latine. VENETIIS per Baptistam de Tortis *1490.* Nema prvog lista, uvez slab.

67. — I. PETRI MARSII *Interpretatio in officia Ciceronis.* — II. OMNIBONI LEONICENI Vicentini, *In M. T. Ciceronis De amicitia opusculum interpretatio.* Nema prvog lista. Nije označena tiskara ni godina, inače je svezak cjelovit. Vidi br. 73.

68. ANTONIUS VOLSCIUS, OVIDII *Epistole cum notis.* Sprijeda su oštećeni listovi do F. Nema zadnjega lista.

69. — I. *Libri (XX.) Aetymologiarum* ISIDORI HISPALENSIS. Tabula na koncu. Sprijeda nema listova do polovine treće knjige. Ima većih i manjih, lijepih tiskanih inicijala. — II. *Tres libri de Summo Bono* sancti ISIDORI HISPAL. episc. novissime acogniti cunctisque erroribus castigati. Repertorium na kraju. Nema oznake godine ni tiskare.

70. I. BURLEUS, *Super artem veterem Porphyrii et Aristotelis* sive I. preclarissimi viri Gualterii Burlei Anglici sacre pagine professoris excellentissimi Super artem veterem Porphyrii et Aristotelis expositio sive scriptum VENETIIS impressum per Bonetum Locatellum nutu ac impendio nobiliss. viri Octaviani Scoti civis Madoetiensis. — II. Clariss. doct. subtilis JOANNIS SCOTI *Quaestiones super universalibus Porphyrii libris predicamentorum* ac *Perichermenias Aristotelis* quibus sui discipuli ANTONII ANDREE *quaestiones sex principiorum* conectuntur, nec non cum expositionibus earumdem quaestionum doctoris sublimis *Super universalibus* editis ab eximio doctore magistro *Joanne Anglico* ordin. min. Impressae VENETIIS per Bonetum Locatellum mandato nobilis viri d.n. Petaviani Scoti Modotiensis *1492.* Tabula na koncu. Potpuno, ukoričeno.

71. Excell. doctoris RICHARDI DE MEDIA VILLA ordin. min. *Super quatuor Sententiarum* secundum ordinem distictionum libri. Početna su slova pisana plavom i crvenom bojom. Iza obilne Ta-

bule netko je počeo praviti inicijal u četiri boje. Pri dnu je grb plemića Divnica. Na početku knjige piše: Iste liber vocatur Ricardus de media villa frater ordinis mei, quem emit m. Antonius Vladanovich (? nejasno je, jer je baš tu brisano) de Sebenico pro ducatis tribus Venetiis boni et justi ponderis ex eleemosinis matris mee domine videlicet Constantie consortis domini Ellie Tollimerii ex Sebenico et hoc Venetiis 1485. Svezak je ukoričen, u dobrom stanju.

72. Tertia pars operum JOANNIS DE GERSON doctoris christianiss. continens *Tractatus ad misticam vitam* seu contemplationi accomodatos. Sprijeda Tabula quatuor librorum. *1488.* Tituli se nalaze sprijeda, a pri koncu Annotatio opuscolorum Joannis Gerson, Ima mnogo crvenih i modrih C. Takova su i početna slova. Na 2. i 3. listu ima inicijala u zlatnoj i drugim bojama. Knjiga je cjelovita i ukoričena.

73. Ovdje se nalazi I. i II. dio knjige, koje smo naveli pod br. 67, a k tome III. MARTINI PHILELTHICI in *Ciceronem De senectute commentarii,* IV. MARCI TULII CICERONIS *Liber paradoxorum* (cun notis...). Pri koncu nestalo je nekih stranica. Impressum VENETIIS per Baptistam de Tortis *1482.* Ukoričeni je svezak u vrlo dobrom stanju.

74. — I. JOANNIS MARIAE CATTANEI *Enarrationes in novem libros Epistolarum C. Plinii Caecilii Secundi* Novocomensis. — II. JO. M. CATTANEI *Commentarii in epistolas ad Traianum C. Plinii Caecilii Secundi.* — III. JO. M. CATTANEI *Commentarii in panegiricum C. Plinii Secundi* Novocomensis. To se nalazi od 178 do 204. lista, dalje nema. Sprijeda je istrgnuto 20 listova te 66. i 67. Svezak je bez korica i slabo broširan. Na listu 176b netko je pisao o ostavštini Grgura Veškovića i njegove žene Radice u 16. vijeku.

75. *Dictionarium graecum cum adiectionibus.* VENETIIS in aedibus Aldi Manutii Romani *1497.* Prvih je pet listova izgrizeno. Uvez je slab.

76. *Biblia cum concordantiis Veteris et Novi Testamenti.* Sanctus Hieronymus interpres Biblie. Tabula alfab. historiarum, Exhortatio i Summarium na početku knjige. Per Anthonium Koberger NUREMBERGE impressa *1501.* Sve potpuno, ali listovi nešto požutjeli. Uvez slab.

77. — I. *Tertius liber Sententiarum* JOANNIS SCOTI ordin. min. s. theologie excell. a rev. s. theol. professore magistro *Gratiano Brixiano* eiusdem ordinis in universitate Paduana publice theologiam legente diligenti cura ac solicitudine emendatus. Expensa et industria solerti Bernardini de Navaria. Impressus VENETIIS A. D. *1490.* Tu je 40 kvestija.

II. *Quartus liber Sententiarum* JOANNIS SCOTI *De sacramentis et signis sacramenti* itd., kao pod I. — 50 kvestija.

III. *Quintus liber Sententiarum* itd. sa 18 kvestija. Nema prve stranice ni zadnjega dijela. Tamo amo ima više pisanih bilješki. Svezak je ukoričen.

78. LAURENTII VALLENSIS *De linguae latinae elegantia.* Per magistrum Nicolaum Jenson VENETIIS impressum opus *1471.* Slabom su rukom ispisana početna slova plavom i crvenom bojom. Ima sedam inicijala u četiri boje. Nema početnog lista i dvaju listova tabule. Svezak je u daščicama, ali je koža propala.

79. — I. JOANNES DE RENO magister, *Super libros Scoti.* Nema prvoga lista. Na koncu je popis kvestija i kazalo. God. *1474.* tiskao Albertus Stendal Colibeta magister, Augustinus ex ordine Thomas Pendeth de Anglia opus purgavit. — II. (Bez naslova) Sadržaje tri knjige SCOTA s popisom distinkcija. Svezak je čist i kao nov.

80. VENERABILIS BEDA PRAESBYTER, *In expositionem Pauli ex opusculis s. Augustini collecta.* Dodano: JOANNES CHRISOSTOMUS *De laudibus b. Pauli apostoli septem Homilie.* Tu se nalazi tumač (expositiones) za sve Pavlove poslanice od sv. Augustina i sv. Bede uz ispravke raznih ljudi. Impressum opera et studio Aldarici Hering et magistri Bartholdi Renbalt PARRHISIIS in sole aureo vici Sorbonici *1499.* Nema prvog lista, uvez je slab, bez korica. Razne su bilješke in margine. Pri koncu na šest stranica pisane su neke talijanske propovijedi.

81. C. JULII CAESARIS Commentariorum *De bello Gallico* libri septem. Obilni indeks komentara na početku sastavio je *Raymundus Marlianus.* Iza sedam knjiga Cezarovih dolazi osma, koju je dodao *A. Hirtius.* Zatim slijedi: C. JULII CAESARIS Commentariorum *De bello civili* libri tres, A. Hirtii aut Opii Comentariorum *De bello Alexandrino* liber IV. et *De bello Africo* liber V., *De bello Hispalensi* liber VI. *1476* opus Antonius Zarothus Parmensis magister impressit. Ima nekoliko početnih slova modrih i crvenih. Prvi list ima nedovršene vitice u bojama i lijepi galski inicijal, a pri dnu u medaljonu grb (bijelo polje dolje, gore plavo s labudom) sa slovima B. J. B. Svezak je ukoričen i kao nov.

82. *Opus tripartitum* magistri OLIVIERI artium et medicine doctoris. I. et II. pars pertinet ad rationalem disciplinam, III. ad veram philosophiam. Impressum in almo SENENSI studio A. D. *1491.* Svezak čist, u daščicama i sa impregniranom kožom.

83. *Liber predicationum* super evangeliis dominicalibus et in precipuis festivitatibus. VENETIIS impressum per magistrum Adam de Rotuwil et Andream de Lorona. *1476.* Nema prvoga lista, drugi je na pô otrgan. Inače je knjiga sva čista. Dio je korica na hrbatu s kožom otpao.

84. JUNIANI MAII Partenopei Liber priscorum *de proprietate verborum sive vocabularium latinum.* Octavianus Scotus Modoetiensis VENETIIS impressit *1482.* Rječnik je cjelovit, ali je otpao naslovni list. Uvez je u daskama i koži vrlo slab.

85. L. TULII CICERONIS *Epistolarum familiarium* libri XVI cum commento *Hubertini Crescent.* et *Martini Philetici* et *Gregorii Merulae* Alexandrini sive *Ubertini* clerici Crescentinatis In Ciceronis Epistolas Commentarii, Gregorii Merulae Alexandrini In Epistolam *ad Lentulum Spintherum* accurata interpretatio. Adita sunt etiam nonnulla alia loca in librum miscellanearum per *Angelum Politianum* interpretem. Impressum VENETIIS per Bartholomeum de Zanis de Portesio *1492.* Svezak je cjelovit, ali je trpio od vlage. Uvez je u daščicama i koži slab.

86. *Biblia* impressa VENETIIS per Franciscum de Heilbrun et Nicolaum de Frankfordia socios *1475.* Na koncu: Interpretatio hebreorum nominum. Ima mnogo plavih i crvenih početnih slova. Nestalo je 16. lista i sprijeda od Prologa nekoliko listova s naslovima. Po ostacima boja čini se, da je naslovni list bio ukrašen. Uvez je s daščicama i s impregniranom kožom, a ima i kovinske pločice.

87. — I. Questiones divi BONAVENTURAE *In III. librum Sententiarum.* — II. Quaestiones divi BONAVENTURAE *In IV librum Sententiarum.* U oba je dijela Ordo na koncu, ali je u drugome od XXXIX dalje prekinut. Ne zna se, gdje je tiskano. Svakako pismo Jakova Wympflinga datirano je iz Nürnberga 1491. Naslovnog lista nema, a prva su dva otrgnuta preko polovine. Na početku I. i II. knjige nalazi se rukom učinjeni lijepi inicijal (arlekin jaši na srni, i jedno dijete). Daščica je sprijeda otpala.

88. *Epistole heroides* OVIDII diligenti castigatione exculte amplissimis figuris ornate commentantibus *Antonio Volsco, Ubertino Crescentinate* et *Omnibono* viris eruditissimis. In bin vero ultra *Domitii* scripta habes *Christophori Zarothi* exquisitissimas declarationes. Cum gratia et privilegio. Impressum VENETIIS per Joannem de Tridino *1501.*

II. OVIDII *De arte amandi* et *De remediis amoris* cum commento sive *Bartholomei Merulae* In tres libros Ovidii De arte amatoria enarrationibus et duos libros De remedio amoris. Impressit VENETIIS Joannes de Tridino alias Tacuinus *1494.* Svezak je potpun, ali je trpio od vlage. Uvez s daščicama i koži slab.

89. Opus *Elementorum* EUCLIDI MEGARENSIS perspicatissimi in arte Geometrie (Libri XV) cum *Lampani* Commentariis. Erhardus Rotdalt Augustensis impressor. VENETIIS impressum a. s. *1482.* Knjiga je potpuna u daščicama i koži s otiscima.

90. Potpuno je isto kao pod br. 89. Knjiga je čista, bolje su daščice i koža.

91. — I. Excellentiss. artium et s. theol. doctoris d ni EGIDII ROMANI archipraesulis Bituricensis ordin heremit. s. August. *In libros (duos) Posteriorum Aristotelis.* VENETIIS per Bonetum Locatellum sumptibus domini Octaviani Scoti *1488.*

II. Preclariss. Commentaria divi THOMA AQUINATIS sacri ordin. predic. *In libros (duos) Perihermenias Aristotelis In libros (duos) Posteriorum Aristotelis.* Impressa VENETIIS per Gulielmum Tridinensem de Monteserato *1489.* Sve u jednom svesku. Mnogo

bilješki in margine. U prvom je dijelu lijep inicijal od vješte ruke. Slab je oklop od daske i kože.

92. Sacre theol. magistri necnon s. eloquii preconis celeberrimi fratris ROBERTI DE LITIO ordin. min. professoris opus *Quadragesimale* perutillissimum quod De poenitentia dictum est. (Vidi knjigu pod br. 35., ali je ovo druga publikacija). Tabula na početku. Wendelinus de Spiera pressit VENETIIS *1474*. Ovdje su dodani *Tres sermones* eiusdem fratris ROBERTI DE LITIO (De Annuntiatione Virg. Marie, De praedestin. numero damnatorum et De cathenis). Vrlo je mnogo bilješki in margine kao na početku i pri koncu knjige. Uvez je s daščicama i kožom malo ukusan.

93. THEODORUS GRAECIUS thessalonicensis *In libros de animalibus Aristotelis* philosophi, sive Aristotelis *De historia animalium* interprete THEODORO GAZE. Tabula na koncu. Hos libros Ludovicus *Podacotarus Cyprius* ex architypo ipsius Theodori fideliter et diligenter auscultavit et formulis imprimi curavit. VENETIIS per Joannem de Colonia sociumque eius Johannem Manthen de Gherrenheim A. D. *1476*. Svezak je potpuno čist, u daščicama s impregniranom kožom.

94. — I. *Rationale divinorum officiorum* editum per reverendiss. in Christo patrem et dominum GULIELMUM DURANTEM Dei et apostol. Sedis gratia praeconem Wimatensem, qui composuit Speculum iuris et patrum Pontificale. Tabula sprijeda. Impressum VENETIIS per Symonem Bevilaque Papien. *1494*.

II. *Margarita decreti* que *Martiana* vocatur edita per vener. virum fratrem *Martinum* ordin. predic. summi pontificis poenetentiarium ac capellanum. Bez oznake godine i tiskare. Na početku je prosto nacrtan grb šiben. plemića Divnića s riječima »Fratris Nicolai Difnici sum«. Sprijeda i na koncu dodana je jedna pergamena s pisanim indeksom. Svezak je u polukoži i s daščicama.

95. *Enarrationes* LAURENTII VALLERAE Pomponii, *In Quintiliani institutiones* una cum annotationibus in depositiones eiusdem. Impressum VENETIIS per Peregrinum de Pasqualibus de Bononia. A. D. *1494*. Sprijeda su tri lista na pô istrgana. Jedna je daščica i koža otpala.

96. Egregium opus subtilitate et devoto exercitio precellens *Parvorum opusculorum* doctoris seraphici S. BONAVENTURE. Obilna tabula i popis svih djela. Mnogo C i naslovnih slova u crvenilu. Impressum ARGENTINE *1495*. Potanji je sadržaj: Principium s. Scripturae, Luminaria Ecclesiae, Sententia sententiarum, de reductione artium ad theologiam, Breviloquium, Centiloquium de tribus terminis peccat., de gradibus virtutum, Confesionale, de puritate conscientiae, Pheretra, de 7 donis Spiritus S. Declaratio super regulam min. De paupertate Christi, Apologia pauperum. Quaestiones circa Regulam, quare fratres min. predicant. Svezak s daščicama i kožom.

97. — I. Libri S. AMBROSII De fide ad Gratianum, De Spiritu S. etc. sive *Quinque libri de fide ad Gratianum Augustum, Tres*

libri de Spiritu S. Liber de fide contra Arianos. Liber de Incarnationis Dominice sacramento. Liber de Pasche mysterio. Liber de excessu fratris. Liber de fide resurrectionis. De poenitentia libri duo. Vidi niže pod III. Godine nema.

II. Ovaj je dio imao biti uvezan na prvom mjestu. S. AMBROSII *Epistolarum libri X.* Tiskan je BASILEAE per magistrum Joannem de Amerbach *1492.* Sve isto kao i

III. dio, gdje se nalazi: *De virginibus* tres libri. *De viduis. Adhortatio ad virgines. De virginis institutione. Ad virginem devotam. Ad virginem corruptam. Ad corruptionem virginis obiurgatio. Ad virginem corruptam exhortatio.* Opus sermonum (90 govora). Kazalo sprijeda, Annotatio na koncu. Svezak je cjelovit, čist, u koricama s impregniranom kožom.

98. NICOLAI PEROTTI *Cornucopia* sive Commentariorum lingue latine. Impressum VENETIIS per magistrum Paganinum de Paganinis Brixiensem. A. D. *1488.* Sprijeda je alfab. tabula. Svezak je u drvenim koricama kao nov.

99. VALERII MAXIMI *Exempla memorabilia* cum nova ac praeclara *Oliverii Arziguanensi* viri praeclariss. examinata interpretatione. Impressum VENETIIS arte et impensis Joannis Forliviensis Gregoriique fratrum. A. S. *1487.* Jedino nema prvog lista. Uvez je propao.

100. *Quatuor libri Methaurorum* ALBERTI MAGNI excell. s. theol. doctoris necnon principis ordinis predic. impressum per Renaldum de Novimagio theutonicum. A. D. *1488.* Djelo je potpuno kao novo. Uvez je s daščicama oštećen.

101. — I. SALUSTIUS CRISPUS *Coniuratio Catilinae.* Nema 1. lista. — II. LAURENTII VALLENSIS *Elegantie de lingua latina* (sex libri). — Laur. Vallensis *De pronomine* sive reprocatione Sui et suis. — Laur. Vallensis *Lima quaedam* per *Antonium Mancinellum.* Veliternum. Impressum VENETIIS per Joa. Baptistam Sessa. A. D. *1499.* Alfabet. tabula na kraju. — III. NOVII MARCELLI FISTI Pomponii Varri peripatetici Tiburticensis Compendiosa doctrina ad filium *De proprietate sermonum.* Tabula na početku.

IV. M. VARRONIS *De lingua latina* libri duo. Tabula. Impressum VENETIIS per magistrum Antonium de Gusano Brixiensem. A. D. *1498.* Sve potpuno. Oklop od daščica, koža otpala. Na početku i na koncu piše: benedicti sborovacii sum. B. Zborovčic bio je općinski učitelj u Šibeniku. Dao je tiskati novo izdanje lekcionara Bernardina Splićanina, koji je bio u porabi od Soče do Vardara. Tiskao ga je u Mlecima 1543. (Dr. P. Kolendić, B. Zborovčic kao učitelj u Šib. U »Pokretu« učitelja g. 1926 br. 5. No našao sam o njemu novih podataka iz arhiva, koje ću s vremenom objelodaniti).

102. Quaestiones JOANNIS SCOTI *Super primo Sententiarum,* quod opus ab *Antonio Trombeta* theol. paduano emendatum est, Antonii vero Bononiensis iussu et sumptibus VENETIIS impressum *1472.* Popis 98 kvestija na koncu. Sve potpuno i čisto, osim što nema naslovnog lista. Koža je s daščica otpala.

103. *Pontificalis ordinis liber* in tres partes: I. de benedictionibus, ordinationibus et consecrationibus personarum, II. de consecrationibus et benedictionibus rerum, III. de quibusdam sacramentis et eccles. officiis sive Pontificalis liber magna diligentia rever. in Christo patris d.ni *Augustini* patricii *de Picolominibus* et epsc. Pientin. et Ilemens. ac venerab. viri d.ni *Joannis Burckardi* praepositi et canonici ecclesie s. Florentii Paselacen. Argent. dioec. capelle d. n. pape ceremoniarum magistri correctos et emendatos. Impressum ROME opera discreti viri magistri Stephani Planck clerici Patavien. dioec. eius artis expertissimi. A. D. *1485.* Na početku na pergameni ima nekoliko bilješki. Na jednom je papiru napisan blagoslov slike Gospe i drugih svetih, te prokletstvo onom, koij bi obeščastio Bogu posvećenu djevicu. Ima nešto manjih slova ispisanih crvenom i plavom bojom. Rubrike su tiskane crvenilom. Knjiga je čista. Drvene korice i impregnirana koža nešto su oštećene.

104. *La vita de sancto* HIERONYMO cum le sue *Epistole* (ima ih 111) et de la *cura de morti de Augustino* et de la observatione del *culto de la vera religione* extracta di scripti del beato sancto HIERONYMO. Još: *Del ordine di vivere neli monasterii de monache* et temporale et spirituale excepta de diversi scripti de *Hieronymo* ad Eustochio sua filiola spirituale et ale sorelle. 40 kapitula. Impressa è la presente opera così con diligentia emendata come di ioconde caractere et figure ornata ne la inclita fiorentissima cità di FERRARA per maestro Lorenzo de Rossi de Valenza *1497.* Tabla, poslanica i registar na koncu. Elegantna knjiga s bezbrojnim slikama tiskanim u bojama, jedino su dva inicijala od ruke. Uvez fin u koži. Slike su rađene god. 1493 i jedino dvije na listu 216 nisu u bojama. Na početku piše: 1 febbraio 1803. questo libro fu oggi da me donato dalla reverenda Giustiniana Dottori abbadessa nel monastero de s. Benedetto, edizione rarissima.«

105. Opera divi HIERONYMI (32 djela). Popis na početku. Najprije život sveca. No u ovom je djelu na koncu Explanatio in decem visiones Danielis prophetae. Novi Zavjet ne dolazi ovdje. Na koncu knjige stoji: Impressa VENETIIS per Joannem et Gregorium de Gregoriis fratribus. A. D. *1497.* Svezak u daščicama (zadnja otrgnuta) i u koži impregniranoj.

106. Expositiones divi HIERONYMI in hebraicas questiones Super Genesim necnon Super 12 prophetas minores et 4 maiores noviter impresse cum privilegio. Točan je pak sadržaj: I. *Super Genesim,* Super *Matthaeum,* Super *Marcum,* In epistolam *ad Galatas, Ephesios, Titum* et *Philemonem,* III. Expositio Hieronymi praesbyteri *in Psalterium* s dodatkom Interpretatio hebraicorum nominum. VENETIIS per fratres Joannem et Gregorium de Gregoriis. A. D. *1498.* Svezak čist, cjelovit, u daščicama i koži s otiscima.

107. *Summa casuum conscientiae* composita per fratrem NICOLAUM DE AUSMO ordin. min. Listovi nisu označeni, ali je sav materijal poređan alfabet. redom. Na koncu je tabula. Prvog lista nema. Početak s riječju Absolutio. Nema oznake godine ni

tiskare, ali na početku kaže auktor, da je djelo svršio g. 1444. Ima mnogo C i početnih slova s malim vinjetama u crvenoj i plavoj boji. Svako je prvo slovo alfabeta u zlatnoj i drugim 3—4 bojama. Svezak je čvrst u daščicama i koži s otiscima.

108. S. AUGUSTINI *De civitate Dei.* VENETIIS per Joannem et Vendelinum impressum est A. D. *1470.* Sprijeda su Rubricae sa mnogo crvenih C. Početna su slova rukom pisana u crvenoj i plavoj boji. Listovi su kasnije naznačeni. Na prvih 60 listova poglavlja su ispisana crvenilom. Nestalo je prvog lista, inače je knjiga kao nova. Oklop od daščica i kože pokvaren je.

109. NICOLAI SICULI *Decretales* sive De iudiciis, de foro competenti, de libelli oblatione, de mutuis petitio, de litis contestatione itd. sive Lectura domini Nicolai Siculi super partem primam libri secundi decretalium. Impressum per Nicolaum Jenson Gallicum cura et diligentia Andree de Asula VENETIIS *1483.* Nema prvog lista. Prednja je daščica s kožom pokvarena.

110. *Prima pars Summe* ALEXANDRI DE ALLES doct. irrefragabilis theologorum monarche diligenter emendate impensis atque industria Antonii Koburger NURINBERGE impressa et finita anno salutis christiane *1472.* Popis kvestija na koncu. Ima mnogo C pisanih crvenilom, a početna su slova u crvenoj i plavoj boji. Knjiga je kao nova, osim što je list In laudem divi Alexandri rastavljen. Treba istaknuti, da je na prvom listu vrlo lijep portret u bojama, franjevački simbol ruku i raznobojni ukrasi na sve četiri strane. Hrbat je sveska slab, a koža je impregnirana zlatnim figurama.

111. — I. *Sex libri decretalium.* Compilatio illustrata additamentis clariss. utriusque iuris doctoris HIERONYMI CLARII Brixiani cum summulis et divisionibus Dominici de sancto Gemi et aliorum cum locis ubi desunt Summaria. Na 4. je listu naslikan u bojama papa Bonifacij sa tri osobe i inicijal. Tabula na početku. VENETIIS per Baptistam de Tortis *1496.*

II. *Constitutiones Clementis pape quinti* una cum apparatu d.ni JOANNIS ANDREE. Tu je naslikan rukom portret pape u tri boje i raznobojan inicijal. VENETIIS per Baptistam de Tortis *1496.* Na koncu je Tabula rukom ispisana. Knjiga je potpuna. Uvez je prilično slab u daščicama i impregniranoj koži.

112. GREGORII PAPE *Decretales* (libri quinque) cum commentariis doctoris domini HIERONXMI CLARII Brix. VENETIIS per Baptistam de Tortis *1486.* Četiri su prva lista na pô otrgnuta, 5., 6. i zadnji su pokvareni. Uvez je iz kasnije dobe u kartonu.

113. Na naslovnom listu stoji: DE TORTIS. *Decretum Gratiani* candidissime lector habebis cum multis notationibus in margine in locis congruis positis necnon cum multis concordantiis sacrarum scripturarum Novi et Veteris Testamenti que in aliis nunquam fuerunt impresse sive Concordia discordantium canonum (Distictiones 101) et cause (14). Zadnji je list djelomice otrgnut, inače je svezak potpun i čist. Uvez je iz kasnije dobe. Godina nije naznačena.

RUDOLF ZAPLATA (SARAJEVO):

KATOLICI U TREBINJSKOJ DIECEZI 1872. GODINE.

Dokumenti iz arkiva austrijskog generalnog konzula u Sarajevu.

Summarium. — Joannes Zaffron, mense Februario a. 1872. creatus episcopus Ragusinus (Dubrovnik) idemque administrator dioecesis marcano-tribuniensis, iam Octobri mense eiusdem anni ministro austro-hungarico negotiorum exteriorum pauca quaedam proposuit, quibus a regimine austro-hungarico iuvarentur fideles dioeceseos marcano-tribuniensis sub dominio Ottomano constituti: 1° pensiones sacerdotum augerentur; 2° scholae puellarum ab Ancillis a Caritate dictis regendae in oppido Stolac erigerentur; 3° duo clerici in Seminario episcopali Ragusino educarentur; 4° item adiuvante regimine agri, qui a muhametanis veneunt, emerentur pro catholicis ut in agris melius colendis instituerentur atque sui iuris fierent. Consul a. — h. Sarajevensis rebus ab episcopo prositis favebat plurimum, sed quoad agros emendos colendosque commendabat optime meritos Patres Trappistas paucis ante annis prope Banja Lukam constitutos, qui coloniam ad confinia Montis Nigri educerent. Consul vero Mostarensis ad eundem finem coloniam Patrum Societatis Iesu commendabat. Neutra educta est. Auctor huius elucubrationis monumenta, quae de hac agunt, ex tabulario consulatus quondam generalis a.-h. Sarajevensis deprompta in lucem edit.

Na 13. II. 1872. imenovan je Ivan Zaffron dubrovačkim biskupom i kao takav je po buli Gregorija XVI. (30. IX. 1839.) bio ujedno i apostolski administrator susjednih biskupija mrkanjske i trebinjske kanonski za uvijek sjedinjenih. Biskup Zaffron je 15. X. 1872. podnio predstavku austr. ministru vanjskih posala grofu Juliju Andrássy-u u kojoj moli, da bi mu ministar isposlovao sultanov berat, da mogne slobodno i sigurno dolaziti na područje rečenih biskupija i vršiti biskupsku službu.

U toj prigodi, kao katolički biskup i vjeran podanik austrougarski, svraća ministrovu pažnju na neke lokalne pojave. Turska Hercegovina je kraj svoje prostranosti slabo naseljena, no ipak vrlo važna, jer se tu križaju političko-vjerske ideje, dodiruju se razne stranke i otimlju za prevlast, i kako su Turci zbog nepovoljnih prilika prisiljeni prodavati zemlju, često polazi grko-istočnim za rukom da steku zemlje novcem, koji bogzna otkuda dolazi.

Nije, veli, njegova stvar da kaže ministru, »koja je od tih stranaka za nas ili proti nama«, jedno ipak može i mora reći, da premda je kobnim stjecajem prilika oslabio austrijski utjecaj na hercegovačke katolike, uzorne sultanove podanike, ipak taj utjecaj

postoji, a mogao bi da bude i jači, kada bi se za njihovu korist nešto moglo učiniti. Radi toga predlaže ministru:

1. Već u normalnim prilikama može svećenik mnogo, a može još kud i kamo više kod ovoga vjernog naroda; ali taj svećenik je siromašan, pa kad bi mu se dotacija povećala, on bi postao još privrženiji svom dobročinitelju, osobito kada je taj iste vjere.

2. Ovaj nesretni narod nema nikakvih škola, pa bi bilo od veoma velike koristi, da se za odgoj ženske mladeži pozovu Službenice milosrđa (Ancelle di Carità), koje tako uspješno djeluju u Dubrovniku. One su spremne raditi uz čedniju potporu, nego li ju traže slični redovi.

3. Mladi kler neka se odgaja u dubrovačkom biskupskom sjemeništu, gdje im ime dobrotvora njihove domovine ne bi ostalo nepoznato; zato bi valjalo odrediti još dvije carske stipendije.

4. Od odlučne bi koristi bilo, kad bi poduzetni katolici iz carevine, uz zaštitu i pomoć austro-ugarske vlasti, uzeli kupovati zemlje, što ih Turci moraju prodavati. Oni bi upućivali katolike u racionalno obrađivanje tla, te bi se katolici osovili na svoje noge i postali vlasnici. U tu svrhu preporuča Trapiste i kolonizaciju dobrim katoličkim elementom.

5. Hercegovci su naši susjedi, u neprekidnom saobraćaju s nama, pa se mogu sami uvjeriti, kako su Dalmatinci njihovi suvjernici, brojem jači od drugih vjera i kako se do njih ne drži manje nego do građana drugih vjera.

Prepis biskupove predstavke poslalo je 6. XI. 1872. austro-ugarsko ministarstvo vanjskih poslova generalnom konzulu u Sarajevu Teodoroviću, da on saslušavši mišljenje mostarskog vicekonzula Reglie (Relje) podnese svoj iscrpan izvještaj. Što se tiče ishođenja fermana za slobodno vršenje biskupske službe u mrkanjsko-trebinjskoj diecezi, veli ministarstvo da će izdati potreban nalog svome poklisaru u Carigradu, i ako istovremeno postoji projekat mostarskog biskupa Fra Kraljevića za sjedinjenje tih dieceza s onom u Mostaru, a koji se po mišljenju ministarstva neće moći tako brzo ostvariti. Što se tiče povećavanja subvencija župnicima trebinjske dieceze, ministarstvo je već u smislu izvješća mostarskog konzulata i preporuke sarajevskog generalnoga konzula od 16. X. 1872. br. LX stavilo predlog austrijskom caru.

Sarajevski je gen. konzul 1. XII. 1872. poslao mostarskom vicekonzulu prepis ministarskog dopisa sa Zaffronovom predstavkom i zatražio njegovo mišljenje. Dopisom od 8. XII. 1872. dostavio je vicekonzul Reglia svoje mišljenje:

Ad 1) Povećanje subvencije provikaru i župnicima trebinjske dieceze, koje je već odobrio austr. car, po svoj prilici će povećati simpatije tamošnjih katolika za Austro-Ugarsku. Ako je točno, što navodi Zaffron, da je austr. vlada u zadnje doba mnogo izgubila od svog upliva u Hercegovini, onda bi privrženost ovdašnjih katolika uslijed ove ponovne carske milosti morala biti još stalnija. Ako

to katolički kler, koji je svagdje, a još više u ovim zemljama svemoćan, htjedne, to će se i dogoditi; katolički elemenat će onda silom prilika biti potpuno sklon Austro-Ugarskoj.

Ad 2) Milosrdne sestre iz Dubrovnika zapravo su samo jedna podružnica kongregacije »Ancelle di Carita«, koja je prije jedno 20 godina osnovana u Bresci. Nema nikakve sumnje, da su se one odale odgajanju djevojaka s pravom kršćanskom požrtvovnošću, kako to veli biskup Zaffron, ali za ove zemlje manjka im glavni uslov, a to je poznavanje »srpsko-hrvatskog jezika«, dok milosrdnice iz Zagreba njime kao i njemačkim jezikom vladaju. Zagrebačke sestre su za ovu pokrajinu podesnije. Rodom iz Hrvatske poznat im je potpuno jezik i običaji ovdašnjih katolika. One su bez prigovora, umjerene, štedljive i vrsne kućanice. Od prije tri mjeseca nalazi ih se šest u Mostaru, koje dobivaju od austr. vlade godišnju potporu od 400 for., dok šest Talijanki ne bi bile zadovoljne ni sa dva puta toliko. Na osnovu toga je vicekonzul mišljenja, da hrvatskim sestrama treba dati prednost. Kad bi se mogle dovesti 3—4 zagrebačke milosrdnice u S t o l a c, da podučavaju žensku mladež, bilo bi po konzulovom mišljenju privremeno dovoljno, jer u katoličkim selima i gradovima, gdje su katolici u manjini, ne bi mogle živjeti.

Ad 3) Smatra podesnim davanje dviju stipendija za klerike trebinjske dieceze za podizanje katoličanstva u Hercegovini.

Ad 4) Što se tiče dovođenja Trapista, vicekonzul se u principu slaže s tim predlogom, ali veli, da Trapiste ne može preporučiti iz jednostavnog razloga, što on još nikada nije vidio njihov rad na gospodarskom polju, a o njima kao redu zna samo nešto po čuvenju, te smatra za odviše smjelo da o tome govori. Radi toga je predložio kao najpodesniji red Isusovački, čiji rad mu je bolje poznat.

Sarajevski generalni konzul je 22. II. 1873. poslao izvješće mostarskog vicekonzula grofu A n d r a s s y - u i popratio ga svojim mišljenjem. Slaže se u svim tačkama s mostarskim vicekonzulom, osim u pitanju naseljavanja Trapista u Hercegovini. U tome pitanju je sarajev. gen. konzul Dr. Teodorović dijelio mišljenje dubrovačkog biskupa, jer je vrlo dobro poznavao uspješan rad Trapista kod Banja Luke. Radi toga je zatražio iscrpan izvještaj od banjalučkog konzularnog agenta D r a g a n č i ć a o njihovom uspješnom radu, koji je također poslao grofu Andrassy-u. Mimo to je i osobno otišao u Delibašino selo i tu pokušao da skloni osnivača trap. samostana, priora F r a n j u P f a n n e r a, za taj pothvat. Međutim Pfanner uz najbolju volju nije se mogao prihvatiti toga posla, pošto je njegova mlada kolonija bila tako malobrojna (na 31. XII. 1872. bilo je svega 12 Trapista u Banja Luci), da mu je nedostajalo ljudi i za njegove ogromne poslove u Delibašinom selu. Sarajevski konzul je o tome 9. V. 1873. izvijestio ministra Andrássya i dubrovačkog biskupa preko mostarskog vicekonzula Reglie moleći ga, da mu

savjetuje način, kako bi se mogla u trebinjskoj diecezi neodvisno od banjalučkih Trapista podići takova kolonija.

Što se tiče dovođenja milosrdnih sestara, sarajevski konzul drži, da se iz razloga, koje je naveo Reglia, dade prednost zagrebačkim. Sarajevski konzul je upitao i župnika i biskup. provikara u Stocu Lazarevića, da li bi tamošnje katoličko pučanstvo moglo što pridonijeti za izdržavanje milosrdnica. Lazarević navodi, da i ako bi za odgoj ženske mladeži dovođenje milosrdnica bilo vrlo poželjno, tamošnje pučanstvo radi velikog siromaštva ne bi bilo u mogućnosti da za njihovo izdržavanje išta pridonese. Sarajevski konzul dostavljajući i taj Lazarevićev odgovor ministarstvu dodaje, da će se on osobno u toj stvari sporazumjeti u slučaju da ministarstvo odobri dolazak zagrebačkih milosrdnica.

Na 9. svibnja 1873. god. izvješćuje sarajevski konzul ministra grofa Andrássy-a o svome putu po trebinjskoj diecezi navodeći, kako se je sam osvjedočio, da je tamošnje katoličko stanovništvo najsiromašnije u cijelom vilajetu i da je od austrijske vlade subvencionirani župnik i provikar Lazarević u Stocu dosada razvio najveću djelatnost. Kod njega je otkrio tragove osnovne škole. Jedan mladić od 16 godina podučava nekoliko djece u čitanju. Školska zgrada ne odgovara baš svojoj zadaći, ali bi se svojevremeno mogla učiniti upotrebljivom. Župnik i općina su zamolili konzula, da isposluje subvenciju za izdržavanje sposobnog učitelja, kao i mogućnost za naseljavanje milosrdnica za odgoj ženske mladeži. Iz Stoca je konzul krenuo u Dubrovnik, gdje je o tome razgovarao s biskupom Zaffronom i sporazumio se, da biskup prigodom predstojećeg putovanja po trebinjskoj diecezi ustanovi: 1) gdje bi bilo najzgodnije, da se austrijskom subvencijom podigne katolička dječačka škola, 2) gdje i kako da se omogući naseljavanje milosrdnica za odgoj ženske djece, i 3) gdje je najzgodnije zemljište za naseljavanje Trapista. Tom prilikom mu je biskup Zaffron rekao, da su dubrovačke milosrdnice vješte i hrvatskom jeziku i da su potpuno podređene njemu unatoč toga, što potječu iz Italije. U vezi s time veli konzul ministru Andrássyu, da će se o njihovoj sposobnosti za odgoj naše ženske mladeži još jednom osobno osvjedočiti u njihovom zavodu. Nakon toga je konzul otišao u Banja Luku i uvjerio se, da se je trap. samostan razvio u jednu uzornu koloniju, ali da mu još nedostaje sila za osnivanje nove kolonije u trebinjskoj diecezi, o čemu je izvijestio i dubrovačkog biskupa Zaffrona.

1. — DUBROVNIK 15. X. 1872. *Dubrovački biskup Ivan Zaffron predlaže a.-u. ministru vanjskih poslova grofu Juliju Andrássyu, što bi trebalo da se učini za hercegovačke katolike. (Prepis).*

Per il fatto della mia nomina, a Vescovo di Ragusa, avvenuta il giorno 13 febbrario anni currentis, in virtù della Bolla di Papa

Gregorio XVI di 30 Settembre 1839 io divengo anche l' Amministratore Apostolico delle limitrofe Diocesi di Marcana e Trebigne dell' Erzegovina Ottomana, canonicamente in perpetuo unite. Dovendo io quindi portarmi di quando in quando in quelle Diocesi, per adempire agli obblighi del mio ministero, prego sommessamente l' Eccelenza Vostra, nell' alta Sua qualita di Ministro degli Esteri dell' Impero Austro-Ungarico, di volermi ottenere dalla Sublime Porta il Berat o firmano Gransignorile che nel libero esercizio delle mie mansioni, mi sia scorta, sicurezza e patrocinio.

In questa occasione permetta Eccellenza, che io, Vescovo Cattolico, ma in pari tempo suddito Austro-Ungarico, richiami la Sua attenzione ad alcune circostanze locali, alle quali Ella darà quel valore che crede, ma che vorrà pur ritenere esposta colla ingenua imparzialità di un Vescovo, che mentre cura gl' interessi della sua Religione, non sa dimenticarsi di essere suddito fedele, e non meno leale patriota.

L' Erzegovina Ottomana, ben lo sa Vostra Eccellenza, è un paese più vasto che popolato, ma che per la sua posizione, e per le correnti d' idee politico-religiose, che in ogni verso la percorrono, non è certo il meno importante. Si agitano più o meno apertamente, entro la sua cerchia, diversi partiti, ed ognuno di questi, vorrebbe avere il sopravento, anche coll' estendere i suoi possessi alle proprietà che i Turchi, per circonstanze sfavorevoli, sono astretti di vendere; e spesso succede, a quanto si dice, che i Greci Orientali ne facciano acquisto, con denaro, di cui non sapprebbeci indovinare la fonte.

Non è mio compito, Eccellenza, l' indicar Le, quali di questi partiti siano pro o contra di noi; ma quello che posso e devo dire si è, che sebbene, per fatali combinazioni, siassi al quanto raffreddata ne' miei cattolici di Erzegovina, sudditi esemplarmente fedeli al Sultano, l' influenza austriaca, la medesima vive ancora e potrebbe divenire più viva, quando si potesse in prò loro far ancora qualche bene. Fidente nel suo compatimento, io ardisco d' indicargliene i seguenti, di quali la nota sua penetrazione farà quel calcolo che crederà più opportuno.

a) La voce del Sacerdote, Eccellenza, se valida in circonstanze ordinarie, lo è molto più in quel popolo che vive di fede. Ma quel sacerdote è povero, e l' aumento della sua dotazione lo renderebbe assai più benevolo verso il suo benefattore, specialmente se correligionario.

b) La educazione specialmente di quella donna, produrebbe effetti meravigliosi e solleciti, quando si rifletta che quell' infelice popolo è privo del più elementare istituto; e questa si potrebbe ottenere a mezzo delle Ancelle di Carità, che dan belle prove di sè qui in Ragusa e che ne sarebbero propense, con una spesa assai minore di quella che incontrasi altrove per simili istituti.

c) Il giovine clero dell'Erzegovina converebbe educarlo nel Seminario Vescovile di Ragusa, dove non gli potrebbe restar sconosciuto il nome del benefattore del suo paese, e per ciò sarebbe di sommo vantaggio, che si rassegnassero a tale scopo almeno altri due stipendi dall' I. R. fondo Camerale.

d) Sarebbe opera di decisivo vantaggio, se si potesse indurre qualche onesto ed attivo speculatore cattolico, anche del nostro Impero, à fare de' buoni acquisti delle terre, che i Turchi sono costretti di vendere, e che questi speculatori, incorragiti e protetti, dopo aver insegnata ai coloni cattolici la coltura più addattata à quelle pianure e la più feconda, mettessero in istato i medesimi di redimersi quanto prima e divenire proprietari. E qui non faccio altro che semplicemente nominare i Trappisti e la colonizzazione con buoni elementi cattolici.

e) Gli Erzegovcsi, Eccellenza, ci sono limitrofi ed in continuo contatto con noi, e quindi sarebbe di decisa utilità, che depurate le persone e le cose in Dalmazia, potessero i medesimi persuadersi, che i loro correligionarii dalmati, assai più numerosi delle altre confessioni, non sian tenuti da meno di esse.

Nel chiudere la presente, io prego ancora l'Eccellenza Vostra, di voler dare a quanto dissi quel valore che crede, ma di volerle insieme attribuire a leale patriotismo, mentre io colla stima più profonda e con pari considerazione, passo all' ambito onore di segnarmi

Ragusa li 15 Ottobre 1872.

di Vostra Eccellenza
devotissimo servitore
Zaffron Vescovo.

2. — WIEN 6. XI. 1872. *Ministarstvo vanjskih poslova gen. konzulu Teodoroviću u Sarajevu: neka on i mostarski konzul Relja saopće ministarstvu svoje mišljenje o predlozima biskupa Zaffrona za poboljšanje stanja hercegovačkih katolika; predlog za povišenje dotacije klera već je podastrt vladaru.* (Original).

15864
VI

Mit einer Eingabe vom 15. vMs, von welcher ein Auszug hier zur Einsicht und weiteren Mitteilungen an Consul Reglia beifolgt, bittet jetzt der bereits mit Allerhöchster Entschliessung vom 13. Februar dJs zum Bischofe von Ragusa ernannte Mgr Zaffron, dass ihm von der hohen Pforte ein Ferman erwirkt werde, auf dass er zur Ausübung seiner geistlichen Functionen als Administrator der Herzegowiner Diöcese Marcana Trebigne von Zeit zu Zeit sich dahin begeben könne.

An dieses Ansuchen knüpft Mgr Zaffron noch mehrere andere Defiderien für die Diöcese Marcana Trebigne, deren hauptsächlichste Puncte die folgenden sind:

1-tens die Erhöhung der Subvention für den dortigen Klerus,

2-tens die Überlassung des weiblichen Unterrichtes an die barmherzigen Schwestern von Ragusa, die geneigt wären, mit viel geringeren Kosten sich dieser Aufgabe zu unterziehen als dies anderwärts geschieht.

3-tens die Errichtung von zwei weiteren Klerikerstipendien behufs der Erziehung von Alumnen im bischöflichen Seminarium zu Ragusa, und

4-tens die Berufung des Trappisten-Ordens zur Kolonisierung der brachliegenden von den Türken leicht zu verkaufenden Ländereien.

Was die Erwirkung des Fermans betrifft, welcher dem Bischofe Zaffron zum Behufe der kanonischen Bereisungen der Diöcese Marcana-Trebigne erforderlich sein wird, so wird das Ministerium des Äusseren nicht Anstand nehmen können, deshalb den entsprechenden Auftrag der K. K. Botschaft in Constantinopel zu ertheilen, wenngleich das Project des Mgr. Kraljevic besteht, die Vereinigung dieser Diöcese mit jener in Mostar herbeizuführen, ein Project, welches wohl nicht sobald sich realisiren dürfte. Die übrigen oben erwähnten Puncte in der Eingabe des Bischofs von Ragusa stehen in so innigem Zusammenhange mit allem dem, was wir zur Förderung des katholischen Cultus und zur Verbesserung des Schulwesens in Bosnien und der Herzegowina auf Grund der betreffenden Vorscläde des Generalconsulates in Serajevo und des Consularamtes in Mostar auszuführen beabsichtigen, dass man hierüber einer eingehenden Äusserung des Consuls Reglia und einem wohlerwogenen Gutachten Euer Wohlgeboren entgegensieht.

Was in Sonderheit die Erhöhung der Subvention für die Pfarrer der Diöcese Trebigne anbelangt, so ist hierüber im Sinne des vom Consulate in Mostar gestellten, von Euer Wohlgeboren mit Bericht vom 15. vMs. Z. LX vorgelegten Antrages bereits ein a. u. (alleruntertänigster) Vortrag Sr. K. & K. Apost. Majestät unterbreitet worden.

Die hierauf zu gewärtigende Resolution wird Euer Wohlgeboren sogleich nach deren Herablangen bekannt gegeben werden.

Empfangen dieselben den Ausdruck meiner vollkommenen Hochachtung

Für den Minister des Äussern:
Hofmann, m. p.

Praes. 30/11. 72.
Pr. N. 252.

An den k. u. k. Consul Herrn Reglia wird eine vollinhaltliche Abschrift dieses hohen Rescriptes und der Beilage zur Kenntnissnahme und Befolgung übermittelt.

Serajevo, 1 Dez. 872.

Theod. m. p.

3. — MOSTAR 8. XII. 1872. *Konzul Relja saopćuje gen. konzulu Teodoroviću svoje mišljenje o predlozima biskupa Zaffrona* (Original).

Nr. 146/res.

Die, mit verehrtem Indorsatreskripte, vom 1. l. M. Nr. P. 252, mir in Abschrift mitgetheilte, hohe Minist. Weisung, vom 6. November l. J. Z. 15864/VI und die beigelegte Eingabe des hochw. Bischofs von Ragusa, sind mir heute zugekommen, und ich beeile mich die diesbezügliche anbefohlene Äusserung, wie folgt, ergebenst abzugeben.

Ad I: Die von Seiner k. u. k. Majestät bereits sanctionirte Erhöhung der Subvention für den Pro-Vicar und für die Pfarrer der Trebinjer Diözese, dürfte hoffentlich die Sympathien für Oest.-Ungarn unter den dortigen Katholiken vermehren. — Monsignor Zaffron behauptet in seiner Eingabe, dass unsere h. Regierung in der letzten Zeit nicht wenig von ihrem Einfluss in der Herzegovina eingebüsst hätte; wenn diess wirklich der Fall war, so müsste jetzt die Anhängigkeit der hiesigen Katholiken an Oest.-Ungarn, in Folge der, ihnen neulich wiederholt zu Theil gewordenen, kaiserlichen Gnadenbezeugungen standhafter werden. Will das der, mit Wohlthaten überhäufte kath. Clerus — der ziemlich überall und in diesen Ländern umsomehr allmächtig ist — so wird es auch geschehen; das katholische Element dürfte dann nothwendiger Weise öst.-ung. vollkommen gesinnt sein.

Ad II: Die barmherzigen Schwestern von Ragusa sind eigentlich nur ein Filiale der, vor ungefähr 20 Jahren in Brescia errichteten religiösen Gesellschaft der Ancelle di Carità. Dass sie der Erziehung der Mädchen, mit wahrer christlichen Aufopferung, sich widmen, wie Bischof Zaffron sagt, will ich nicht in Zweifel ziehen; für diese Länder fehlt ihnen aber eine Hauptbedingung, die Kenntniss nehmlich der serbo-croatischen Sprache; die Schwestern des Nonnenklosters in Agram sind im Gegentheil dieser und der deutschen Sprache mächtig; sie passen überhaupt für diese Provinz besser als die Breschianerinnen. Aus Croatien gebürtig ist ihnen Sprache und Sitte der hiesigen kath. Bevölkerung vollkommen bekannt; sie sind anspruchlos, mässig, sparsam und häuslich. In Mostar sind ihrer 6 seit drei Monaten etabliert, sie bekommen von un-

serer hohen Regierung die mässige Unterstützung von jährlich 400 Fl. — ich glaube dass 6 Italienerinnen mit 2-mal soviel kaum zufrieden wären. Demzufolge sind auch — nach meiner unmassgeblichen Meinung — die kroatischen Nonnen den italienischen Schwestern vorzuziehen; wenn also 3—4 barmherzige Schwestern aus Agram in Stolatz eingeführt werden könnten, um dort das weibliche Unterricht (sic) zu besorgen, so wäre dies vorläufig hinreichend, da sie ohnehin in kath. Dörfern oder in anderen Städten wo die Katholiken in bedeutender Minorität sind, nicht leben könnten.

Ad III: Die Errichtung von zwei weiteren Klerikerstipendien für Alumnen der Trebinjer Diöcese scheint mir, für die Hebung des kath. Cultus in der Hercegovina, angezeigt und zweckmässig.

Ad IV: Was schliesslich die Berufung der Trappisten zur Kolonisierung der von den hiesigen Aga's zu erkaufenden Ländereien anbelangt, so erlaube ich mir ergebenst zu bemerken, dass dieser geistliche Orden mir nur von Hörensagen bekannt ist; ich habe leider keine von Trappisten geführte Faktorei bisher gesehen, es wäre also eitle Präsumtion von mir, wenn ich darüber ein Urtheil geben wollte.

Es scheint mir übrigens, dass der diesbezügliche Vorschlag des Monsignor Zaffron etwas an Klarheit zu wünschen übrig lässt; meint der Bischof, dass die Trappisten zum Ankaufe im Grossen aller brachliegenden und feilgebotenen Ländereien zu unterstützen wären, oder will er blos dass sie eine Musterwirtschaft die als Modell dienen sollte errichten. Im ersten Falle möchte der kath. Raja — scheint mir — wenig gewinnen, anstatt Kolonist des türk. Aga, wäre es ein Bauer der Trappisten, bliebe dennoch immer ein armseliger Knecht, er könnte sich dann noch schwerer emancipiren; auf dessen Selbstständigkeit und politische Bedeutung dürfte man kaum mehr rechnen. Und doch ist diese Emancipation unumgänglich nothwendig, wenn man das kath. Element als Bollwerk wieder die täglich zunehmende panrussische Orthodoxie entgegensetzen will. — Im zweiten Falle dürften vielleicht den Katholiken Vortheile erwachsen, obwohl anderseits behauptet wird, dass die Trappisten ihren Statuten gemäss ein contemplatives und stillschweigendes Leben führen, folglich auch den hiesigen Katholiken — mit Worten wenigstens — nicht gutes beibringen könnten. Auf die Gefahr hin für Reactionaer und Ultramontan zu gelten, darf ich nicht verheimlichen, dass nach meinem Gewissen die Jesuiten, für den (sic) hiesigen Verhältnissen, als die geeignetsten Missionaire, mir vorkommen. Ihnen könnte, mit Zuversicht auf Erfolg, die Leitung des zu errichtenden Monte di Pietà so wie auch die des Ankaufes der feilgebotenen türk. Ländereien, der Colonisation, des Schulwesens etc. anvertraut werden; sie sind religiös und praktisch, unermüdlich, und consequent in ihrem Vorhaben; sie allein könnten die Fusion der hiesigen zwei kath. Vikariate in Rom durchsetzen; was im Interesse der Eintracht sehr wünschenswerth wäre. — Uneigennützig-

keit und intelectuelle Thätigkeit sind nicht die vorragenden Tugenden der hiesigen Franziskaner; Weltpriester aber scheinen mir zu bequem, für die Hercegovina, und die Trappisten sind zu ascetisch; ich darf übrigens über den letzten Orden nicht viel reden, und diess umsoweniger als Euer Hochwohlgeboren, in dessen Amtssprengel Trappisten bereits installirt sind, bessere Auskünfte über dieselben geben können.

Genehmigen, E. H. den Ausdruck meiner ausgezeichnetesten Hochachtung und Ergebenheit.

Reglia m. p.

Petita des hochw. Bischofs H. Zaffron.

4. — SARAJEVO 9. V. 1873. *Teodorović Relji: Trapisti ne mogu da osnivaju nove kolonije; neka zamoli biskupa Zaffrona, da bi nastavio baviti se mišlju o osnutku takve naselbine.* (Originalni koncept).

Pr. Nr. 166.

Mit Bezug auf Ihren Bericht v. 8. Dez. 872. Res. Nr. 146. beehre ich mich E. W. einzuladen, den hochwürdigen Herrn Bischof Zaffron zu verständigen, dass ich die Trappistencolonie bei Banjaluka besucht, u. die Erfahrung gemacht habe, dass dieselbe zwar dort prosperire aber noch lange nicht im Stande sein werde, auf die Errichtung einer Filiale irgendwo zu denken, da sie hierzu noch nicht zahlreich genug ist, u. einen einzigen Priester, u. zwar in der Person des Priors Fra Franz Pfanner selbst, besitzt, die übrigen Mitglieder derselben aber aus arbeitenden Laienbrüdern und aus Novizen bestehen.

Ich lasse daher den Msgr Zaffron bitten, auf die Colonie bei Banjaluka für die Diöcese von Trebigne nicht zu reflectiren, sondern unabhängig davon auf die Ermöglichung seines löblichen Vorhabens zur Errichtung einer solchen Colonie zu denken, mir sodann das Resultat seiner unermüdlichen Thätigkeit und seinen weisen Rath sowohl in dieser als auch in Beziehung der Knabenschule und der barmherzigen Schwestern, wie es mir Hochderselbe in Ragusa zu versprechen die Gnade hatte, nach dem Erfolge seiner Bereisung der Diöcese von Trebigne gütigst mitzutheilen.

Theodorović, m. p.

5. — SARAJEVO 22. II. 1873. *Teodorović ministru grofu Andrássyu: šalje mišljenje konzula Relje o predlozima biskupa Zaffrona i sa svojim primjedbama; subvencija mrkanjsko-trebinjskom već je povišena* (Orig. koncept).

Gf Andrassy 16
polit. Gegenstand, berichtet
über Petita des h. Bischofs
Zaffron.

Zufolge hohen Rescriptes v. 6. Nov. v. J. Nr. 15864/VI beehre ich mich E. E. die Äusserung des Consuls Reglia über die Pe-

tita des hochwürdigen Herrn Bischofs Zaffron im Anschlusse gehorsamst vorzulegen und darüber Folgendes ergebenst zu berichten.

1. der angesuchten Erhöhung der Subvention für den Clerus der Diöcese Marcana-Trebigne ist mittelst hoher Rescripte v. 13. Nov. 872. Nr. 16293/VI und 9. Febr. 873. Nr. 1894/VI bereits vollständig entsprochen worden.

2. Bezüglich der zur Ertheilung des Unterrichts an die weibliche Jugend vom hochwürdigen Herrn Bischof Zaffron vorgeschlagenen barmherzigen Schwestern aus Ragusa ist Consul Reglia der Meinung, dass jene Schwesterschaft als eine Filiale des Brescia'ner religiösen Vereins »Ancelle di Carità« sich zum fraglichen Berufe für die Diöcese Marcana-Trebigne nicht eigne, sondern es rathsamer wäré, auch dahin barmherzige Schwestern vom Agram'er Mutterhause, welchem solche bereits mehrfach für Bosnien u. Hercegovina entnommen wurden, zu berufen. Da diese Ansicht auch unseren Interessen entspricht, liess ich darüber durch Consul Reglia erheben, ob etwas die betreffende katholische Bevölkerung selbst zur Subsistenz jener Schwestern beizutragen vermöchte. Der Pfarrer u. bischöflicher Provicar Herr Lazarević zu Stolatz hat darauf laut Eingabe 2). geantwortet, dass die Bevölkerung, so wünschenswerth auch die Einführung jener Schwestern zur Erziehung der weiblichen Jugend wäre, zu diesem Zwecke wegen ihrer äussersten Armuth keinen sicheren Beitrag leisten könnte. Falls indessen die ausgesprochene Ansicht, die barmherzigen Schwestern nicht von Ragusa sondern von Agram zu berufen, die hohe Billigung E. E. erlangen sollte, würde ich nicht ermangeln, mich darüber unverzüglich mit dem hochwürdigen Herrn Bischof Zaffron ins Einvernehmen zu setzen u. das Resultat unserer Vereinbarung E. E. ehrfurchtsvoll vorzulegen.

3. Der Wunsch des hochwürdigen Herrn Bischofs Zaffron, noch 2 Clerikerstipendien behufs der Erziehung von Alumnen im bischöflichen Seminarium zu Ragusa zu errichten, erscheint mir sehr zweckmässig, u. ich füge auch meine Bitte zur Realisirung desselben hiermit gehorsamst bei.

4. Was die Meinung des Consuls Reglia über Einführung des Jesuitenordens in die Diöcese Marcana-Trebigne anbelangt, so bin ich geneigt, derselben den Vorschlag des hochwürdigen Herrn Bischofs Zaffron zur Einführung des Trappisten-Ordens vorzuziehen. Zur gründlichen Beurtheilung dieses Umstandes habe ich dem Viceconsul v. Dragančić in Banjaluka, in dessen Nähe sich ein Trappistenkloster befindet, einen detaillirten Bericht abverlangt, und ich beehre mich nun diesen Bericht im Anschlusse zur hohen Einsicht gehorsamst vorzulegen. Laut desselben hat sich der Trappistenorden für dieses Land von guter Wirkung und als erfolgreich erwiesen. Ich könnte mich daher, sobald mich E. E. dazu gnädigst zu ermächtigen geruhten, mit dem Prior jener Klosters, Herrn Franz Pfanner, unserem Staatsangehörigen, von welchem in dem hohen

Rescripte v. 26. v. M. Nr. 1112/VI die Rede ist, in's Einvernehmen setzen, und zu verständigen trachten, damit eine Filiale seines Klosters, welches dann ebefalls einen österreichisch-ungarischen Staatsangehörigen zum Vorstande haben sollte, in der Diöcese Marcana-Trebigne moglichst nahe an der Montenegrinischen Grenze, errichtet werden möchte.

5. Über die Hebung des Volksunterrichts in der oftgenannten Diöcese habe ich bereits meine Berichte vom 28. Dez. 872 Nr. 72, & 16. Jänner 873 Nr. 7 ehrerbietigst erstattet.

Übrigens könnte ich mir über die vorliegenden Anträge während der in meinem gehorsamsten Berichte v. 19. d. Mts Nr. XVIII projectirten theilweisen Bereisung meines Amtsbezirks, falls diese gnädigst genehmigt werden sollte, noch mehrere Klarheit verschaffen und darüber E. E. seiner Zeit ehrfurchtsvoll berichten.

Geruhen etz.

Theodorovitsch, m. p.

Pripis: Praes 22/2 73.
P. Nr. 78.

6. — SARAJEVO 9. V. 1873. *Teodorović ministru grofu Andrássyu: obašao je trebinjsku biskupiju, naselbinu Trapista kod Banja Luke i biskupa Zaffrona u svrhu informacije, što bi se dalo učiniti, da se neki Zaffronovi predlozi ostvare.* (Orig. koncept).

Pr. Nr. 166.

Gf. Andrassy: polit. gegenstand 29.
berichtet über Petita des hochw.
Herrn Bischofs Zaffron.

Mit Bezug auf das hohe Rescript v. 6. Nov. 872. Nr. 15864/VI und im Nachhange zu meinem gehorsamsten Berichte v. 22. Febr. 873. Nr. 16 beehre ich mich E. E. bezüglich der Petita des hochwürdigen Herrn Bischofs Zaffron Folgendes ergebenst zu berichten.

Auf meiner jüngsten zufolge hohen Rescriptes v. 8. März 873. Nr. 3139/VIII bewirkten Bereisung der bischöflichen Diöcese von Trebigne habe ich mich überzeugt, dass daselbst das katholische Element am spärlichsten und am ärmlichsten im ganzen Vilajet vertreten ist, u. dass zu dessen Hebung der laut hohen Rescriptes v. 13. Nov. 873. Nr. 16293/VI subventionirte bischöfliche Provicar u. Pfarrer Don Lazarevich zu Stolatz die meiste Thätigkeit bisher entwickelt hat. Bei ihm habe ich wenigstens eine Spur von Volksschule entdeckt, indem ein braver Jüngling von 16 Jahren ein paar Kindern den Unterricht im Lesen zu ertheilen bemüht ist. Das Schulgebäude steht zwar nicht auf der Höhe der Aufgabe, dasselbe kann aber einstweilen als brauchbar betrachtet werden. Der Herr Pfarrer u. die Gemeinde haben mich um Vermittelung bei E. E. inständig gebeten, damit sowohl die Subvention für einen fähigen Schullehrer erwirkt, als auch die Möglichkeit zur Etablierung von barmherzigen Schwestern wegen Erziehung der weiblichen Jugend eingeleitet

werde. — Als ich hierauf nach Ragusa kam und mich darüber mit dem hochwürdigen Herrn Bischof Zaffron besprochen habe, sind wir darüber übereinkommen, dass Hochderselbe auf der bevorstehenden Bereisung seiner Diöcese von Trebigne genau die Orte ermittelt,

1. Wo die Errichtung einer Knabenschule für die katholische Bevölkerung mittelst Subventionierung eines Schullehrers am zweckmässigsten wäre,

2. Wo und wie die Niederlassung von barmherzigen Schwestern zur Erziehung der weiblichen Jugend zu ermöglichen sei, und

3. Wo sich das Terrain zur Niederlassung von Trappisten am besten eignen würde.

Bezüglich der barmherzigen Schwestern hat zwar Consul Reglia laut meines gehorsamsten Berichtes v. 22. Febr. 873. Nr. 16 die vom Msgr. Zaffron in Vorschlag gebrachten »Ancelle die carità« als einer auswärtigen Schwesterschaft gehörig, und als nur der italienischen Sprache kündig geschildert, dagegen hat obiger Kirchenfürst angeführt, dass die »Ancelle die carità« zu Ragusa der slavischen Sprache, welche in der Diöcese von Trebigne ausschliesslich im Gebrauch ist, vollkommen mächtig sind, u. dieselben, obwohl sie vom italienischen Vereine von Brescia herrühren, doch seiner Botmässigkeit vollkommen unterliegen. Bei alledem werde er sich aber über deren Eignung und Fähigkeit zur Erziehung der weiblichen Jugend in der fraglichen Diöcese nochmals im Institute selbst persönlich überzeugen, und mir sowohl darüber, als auch über die anderen zwei Punkte sub 1 & 3, die gehörige Mittheilung machen.

Als ich hierauf nach Banjaluka kam, u. die daselbst niedergelassene Trappistencolonie besuchte, habe ich daselbst die Erfahrung gemacht, dass die Colonie unter der Führung des unermüdlichen Priors Fra Franz Pfanner zwar bereits zu einer Mustercolonie für die Gegend gediehen sei, dass ihr aber noch die Kräfte fehlen, um eine Filiale vorhanderlich in der davon weit entfernten, steilen Gegend der Trebigner Diöcese gründen zu können, indem sie gegenwärtig noch nicht zahlreich genug dazu ist, und einen einzigen Priester, und zwar in der Person des Priors selbst, besitzt, während ihre übrigen Mitglieder aus arbeitenden Laienbrüdern und aus Novizen bestehen.

Indem ich den Msgnr Zaffron auf diesen Umstand gleichzeitig aufmerksam mache, erwarte ich von Hochdemselben sowohl hierüber als auch über die anderen Punkte die mir von ihm versprochenen Mittheilungen, um dann E. E. über seine Petita weiter ehrfurchtsvoll berichten zu können.

Geruhen etz.

Theodorović, m. p.

Pripis: Präs. 7/5. 73.
Meine Bereisung bezüglich der Petita Zaffron
Pr. 166.

DR. JOSIP NAGY (ZAGREB):

O SAMOSTANSKIM ISPRAVAMA.

I.-Skupina isprava samostana sv. Krševana u Zadru.

1. (Nastavak)[1]

Adam presbiter et monachus sastavio je g. 1070. dvije isprave, kojima je neki Radovan darovao samostanu sv. Krševana svoj posjed zemlje i vinograda. Prvom dariva Radovan samostanu čitav posjed, koji je naslijedio od svog djeda a drugom obnavlja to svoje obdarivanje a dodatkom, da se posjed nalazi u Suhovarama.[3] Oko tog posjeda, koji se nalazio u blizini Nina, razvio se spor između Radovana i Lučkog župana Većemira. Većemir je tvrdio, da je to dobro dobio od kralja Petra Krešimira, ali je sam kralj to zanijekao i posvjedočio, da je Radovanovo vlasništvo.

Prva je isprava sačuvana u dva primjerka, od kojih se jedan nalazi u Državnom arkivu u Zagrebu,[4] a drugi u zadarskom arkivu. Primjerak druge isprave nalazi se u arkivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu.[5]

Međusobnim odnosom ovih dvaju primjeraka pozabavio se Rački u raspravi Stari prijepisi hrvatskih isprava do XII. vijeka prema maticam[6] i uz ostalo spomenuo i ovo: »Obe ove listine izdane su godine 1070. i to u posljednjoj trećini, jer je uz god. 1070, na čelu zabilježena indikcija VIIII, koja je po bizantinskom računanju započela 1. rujna te godine. Po sadržini može se razabrati, koja je od obiju listina prije izdana. Kraća govori samo o darovanju Radovanova imutka, koji je po svojem djedu baštinio, uopće; dulja o prepirki i raspravi radi toga darovanja između Radovana i Većemira, lučkog župana. Odatle je jasno, da je ona kraća listina nešto starija od one dulje, ali tako, da su obe izdane još god. 1070. poslije 1. rujna; na što nas upućuje i sadržina one druge listine, koja spominje prosvjed župana Većemira proti Radovanovoj darovnici, koji je prosvjed imao uložen biti odmah poslije izdane darovnice, te je i kratkim putem riješen bio.«

---

[1] V. »Coatia Sacra« god. 3 (1933), str. 1—17.
[2] Rački, Documenta br. 60, str. 80.
[3] Ib. br. 61a, str. 81—83.
[4] V. Novak, Scriptura Beneventana tab. XV; Nagy, Mon. dipl. I. tab. XI.
[5] V. Novak, o. c. tab. XVI.
[6] »Rad« XXXVI, 146—150.

Razlaganje Račkoga je sasvim točno i ne gubi ništa od svog značenja, ako mu se doda nekoliko riječi.

Radovan je darovao samostanu svoj imetak, pa je to svoje pravno djelo dokumentirao onom kraćom ispravom, sastavljenom od monaha Adama, koja se u Dokumentima Račkoga nalazi pod br. 60. Ako primjerak, koji se čuva u zagrebačkom arhivu, nije original u diplomatičkom smislu riječi a to je svakako prijepis, koji mu po vremenu stoji vrlo blizu.[7] Ali u tom sastavku nema spomena, da se Radovanovo dobro nalazi u Suhovarama. Samostanu je mnogo bilo stalo do toga, da se u ispravama, koje su regulirale njegova dobra, izričito spominju mjesta darovanih dobara, jer su sporovi svaki čas izbijali na javu, a opati se mnogo brinuli, da ih riješe u korist samostanu. Župan Većemir je osporavao Radovanova prava, ali time nije rečeno, da je osporavao i valjanost Radovanove isprave. Prijeteći duhovnim kaznama prekršiteljima stvorene odluke Radovan svoju ispravu zove conscriptionis vel donationis cartulam.[8] U naraciji opširnije isprave Radovan priča, da je njegovo darivanje — donationem — bilo javno potvrđeno, a pri kraju za to isto rabi izraz oblationem. I donatio i oblatio znače ovdje jedno te isto, znače sam akt darivanja, a ne darovnu ispravu. Lučki je župan Većemir ustao protiv toga, da samostan dobije dobra, koja je tražio za sebe; kao Hrvat nije toliko držao do rješavanja spornih pitanja putem isprava, koliko samostan sv. Krševana, koji se uporno držao rimsko-crkvenog prava.

Obje isprave imadu karakter poslovne isprave, a njihov međusobni odnos upućuje nas na pomisao, da je kraća izdana od izdavača, a duža po izdavačevom pristanku izrađena na poticaj samostana. U prvom je slučaju Radovan začetnik akcije i dokumentacije, a u drugom je začetnik dokumentacije samostan. Kraća je isprava prethodna (Vorurkunde) dužoj; ona je ne samo sastavljena, nego i formalno izdana, te je sa svoje strane vršila pravni posao. Druga je nastala pod njezinim dojmom ili bolje njezinom pobudom, stoji s njome u najužoj vezi s obzirom na pravni posao, na izdavača, na primaoca i na pisara, a udaljuje se u glavnome po začetniku dokumentacije i po naraciji stanovitih činjenica, koje opravdavaju dokumentaciju.[9]

Kao i Novak tako smatram i ja, da obje ove isprave nijesu napisane jednom te istom rukom. Saglašavam se i s paleografskim i historijsko-diplomatičkim kriterijima Račkoga i Novaka, po kojima je kraći sastavak stariji od šireg, ali stariji u paleografskom smislu, dok u diplomatičkom stoji jedan drugome vrlo blizu. Ja smatram, da je širi sastavak postao odmah poslije kraćeg, da je kraći potaknuo izdavanje šireg, jer je samostanu trebalo, da se fiksira

---

[7] Usp. V. Novak, o. c. str. 81—82.
[8] Riječ »cartulam« fali u sastavku.
[9] Usp. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien, 2. izd., sv. 2. Berlin-Leipzig 1931, str. 283 i dalje.

pravo mjesto darovanog dobra. Ako je jedan od njih napisan Adamovom rukom, to je svakako kraći. Sve to pretpostavlja, da je Adam napisao još jednu ispravu, koja se nije sačuvala u originalnoj opremi, ali čiji prijepis imamo u dužem sastavku. Riječi presbiter et monachus mislim da su unešene u kraći sastavak, pošto je bio gotov duži. I ova sitnica ima svoje značenje, Samostan je mnogo više od svjetovnih svećenika pazio na točnost opreme isprava, pa je valjda upozorio Adama, kad je na njegov poticaj sastavljao dužu ispravu, na potrebu, da svome imenu doda i naslov, za što Hrvat Radovan nije mnogo mario.

Rački stavlja duži sastavak u XII vijek, ali dozvoljava, da bi mogao biti napisan i potkraj XI. Novak je za XII. Svaki pothvat, da se koji sastavak, napisan langobardsko-beneventanskim pismom, a naročito jedna isprava datira čak po decenijima, bio bi jalov posao.[10]

Ispravu poznajemo još u jednoj opremi, koju Rački u Documentima pod br. 61b označuje kao »charta interpolata« U svojoj studiji Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII vijeka[11] kaže o njoj ovo: »Ovdje se jednostavne misli i izreke one prve isprave raširuju i popunjuju... Oba primjerka imadu u bitnosti jedan sadržaj; ali se razilaze tako, da samo jedan njih može biti istinit t. j. jedan samo njih predstavlja nam prvobitnu Radovanovu potvrdnicu... Pošto se pako obje listine sadržinom ne razlikuju, patvornik nije mogao imati ine svrhe, nego da potvrdnici dadne svečaniji oblik i da joj iščisti jezik. Na prvo smjerat će i to, što je patvorbi mjesto popa monaha dao za pisca biskupa i dvorskoga kancelara«.

Ja nijesam u mogućnosti da odredim, u kojem je svom obliku ova isprava ušla u tradicionalnu knjigu samostana sv. Krševana, ali po svemu onome, što sam mogao opaziti za svog nastojanja, da barem donekle izgradim neku blijedu sliku te tradicionalne knjige uz vrlo nezahvalan uslov, što sama ne postoji i što su podatci u Šišićevom Priručniku za moje pitanje nedovoljni, smatram, da je ušla po ovom trećem najširem obliku. A što je tim povodom tekst ostao jedan te isti, ali se izmijenila odnosno preradila stilizacija, nije to nikakva neobična pojava[12]. Ono, što kaže Rački da »patvornik nije imao druge svrhe, nego da potvrdnici dade svečaniji oblik i da joj iščisti jezik«, mogli bismo izmijeniti tako, da reknemo, da se isprava, koja se u samostanu svakako prepisivala, nešto kasnije i prestilizirala jedan ili nekoliko puta, a po jednoj od ovih preradnja, na kojoj nije bilo navedeno Adama kao pisara, da

[10] Usp. moju Latinsku paleografiju (1925) str. 71—73. pa Bretholz, Lateinische Paläographie (u zbirci: Meister, Grundriss der Geschichtswissenschaft I, 1) 2. izd. Leipzig—Berlin 1912., str. 70—71 i Bresslau, Handbuch II, str. 520—521.

[11] »Rad« XLV, 131—132.

[12] Redlich, Die Privaturkunden des Mittelalters (Handbuch der Mitelalterlichen und Neueren Geschichte; IV, 3: Urkundenlehre III Teil), München—Berlin 1911, str. 82—84.

je ušla u tradicionalnu knjigu s imenom hrvatskog biskupa i kancelara Anastasiusa. Završena formula, koja počinje s hrismonom, glasi: Ego Anastasius, chroatensis episcopus et aule regie cancellarius, hanc donationis cartulam rogatu predicti Radouani et ex mandato domini mei regis intus in ciuitate Nona scripsi et confirmaui. Feliciter. Sastavljač kopijalne knjige našao je hrvatskog biskupa Anastazija s naslovom kancelara u hirografu Petra Krešimira o otoku Maonu, koja je, kako je već spomenuto,[13] našla svoje mjesto i u kopijalnoj knjizi.

I tako, da završimo ovo možda predugo razlaganje o jednoj jedinoj ispravi, mi je u samostanskoj kopijalnoj ili tradicionalnoj knjizi nalazimo u opremi, koja se po svojoj stilizaciji najviše udaljuje od prve opreme, ali koja reproducira pravno djelo bez promjena. Pominjanje biskupa Anastazija mjesto monaha Adama upućuje na vezu ove isprave s hirografom Petra Krešimira, a nije isključena ni mogućnost, da je stilizacija kraljevske isprave djelovala u smislu, da se prestilizira i ova privatna.

Monah Adam sastavio je god. 1070. ispravu hrvatskog deda Ivana i njegove žene Dobrice, o prodaji njihovog dobra u Čepriljanu na otoku Ugljanu.[14] Taj isti Ivan darova samostanu svoj posjed Brda, koji bijaše dobio od kralja Krešimira, od koga je dobio i pristanak da ga smije darovati samostanu.[15] Ovu drugu ispravu nije sastavio Adam nego neki Dominicus presbiter et monachus, koga se ne može na laku ruku izjednačiti s onim Dominicus monachus veneticus, koji se javlja u Splitu g. 1069., kako to čini Rački, i ako odaje neku neodlučnost.[16] Šišić u svom popisu isprava kopijalne knjige samostana sv. Krševana daje ovoj ispravi, kao i ostalima one iste regeste koje i Rački. Prema tome bi u toj knjizi imale biti obje isprave, a to je i vjerojatno, jer je glavni cilj te kopijalne knjige bio, da pruži dokaze o stanju samostanovih dobara.

Dobro Brda bilo je kroz više godina predmetom raznih sporova. Po jednoj ispravi od 9. veljače 1183.[17] pristav bana Dionizija po imenu Dedomir, sin Sramlenov, uveo je samostan sv. Krševana u posjed Brda kod Slivnika ili Slivnice, a na području Novigrada.[18] Kako kaže ta isprava imanje Brda bio bi darovao samostanu ded Družnik ili Družinik s dozvolom kralja Krešimira, dakle ne ded Ivan. Deda Družnika nalazimo među svjedocima u ninskoj ispravi g. 1072.,[19] o kojoj će doskora biti riječ, ali ga ne vidimo ni u kakvoj vezi s dobrom Brda. Je li možda pristav Dedomir zamijenio Ivana s Družnikom ili je kod svega toga i

[13] »Croatia Sacra« 3, str. 12—13.
[14] Doc. br. 62/1, str. 84.
[15] Ib. br. 62/2, str. 84—85.
[16] Ib. str. 76, 85 i 123.
[17] T. Smičiklas, Codex dipl. II. br. 181, str. 184—186.
[18] Doc. str. 95.
[19] Ib. str. 93.

Družnik imao nekakva posla, to je s obzirom na isprave više ili manje sporedno. Način fiksiranja pravnog djela svakako je jedinstven. Kao što isprava g. 1070. kaže, da je Ivan darovao svoj posjed samostanu s pristankom kralja Krešimira, tako to isto kaže i isprava g. 1183. za Družnika. Na predašnje se isprave općenito poziva riječima: ideo divina inspiratione ad litteras et earum notas nostri pervenere maiores, ut per eas earumque instrumenta seu documenta perhemnia facilis perpetuaque memoria et incorrupte veritatis et fidei integre observantia indubitanter haberetur, ali i posebno na ispravu o ovom predmetu, kad kaže: sicut in autentico scripto exinde facto continetur. I ako je samostan imao svoje pravo na ovaj posjed, ipak ga je bez znanja opata i monaha prodao neki Žudonja Krbožić. Radi toga se zametnula parnica kod bana Dionizija, koja se dugo vodila, dok ju nije ban, pristankom hrvatskih župana, riješio u korist samostana. Sad je pristav Dedomir mogao nesmetano uvesti samostan u posjed Brda. Pisareva formula na kraju isprave glasi: Et ego Matheus sancte Anastasie subdiaconus et Jadrensis notarius a predictis pristoldis rogatus ut audivi scripsi, roboravi et solito signo siggnavi.[20] Da je primorski ban Dionizije i kasnije imao posla s ovim dobrom i da je nekoliko pristava bilo na poslu da cijelu stvar privede kraju, razabiramo iz jedne isprave mjeseca ožujka g. 1184.[21]

U vezi s ovim duhovito kaže Šufflay: »Seit der Einwanderung der Kroaten wurde die Sicherheit der ausserhalb der Städte gelegenen Besitzungen der bürgerlichen Stände auf das äusserste gafährdet. Die Kommunen, ebenso wie die geistlichen Behörden und Korporationen lebten in ewigem Streite mit den verfeindeten benachbarten Stämmen um den Grundbesitz der Bürger und der Kirche. Oft hatte der Streit ein blutiges Nachspiel zur Folge, gewöhnlich aber wurde er vor einem kroatischen Župan oder auch Banus gerichtlich geschlichtet. Der rechtmässige Besitzer bekam einen »pristav«, der ihm den körperlichen Besitz des eingeklagten Grundstückes zu übergeben hatte oder die Grenzen desselben umgehen sollte. Diese slavische Institution drang früh in die Städte und im 13. Jahrhundert vertritt ein »pristaldus« in der städtischen Gerichtsurkunde die ähnliche Bestellung des italienischen »missus«; von ihr erhielt auch das eben eingefühte Notariat momentan eine

[20] Ovaj notar Matej, koji se naziva sad sancte Anastasie diaconus atque Jaderensis notarius, sad Jaderensis curie notarius, sad Jadere tabellio a jednom preceptor memorati Nicolai archielecti (Cod. dipl. II. str. 287) sastavljao je u Zadru isprave god. 1174—1198. U jednoj ispravi od 14. svibnja 1201 (Cod. dipl. III. br. 5, str. 4—5). Matej se javlja među svjedocima a samu ispravu sastavlja Lucas presbiter sancte Anastasie et Jadertine curie notarius.

[21] Cod. dipl. II. br. 185, str. 189.

originelle Färbung«[22]. Ovome treba dodati, da radi izvangradskih posjeda nije bilo sporova jedino između općina, duhovnih oblasti i gradskih ustanova na jednoj strani, a susjednih plemena na drugoj nego da je bilo i međusobnih sporova između samih gradskih samostana zbog dobara, koja se nalažahu izvan grada. I u ovom slučaju imali su pristavi da izvrše predaju dobara, kad je bila stvorena odluka ili izrečena osuda. Zadarski sud dosudio je 10. svibnja 1199. zemljište Brda samostanu sv. Marije.[23] Kao što se god. 1183. opat samostana sv. Krševana potužio na Žudonju Krbožića, tako se sada opatica samostana sv. Marije Tolja potužila protiv nekog Vrienta, sina zadarskog plemića Ciprijana, koji je držao dobro Brda. I sad je odlučivala isprava kralja Krešimira, ali je Vrientus isticao, da opatica nije ispravu potkrijepila prisegom. Zadarski plemić pristav Stephanus Joseph, koji se javlja među svjedocima u ispravi od 9. veljače 1183. i u ispravi od 14. svibnja 1190., kojom su Zadrani nakon pobjede nad Mlečanima samostanu sv. Krševana vratili otok Maon,[24] imao je obići međe posjeda Brda sicut in privilegio regio habebatur. i predat ga opatici samostana sv. Marije si alicuius vestre monialis iuramento prescriptum vestrum privilegium affirmare possetis. Prisegu je položila dumna Marija Dražani, spor je bio riješen u korist samostana av. Marije, a u ispravi određene granice dobra Brda. Pisareva Klauzula glasi: Et ego Blasius sancte Anastasie diaconus et Jadertine civitatis notarius hoc memoriale iudicii scriptum iussu prescriptorum consulum et curie ut vidi et audivi, ita scripsi, roboravi et signo consueto signavi.[25]

Papa Celestin III., potvrđujući 5. svibnja 1195[26] samostanu sv. Krševana sva njegova dobra, potvrđuje mu i posjed Suhovara i Brda. Promjene u stanju posjeda nastadoše oko g. 1196,[27] pa je prema tome samostan sv. Marije došao do dobra Brda između 1196—1199. Što je bilo kasnije s tim dobrom, koje stanovište zauzimlje jedan samostan, a koje drugi, koje su važnije isprave, što dolaze u obzir, o tome nećemo raspravljati, jer zasad ne idemo preko vremenskog razdoblja, što nam ga ukazuju isprave, koje su našle svoje mjesto u izgubljenoj kopijalnoj knjizi.

Monah Adam sastavio je iste godine 1070. ispravu, kojom neki Hrvatin i njegov brat Ljutostrah darivaju samostanu svoje ze-

---

[22] Die dalmatinische Privaturkunde str. 16—17.

[23] Cod. dipl. II. br. 299, str. 318—319.

[24] Ib. str. 244.

[25] Notar Blaž sastavljao je isprave god. 1187—1201. Redovito se označuje kao Blasius sancte Anastasie diaconus ali kadšto i samo diaconus. Svoj notarijalni značaj označuje: notarius iaderensis ili Jadertine civitatis notarius ili Jadertine curie notarius ili Jadertine curie communis notarius ili Jadertine civitatis notarius ili napokon Jadertine curie ac civitatis notarius.

[26] Cod. dipl. II. br. 256, str. 273—275.

[27] Ib. str. 281.

mljište u Sekiranima[28]. Na nju se Rački prigodimice navraća u svojoj raspravi o starim prijepisima hrvatskih isprava[29] a pobliže je razmatra u raspravi o podmetnutim, sumnjivim i prerađenim ispravama,[30] koja je objelodanjena godinu dana poslije njegovih Dokumenta. Konstatira, da je isprava sačuvana u dva primjerka, »kojih je stariji napisan beneventanskim ili longobardskim pismom te pripada XI ili početku XII vijeka. Drugi je mlađi ali i on dosta star. Oba primjerka slažu se u bitnosti.« Po Račkome i protokol i dispozitivni dio jedan je te isti u oba primjerka, a razlike su samo stilističke prirode. Prema prvom primjerku (Doc. 63a) Hrvatin i Ljutostrah darivaju samostanu svoje dobro in loco, quod dicitur Sekerani s dodatkom, da je to dobro contiguum eiusdem ecclesie territorium. U drugome (Doc. 63b) je to jasnije izrečeno riječima in loco, qui dicitur Sechirani, contiguum territorio eiusdem ecclesie a uz to je dodatak perpetuo retinendum. U drugom je primjerku, kako je istaknuo i Rački, prijetnja duhovnim kaznama za prekršitelje stvorene odluke Qui autem hanc nostram donationem subtraere voluerit, omnipotentis iram incurrat koje nema u prvom primjerku. U drugom je primjerku istaknuto pravno djelo riječima Actum hoc in civitate Jadera his coram testibus dok u prvom nema actum-formule. Među svjedocima stoji u prvom primjerku Adamizo iupano teste dok je u drugom Adamizo None iupano teste. Po prvom primjerku Adam veritate comperta rogatus manu mea scripsi a po drugom rogatus a donatore et veritate comperta manu mea scripsi.

S obzirom na ove razlike primjećuje Rački: »Na ovoj dakle listini, koje su nam se dva primjerka različita slučajno sačuvala, vidi se dosta jasno, kako i kojim načinom bješe gdjekoja isprava kašnje prerađena, Kod takova prerađivanja nije se imala nečista nakana kano što je to kod iskrivljanja isprave bivalo, već se htjede prvobitni tekst ispraviti i popuniti. Popravak taj bijaše dakako kadšto samo relativan t. j. prema znanju i shvaćanju prerađivaoca.« Ali je Rački u Dokumentima u opaskama drugom primjerku primijetio, da je Lucius ovaj primjerak preuzeo e registro antiquo privilegiorum s. Chrysogoni, dakle iz samostanove kopiialne knjige. Isprava Hrvatima i Ljutostrata ušla je u ovu kopijalnu knjigu pošto joj je donekle izmijenjen oblik.

O dobru u Sekiranim riječ je već u oporuci zadarskog priora Andrije g. 918., gdje se javlja pod nazivom Sicirani[31] a spominje se kao terra Secherrani i u potvrdnoj ispravi pape Celestina III. g. 1195.[32] (Nastavit će se.)

[28] Doc. br. 63., str. 85—86.
[29] Rad XXXVI, 154.
[30] Rad XLV, 145—146.
[31] Doc. str. 18.
[32] Cod. dipl. II, str. 272.

DR. JOSIP NAGY (ZAGREB):

O SAMOSTANSKIM ISPRAVAMA.

I. Skupina isprava samostana sv. Krševana u Zadru.

(Nastavak)[1]

I.

Na dvjema ispravama g. 1072., koje se javljaju u samostanovoj kopijalnoj knjizi, pisar Adam, kako je već rečeno, ne nosi više svoj predašnji naslov presbiter et monachus. Prvom, koja je, po sačuvanim prijepisima, imala monogramatsku invokaciju i počinje s datumom *Anno ab incarnatione domini Jesu Christi millesimo LXXII, indictione VII.,* sidraški župan Petar i njegov brat Slavić darivaju samostanu sv. Krševana svoj posjed u Obrovici kraj Nina. Neko dobro u Obrovici naslijedio je zadarski prior Andrija od svoje majke i oporukom g. 918. ostavio ih svojim sinovima i kćerima iz prvog braka.[3] Župan Petar i njegov brat Slavić naslijedili su svoje zemljište od oca.[4] Njihova je isprava kratak sastavak u subjektivnom obliku. Sastoji se od invokacije, datuma, dispozitivnog dijela, sankcije i imena svjedoka pravnog djela. Po riječima *Actum in civitate Jadera* moglo bi se zaključiti, da je u Zadru i to po svoj prilici u samom samostanu izvršen pravni posao i na poticaj opata Petra redigirana isprava. Da se pravni posao mogao izvršiti u Zadru omogućivaše to, što su župan Petar i njegov brat Slavić darovali samostanu *omne territorium, quod pater meus Semivit possedit in loco, quod appelatur Bravizo.*

Jedan od sačuvanih prijepisa isprave potječe po Račkome iz XII. stoljeća i prema tome bi bio vrlo blizu dobi postanka kopijalne knjige. Ali je lako moguće da je u tu knjigu isprava ušla i s onim ne baš velikim izmjenama, koje se nalaze u mlađem primjerku i po kojima se karakter isprave dotjerao. Kao i u drugim slučajevima, tako i ovdje činjenica, da se mlađi primjerak udaljuje od starijeg ne isključuje mogućnost, da je tekst isprave u kopijalnoj knjizi bliži tekstu mlađih primjeraka nego starijih. Isprave su se sastavljale i prepisivale prije kopijalne knjige, u doba njezinog postanka a i poslije nje.

---

[1] V. »CROATIA SACRA« god. 3 (1933). str. 1—17: god. 4 (1934) str. 112—118.
[2] ib. god. 3, str. 9.
[3] Doc. str. 18.
[4] ib. br. 70, str. 91.

Drugom ispravom, koju je Adam sastavio g. 1072., braća Sovina, Desimir, Petar, Grimela i Slavić darivaju samostanu svoj posjed u istoj Obrovici.[5] I ova isprava ima monogramatsku invokaciju i počinje s datumom. Osim oznake godine i indikcije spominje se vladanje kralja Krešimira a na jednom primjerku i biskupovanje zadarskog biskupa Stjepana (1066—1076). U dispozitivnom se dijelu pobliže označuju međe darovanog dobra i za nj se kaže, da dopiru do nekih starih grobova i do nekog malog područja crkve sv. Krševana, gdje da je prije ležalo mučenikovo tijelo. U blizini da je bila crkva sv. Petra.

Već smo našli dodirne tačke između ove isprave i domaće legende o pronalaženju svečevih moći.[6] Jelena, sestra bana Godemira, podigla je na svom imanju u Obrovici crkvu u čast sv. Krševanu i to pokraj crkve blaženoga Petra apoštola. Svoju je zadužbinu bogato obdarila. O tome je g. 1029. izdala posebnu *cartulam recordationis,* koju je sastavio samostanov opat Trasus.[7] Svoje imanje u Obrovici Jelena je naslijedila od svoje majke.[8] Prema ispravi g. 1072. spomenuta braća znadu i za crkvu sv. Krševana i za onu blaženog apoštola Petra u Obrovici i ovaj posjed upotpunjuju čitavim svojim — *quicquid nostri iuris reperiri potest in Bravizo* — koji poklanjaju samostanu u prisutnosti opata Petra i njegove braće. Onaj **actum** (a ne d a t u m) *in civitate Nona* — kao *acta sunt hęc in loco predicto Obrovizo* u Jeleninoj ispravi — svakako se odnosi na pravni posao ali se radi toga ne smije uzeti, da je isprava morala biti izdata u Ninu. Mogla je biti sastavljena u samom samostanu i opat Petar vjerojatno joj je začetnikom. U tom slučaju ne bi za nju bio točan naziv n i n s k a isprava, koji joj se često daje.

Kukuljević je mislio, da su dva primjerka ove isprave, koje je imao u rukama, jednako stari i po svoj prilici da potječu iz XII. vijeka. On primjećuje: »Izvornika nema. Iz toga zaključujem, da je ova listina prvobitno pisana bila na hrvatskom jeziku, a zatim dvakrat prevedena na latinski, jer samo tako može se protumačiti velika razlikost teksta, premda je sadržaj jedan te isti.«[9] Da ovaj zaključak nikako ne može stajati ne treba posebno dokazivati. Račkome je isprava bila poznata »u dva primjerka, od kojih stariji pisan je longobardskim pismom početkom XII. vijeka, za vladavine naime prvoga hrvatskoga kralja iz Arpadove kuće, Kolomana (1102—1114); drugi pako pisan je kasnije.« Tome dodaje: »Prvi primjerak, prem je pisan preko 30 godina iza matice, zastupa izvornik, kano što se razabire iz sastavka pod ispravom od g. 1072. na onom starijem primjerku.«[10] Oko ovog njegovog naziranja kreće se u glavnome sve

---

[5] ib. br. 71, str. 91—94.
[6] »CROATIA SACRA« god. 2 (1932), str. 19—20.
[7] Doc. br. 29, str. 38; Mon. Dipl. I. tab. III.
[8] Usp. B r u n e l l i, Storia di Zara str. 211.
[9] Cod. dipl. I. str. 142.
[10] RAD XXXVI, 150—151.

ono, što je o ovoj ispravi rekao u raspravama Stari prijepisi hrvatskih isprava do XII. vijeka prema maticam i Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII. vijeka.

U prvoj je raspravi priopćio pod *A* tekst isprave po starijem primjerku a pod *B* dao varijante iz novijeg. Tako je postupao i u svojim Documenta, gdje je pod *a* priopćio tekst isprave po starijem primjerku a pod *b* po novijem. Odatle je izveo zaključak da je jednom i drugom primjerku matica jedna te ista, da je primjerak *A* potekao neposredno iz izvora a u primjerku *B* da je tekst preinačen i prerađen. Preinake da se ne ograničuju samo na slog i jezik nego i na historijsku i pravnu sadržinu. Ima ih i u protokolu i tekstu. U kasnijem je prijepisu *Regnante Cresimir Chroacie et Dalmacie* prošireno u *Regnante glorioso Croatię Dalmatiequę rege Chresimiro* a oznaka prvog primjerka *Stephanoque episcopante* fali u drugom. Osim pravopisnih preinaka i slučajeva krivog čitanja pisar drugog teksta po Račkome »je u tekstu promijenio znatan dio darovnice, opis naime međa darovane zemlje.« Rački drži da je ova preinaka dala povod sporu, na koji ukazuje dodatak na prvom primjerku a u kojemu je riječ o krivotvorenju same isprave. U tom dodatku stoji: »*Dehinc elabentibus pluribus annis, temporibus videlicet apud nos domini Colmanni regis, quidam perversi nepotes Virre subtraxerant aliquos agellulos de predicta possessione falsificantes cartam istam.*« Odatle izvađa Rački ovaj zaključak: »Virini dakle unuci prisvojili su si neka poljašca onoga posjeda; a da pravo vlasništva na ove komade uzmognu dokazati iskrivili su darovnicu od 1072 godine pisanu po Adamu. U tu svrhu bijaše dovoljno opis međa preinačiti; ali prohtjelo se i koješta drugo promijeniti, da pravost tobož isprave većma udara u oči. Je da li nam pako primjerak B prikazuje upravo onu krivotvorinu, to je sada teško utvrditi, pošto su nam mjesni odnošaji onoga zemljišta danas tako nepoznati, da ne možemo proniknuti razlike u opisu međa u jednom i drugom primjerku.« U drugoj je raspravi o ovom pitanju Rački napisao evo ovo: »Onaj opširniji primjerak imali su jamačno pred očima tužitelji, koji su početkom XII vijeka za vladanja kralja Kolomana tužbu podigli, što su neki »falsificantes cartam istam«, t. j. darovnicu Sobine i njegove braće, koja nam se u kraćem primjerku sačuvala, prisvojili si bili čestice onoga zemljišta, koje su po onoj iskrivljenoj listini ležale izvan njegovih međa. Iz toga dakle kasnijega pripisa k pravoj listini doznajemo ujedno i pobudu i uzrok krivotvorbi: listina naime bješe iskrivljena u nečistoj namjeri, da se tuđa imovina oplijeni.«[11]

U prvoj raspravi Rački se ne može odlučiti, da noviji primjerak pod svaku cijenu smatra krivotvorevinom starijega u kome bi se imala kriti originalna isprava, i ako samo u prijepisu. U drugoj drži, da je noviji primjerak bio u neku ruku poticajem da se digne

---

[11] RAD XLV. 132—133.

tužba, kod koje su svoje značenje imale krivotvorene isprave i ako to nije trebao biti baš ovaj noviji primjerak. Po mom mnijenju stvarne razlike između tekstova jedne te iste isprave nijesu baš takove naravi, da bi se ovaj drugi primjerak, u doba svog postanka, mogao ili još bolje morao smatrati krivotvorevinom prvoga. A za Račkoga bih rekao, da on u ovom pitanju nije toliko jasan i odlučan kao u ostalim. Ne uzimajući u obzir kopijalnu knjigu, razloge njezina postanka i njezino značenje, koješta nam ostaje nejasno i upućuje na zaključke, koji se uvijek ne dadu potkrijepiti. Ovoga nam puta pomaže Lucius, da izgubljena kopijalna knjiga dade mogućnost drugom tumačenju.

Lucius je baš iz kopijalne knjige preuzeo, nažalost, samo početak i svršetak isprave.[12] U početnom dijelu čitamo kod Luciusa *Regnante glorioso Croatię Dalmatięque rege Chresimiro* kao u primjerku B kod Račkoga a ne *Regnante Cresimir Chroacię et Dalmacię* kao u primjerku A. U tekstu kod Luciusa nema kao ni u primjerku B oznake *Stefanoque episcopante* a koja se javlja u primjerku A. Na kraju se kod Luciusa pisareva formula javlja s redom riječi ***a prędictis donatoribus rogatus*** opet kao u primjerku B a ne s redom riječi ***rogatus a predictis donatoribus*** kao u primjerku A. Prema tome je Lucius našao našu ispravu u kopijalnoj knjizi u onom obliku, kakav ima u mlađem primjerku. Taj je mlađi primjerak nastao po svoj prilici kao prijepis iz kopijalne knjige a falsificirana isprava, o kojoj je riječ u dodatku, bila je neki sastavak. Nikako se ne bih mogao odlučiti, da falsificiranom ispravom smatram primjerak B jer je on postao prije kopijalne knjige ili barem u doba, kad se i ona sastavljala, i jer nema ništa, što bi moglo biti sumnjivo ljudima koji bijahu interesirani u sporu. Dodatak se jednostavno upisao u primjerak A, jer se njegov tekst u glavnome sudarao s tekstom isprave u kopijalnoj knjizi i jer nije bilo mogućnosti a ni razloga da se upiše u tu samo knjigu.

I taj dodatak ima oblik note o rješenju spora, koji se mogao dosta dugo vući, kao i mnogi drugi sporovi, koji su u vezi s posjedom samostana sv. Krševana. U njemu se kaže, da su samostanu bili oduzeti neki dijelovi posjeda i u tu svrhu da se krivotvorila isprava. Monasi samostana sv. Krševana doveli su zlikovce pred biskupski stol. Monasi i unuci darovatelja položili su zakletvu i potpisali ispravu. Dodatak je postao po svoj prilici između g. 1134 i 1167.

Već g. 1107. opatica samostana sv. Marije u Zadru Većenega kupila je za svoj samostan neke zemlje u Obrovici i o toj je kupnji zadarski notar Ivan sastavio ispravu u t i n q u a d a m c a r t u l a p e n e c o n s u m t a v i d i.[13] Lako je moguće, da je opatica te zemlje kupila u Virinih unuka, koji su ga tada posjedovali. Samostan sv. Krševana nije stajao prekrštenih ruku nego je podigao tužbu,

[12] Doc. str. 94.
[13] S m i č i k l a s, Cod. dipl. II, br. 14., str. 18.

o kojoj svjedoči jedna isprava g. 1134.,[14] a u kojoj se izričito kaže: »*Orta est contentio inter abbatem sancti Grisogoni cum monachis suis et abbatissam sancte Marie cum monialibus suis propter quasdam terras in Bravizo, que sunt subtus ecclesiam beati Petri ab occidente.*« Vidi se dakle, da se radilo o zemljama, koje su preko isprave g. 1072. došle u posjed samostana sv. Krševana. Opatica je tvrdila, da su njezine, ali se ne kaže, da bi se pozivala na kupnju i na ispravu g. 1107. Naprotiv opat sv. Krševana i monasi »*veris indiciis et equissima ratione ostendebant et fuisse et esset suas*«. Spor je došao pred biskupa, koji ga je htio riješiti na osnovi iskaza svjedoka. Zastupnik samostana sv. Marije spomenuo je kao svjedoka nekog *archidiaconum Maium,* koji se spominje u dodatku ispravi g. 1072 i »*qui interfuit, cum Gregorius archiepiscopus iudiciali ratione terras illas diviserit.*« Arcidjakom Maius, već starac, je to zanijekao. Spor se nije dalje rješavao na biskupiji nego na licu mjesta i to pomoću stare darovnice. U ispravi stoji: »*Dein paucis interiectis diebus, salubri roborati auxilio, abbas et ceteri fratres, adeuntes archiepiscopum simul et comitem, rogaverunt eos, ut se parum vexarent et exirent videre terras illas, et secundum antiquam dationem et dispositionem sic roborarent et firmarent, quatenus deinceps nullum litigium, nulla contencio posset oriri inter duo predicta monasteria, quod et factum est.*« Spor se konačno riješio tako, da se medjašima, na kojima stajaše slovo G, označio posjed samostana sv. Krševana prema posjedu samostana sv. Marije.

Vrlo je jasna veza između ove isprave g. 1134. i dodatka ispravi g. 1072. »*Iudicium episcopale*« dodatka vjerojatno je odluka biskupa (nadbiskupa?) Grgura. Ubilježivanje te odluke na jedan primjerak isprave g. 1072. vjerojatno je uslijedilo onda, kad je ta odluka omogućila, da se spor riješi u korist samostana sv. Krševana, dakle odmah poslije g. 1134. Ali je lako moguće, da je to uslijedilo i nešto kasnije kad se ponovno otvorio spor oko ovih zemalja, koje su g. 1134. bile dosuđene samostanu sv. Marije. Ta je pak odluka pala g. 1167.[15] Samostan sv. Krševana imao je razloga da ustanovi stanje svojih posjeda u Obrovici a da se ne bi na bilo koji način otvorilo pitanje i o njegovom dobru.

U svim ispravama, koje je sastavio monah Adam javlja se samostanov opat Petar. Radovan dariva samostanu svoj posjed *abbate Petro presente* ili *presente eiusdem monasterii Petro abbate.* To isto čini i hrvatski djed Ivan pa Hrvatin, župan Petar i konačno Sovina i njegova braća. Sve su ove isprave datirane godinom i indikcijom i to tako da datiranje stoji na početku a pred njim je skoro uvijek simbolična invokacija. Isprave imadu ili izričitu oznaku akcije u obliku *Actum in civitate Nona* ili *Acta sunt hec in civitate Belgrado* ili *Actum in civitate Jadera* ili ako nema *actum*-formule

[14] ib. br. 43, str. 44—45.

[15] ib. br. 107, str. 114—115. Usp. Novak V., Dva splitska falsifikata XII. stoljeća. BULIĆEV ZBORNIK (Zagreb—Split 1924). str. 554.

akcija je istaknuta na drugi način kao *Cui donationi et facto interfuerunt* ili *Ego Chrobatinus una cum fratre meo Lutostracho tradimus . . . his coram testibus* pa se prema tome datiranje odnosi na akciju a ne na dokumentaciju. Moglo bi se kao vrlo pouzdano uzeti, da je dokumentacija bila uvijek izvršena u samom samostanu a njezin začetnik, a često i začetnik akcije, da je bio opat Petar. Njegovim je nastojanjem samostan uredio pitanja o svojim posjedima ne samo na Dugom otoku, Pašmanu, Diklu i Maonu nego i u Čeprljanima, Brdi, Sekiranima, Suhovarama i u Obrovici. Sva se ova dobra, osim onih u Obrovici, spominju u ispravi pape Celestina III. od 5 svibnja 1195., kojom je papa samostan sv. Krševana postavio pod zaštitu sv. Petra i pod svoju[16] Ali kad je papa Inocencije III, bulom od 4. veljače 1204. uzeo pod zaštitu sv. Petra samostan sv. Krševana sa svim njegovim posjedima i crkvama[17] nije propustio da spomene i crkve sv. Jakova, Martina i Mihovila u Obrovici (Brauzo).

Dakle ne samo darivanja i kupnje nego i sporovi okolo zemljišnog posjeda bili su povodom sastavljanju isprava a same pak isprave, prema prilikama vremena i svjetovnog naziranja, najbolje sredstvo za obranu stečenih prava. Oko g. 1075. izbio je između samostana i zadarskog biskupa Stjepana spor o samostanovom posjedu na Dugom otoku. Riješio ga je papin legat Gerard za zasijedanja splitske sinode[18] i to na poticaj opata Petra a na osnovi isprave o pređašnjoj presudi legata Teuza.[19] Najveći dio isprave o Gerardovoj presudi[20] ispunjava ekspozicija ili naracija a to je i razumljivo ako se uzme u obzir, da je izdana u doba burnih događaja, činjenica i prilika, koje su djelovale kod stvaranja zamašnijih odluka[21] pa dalje da je u njoj fiksirana odluka jedne markantne ličnosti, koja je imala srediti mnoga crkvena pitanja. To je doba sukoba između dalmatinskih biskupa i gradskih priora s kraljem Slavcem, doba, kada je kralj Slavac bio zarobljen od normanskog grofa Amika. Ova se činjenica navađa i u samoj ispravi i to u vezi s datiranjem a glasi: »*Ea tempestate, qua comes Amicus regem Chroacie cepit.*«

Slično umetanje vijesti odlučujućim historijskim događajima nalazimo u jednoj zadarskoj ispravi g. 1091., u kojoj se kaže: »*tempore quo Vladislaus Pannoniorum rex, Chroacie invadens regnum domnum Almum, suum nepotem, in illo statuit regem*«[22] pa opet u jednoj zadarskoj ispravi g. 1105, u kojoj stoji: »*regnante piissimo Colomagno Ungarie, Chroatie et Dalmatie, primo anno quo triumphaliter Jaderam ingressus est.*«[23] Šufflay misli, da je ovo

---

[16] Cod. dipl. II. str. 274.
[17] ib. III. br. 36., str. 38—39.
[18] Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara str. 552—553.
[19] CROATIA SACRA g. 3. str. 5—7.
[20] Doc. br. 83, str. 99.: Šišić, Priručnik str. 263.
[21] Giry, Manuel de diplomatique str. 548.
[22] Doc. br. 128, str. 154—156.
[23] Smičiklas, Cod. dipl. II. br. 10. str. 15.; usp. Šišić, Priručnik str. 572.

umetanje uslijedilo pod talijanskim uplivom jer da su u Zadru slične licencije talijanskih notara bile dobro poznate.[24] I bez upliva sa strane mogli su pisari naših isprava unašati u svoje sastavke vijesti o zamašnim promjenama, koje su nastale u doba između 1075—1105., kod datiranja postupati sasvim arbitrarno pa izabirati sad jednu a sad drugu polaznu tačku.[25]

U naraciji papin legat govori u prvom licu i nosi svoj pun naslov *Ego Girardus sancte romane ecclesie apocrisiarius sipontineque sedis gracia dei archipresul.* Poslan od pape Grgura VII u naše krajeve sazvao je sabor u splitu *firmans vera, exsecrans illicita, respuens falsa.* U toj se zgodi opat samostana sv. Krševana potužio na zadarskog biskupa Stjepana — njegovo ime nije valjda bez razloga ispušteno iz jednog primjerka isprave g. 1072. — da je sebi prisvojio crkvicu sv. Ivana u Telaščici na Dugom otoku. Pokazao mu je ispravu, u kojoj je bila riječ o tome, kako je tu crkvicu samostanu darovao zadarski prior Grubina ali kako mu ju je zatim htio oduzeti. Legat Teuzo riješio je spor u korist samostana. Sad je i legat Gerard skupa sa splitskim samostanom vratio samostanu njegov posjed i naložio biskupu da ga preda opatu.

Rački smatra, da se splitski sabor svakako (clare patet) obržavao potkraj g. 1075, jer je spomenuta isprava datirana *In anno millesimo LXXV ab incarnacione domini nostri Jesu Christi, mense novembris.*[26] Meni se čini, da se jedino pomoću ove isprave ne može tačno odrediti doba ovoga sabora. Iz pisma pape Grgura VII. Dubrovčanima od 20. ožujka 1074.[27] znamo, da je Gerard bio poslan (misimus) u Dubrovnik da riješi spor između građana i biskupa Vitala. Biskup je bio bačen u tamnicu i na njegovo mjesto već bi izabran novi biskup. To je bio poticaj papi da u Dubrovnik pošalje svog legata Gerarda sa zadatkom *ut in hac re nostra legatione fungens, iustitiam inde decernere debeat.* Najprije je trebalo Vitala pustiti na slobodu a onda spor riješiti u samom Dubrovniku. Ako se pak ne bi našao način da se spor riješi, onda su Vital i novo izabrani biskup imali doći pred papu. Papino je pismo bilo izdano kad se njegov legat već nalazio u Dubrovniku. Od ožujka 1074. do studenoga 1075. bilo je svakako dosta vremena da se riješi dubrovački spor i da se održi sabor u Splitu. U naraciji isprave g. 1075. govori se doista o rješenju spora oko posjeda samostana sv. Krševana za zasijedanja splitskog sabora, ali odatle ne slijedi, da je isprava morala svakako biti redigirana za sabora a niti izdana jedino u Splitu. Sabor se mogao obdržavati i prije studenoga g. 1075. a s obzirom na dubrovački događaj je i vjerojatno da se prije obdržavao. Isprava je neko doba poslije stvorene odluke mogla biti iz-

---

[24] Die dalmatinische Privaturkunde str. 155.

[25] Giry o. c. str. 86.

[26] Doc. str. 211.; usp. Smičiklas, Povijest hrvatska I. str. 251., Šišić, Povijest str. 552—553.

[27] Kukuljević, Cod. dipl. I. br. 181., str. 148—149.

dana izvan Splita, u prvom redu u Zadru. Možda se ne bi pogriješilo kad bi se uzelo, da je i nju izradio sam primalac, opat samostana sv. Krševana. A kako isprava ima karakter javne isprave[28] tako bi uloga primaoca bila i u ovom slučaju, kad se radi o jednoj ispravi papina legata, onakova, kakova je i kod isprave kralja Petra Krešimira g. 1060.[29] i ako se stilizacijom jedna od druge bitno razlikuju. Ni u ispravi o Teuzovoj presudi a ni u ovoj o Gerardovoj nema spomena pisaru. Uloga je opata Petra bila jedna te ista u oba slučaja.

Nedatirana isprava o prodaji zemljišta djakona Ivana u Obrovici samostana sv. Krševana[30] upućuje riječima *Actum est hoc in vestro monasterio* na činjenicu, da su se prodajne pogodbe sklapale i o njima sastavljale isprave u samostanu. Ovaj sastavak ima rađe karakter note ili zapravo pisma prodavaoca kupcu (Ego Johannes diaconus.... tibi domino Petro abbati.... vendidi terram...), između pravnog posla i postanka ovog sastavka vjerojatno nije bio velik vremenski razmak pa se *actum* može odnositi i na jedan i na drugi Glavna je stvar svjedočanstvo svjedoka. Možda je ovo bila jednostavna bilješka, na čijoj se osnovi imala sastaviti definitivna isprava. Vjerojatno je takovu ispravu imao sastaviti Adam, koji je za samostan sv. Krševana sastavljao isprave do g. 1072. Te je godine dakle bio na životu ali u doba, kad se rješavalo pitanje o imanju đakona Ivana ili je bio bolestan ili je na koji drugi način bio spriječen, da redigira definitivnu ispravu. Doskora je valjda i umro.

Ako stvari doista stoje tako onda bih ja postanak ove isprave rađe primakao g .1072 ili 1073 nego postavio u doba između g. 1066 —1076. kako to čini Rački i to s razloga, što se u njoj spominju biskup Stjepan i opat Petar. Prvi se javlja u ispravama g. 1066—1076. a drugi g. 1060—1075. Ovaj je drugi g. 1072. imao posla sa samostanskim dobrima u Obrovici pa je vjerojatno, da je u to doba radio na tome, da samostan kupi od đakona Ivana onaj dio, koji se nalazio baš tik zemljišta, koje je samostan već posjedovao *(que est iuxta terram vestri cenobii),* valjda tik zemljišta, poklonjenog od sidraškog župana Petra pa od Sovine i njegove braće.

Kao četrnaestu ispravu u kopijalnoj knjizi navađa Šišić jednu ispravu iz g. 1078. i daje joj ovaj regest: »*Gregorius abbas monasterio St. Chrysogoni decernit una cum fratribus, ut cenobium a publico clauderetur.*«[31] Nema je ni kod Kukuljevića ni kod Račkoga a ni kod jednoga ni kod drugoga u registru se imena ne javlja opat Grgur. Brunelli zna za jednu ispravu g. 1078., koja da je neizdata i da se nalazi u arhivu zadarske nadbiskupije.[32] Za Šufflaya postoji jedna dalmatinska isprava g. 1078., koja da dobro poznaje prilike na dvoru u Carigradu i koju da je Smičiklas pronašao u kopijalnoj

---

28 Š u f f l a j, o. c. str. 155. op. 2.
29 VJESNIK drž. arkiva I. (1925) str. 36 i dalje.
30 Doc. br. 84. str. 100.
31 Priručnik str. 246.
32 o. c. str. 255, op. 24.

knjizi samostana sv. Krševana u nadbiskupskom arhivu.[33] Trebalo bi da znamo, odnosi li se ono, što kaže Brunelli na ispravu u obliku jednog samostalnog komada ili dijela kopijalne knjige. Isprava bi nam trebala u prvom redu što potječe iz doba, kad je opata Petra. koji je mnogo brige posvetio samostanovim dobrima i njihovom uređenju putem isprava, naslijedio baš tada drugi opat. Brunelli, kad je pričanje o crkvenim i svjetovnim događajima u Zadru doveo do krunidbe kralja Zvonimira g. 1076., primjećuje: »Certo che nella persona del vescovo stava la somma del potere religioso, ma di grande considerazione era nei tempi di mezzo l' abbate benedittino di s. Grisogono. I doni di case e orti in città, di latifondi e chiesette nel territorio arrichivano quel monastero, e accrescevano il culto tributato al martire romano, che, come abbiamo detto precedentemente, era divenuto il santo tutelare della città, il gonfalone del comune. Gli altri santi, celebrati nella leggenda, Anastasia cioè, Zoilo, Agape, Chionia, Irene e il santo cittadino Donato, avevano dovuto cedere il posto a s. Grisogono; mentre e preti e vescovi erano alle volte costretti a fare il beneplacito dell'abbate, e nelle faccende ecclesiastiche e in quelle pubbliche. Egli si considerava soggetto, diretamente, al solo pontefice, e non riconosceva quindi altra autorità intermediaria.«[34]

Opat samostana sv. Krševana postao je sticajem prilika u Zadru uglednom ličnošću, mogao je raditi u korist svoje crkve i svog samostana a i njegovih dobara a da se više njegovo ime ne treba javljati u svakoj ispravi, da ne treba uvijek samo on biti začetnikom svakog pravnog posla i njegove dokumentacije, da ne treba paziti, da se isprave sastavljaju pred njegovim očima, da se pišu u samostanu. Kad se oko g. 1078. zametnuo spor o ribarenju u Telaščici i na Molatu i kad se spor riješio u korist samostana sastavio je *Dominicus presbiter* o tome naročitu ispravu.[35] Kod rješavanja spora uzela se u pomoć isprava o istoj stvari oko g. 995.[36] pa su riječi ove ranije isprave *Sed quia sepe in divisione piscium litigabant et se invicem scindentes et cedentes lacerabant* prešle i u kasniju. Svjedoci su zadarski biskup Stjepan, prior Drago i odvjetnik Manfredus. Ovaj zadnji spada u onaj malen broj svjetovnjaka, koji su se smatrali sposobnima, da učestvuju kod rješavanja pravnih posala. Ovakav bijaše g. 918. u Zadru *Constantinus magister,*[37] g. 1070. na Rabu *magister Gregorius gramaticus,*[38] a g. 1080. u Splitu *magister filio Calendulo.*[39]

Oko g. 1096. ponovno je buknuo spor o samostanovom posjedu na Pašmanu. Kao što je g. 1067. prior Juraj, sin priora Maja, vratio

---

[33] o. c. str. 154, op.
[34] o. c. str. 289
[35] Doc. br. 106, str. 123.
[36] ib. br. 20, str. 25.; Mon. dipl. tab. I.
[37] Doc. str. 18.
[38] ib. str. 80.
[39] ib. str. 131; usp. Brunelli, o. c. str. 323.

samostanu crkvu sv. arhanđela Mihovila, koju bijahu sagradili biskup Prestancije i njegov brat tribun Maius, a neki pokušali da joj oduzmu pripadajuća dobra,[40] tako sada opat Maius sa svojom braćom i zadarskim plemićima određuje granice samostanovog posjeda na Pašmanu. Sačuvani sastavak o tome[41] ne može se smatrati ispravom u pravom smislu riječi nego samo jednostavnom notom, kako ju je i Rački označio. Svjedoci svjedoče o određivanju međa *(nomina illorum qui cum abbate fuerunt et hec statuerunt)* a ne o dokumentaciji pravnog djela. Ali kako je pitanje međa za samostan bilo važna stvar s obzirom, što su se slični sporovi mogli ponoviti, tako je i ova nota bila unešena u kopijalnu knjigu.

Rački je ovu notu *približno* (Annus, quo circiter nota haec scripta fuit) datirao oko g. 1096. i to s razloga, što su u njoj imena lica, koja se javljaju i u ispravi zadarskog priora za samostan sv. Krševana g. 1096. Ali treba uzeti u obzir i činjenicu, da se isprava u kopijalnoj knjizi javlja kao dodatak ispravi samostanovog opata Ivana g. 1166., u kojoj se određuju međe onom samostanovom posjedu u Kamenjanima, koji je samostanu darovao lučki župan Kuzma.[42] Nije doista isključena mogućnost, da je isprava nastala g. 1096. ali nije isključeno ni to, da je mogla postati nešto kasnije, možda na početku 12. stoljeća, kad se s kraljem Kolomanom u zadarskom životu, gradskim i crkvenim ustanovama koješta izmijenilo pa je i samostanu sv. Krševana trebalo, da uredi sve ono, što se ticalo njegovih dobara. Na tu nas pomisao upućuje slijedeća isprava u kopijalnoj knjizi, po redu sedamnaesta.

Jedan *breve recordationis* g. 1106, sadržava svjedočanstvo monaha Dabra o tome, kako je neki drugi monah po imenu Matafar poklonio samostanu svoj vinograd u Lukoranu a ovaj su monasi sv. Krševana kasnije iz nužde prodali. Dabro nije tada bio u Zadru nego na Rabu. Kad se vratio i saznao za ovo otkupio je vinograd za samostan. Ali *illo die quando hec cartula scripta fuit* monah Nauprat i njegov brat Prestancije darovaše samostanu svoje maslinike u Kukuluku (Cuculuco). Isprava o tome, koja počinje simboličnom invokacijom, sastavljena je u samostanu što je i razumljivo, jer su i jedan i drugi sastavak svjedočanstva o pravnim djelima, koja su monasi učinili u korist svog samostana a cilj je isprava mogao biti jedino taj, da samostan može svakome pružiti dokaze o onim dobrima, koja mu pokloniše monasi. Formula *Actum est hoc in capitulum S. Grisogoni* u ovom se slučaju svakako odnosi i na akciju a i na dokumentaciju. Prvi je sastavak datiran *anno incarnationis*

[40] CROATIA SACRA god. 3, str. 9—11.

[41] Doc. br. 135. str. 176.

[42] Smičiklas, Cod. dipl. II., br. 101. str. 107—108. Faksimil u Zborniku kralja Tomislava tab. XXII—XXIV. Rački, Doc. str. 126., uzimlje, da je opata Petra naslijedio Maius, u čije je doba bila izdana ova isprava. Ali se Maius u ispravama pouzdano javlja tek g. 1096. Između 1075—1096. mogao je na kraće ili duže vrijeme biti opatom Grgur.

MXCVI, indictione XIV, epacta sexta, concurente septima a drugi samo sa *pridie kalendas maias* ali sa spomenutim dodatkom *illo die quando hec cartula scripta fuit.* Neuprata i njegov brat Prestancije učinili su dakle u korist samostana svoje djelo istog dana, kada i Dabro svoje.[43]

Naziv *breve recordationis* nijesmo dosada susreli u ispravama našeg samostana. U našem slučaju ima baš onaj smisao, koji mu diplomatika na prvom mjestu daje, kao akt, kome treba sačuvati uspomenu.[44]

Ugled, koji je opat samostana sv. Krševana uživao među zadarskim svećenstvom, i njegov odnos prema biskupu stvorili su mogućnost, da o posjedu bace svoju sjenu na odnose između biskupa i samostana. To se vidi iz jedne opširnije note u kopijalnoj knjizi od 29. siječnja 1133.[45]

Svakojakih je neprilika bilo zbog vinovih loza i maslina i malo se marilo za stare tradicije (antiquas traditiones). Opat Andrija prepirao se zbog toga pred biskupom Mihovilom. Spor je konačno svršio u korist samostana. Samostan je imao svog vlastitog odvjetnika — *Petrus noster advocatus* — opat je stanje stvari iznašao pred zadarske plemiće, vodio ih na lice mjesta i u zaštiti svojih prava pozivao se na pređašnje odluke. U noti stoji: ... *ego predictus Andreas abbas* ... *consilio accepto quosdam de nobilibus viris rogando invitavimus, ut nobiscum illuc venirent et illa territoria cum suis terminis viderent et secundum quod fuerant antiquitus data et signata et postea a predictis nobilibus confirmata.* Plemići su pomagali opatu kod razmeđivanja posjeda samostanova i utvrđivanja onog stanja, kakovo bijaše u doba njihovih predšastnika — *quos firmaverant antecessores vel patres eorum.* A na povratku *in capitulo s. Grisogoni nomine omnium fratrum iuravit presbiter Gaudius et confirmavit antiqua privilegia et decreta omnium nobilium priorum et novissimorum.* U stvari to nije ništa drugo, nego fiksiranje stanja stvari u samom samostanu poslije jednog riješenog spora, jedna sudbena odluka svoje vrsti. U tom se pravcu išlo i dalje.

G. 1166. opat Ivan dao je sastaviti posebnu *cartulam recordationis* s ciljem, da se utvrdi pravo samostana na neko dobro u Kamenjanima, koje mu je iza smrti ostavio lučki župan Kuzma.[46] Opisuju se međe ovog dobra i navađaju imena svjedoka, koji su bili prisutni kad su se te međe određivale. Kako se radilo o dobru, koje se nalazilo izvan grada Zadra, razumljivo je, da je u prvom redu vrijedilo svjedočanstvo stanovnika u samom kraju, koji su, naravski, bili Hrvati. To je u ispravi naročito istaknuto riječima: *Et hii sunt testes, ante quorum presentiam hec acta sunt et etiam ex Sclavis,*

---

[43] Cod. dipl. II. br. 11, str. 15—16.

[44] Giry o. c. str. 8., Paoli, Programma scolastico di paleografia latina e di diplomatica. III. Diplomatica (Firenze 1898.) str. 5, op. 2.

[45] Cod. dipl. II. br. 40. str. 40—41.

[46] ib. br. 101, str. 107.

qui super terram fuerunt quando tradita fuit, introscribere curavimus... Hii omnes interfuerunt tunc, quando terra fuit Johanni abbati supradicti monasterii tradita. Svjedočanstvo svjedoka potkrijepljuje i notarova klauzula na kraju: *Et ego Johannes Jadertinus notarius ibidem interfui, quando Cosmas iupanus monachus moriendo prenominatam terram apud Camenani donavit, et iubente ipso Cosma iupano scripsi et roboravi.*

Ova isprava spada u broj onih koje svjedoče o promjenama, koje su nastale u 12. stoljeću a koje su spremile put formiranju notarijalnog instrumenta. Dispozitivna isprava, Charta, preotimala je dosad maha i među ispravama samostanove kopijalne knjige i ona je glavni oblik, u kome se vršila takova dokumentacija, da odaje svoje značenje i dokaznu moć. Njezin formular pokazuje ustaljenu jednoličnost. Notitia zaostaje za njom i svojim brojem i svojom strukturom. S 12. vijekom notitija dolazi do većeg značenja i ugleda. Svjedočanstvo notara, pred kojim je izvršeno pravno djelo, poprima javnu vjerodostojnost i ovo daje ispravi njeno pravo značenje. Pravni se poslovi mogu vršiti i bez isprave ali ih isprave trebaju dokazivati. Dokazna isprava sve to više dolazi u običaj.[47]

Isprava, o kojoj je sada bila riječ, datirana je godinama i indikcijom a zatim slijedi upotpunjenje: *Temporibus itaque Vitalis Michaelis ducis Venetie et Lampredii Jadertini archiepiscopi atque Dominici Mauroceni comitis.* Ovo je prva isprava samostana sv. Krševana, koja u datiranju spominje zadarskog nadbiskupa.

Papa Inocencije II. bulom od 23. svibnja 1139. podijelio je splitskom biskupu Gaudiju nadbiskupski plašt i u toj zgodi naglasio, da je splitska crkva metropolitanska za čitavu Dalmaciju, da se u njoj imadu posvećivati biskupi i obdržavati koncili.[48] Papa Anastazije IV. bulom od 17. listopada 1154. dignuo je zadarskog biskupa Lampridija na čast nadbiskupa, podijelio mu nadbiskupski plašt i odredio mu kao sufragane biskupe Krka, Cresa, Raba i Hvara.[49] Papa Hadrijan IV. bulom od 22. veljače 1155. podvrgnuo je zadarsku nadbiskupiju vlasti patrijarka u Gradu.[50]

Upotpunjenje oznake vremena, kao u ovoj našoj ispravi nalazi se još u jednoj g. 1167.[51] a notar s punom oznakom *Johannes Jadertinus notarius* sastavio je još jednu ispravu g. 1172.[52]

Zadarski notar Blasius[53] sastavio je 14. svibnja 1190. ispravu, kojom su Zadrani, pobijedivši Mlečane, vratili samostanu sv. Kr-

---

[47] Usp. Redlich, Die Privaturkunde des Mittalalters str. 207 i dalje.
[48] Cod. dipl. II, br. 47, str. 48.
[49] ib. br. 78. str. 76—79.
[50] ib. br. 79, 80 i 81, str. 79—84. Usp. Brunelli o. c. str. 339—340.; Stanojević, Borba za samostalnost katoličke crkve u nemanićkoj državi Beograd 1912. str. 48—54.
[51] Cod. dipl. II. br. 107, str. 114.
[52] ib. br. 127, str. 133.
[53] V. str. 117 ove knjige.

ševana otok Maon.[54] O njoj je djelomično već bila riječ u ovim našim razmatranjima,[55] a sada s obzirom na promjene, koje su postepeno nastale tekom dvanaestog vijeka treba naglasiti njezin karakter kao sudbene isprave. Zbog pomanjkanja uređenog sudbenog postupka u gradovima i zbog pretežno usmenog postupka kod duhovnih sudova nije kod svakog slučaja bilo apsolutno potrebito, da se sastavi isprava. S vremenom se kod toga koješta izmijenilo pa se, kao u Italiji, tako i u Zadru kod kurija javlja notar, koji ima da vrši pisarske poslove.[56] U tom je smislu vrlo karakterističan ovaj posljednji dio isprave: »*Data per manus Blasii sancte Anastasie diaconi et Jadertine curie notarii, tempore abbatis Vicentii et Symeonis decani ac Drasce prepositi ceterorumque fratrum. Qui Blasius scripsit de mandato tocius ecclesie ac civitatis, et roboravit et signo consueto signavit feliciter.*«

Isti je notar sastavio ispravu od 5. srpnja 1194., kojom neki Krešen Braia dariva samostanu sv. Krševana čitav svoj posjed u Kamenjanima.[57] Datiranje godinom, mjesecom, danom i indikcijom upotpunjeno je ovim navodima: »*regnante domino nostro Bella invictissimo Hungarie, Dalmacie, Rameque rege, et Henrico filio eius biscoronato Dalmatiam et Croatiam feliciter gubernante, ecclesia vero Jadertina proprio pastore carente et Damiano inclito comite eidem civitati principante.*« Slično i ako kraće upotpunjenje datiranja nalazimo u ispravi od 9. srpnja 1194., koja je u stvari razvod među zemljištima templara i samostana sv. Kuzme i Damjana u Tinju.[58]

God. 1166. bilo je, kako je malo prije spomenuto, sa strane samog samostana fiksirano stanje njegovih dobara u Kamenjanima. Ta su se dobra i dalje povećavala a isprave, koje o tome svjedoče, sastavljali su zadarski notari. A kad je samostan 1. ožujka 1196. dao u zakup svoje solane[59] među svjedocima pravnog djela javlja se i notar Blasius. Od njegovih su isprava neke bile uvrštene u kopijalnu knjigu a posljednja isprava, koja se u njoj javlja, je oporuka barskog nadbiskupa Gregorija oko g. 1196., kojom je samostanu ostavio neka svoja pokretna dobra.[60]

Spomene li se još bula pape Klementa III. od 28. lipnja 1189., kojom je samostanu potvrdio posjed darovane crkve sv. Martina[61] izdana na zamolbu opata i monaha *(vestris iustis postulationibus grato concurentes assensu)* u glavnim crtama imamo pregled svih

---

[54] Cod. dipl. II. 229, str. 243—245.
[55] CROATIA SACRA 3, str. 15—16.
[56] Šufflay o. c. str. 20—21.
[57] Cod. dipl. II. br. 252, str. 267—268.
[58] ib. br. 253, str. 268—270. Usp. Klaić, Regnum Croatiae et Dalmatiae, VJESNIK zem. arkiva XIII. (1911), str. 120: Šišić, Kralj Koloman i Hrvati godine 1102. Zagreb 1907., str. 88—89 i Priručnik str. 543.
[59] Cod. dipl. II. br. 259, str. 277—278.
[60] ib. br. 265, str. 282.
[61] ib. br. 219, str. 235—236.

onih isprava, koje su bile izdane u korist samostana sv. Krševana u Zadru g. 986—1196. a bile uvrštene u njegovu kopijalnu knjigu. Bula pape Klementa III. je jedina papinska isprava, koja se u njoj nalazi. Javnopravnih ima pet a od njih je jedna transumirana u jednu privatnopravnu. To je isprava kralja Petra Krešimira IV. o samostanovom posjedu u Diklu. Privatnopravnih je uvršteno, u koliko se dan danas može još ustanoviti, osamnaest.

*

Isprave ovog zadarskog samostana, za koje možemo uzeti da su bile sabrane s ciljem da se unesu u njegovu kopijalnu knjigu, imadu svakako glavno značenje kao svjedočanstva o težnjama i pothvatima samostana, da sačuva uspomenu na najvažnije događaje iz svog života i na svoje dobročinitelje ali i da pred svakim može pokazati, kako je došao do svojih prostranih dobara. Ona je smatrana najboljim sredstvom, da se brani i promiče samostanov ugled i prema crkvenim i prema građanskim oblastima. U kopijalnoj su knjizi i chartae i notitiae ali, prema duhu vremena, chartae preotimlju maha nad noticijama. Ima slučajeva, da je jedna notitia služila kao predloga za izrađivanje chartae, imamo dakle primjera prethodne isprave pa prema tome barem tragova o formiranju i izgradnji dokumentacije. Primalac je bio dobro upućen u način poslovanja i samostanov opat često istupa u ulozi začetnika i akcije i dokumentacije. Tačno uočuje značenje svjedoka i kad se radi o posjedima izvan grada Zadra dobro pazi, da hrvatski svjedoci dođu do svog značenja. Samostanske isprave dobivaju svoje pravo značenje po svjedocima, po notarima ali i potvrdom sa strane biskupa kao i sa traditio chartae. Po ispravama kopijalne knjige možemo pratiti razvoj formula *actum* i *datum,* formiranje sudbenih isprava i notarijalnog instrumenta.

(Nastavit će se.)

RUDOLF ZAPLATA (SARAJEVO):

PREDSTAVKA HERCEGOVAČKIH KATOLIKA SULTANU 1869. GODINE.

Dokumenti iz arkiva austrijskog generalnog konzula u Sarajevu.

Težak položaj kršćanskog puka u Hercegovini za otomanske vlade ponukao je i hercegovačke katolike, da 1869. godine podnesu sultanu spomenicu, u kojoj su u deset točaka iznijeli sultanu nepravde, koje im mjesne turske vlasti čine, istovremeno moleći da sultan jednom naročitom naredbom te nepravde ukloni i tako katolike izjednači u pravima sa ostalim turskim podanicima. Na svaku točku u toj predstavci stavio je generalni guverner u Bosni svoje primjedbe pobijajući istinitost njihovih navoda. Austrijski poklisar u Carigradu dostavio je 16. travnja 1869. god. austrijskom generalnom konzulu u Sarajevu njemački prijevod te molbe i guvernerovih primjedaba s nalogom, da sarajevski konzul ove žalbe za koje utvrdi da su opravdane neposrednim djelovanjem kod guvernera ukloni.

U prvoj točki svoje molbe ističu hercegovački katolici svoju vjernost i odanost sultanu i otomanskoj vladi. Ostale točke navešćemo ovdje u najkraćem izvodu.

2) Prošlo je 19 godina, kako su carske regularne čete usrećile Hercegovinu, i hercegovački katolici su se nadali, da će se porez, što ga je raspisao Radovan Bogović Alipaša, ako ne potpuno ukinuti, a ono barem znatno smanjiti. Mjesto toga su došli dvostruko veći nameti.

3) Mjesno vijeće u Mostaru nije se prilikom razreza poreza držalo odredaba carskog fermana i porez odmjerivalo prema platežnoj mogućnosti pojedinaca, nego ga je odmjerilo po broju glava. Uslijed toga plaćaju katolici, koji pod nebom osim malo stoke ništa ne posjeduju, polovinu poreza, dok muslimani koji su vlasnici svih zemljišta ne plaćaju ni trećinu. Tako jedan aga, koji posjeduje 60 kuća i zemljišta, plaća manje poreza nego najsiromašniji seljak.

4) Hercegovačke age izdaju komad zemlje, za koji treba tovar sjemena da se posije, pod najam uz odštetu od 100 piastera, a osim toga još četvrtinu od ljetine. Na taj način stoji zakupnika oka žita 3 piastera, dok se na tržištu prodaje po 40 para. Pod ovakvim okolnostima je napredak ratarstva izvan svake mogućnosti.

5) Da se na šikare, koje su iskrčene i pretvorene u plodno zemljište, izdaju isprave vlasništva onome, koji ih je iskrčio, pošto

se je uvriježio ružan običaj, da takova zemljišta age proglašuju svojim vlasništvom i oduzimaju ga seljaku. Za takav postupak dovoljna je agina izjava pred mjesnim vijećem.

6) Da se prilikom reguliranja, niveliranja i gradnje cesta ne upotrebljavaju za rad isključivo samo katolici, nego podjednako i ostali stanovnici.

7) Da se odustane od daljeg povećanja poreza za marvu, jer samo pomoću nje zarađuju potreban novac za državni porez plaćajući za svaku ovcu 4—8, a za svakog vola 24—30 piastera godišnje.

8) Za vrijeme od 19 godina (1850—1869) uginulo je hercegovačkim katolicima 12.000 tegleće marve u poslu oko prevlačenja municije i ostalog materijala za carske čete. Radi toga mole, da se dokine ružan običaj, po kome se u Hercegovini za transportiranje ratnog materijala upotrebljava samo tegleća marva katolika, i naredi da u tome poslu sudjeluju bez razlike svi stanovnici, koji posjeduju takovu marvu. Nadalje, da se za takve poslove ne otimaju konji na pijaci kad seljaci na njima štogod dotjeraju u grad na prodaju, jer im na taj način onemogućuju svaku zaradu za izdržavanje obitelji. Da se takova marva ne pretovaruje prevelikim teretima, uslijed čega onda ugiba. Vlasniku marve da se odmah u gotovom isplati zarada, a ne kao dosada da se izdaju potvrde, koje se onda tek nakon jedne godine uračunavaju u porez. Mole, da se sva tegleća marva registrira i za radove upotrebljava po redu, i to samo za transportiranje u istom kadiluku.

9) Da se ugovori između seljaka i gospodara cijene po zakonu, a njihovi međusobni sporovi rješavaju pred komisijom sastavljenom od osoba, koje ne pripadaju ni zemljoposjednicima ni seljacima, pošto su članovi sadašnjeg vijeća svi samo zemljoposjednici.

10) Na koncu mole, da se izda prijevod zakona na narodnom jeziku, kako bi mogli upoznati svoje dužnosti i po njemu se ravnati.

Bosanski guverner je na svaku od navedenih točaka stavio svoju primjedbu, koju ćemo ovdje u izvodu navesti.

2) U prijašnjim vremenima razrezivan je porez godišnje po nekoliko puta i stanovnici su ga morali plaćati. Za vrijeme, kada je u Bosni proveden tanzimat, iznosio je godišnji porez cijele pokrajine 20.000 kesa, kasnije je snižen za 3.000 kesa, tako da je ostalo samo 17.000 kesa. Taj se porez, u koliko se odnosi na Hercegovinu, naplaćuje prema platežnoj snazi stanovnika. Hercegovački i bihački kadiluk su najmanje oporezovani. U Hercegovini, koja se sastoji od 10 kotareva, ima 72.700 stanovnika i oni plaćaju ukupno godišnjeg poreza 2.364 kese. Guverner veli, da je jasno kao sunce, da se mimo toga poreza nikakav drugi ne naplaćuje, kao što je to bio slučaj u prijašnjim vremenima. Ukinuti su svi ostali nameti, kao što je namet na podrume za vino (podrumarina) ili na kazane za pečenje rakije.

4) Age nisu nikada svoja zemljišta davali u zakup za novac. Na ime zakupnine daju seljaci agi samo jednu četvrtinu od roda i drugo ništa nemaju više da plaćaju.

5) Od krčevina bez vlasnika, koje su učinjene plodnim, nisu age oduzele ni jednog pedlja. Ovdje se naime radi o pašnjacima, koji pripadaju pojedinim vlasnicima. Ako se oni zasiju, onda vlasnik ima pravo na četvrtinu od roda, bez obzira da li je to učinjeno sa znanjem ili bez znanja vlasnika. Stanovnici Hercegovine ne mogu da shvate tu odredbu. Oni misle, da su sva zemljišta, koja su obradili njihovo vlasništvo, te radi toga pokreću parnice, i ako je jasno, da se njihovi zahtjevi kose sa postojećim zakonima.

6) Što se tiče popravljanja i održavanja cesta, to se za te poslove upotrebljavaju podjednako cjelokupno stanovništvo t. j. muslimani, hrišćani i katolici. Šta više rade i oni austrijski podanici, koji su nastanjeni u ljubuškom kotaru, kao i otomanski podanici. Prema tome nisu točni navodi u predstavci.

7) Do sada se je zaista za ljetnu pašu i travarinu ubiralo u Hercegovini 45.000 piastera, ali pošto je ovčarstvo u Bosni poraslo i pošto se za svakog brava (manje nego u ostalim pokrajinama) plaća iznos od 60 para, to je gore navedeni namet ukinut, te se prema tome kako za volove tako i za bravce osim navedenog iznosa ništa više ne plaća.

8) Ne može se poreći, da su prilikom zadnjih događaja u Bosni i Hercegovini ne samo katolici, nego svi stanovnici izgubili mnogo stoke, jer je sasvim prirodna stvar, da su u izvanrednim ratnim prilikama gubitci stoke mnogo veći.

Pošto se ovdje ne radi o odbrani domovine od neprijatelja, nego o Hercegovini, koja je uvijek poprište vojničkih pokreta, to sam ja stalno mislio na mogućnost jedne pomoći s obzirom na zapregu. Ja sam za vrijeme bivšeg zapovjednika namjeravao obrazovati jedan transportni bataljun, ali pošto ne dobih odobrenje, nije se to moglo izvesti. Radi toga su građanske i vojne vlasti sporazumno obrazovale jednu komisiju, čiji je izvještaj 30. rujna 1868. godine predložen ratnom ministarstvu, te čim stigne odobrenje, nestaće i ovih pritužbi. Raspored se vrši po redu na osnovu jednog specijalnog iskaza, koji se nalazi kod vijeća, a u kome je naveden broj tegleće marve, koji se u slučaju potrebe u svakom selu može naći.

Zabranjeno je oduzimanje konja sa sajma i onaj, koji bi tome radio protivno, kažnjava se najenergičnije po zakonu.

U ljetu se na konja tovari 80, a u zimi do 60 oka težine. Konji se rekviriraju samo za vrijeme kretanja četa, a hrana se transportira na osnovu sklopljenih ugovora s vojskom. Zaprega jednog kotara smije se samo u najnužnijim slučajevima upotrebljavati i u drugom kotaru. Dok se u drugim provincijama za odštetu plaća po satu 60 para, dotle u Hercegovini imaju naročitu pogodnost, jer im se za jedan sat plaća dva piastera. Ako blagajna nije pri ruci, onda se ti odgovarajući iznosi uračunavaju u porez onima, koji ga još nisu platili. Još nikada se nije dogodilo, da su takova potraživanja godinama bila neisplaćena. Čim bude obrazovan spomenuti transportni bataljon, nestaće i tih pritužbi.

9) Ugovori sklopljeni između zakupaca i vlasnika cijene se u upravnom vijeću ne dajući nikome prednost, te prema tome nema potrebe da se u tu svrhu uspostavi naročita komisija.

10) Predlaže, da se najnužniji članci zakona i naredaba prevedu na hrvatski jezik, tiskaju u tiskari pokrajinske vlade i izdaju za stanovništvo.

Na poleđini sprovodnog spisa carigradskog poklisara napisao je olovkom sarajevski konzul, da je 16. srpnja 1869. o tim stvarima govorio sa Safvet-pašom stavljajući mu ih na srce i o tome 17. srpnja 1869. izvijestio vladu. I ako se taj izvještaj ne nalazi u konzularnom arkivu, koji je pohranjen u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, jer ga je moguće u originalu poslao u Beč, ipak se može kazati, da Safvet-paša nije ništa poduzeo u toj stvari, jer su i poslije toga iz Hercegovine dolazile konzulatu žalbe na iste stvari.

DOKUMENTI.

1. — *Dopis austro-ugar. poklisara u Carigradu br. 803 od 16. IV. 1869. austr. general. konzulu vitezu Soretiću u Sarajevu.*

Sie wollen von den gegen Rückstellung beiliegenden Dokumenten Abschrift nehmen, den einschlägigen Verhältnissen nach Ihrer Auskunft in Bosnien alle Aufmerksamkeit widmen und die Beschwerden, die Sie als begründet erkennen, durch direkte Einwirkung auf Osman Pascha womöglich Abhilfe schaffen. Prokesch.

Pripis sarajevskog konzula na poleđini dopisa olovkom: Mit dem Geneg. von Bosnien sprechen — Am 16. Juli 1869 mit Safvet gesprochen u. ihm die Sachen aus Herz gelegt — siehe Bericht von 17. Juli 1869 Reserv.

2. — *Njemački prijevod podneska hercegovačkih katolika upućenog sultanu.*

Uebersetzung einer von den katholischen Einwohnern der Herzegovina an Seine Majestät den Sultan gerichteten Eingabe.

Gütiger und grossmächtiger Herr u. Kaiser!

Artikel I. Wir die katholischen Bewohner der Herzegovina, Unterthanen der grosherrlichen Regierung, die wir aufgenommen unter die heilbringenden Fittige Ihrer Herschaft, treu ergebene und gehorsame Diener Eurer Majestät sind, wagen es um gnädige Abwendung erlittenen Unrechtes zu bitten.

Artikel II. Neunzehn Jahre sind es nun her, dass wir durch den Einzug der kaiserlich regulären Truppen in die Herzegovina beglückt wurden, wir hofften damals, dass die von Radovan Bogovich Aali Pascha[1] ausgeschriebene Steuer wenn auch nicht aufgehoben, so doch bedeutend vermindert würde; anstatt aber dass

[1] Ali-paša Stočević je bio hercegovački vezir od 1248—1267 t. j. 1833. do 1851 (po Muvekitovoj kronici). Hercegovina je godine 1248 (1832) postala nezavisnom od Bosne i od tada su njome upravljali carski namjesnici (među kojima je Ali-paša bio prvi takav carski namjesnik). Dr. S. Bašagić: »Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine«, str. 185.

diese so wie andere unserer Hoffnungen sich verwirklicht hätten, sind verdoppelte Auflagen hinzugefügt worden.

Artikel III. Denn unser Senat in Mostar hat mit Ausserachtlassung der Billigkeit bei Ausschreibung der Steuer, dieselbe nicht nach dem hohen kaiserlichen Ferman[2] nach die (recte: der) Beitragsfähigkeit eines Jeden bemessen sondern sie nach der Kopfzahl vertheilt. So kommt es dass wir, die wir unter Gottes freiem Himmel leben und zum Theile nichts besitzen als ein bischen Vieh, die Hälfte der Steuer bezahlen, während die Muselmänner, die Herrn aller Grundstücke sind, nur den dritten Theil der Abgaben entrichten, so zwar dass ein Aga, der 60 Häuser und Grundstücke besitzt, weniger Steur zahlt als der ärmste Bauer.

Artikel IV. Unsere Agas, die uns in ihren Diensten verwenden und durch Bedrückungen zu Grunde richten, verpachten ein Stück Landes, welches eine Last Samens braucht, zu 100 Piastern[3] ausser dem Viertel was von der Frucht noch abgegeben wird. Auf diese Art kommt dem Pächter jede Oka[4] Getreide auf 3 Piaster zu stehen, auf dem Markte aber wird die Oka zu 40 Para verkauft. Unter diesen Verhältnissen liegt der Fortshritt des Ackerbaues ausser den Grenzen der Möglichkeit.

Artikel V. Wir erbitten von der Gnade Eurer Majestät, dass an die Vali[5] der Befehl erlassen werden möge, es möge persönliche Eigenthumsschein (tapa senedati) denjenigen ausgefolgt werden, die mit Gestrüpp überwachsenes Land reinigen und bebauen. Wir stellen es der Milde E. M. anheim uns dieser Gnade theilhaftig zu machen, denn in der Herzegovina besteht ein schlechter Brauch: kaum hat ein Bauer sich einen Garten urbar gemacht, so tritt allsogleich ein Herr auf und erklärt vor dem Senate-dieser Garten ist mein, worauf er dem Landmann weggenommen wird, dessen Mühe und Pflege umsonst aufgewendet ist.

Artikel VI. Bei Regelung, Nivellirung und Anlegung von Strassen mögen nicht ausschlieslich die Katholiken verwendet, sondern alle Bewohner gleichmässig in Anspruch genommen werden.

Artikel VII. Von unserem Vieh mögen nicht noch mehr Steuer genommen werden, denn da wir das Steuergeld für den Fiskus nur

---

[2] Ferman = carska zapovijest, Kaiserlicher Befehl. (Joseph von Hammer, Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, Wien 1815., II. Theil, str. 487.).

[3] Piaster je turski novac (od talijan. piastra, metalna ploča). 1 piaster = 3 aspre.

[4] Oka je stara turska mjera za težine. 1 oka = 4 litre, 1 litra = 100 drama, 44 oke = 1 carigradski kantar, 100 oka = 1 tovar, 1 oka = 1282.945 grama. Turska oka je bila u upotrebi i u Rumunjskoj, Srbiji i Bugarskoj. U Egiptu je obična oka od 400 drama = 1235.36 grama. U Grčkoj je oka ili stadera bila neko vrijeme jednaka turskoj oki, a kasnije je težila 1280 grama. U Arabiji je 1 oka = 1247.3798 grama. Oka je bila također i stara turska mjera za tekućine i iznosila je 1·281 l.

[5] Vali = Statthalter, guverner (J. Hammer, Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung. Wien 1815. I Teil, str. 527).

mit Hülfe unseres Viehes verdienen und für jedes Schaf jährlich 4—8 und für jeden Ochsen 24—30 Piaster bezahlen, so möge man von weiterer Besteuerung abzusehen geruhen.

Artikel VIII. Nachdem uns treuen katholischen Unterthanen, die wir seit der Eroberung der Herzegovina bis auf heutigen Tag Euer Majestät keinen Anlass zur Unzufriedenheit gegeben haben, seit 19 Jahren durch das Transportiren der Munition und des Materials für die kaiserlichen Truppen 12000 Lastthiere zu Grunde gegangen sind, so haben wir wohl ein Recht zu bitten, dass der Befehl erlassen werde, es seien von nun an in den Transport von Kriegsmaterial ohne Ausnahme alle Volksstämme einzubeziehen, die Lastthiere besitzen, denn diess ist ein übler Brauch, dass wenn ein Bauer den mit der Auftreibung der Vorspann (sic) betrauten etwas gibt, diese ihn in Ruhe lassen und die Thiere der Armen beladen die ihnen nichts geben. Wir bitten daher, dass die Thiere nur im Verhältniss zu ihrer Kraft belastet werden und dass man den Lohn nach Okas berechne. Wir bitten ferner, dass man den Reqirirten den Lohn allsogleich bezahle, damit nicht wie es jedesmal vorgekommen ist, Thiere verhungern, dass man ihnen nicht wie bisher Scheine in die Hand gebe, die nach einem Jahre in die Steuern eingerechnet werden, und dass man sie unter Wegs zur Erhaltung ihrer Thiere mit Geld versorge. Wir wünschen, dass die Bewohner jedes Kazas,[6] die in innern des Kazas vorkommenden Transporte selbst besorgen und dass die vorhandenen Lastthiere registrirt und der Reihe nach verwendet, nicht aber den Bauern vom Markte weggenommen werden. Denn wenn man das Lastthier eines armen Bauern, welches für den Verkauf einer Last Holz und für den Unterhalt der in seinem Hause Befindlichen 5—6 Personen bestimmt ist, hinwegnimmt und über seine Kraft hinaus belastet, so kehrt er zurück ohne seiner Familie zum Troste etwas mitzubrigen, sein Thier ist todt und er bleibt ohne Unterhalt.

Artikel IX. Wir bitten ferner dass der Contrakt zwischen den Bauern und den Herrn nach Regel und Recht beobachtet werde, und da die Mitglieder des Senates sämtlich Grundbesitzer sind, so bitten wir um den Befehl, dass zur Schlichtung derartiger vorkommender Streitigkeiten eine Commission aus Personen gebildet werde, die weder zu den Grundbesitzern noch zu den Bauern zählen.

Artikel X Indem wir schlieslich um den Befehl bitten, dass eine Übersetzung des Gesetzes in unserer Sprache angefertigt werde, auf dass wir unsere Pflichten erkennen und darnach handeln mögen, flehen wir um gnädige Berücksichtigung unserer vorgebrachten Beschwerden, auf dass wir neubelebt und erfreut werden.

---

[6] Kaza = kadiluk. Kadiluk je područje jednog kadije (suca), koje se nije uvijek podudaralo sa političko-administrativnom podjelom zemlje. Kadiluk odgovara njemačkom »Gerichtsbezirk«. (Dr. T. Zenker, Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch, II. svez., Leipzig, 1866).

So wie wir bisher treu ergebene und gehorsame Unterthanen waren, so werden wir auch in Zukunft dem Befehle unseres Kaisers gehorchen und werden unsere Gebete darbringen und wiederholen für sein Heil, für die Ruhe des ottomanischen Reiches und für dessen gute Verwaltung.

3. — *Primjedbe guvernera na molbu katolika u Hercegovini. (Prepis njemačkog prijevoda).*

Anmerkungen des Gouverneurs zum Majestäts-Gesuche der Katholiken der Herzegovina.

Artikel 2. In früheren Zeiten wurden jährlich mehrere Male Steuern ausgeschrieben, welche von den Einwohnern getragen werden müssen; zur Zeit, als die Einrichtungen des Tansimat[7] in Bosnien durchgeführt wurden, betrug der auf die ganze Provinz entfallende jährliche Steuerbetrag 20.000 Beutel,[8] später wurden 3000 Beutel nachgesehen, es blieben daher nur 17.000 Beutel, welche, was die Einwohner der Herzegovina betrifft, im Verhältnis zur Bevölkerung und ihrer Steuerkraft den Grundsätzen der Billigkeit gemäss eingehoben werden. Speziell die Distrikte Herzegovina und Bihać sind am mindesten besteuert; die Gesammtinwohnerschaft der grossen, aus 10 Rayas (Bezirken) bestehender Herzegovina beläuft sich auf 72.700 Seelen, der Gesammtsteuerbetrag erreicht nur eine Höhe von 2364 Beuteln; es ist klar wie die Sonne, dass auser diesem Betrage unter gar keinem Titel irgend ein Betrag eingehoben wird, wie es in früheren Zeiten der Fall gewesen; alle anderen Abgaben, wie Hamrié[9] oder Kasgamié[10] sind vollständig abgeschafft worden. Geichwie es klar ist, dass die Einwohner gar keiner Regierung frei von allen Abgaben sind, so ist es klar wie die Sonne, dass geringere Steuern als jene, welche die Einwohner der Herzegovina zahlen, nirgends eingehoben werden.

Artikel 3. Was die Umlage der Steuern anbelangt, so ist die Vertheilung derselben auf die Bezirke der ursprünglichen Eintheilungen angepasst; auch die Steuerbeträge der Gemeinden und Dörfer werden nach dem früheren Ausmass berechnet, allein die Vertheilung geschieht durch Vermittlung der Muhtare und der Ratsversammlungen der Alten; es ist daher ganz unmöglich, dass irgend eine Benachteiligung Platz greifen kann.

Artikel 4. Die Verpachtung der im Besitze der Aga's befindlichen Landgüter gegen Bezahlung von Geld hat nie stattgefunden; den hohen Instruktionen gemäss machen die Pächter der Landgüter mit den Aga's ihre Rechnungen nach dem in den Distrikten Herze-

---

[7] Tanzimat = reforme.

[8] Beutel = kesa = 500 piastera.

[9] Hamrija (= podrumarina) je namet, koji se plaćao na podrume za vino.

[10] Kasgamija je namet, koji se plaćao na kotlove za pečenje rakije.

[11] Dortlema (= četvrtina) je turska riječ, kojom se označava ona četvrtina, što ju zakupac daje vlasniku od roda.

govina und Jenipazar üblichen Dörtlemé[11]-Systeme (nach dem Viertelsystem); ausser dem haben die Pächter nichts zu bezahlen.

Artikel 5. Von den in keinem Besitze befindlichen Terrains, welche die Einwohner selbst urbar machen, haben dia Aga's ihnen nie auch nur eine Spanne weggenommen; allein es handelt sich um die den Eigenthümern der Güter gehörigen Weideplätze. Nach den Bestimmungen der Tapu's[12] haben die Eigenthümer das Recht das Viertel (Dörtlemé) von allen jenen einzuheben, welche sei es mit Erlaubnis sei es ohne dass sie davon Nachricht gegeben, die denselben (d. h. den Eigenthümern) urbar machen.

Es ist unmöglich, den Einwohnern der Herzegovina diese Verordnug begreiflich zu machen; die Leute glauben, dass alle jene Orte, welch sie urbar gemacht haben, ihr Eigenthum sind, machen deshalb Prozesse, und basiren darauf ihre Klagen, während es klar ist, dass diese ihre Begehren mit den bestehenden Gesetzen im Widerspruche stehen. Ihre Absicht geht dahin, nach und nach die Eignthumsrechte der Eigenthümer zu beseitigen, die Weideplätze urbar zu machen, denselben keine Weideplätze zu lassen, und die den Aga's gehörigen Terrain's für sich selbst in Anspruch zu nehmen.

Was die herrenlosen Terrain's anbelangt, für welche kein Tapu vorliegt, so ist den Einwohnern den bestehenden Gesetzen gemäss nie verweigert worden, sich nach ihrem Belieben solche anzueignen.

Artikel 6. Was die Herrichtung und Instandhaltung der Strassen betrifft, so ist an den Arbeiten die gesammte Bevölkerung d. h. Muselmäner, Christen, Katholiken, gleich betheiligt; ja selbts die im Bezirke Ljubuschka wohnenden österreichischen Unterthanen arbeiten gerade so, wie die Unterthanen der hohen Pforte; die diebezüglichen Angaben sind daher vollkommen unrichtig.

Artikel 7. Bisher wurden allerdings unter dem Titel Otlakie[13] Jailackie[14] in der Herzegovina 45.000 Piaster erhoben, nachdem in Bosnien die Schafzucht zugenommen und für jeden Hammel (weniger als in den anderen Provinzen nähmlich) der Betrag von 60 para gezahlt wird, so wurde wegen Aufhebung der obgenannten Abgaben an das Finanzministerium berichtet, und wird daher weder für Ochsen noch für Hammel ausser dem genannten Betrage irgend etwas abverlangt.

Artikel 8. Es lässt sich nicht läugnen, dass während der letzten Erreignisse in Bosnien und in der Herzegovina nicht nur die Katholiken sondern auch alle Einwohner, ob Muselmann oder Christ, sehr viel Vieh verloren haben; allein es ist aber eine natürliche Sache,

---

[12] Tapy ili Tapu (tapija) je turska riječ. Po pravnom značaju je to javna (antentična) isprava, koja ima dvostruki smisao i značaj: ona je, prvo, način sticanja (Erwerbungsrecht, modus acquirendi) prava svojine i prava posluge, a zatim je ona i dokaz o tome sticanju. (Ž. Perić, Narodna enciklopedija, Zagreb, knj. IV., str. 771—778).

[13] Otlak = Weidegebühr, popaša, travarina, travnina.

dass bei einem ausserordentlichen Kriegszustande bedeutendere Verluste an Vieh yorkommen.

Nachdem diese Sachlage zunächst dem Umstande entspricht, dass es sich bei Ausbruch der Feindseligkeiten um die Vertheidigung des Vaterlandes gegen die Feinde handelt, und die Herzegovina immer der Tummelplatz der militärischen Bewegungen ist, so war ich stets darauf bedacht auf die Nothwendigkeit einer Abhilfe rücksichtlich der Vorspanne hinzuweisen. Ich habe zur Zeit des früheren Commandanten die Formirung eines Transport-Bataillons in Angriff genommen nachdem ich jedoch nicht die Zustimmung erlangte, konnte es nicht ausgeführt werden. Es haben sich hierauf die Civil- und Militärbehörden in's Einvernehmen gesetzt, und sind in eine Commission zusammengetreten, deren Masbata[15] sammt Bericht unter dem 25. Dschemasi-ul-aschir 1285 (30. September 1868) dem Kriegsministerium vorgelegt wurde.

Sobald die hohe Genehmigung desselben erfolgt sein wird, werden diese Klagen völlig verschwinden. Die Vertheilung geschieht der Reihe nach und nach einer Spezial-Liste, welche beim Conseil aufliegt, und die Quantität Zugvieh angibt, welche im Nothfalle in jedem Dorfe vorhanden ist.

Es ist verbothen vom Markte Pferde wegzunehmen, die gegen dieses Verboth Handelnden werden, sobald es ihnen nachgewiesen wird, energisch dem Gesetze gemäss gestraft.

Es werden im Sommer nicht mehr als 80 und im Winter nicht mehr als 60 Oka Last aufgeladen. Es werden die Pferde nur bei Truppenbewegungen requirirt, der Transport des Proviantes erfolgt in Folge von Contrakten, die vom Militair-Conseil abgeschlossen werden. Es darf die Vorspann eines Bezirkes nur im äusersten Nothfalle auf einen anderen Bezirk hinübergeführt werden. Während als Vorspannslohn für die übrigen Provinzen 60 para für eine Stunde entrichtet werden, besteht für die Herzegovina die besondere Begünstigung, dass für eine Stunde zwei Piaster gezahlt werden. Wenn die Casse nicht bei der Hand ist, so werden die entsprechenden Beträge auf Rechnung der Abgaben gut geschrieben, bei allen jenen welche noch Abgaben zu entrichten haben; es ist nie vorgekommen, dass dieses Entgelt jahrelang ausständig geblieben ist. Sobald das obenangegebene Transport-Bataillon formirt sein wird, werden diese Klagen allsogleich verschwinden.

Artikel 9. Die zwischen den Eigenthümern und Pächtern abgeschlossenen Contrakte werden in den Verwaltungsconseils, ohne

---

[14] Jailak = Gebühr der Sommerweide, pristojba za ljetnu pašu ili suvat (J. Hammer, Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, Wien 1815, II. Teil, str. 509 i 492).

[15] Mazbata = amtlicher schriftlicher Bericht, uredovni pismeni izvještaj (Dr. T. Zenker, Türkisch — arabisch — persisches Hardwörterbuch, II svez., Leipzig, 1866.).

dass auf persönliche Vortheile irgend Jemandes Rücksicht genommen wird, dem Grundsätzen der Billigkeit gemäss gemacht, und wird diesbezüglich in einer den speziellen Weisungen gemässen Weise vorgegangen, es ist daher gar keine Nothwendigkeit vorhanden irgend eine Commission zu diesem Zwecke zusammenzusetzen.

Artikel 10. Obgleich im Allgemeinen die Gesetze in einer für Jedermann verständlichen Sprache begreiflich gemacht und erklärt werden, so beantrage ich doch, wie ich bereits in meinen Berichten es gethan habe, dass für die Einwohner nothwendigen Artikel aus den Gesetzen und Verordnungen übersetzt, in der Druckerei[16] der Provinzialregierung gedruckt, denselben hinausgegeben werden mögen.

---

[16] Novinar Ignjat Soppron (* 1820. u Novom Sadu, † 1894. u Zemunu) odazvao se 1865. g. pozivu turske vlade, da prenese svoju tiskaru iz Zemuna u Sarajevo. Još iste godine u jesen otkupila je od njega bosanska vlada tu tiskaru i proglasila ju Vilajetskom tiskarom. U toj tiskari tiskao se je i službeni organ bosanske vlade »Bosna« i to polovinu ćirilicom, a polovinu turski.

Dr. JOSIP JURIĆ (SARAJEVO):

POKUŠAJ „ZBORA ZA ŠIRENJE VJERE“ GOD. 1627. DA KOD JUŽNIH SLAVENA UVEDE ZAJEDNIČKO PISMO.

Zanimiva je povjesna činjenica, da su Talijani počeli ujedinjivati Hrvate skoro tri stoljeća prije nego su postigli svoje vlastito ujedinjenje. Talijan iz ankonske krajine Isusovac Julije Mancinelli († 1618) opazio je na svojim misijonarskim putovanjima po Balkanu, da bi se dala sva narječja spojiti u jedan književni jezik. U tom ga je još više utvrdio dubrovački trgovac Marin Temparizza. Marin je kao trgovac 24 godine krstario cijelim Balkanom i vrlo dobro poznavao ondašnje prilike. Prije nego je stupio u Isusovce (15. VIII. 1582), naloži mu njegov duhovnik Mancinelli, da o ovoj stvari napiše referat za isusovačkog generala Klaudija Aquavivu. Pismo nije datirano, no iz sadržaja možemo skoro sigurno zaključiti, da je pisano u prvoj polovici godine 1582.

Marin u svom referatu ponajprije nabraja pojedine pokrajine na Balkanu. U tim pokrajinama govore se četiri jezika: »slavenski, arbanaski, grčki i turski«. Izuzevši čisto arbanaske i grčke pokrajine, kojih ima po njegovu sudu jedna desetina, svi drugi razumiju i govore slavenski.

Prepuštam literarnim historicima, da li je itko drugi prije Marina postavio problem zajedničkog narječja. On naime jasno upozorava god. 1582., da se od Slovenije do Bugarske govori isti jezik. Njemu »Bugari govore drugačije, no ipak isti jezik«! Pri koncu referata zagovara, da se u dubrovačkoj nadbiskupiji sagradi hrvatski kolegij, mjesto onoga u Loretu, i da se u taj novi kolegij »uvede učenje pisma, koje upotrebljavaju ti narodi (dakle glagolica i ćirilica): da se pobrine za knjige i zgodne profesore i da se pregledaju već tiskane knjige i isprave pogreške, koje se tamo nalaze: da se čim prije sastavi riječnik i gramatika, kako bi se pomoglo učenicima (pa i tuđincima).[1]

Napolitanac Aquaviva odmah je shvatio važnost zajedničkog narječja i zauzeo se, da se to izvede. U isusovačkom Rimskom kolegiju uz ostale narodne akademije cvjeta i hrvatska. Važnost hrvatskog jezika dobro su osjećali u Rimu koncem 16. stoljeća. Na

---

[1] Arkiv Isusovačkog reda, sign. Rom. 122. I. ff. 119r—120v. (Prilog 1).

jednoj sjednici: »Die XXXI. Januarij feria II.MDC.circa horam XXI.« raspravlja o tom 8 najuglednijih kardinala: De Floretia, Borromaeo, Baronio, Vicecomes, Bellarmino, Aldobrandini, S. Georgii, Julio Antonio Card. S. Severinae. Značajan je zapisnik kardinala Julija Antonija (1532—1602). Veli naime, da je rekao na toj sjednici: »Ja sam govorio o potrebi i koristi ilirskoga jezika, koji se prostire do Crnoga mora i Fazide[2] i Carigrada. Pokazao sam i knjižice tiskane srpskim i ilirskim slovima, a i na ilirskom jeziku talijanskim slovima, koje su bile u našoj kući. Imao sam više njih, pa sam (nekoliko) primjeraka dao Ocima Rimskoga kolegija, u kojem postoji Akademija toga jezika«.[3]

Klaudije Aquaviva zapovjedi članu ove akademije Bartolu Kašiću, da sastavi hrvatsku gramatiku, koja bi svojim narječjem sve ujedinila. Tako dolazimo 1604. Kašićevom gramatikom do »bosanskog narječja«.

Ostalo je još pitanje zajedničkog pisma. Treba tražiti narod, koji bi u tom pokazivao više mozaičke šarolikosti: latinica, glagolica, bosančica, ćirilica. 23 godine iza riješenja zajedničkog narječja pokušali su opet Talijani, da nas ujedine i u pismu. To je predmet ovih redaka.

Tko pozna rad Zbora za širenje vjere iz njegovih arkiva, neće se ni malo začuditi, da se je to pitanje pretresalo u prvoj polovici 17. stoljeća. To je naime najplodnija perioda istoga Zbora, a duša svega jest njegov tajnik Franjo Ingoli. Nema naroda, kojemu on ne nastoji pomoći.

Ingoli-u se obraća 13. prosinca 1626. zadarski nadbiskup Oktavijan Garzadoro radi tiskanja hrvatskog katekizma Šime Budinića (Oktavijan ga stalno zove Burineo!) Oktavijan pripovijeda, da je Grgur XIII. pozvao Budinića u Rim, gdje je preveo kršćanski nauk sv. Petra Kanizija, Isusovca, i izdao ga latinicom i ćirilicom. Isti je Budinić preveo skoro do kraja i rimski katekizam, no nije dospio, da ga usavrši i tiska. Ovo nedovršeno Budinićevo djelo našao je Oktavijan na kanonskoj vizitaciji svoje nadbiskupije i dao ga ljudima vještim hrvatskom jeziku, da ga dovrše. Moli sveti Zbor za raširenje vjere, da ovo djelo tiska. Rukopis neće poslati u Rim, ako ga neće tiskati, jer ih ima u zadarskoj nadbiskupiji, koji će ga u tom slučaju prepisivati. Za slučaj tiskanja mogao bi u Rimu pomagati kod ispravljanja Ivan Tomko ili isusovački novak Don Antun Rasichich.[4]

Čini se, da su u Rimu sumnjali, da li će se moći hrvatski katekizmi i bogoslužne knjige rasprodati. Dne 15. naime ožujka 1627.

---

[2] Fazida (Rion), rijeka u Kolhidi, izvire u Kavkazu i utječe u Crno more kod Potia.
[3] Arch. S. Congr. de Propaganda Fide (= ACPF): Miscell. XVII. fol. 50v.
[4] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 278.

šalje nadbiskup Garzadoro u Rim popis hrvatskih župa u mletačkoj Dalmaciji, da pokaže, koliko su te knjige nužne. Prema tome popisu bilo je samo u mletačkoj Dalmaciji 113 hrvatskih župa. Najviše hrvatskih župa ima zadarska nadbiskupija: 34, a najmanje rabska: 2.[5] Nadbiskup splitski Sforza javlja god. 1626., da u njegovoj nadbiskupiji ima oko »dvije stotine svećenika, đakona i podđakona i klerika, osim latina«.[6]

U popratnom pismu (15. III. 1627) javlja zadarski nadbiskup Zboru za raširenje vjere, da je hrvatskim župnicima u Dalmaciji prijeko potreban hrvatski katekizam, da mogu u vjeri podučavati povjereno stado. Naglašuje, da ti katekizmi moraju biti pisani hrvatski i »u njihovom pismu«. No koje je to pismo, da li glagolica ili ćirilica, ne kaže. Moraju se isto tako tiskati i hrvatski misali i časoslovi, jer oni, koje imaju tiskani su prije pape Pija V. i zato u hrvatskim bogoslužnim knjigama nije provedena reforma Pija V. U tim knjigama ima pogrešaka, a kako još nije primljena reforma, imaju svu silu blagdana, koji su drugdje ukinuti. Nove knjige neka se udese prema novim latinskim, i kler i narod će se prilagoditi reformi bez ikakove poteškoće. Oktavijan je pisao i nadbiskupu splitskom i biskupima ninskom, krčkom, osorskom i rabskom, da ispita, kako će se knjige rasprodati. U Istri ima također mnogo hrvatskih župa, no on se nada, da će se za njih zauzeti nuncije. Poslat će odgovore biskupa u Rim. U zadarskoj nadbiskupiji može se rasprodati po 50 misala i katekizama i do 100 časoslova. Kler se može prisiliti, da kupi te knjige. Sa časoslovom ići će lako, jer su stari već tako rijetki, da za pojedini komad plaćaju po 10 dukata. Svi Oci Franjevci Trećoredci govore Misu hrvatski. Ovi obećaju, da će kupiti po 50 misala i katekizama i 100 časoslova. Hrvatski je katekizam već pripravljen za tisak.[7]

Da li je ovaj katekizam pisan ćirilicom ili glagolicom, ne može se iz pisma zaključiti (»Carattere Illirico«).

Iz Ingoli-jeve bilješke[8] na ovo pismo saznajemo, da je kotorski biskup predložio, da se za reviziju i izdavanje hrvatskih bogoslužnih knjiga sastavi u Rimu posebni odbor i da je za predsjednika toga odbora imenovan sarsinski biskup.[9] Ako nadbiskup zadarski ili drugi

---

[5] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146. fol. 124. (Prilog 2).

[6] STARINE XXIV, pp. 9. 10.

[7] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146. fol. 125—126. (Prilog 3).

[8] Prilog 4.

[9] Dubrovčanin Nikola Brautti, biskup u Sarsini (Romanja) 1602—1632. (Gl. B. Gams, Series Episcoporum p. 724). Iz jednog rukopisa u arkivu papinskoga sveučilišta Gregoriane (sign. A. U. G. 159. pag. 64) doznajemo, da je Brautti g. 1584. učio filozofiju i teologiju kod Isusovaca u Rimu, gdje je bio i član Hrvatske Akademije. Poslije je postao kanonikom Sv. Jeronima i odgojiteljem nećaka Pape Klementa VIII., i napokon biskup.

biskupi znaju za kojega redovnika u Dalmaciji vješta ovim poslovima, neka obavijeste Zbor za raširenje vjere, da ga u tu svrhu pozovu u Rim, jer bi to bilo jeftinije, redovnici mogu u Rimu stanovati u svojim kućama.

Na pismo zadarskog nadbiskupa Garzadora dalmatinskim biskupima prvi odgovara rabski biskup Teodor Georgii O. S. B. 15. ožujka 1627. On ima samo jednu hrvatsku župu, Nevalju. Na ovoj su župi tri svećenika. Osim ova tri glasoljaša u njegovoj se biskupiji nalazi i jedan samostan Otaca Franjevaca Trećoredaca glagoljaša. Ovih će biti svećenika i klerika 6—8. Premda ima tako malo glagoljaša u svojoj biskupiji, ipak sudi biskup Teodor, da će djelo biti i korisno i Crkve dostojno.[10]

Krčki biskup Alojzije Lippomano odgovara 16. ožujka 1627. Nada se, da Zbor za raširenje vjere neće samo ostati sklon tom podhvatu, nego će ga i izvesti, jer smatra, da je to za njegove glagoljaše »djelo prijeko potrebno.« On je za to, da se i misal i časoslov i katekizam tiskaju glagolicom.[11]

Osorski biskup Oktavijan Garzadoro[12] piše 27. ožujka 1627., da ima vrlo malo glagoljaša. (To se mora uzeti relativno, jer prema popisu istoimenog zadarskog nadbiskupa on ima 12 glagoljaških župa). Ipak će moći rasprodati od svake knjige po 25—30 komada. Drži, da je katekizam »jako koristan i nuždan« za glagoljaške župe.[13]

Istog dana kao biskup osorski odgovara i Blaž, biskup ninski.[14] On se je posavjetovao sa svojim kanonicima. Sumnja, da li će se moći rasprodati bogoslužne knjige, ako se ne isprave prema novim latinskim izdanjima. Razlog je taj, što svećenici najvećom pomnjom čuvaju te knjige, »mogu reći stotine godina (idu te knjige od ruke do ruke tako) da ih kupuju od onih, koji umiru«. No lako bi se rasprodale, ako bi se ispravile i dodale rubrike i osobito ako bi se istumačile neke prastare riječi »nejasne i samim svećenicima«. Ove nejasne riječi tumače svećenici narodu svaki na svoj način »i Bog zna da li u skladu s pravim smislom«. Knjige moraju biti što kraće i što jednostavnije opremljene, da ih mognu kupiti i siromašni svećenici.[15]

Nadbiskup splitski odgovara zadnji 26. travnja 1627. i veli, da je i on više puta pisao Zboru za širenje vjere o istoj stvari. Predlaže,

---

[10] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146. fol. 128. (Prilog 6).

[11] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146. fol. 127. (Prilog 6).

[12] Nije istovjetan s istoimenim zadarskim nadbiskupom.

[13] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146. fol. 129. (Prilog 7).

[14] B. Gams, Series Episcoporum p. 411/412 kaže za biskupa Blaža da je umro g. 1624., što je očita pogreška.

[15] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146. fol. 130. (Prilog 8).

da se na pokrajinskoj sinodi donese zaključak, da se odsele neće nitko moći zarediti za svećenika, ako si ne kupi katekizma.[16]

Sva gornja pisma osim posljednjeg šalje zadarski nadbiskup 23. travnja u Rim sv. Zboru za širenje vjere. Katekizam je već preveden i sad ga na čisto prepisuju, i to glagolicom.[17]

Dva tjedna kašnje, 7. svibnja, šalje isti preko Ankone rukopis katekizma u Rim Don Pompeju Cesareo, da ga preda tajniku Zbora za širenje vjere Franji Ingoli-u. Iz Ingolijeve bilješke na ovom pismu saznajemo, da je već tiskan veliki katekizam kardinala sv. Bellarmina, i to latinicom, i da će se razaslati u Dalmaciju.[18]

Što se tiče štampanja bogoslužnih knjiga vidi se u Zboru za širenje vjere kolebanje od početka godine 1627.[19] Već godine 1626. moli isti Zbor Ivan Tomko Mrnavić, da za 800 dukata sam tiska u Rimu na svoj riziko 1300 misala i 1500 časoslova (Starine XXIV. pg. 14). To mu Zbor ne prima, i on zlovoljan moli 16. travnja da ide u Zagreb, gdje je arhiđakon, čim dovrši tiskanje Bellarminova kršćanskog nauka. Kardinali Zbora za širenje vjere odbiju mu i ovu molbu još isti dan. Očito ga je Zbor kardinala trebao u Rimu radi tiskanja bogoslužnih knjiga. Moglo ga je naljutiti i to, što je on navijao za glagolicu, a kardinali se nećkali, da štogod odluče u brzini — prema tradicijonalnom rimskom stamenom postupanju. Međutim stižu ponude i od mletačkog tiskara Marka Ginamia i pretresa se pitanje, kako će se knjige izdati, glagolicom ili ćirilicom.

Za ćirilicu ili pravije za bosančicu radili su u Rimu Bosanci i tajnik Zbora Franjo Ingoli. Svjedoči nam to za Bosance glasoviti Franjevac O. Franjo Glavinić u pismu kardinalu predsjedniku Zbora za širenje vjere 11. siječnja 1626.: »Neka ne dopusti Vaša Uzoritost, da se ta reforma provede ćirilicom, kako neki Bosanci mole u Rimu, jer će se tako posve pokvariti djelo i nastati će u crkvi Božjoj smutnja, a ne reforma«.[20]

Bosančicu su zagovarali u Rimu i ona dva Oca Franjevca, koji su se nalazili g. 1627. u rimskom samostanu Araceli i laik Petar Benessa, o kojima govori nepoznati izvjestitelj.[21] I ovaj je izvjestitelj pristaša bosančice: »Malo se zemalja služi bukvicom (glagolica) i

---

[16] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 135. (Prilog 10).

[17] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 136. (Prilog 9).

[18] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146. fol. 137. (Prilog 11).

[19] O izdavanju hrvatskih bogoslužnih knjiga objelodanio je o. Euzebij Fermendžin 50 dokumenata iz god. 1620—1648. (Starine, knj. XXIV., pag. 1—40.); no među ovima tako se malo nalazi o pitanju, da li da se uzme glagolica ili ćirilica, da su ona rijetka mjesta o tom predmetu prevarila o. M. Vanina, te misli, da se radi o staroslavenskom jeziku, gdje se uistinu govori o latinici. (Vrela i Prinosi 3, pg. 135.).

[20] STARINE XXIV p. 11.

[21] STARINE XXIV pp. 17—19.

teža je od ćirilice i oni, koji se sada služe bukvicom, radije bi imali ćirilicu«.

Ingoli je pak došao na misao bosančice radi njezine raširenosti. Pisma pohranjena u vatikanskom arhivu i onome Zbora za širenje vjere iz naših krajeva koncem 16. i početkom 17. stoljeća pisana su skoro od reda bosančicom. Bosanci su ostajali uporno kod svog pisma, kamo god se oni iselili. Ingoli nije mogao doći na misao o raširenosti ćirilice na temelju dokumenata pisanih ćirilicom, nego samo bosančicom. Istina je doduše, da je bosančica preudešena ćirilica, no to vrijedi i za latinicu samo u jačem stupnju. No isto je tako istina, da Bosanci rabe isključivo bosančicu, a Srbi čistu ćirilicu. Time, što se u našim znanstvenim edicijama bosančica prepisuje ćirilicom, mi gubimo s vida, koliko su doprinijeli Bosanci općem razvitku. Okolnost, da je bosančica samo prelazni član, ne ne samo da nas ne ispričava, nego nas pobija, jer se u znanstvenom pogledu na osobiti način pazi na prelazne članove. Taj »missing link« u svakoj je znanosti ono najzanimljivije, i da nema u nas ove zbrke, ne bi se moglo pisati kao u S t a r i n a m a XXXIII. pg. 380.: »Pejkić je napisao svoje djelce ćirilicom i to t. zv. bosanskom. Da je kao Bugarin odabrao ćirilicu, posve je razumljivo.« Dakako! Samo je iz toga isto tako nerazumljivo, zašto je Pejkić odabrao t. zv. bosansku ćirilicu, kad Srbi i Bugari te ćirilice nikad ne rabe. Razlog je uprav u tome, što je ta knjižica bila namijenjena B o s a n c i m a. Bosanci, kamogod se iselili, čuvaju uporno svoje pismo. Iz Bosne iseljeni Pavlićani, o kojima Pejkić u prvom redu piše, zadržali su bosančicu i u kraju, gdje se rabi čista ćirilaca. Pisma, koja je imao pred sobom Ingoli iz Bugarske, Pečuha, Temešvara, Beograda, Bosne, Slavonije, Dalmacije, Otoka pisana su redom bosančicom i posve je naravno, da je on bio za to pismo, jer je izgledalo daleko općenitije. Što kao Talijan nije opazio razlike između ćirilice i bosančice, pogotovo, kad su u Rimu imali ćirilisku tiskaru, toga mu ne možemo barem mi zamjeriti.

No ipak nije htio ni Ingoli da svoje mišljenje nametne Hrvatima, nego se je obratio na zadarskog nadbiskupa, da bi razaslao na sve malmatinske biskupe cirkular i uputio ih, šta oni o tome misle.

Nadbiskup zadarski odgovara Ingoli-u 19. lipnja 1627. Izvan Dalmacije služe se doduše kršćani ćirilicom (t. j. čistom), no gdje su Oci Franjevci, vrši se služba Božja na latinskom jeziku, a pravoslavni neće nikad radi ćirilice primiti latinski obred. Nadalje glagolica se rabi u Dalmaciji, Istri i Hrvatskoj, i čemu siliti ove svećenike, da uče drugo pismo, kad ima tako malo nade, da će ćirilici za volju Bugarska, Srbija, Bosna, Moldavska, Vlaška i Rusija primiti sjedinjenje s Rimom. Na koncu dodaje sentimentalni razlog, da

---

[22] Jedan od »dvorskih« prevađača bosančice bio je i zadarski kanonik Don Š i m o B u d i n i ć, kako vidimo iz bilješke na hrptu pisma iz Olova 11. VI. 1581.: »Adest et versio latina interprete Domino Simone Canonico Jadrensi«. (Vatikanski arkiv. AA. Arm. L—XVIII. 1856).

bi na taj način otišla u zaborav glagolica, koja potječe od tako velikog sveca (sv. Jeronima) ... »si perderia la cognitione d'esso (caratere).[23] Zaista zanimiva izjava, pogotovo kad je iz pera jednog čistog Talijanca, i pokazuje, koliko je ispravno mnijenje, koje bi htjelo, da je Crkva zatirala glagolicu.

Na okružnicu zadarskog nadbiskupa sufraganima i splitskom nadbiskupu od 22. lipnja prvi odgovara split. nadbiskup Sforza.[24] Ovaj se slaže s Oktavijanom, da se u Dalmaciji u crkvi rabi najvećim dijelom glagolica, no ćirilica je raširenija u »raznim kraljevstvima i pokrajinama«. Štampanje pak novih bogoslužnih knjiga mora služiti općem dobru. Zato drži, da je bolje, da se štampaju ćirilicom, »jer je više rašireno« pismo. Vrlo je važan slijedeći stavak splitskog nadbiskupa: »A neće tim ostati prikraćena ni Dalmacija, jer se u njoj većim dijelom piše ćirilicom, koja nije mnogo različita od štampane, i za kratko vrijeme naučit će se i štampano.« Drugim riječima: u Dalmaciji se rabi u crkvi glagolica, no u običnom društvenom životu prevladava bosančica. Bosančica je dakle prelazni član, most, koji spaja Dalmaciju s drugim zemljama. Logično bi bilo, da predloži bosančicu za opće pismo, no jer je u Rimu 1580. lijevana ćirilica, to o tome nije moglo biti govora, i badava su tamo Bosanci oblijetali pragove, da se njihovo pismo uzme za opće, kaošto je 1604. uzet njihov govor za književni jezik. U Rimu nije više bilo Klaudija Aquavive, koji bi ih razumio, da o sredini ovisi, da li su krajevi spojeni ili rastavljeni.

I splitski nadbiskup Sforza žali, što će na taj način propasti glagolica: »Ben è uero si dole che a questa guisa il carattere di S. Gerolamo si perderà affatto.«

Svojem pismu privija Sforza informaciju o pokojnom Doktoru Alberti-u, koji je bio »čovjek vrlo vješt tom jeziku«.

Oktavijan Garzadoro, biskup osorski, odgovara zadarskom nadbiskupu 29. lipnja 1627. Primio je 100 knjižica kršćanskog nauka pisanih hrvatski, koje će razdijeliti. On se slaže s nadbiskupom splitskim, da se misali i časoslovi štampaju ćirilicom, »jer se općenitije rabi ne samo u Dalmaciji, nego i u Bugarskoj, Grčkoj i drugim pokrajinama«.[25]

Žuri se i ninski biskup Blaž da odgovori, premda je bolestan i 29. lipnja 1627. upozorava zadarskog nadbiskupa, da to nije tako lako riješiti. Pretpostavka naime onih, koji zagovaraju ćirilicu, nije ispravna. Ne radi se naime samo o Dalmaciji, jer se glagolica rabi u Istri, Koruškoj, Štajerskoj i Kranjskoj. On je sve ove krajeve sam vizitirao, dok je još bio u službi akvilejskog patrijarkata. Dalje se

---

[23] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 138. (Prilog 12).

[24] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 146. (Prilog 13).

[25] ib. fol. 145. (Prilog 14).

proteže glagolica do Zagreba i od Zagreba još prostorom od 80 župa. Nastala bi ne mala zabuna, kada bi se htjelo prisiliti tolike svećenike, da pod stare dane uče novo pismo. Mlađe svećenike, koji će se istom zarediti, moglo bi se dakako prisiliti, da uče ćirilicu, osobito kad ima i drugih korisnih djela štampanih ćirilicom. Preporuča opet, da se nove bogoslužne knjige prilagode reformi Pija V. i da se istumače nejasne staroslavenske riječi, »koje ne razumiju ni sami svećenici«. On je za to, da se bogoslužne knjige sad za sad štampaju u oba pisma i glagolicom i ćirilicom.[26]

Biskup rabski Teodor piše u istom smislu 7. srpnja 1627. kao i biskup ninski, da bi trebalo knjige štampati i ćirilicom i glagolicom. Ćirilicom, »jer je općenitija«, glagolicom, jer se ne može dopustiti da stari svećenici moraju istom učiniti azbuku. S njime se slažu i Oci Trećoredci sv. Franje.[27]

Biskup krčki Alojzije 12. srpnja 1627. ne raspravlja, što bi bilo bolje ili zgodnije, nego jednostavno odlučno izjavljuje, ako Papa i Zbor za širenje vjere baš hoće da štampaju ćirilicom bogoslužne knjige, ove se neće moći rabiti u njegovoj biskupiji. On ostaje u svakom slučaju uz glagolicu.[28]

Sve gornje listove dalmatinskih biskupa šalje nadbiskup zadarski u Rim 14. srpnja 1627. s popratnom bilješkom. »Kažu mi ljudi«, veli nadbiskup »koji to dobro znaju, da sve kršćane katoličkog obreda, koji su u Bosni, Bugarskoj, Moldavskoj, Vlaškoj i Rusiji, vode Oci Franjevci, koji vrše službu Božju latinski«. Ostali su kršćani pravoslavni, i tako je očita pogibelj, da te nove bogoslužne knjige neće nitko primiti, dapače ni sami katolici, jer to nije njihovo pismo.[29]

Istom listu dodaje Oktavijan i bilješku, da je prema uputi iz Rima pisao i biskupu kotorskome; o ovoj se je stvari raspravljalo u Rimu 13. kolovoza 1627. na 79. sjednici Zbora za raširenje vjere.[30]

Treće pismo[31] pisano istog dana bavi se osobama, koje dobro poznaju glagolicu, ćirilicu i hrvatski jezik, a uz to su dobro verzirani u teologiji. Na prvom mjestu dolazi u obzir Otac Magister Fertilije O. P. iz Trogira. No ovaj je prestar pa ne bi mogao doći u Rim, da pomogne pri izdavanju knjiga. Isto se može reći za Oca Magistra Dionizija Splićanina iz istog reda. Ovaj je opet silno zaokupljen, a osim toga ima grešku na srcu, te ni on ne može doći u obzir. Svojim vanrednim znanjem bio bi zgodan i Otac Magister Kornelije Zadranin, opet Dominikanac, no on je inkvizitor, pa ne može ostaviti Dalmacije. Oci Franjevci imaju isto tako učenih ljudi, kao Oca Franju Šibenčanina, Oca Pe-

---

[26] ib. fol. 152. (Prilog 15).
[27] ib. fol. 151. (Prilog 16).
[28] ib. fol. 153. (Prilog 17).
[29] ib. fol. 144. (Prilog 18).
[30] ib. fol. 154. (Prilog 19).
[31] ib. fol. 159. (Prilog 20).

tra Zadranina, no jedan je star, drugi zaposlen. »Otac Franjo Glevinich iz Bosne, gdje je najljepši jezik, apostolski propovjednik, stanuje na Rijeci, ili negdje u blizini; ovaj bi mogao doći, i kažu mi, da će biti za ovu stvar vrlo zgodan. Oci Konventualci imaju dva učena čovjeka, oca Blaža sa Cresa i oca Mateja sa Krka, »samo ne znam, da li znaju dobro hrvatski«.

Sve ove ljude poznavao je zadarski nadbiskup sam, no on je pisao i drugim biskupima, da ga obavijeste, ako imaju sposobnih ljudi.

12. kolovoza 1627. javlja zadarski nadbiskup u Rim, da je našao rukopisni glagolski misal star 200 godina. Nastavit će traženjem i za nekoliko dana poslat će štogod u Rim.[32]

Za četiri tjedna Oktavijan je već iskupio riječ, jer 30. kolovoza 1627. već šalje u Rim jedan časoslov pisan 1366. i jedan misal pisan 1402. Pisao je i drugima biskupima, da ga pomognu u traženju što starijih rukopisnih časoslova i misala.[33]

Oktavijan je uprav neumoran u promicanju svega što se tiče ovog posla. Skoro svakog tjedna idu pisma u Rim, a moram pridodati, da su ovo pisma, koja sam uzeo samo iz jednog arhivskog fonda, i iz samih pisama se vidi, da ih je morao pisati još više. Dne 3. rujna javlja nadbiskup, da će sin pokojnog doktora Albertia[33a] donijeti u Rim ne samo rukopis misala i časoslova, nego i riječnik i Navarovu gramatiku.[34] Posve je istinito ono, što nadbiskup obećaje Zboru za širenje vjere: »Štogod odluči sveti Zbor, čim me obavijesti, izvršit ću sve najtočnije«. Takav je uistinu bio Oktavijan.

26. rujna piše Oktavijan u Rim o knjižicama kršćanskog nauka. Kada su čuli njegovi glagoljaši,da će se katekizam štampati »in carattere, et lingua illirica« nastalo je silno veselje, jer drže, da je to najveće djelo, koje se nije učinilo odavna. Za isti katekizam štampan latinicom jednostavno se veli, da će se razdijeliti prema naredbi! Vidi se koliko je svećenstvo držalo do svog pisma. Iz pisma se ne

---

[32] ib. fol. 162. (Prilog 21).
[33] ib. fol. 167. (Prilog 24).
[33a] Mateja Albertia Appendini (Notizie II, 251) naziva arhiđakonom, iza njega Ljubić, Šafařik, a u naše doba osim drugih i Milčetić (Građa 7, str. 319. 320). Šute o arhiđakonskom činu stari Assemani u djelu »Kalendaria« t. IV (1755) str. 439. i Kukuljević Bibliografia Hrvatska I, str. 14). Dosad nema dokaza za Albertiev svećenički značaj, pa držimo, da je Matej Alberti bio laik, barem u doba, kad je pisao posvetu prijevoda »Oficija Blažene Marije Divice« dubrovačkoj gospodi »Iz Splita na 17. srpnja na lito Gospodinovo 1616«: tu se on potpisao kao »Vlastelin Splitski i Učitelj«, a da je bio svećenik ili čak arhiđakon, ne bi bio propustio da to barem u posveti spomene, kad već toga ne čini na naslovnoj strani djela. Osim toga znamo (v. Prilog 25), da je bio oženjen čovjek i imao sina Jurja, a taj je morao poteći iz zakonitog braka, jer ga inače ne bi predlagali za Hrvatski Kolegij u Loretu. — Od M. Albertia imamo izvorno talijansko pismo od 29. studenoga 1607. iz Trogira upravljeno Isusovcu o. Aleksandru Komuloviću, kojega pita za savjet u pogledu pravopisa i jezika hrvatskoga. Pismo se nalazi u arkivu Isusovačkoga reda, a do zgode ćemo ga objelodaniti.
[34] ib. fol. 168. (Prilog 25).

može razabrati, da li je bilo u projektu štampanje katekizma ćirilicom ili glagolicom.[35]

18. rujna šalje Oktavijan u Rim rukopisne misale i časoslove. Tuži se na splitskog nadbiskupa, da mu nije poslao ni jednog rukopisa. Misali su pisani 1387., 1402., 1435., a časoslovi 1387., 1443., 1460. Knjige šalje preko Ankone svom otpravniku poslova u Rimu, koji će ih opet predati tajniku Zbora Franji Ingoli-u.[36] Knjige su doista prispjele u Rim, jer iz jedne bilješke Ingoli-jeve vidimo, gdje mu se zahvaljuje 21. listopada 1627. i javlja mu, da ne treba da pošalje onih rukopisa, kojima se je nadao od splitskog nadbiskupa, jer su vještaci u Rimu izjavili, da su ovi rukopisi, koje je poslao tako dobri, da ne treba tražiti boljih.[37]

Juraj Alberti, sin Doktora Alberti-a, molio je zadarskog nadbiskupa 25. kolovoza 1627. da mu kao protuuslugu za misal, časoslov, riječnik i gramatiku isposluje u Rimu, da mu se doznači jedno mjesto u Hrvatskom kolegiju u Loretu. O ovoj su molbi raspravljali u Rimu 9. listopada na 82. sjednici sv. Zbora i bilo je zaključeno, da se zamoli kardinal Borghese, protektor istog kolegija, da mu rezervira jedno mjesto.[38] Da li je Alberti doista i bio primljen u hrvatski kolegij u Loretu, nismo dosad mogli utvrditi.

Ove knjige Doktora Alberti-ja pregledao je Dominikanski provincijal fr. Ambrozije Lučić, kako isti javlja 24. kolovoza 1627. Misal i časoslov pisani su dijelom glagolicom, dijelom latinicom. Navarova gramatika pisana je glagolicom i već je za života Dr. Albertia bila pregledana u Rimu od inkvizicije i dan pristanak, da se štampa, no radi pomanjkanja sredstava nije se to moglo izvesti. Isti Otac provincijal se nada, da će u Poljicama naći koji stari rukopis.[39]

Napokon su prispjele sve potrebne informacije o toj stvari u Rim, i 1. prosinca 1627. mogla se održati posebna konferencija (»congregatio particularis«) o pitanju, da li bi se bogoslužne knjige štampale glagolicom ili ćirilicom.[40] Konferencija se održala u palači kardinala Guide Bentivoglia i on je sam predsjedao. Konferenciji su prisustvovali i Ivan Tomo Mrnavić, Fr. Rafael Hrvat (Levaković), Franjevac, te Nikola »Ukrajinac« (Ruthenus), Bazilijanac, a radi bolesti nije mogao doći Otac Proficije, Isusovac. Radi zanimivosti same sjednice iznosimo je u cijelosti u prijevodu za volju onima, koji ne čitaju latinski, a rado bi znali, kako se u Rimu o nama raspravlja.

»Prema odluci svete Kongregacije raspravljalo se o pitanju,

---

[35] ACPF: VI. Lettere dell'Illirico, Tartaria, Soria, Persia, e Georgia 1628—147, fol. 106. (Prilog 28).
[36] ACPF: V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 169, (Prilog 26).
[37] ib. fol. 170. (Prilog 27). — Gl. Starine XXXIII, str. 506 ss.
[38] ib. fol. 189. (Prilog 23).
[39] ib. fol. 190. (Prilog 22).
[40] ACPF: Acta t. 4, fol. 325—328v. (Prilog 29).

da li da se hrvatski misali i časoslovi štampaju glagolicom ili ćirilicom.

Ponajprije su pročitana mišljenja dalmatinskih biskupa, kojih je (mišljenja) bilo više i različitih. Jer nadbiskup zadarski izgleda da naginje prvom mnijenju, da se naime tiskaju glagolicom, jer da je čuo od ljudi, koji su dobro upućeni, da će biti vrlo malo ljudi, koji će primiti te knjige, ako se budu tiskale ćirilicom. U većini naime onih pokrajina, u kojima se rabi ovo pismo (ćirilica), katolici su latinskog obreda, a brinu se za njih Oci Franjevci. Ovi se služe latinskim misalima i časoslovima; a shismatici grčkog obreda neće lako odstupiti od svoje osebujne liturgije. Biskup krčki misli isto, no svoje misljenje ograničuje na svoju vlastitu biskupiju.

Biskup rabski na početku svog pisma govori s istim ograničenjem i prelazi na Trećoredce te na koncu izjavljuje, da se štampaju u oba pisma.

Biskup ninski drži da treba za Dalmaciju, Štajersku, Korušku i Istru da se rečene knjige štampaju glagolicom, no na koncu pisma slaže se s mišljenjem rabskog rbiskupa, da se naime štampaju u oba pisma. Ovaj dodaje, da bi bilo korisno odrediti, da se ne zarede u svećenike, koji ne znaju ćirilice, jer će se knjige štampane ovim pismom (jednom) primiti i jer već ima mnogo knjiga štampanih ćirilicom, kojima se mogu dobro okoristiti.

Nadbiskup splitski i biskup osorski i smederevski jednostavno misle, da se hrvatski misali i časoslovi štampaju ćirilicom. (Razlog je) što je općenitija i zajednička mnogim i veoma prostranim pokrajinama.

Gospodin Tomko i ostali gore nabrojeni složiše se u tome, da se štampaju u oba pisma.

No ako bi sveta Kongregacija odlučila radi prevelika troška, da se te knjige štampaju samo jednim od tih pisama, u tom slučaju Gospodin Tomko i Fr. Rafael drže, da to mora biti glagolica i to radi slijedećih razloga.

1° Jer pokrajine, koje nabraja ninski biskup, ne poznaju drugog pisma;

2° žestoko će se oprijeti ćirilici kao novom pismu oni, koji tako uporno drže predanu starinu, i ako ih se u ovoj stvari stane siliti, nastat će mnoge sablazni;

3° rečene knjige štampane ćirilicom od drugih slavenskih pokrajina, koje su Bosna, Srbija, Macedonija, Bugarska, Raška, latinski služe Franjevci, koji se brinu za katolike latinskog obreda, a u ostalim, pa također i u onima stanuju shismatici grčkog obreda, koji ni na kakav način neće odstupiti od svog obreda, da prime knjige lainskog obreda, makar bile štampane njihovim jezikom.

No Otac Nikola Ukrajinac pristade uz mnijenje nadbiskupa splitskog i biskupa smederevskog i osorskog, a njemu se priključi i tajnik svete Kongregacije:

1° Jer ima vrlo malo onih, koji se služe glagolicom. Sveta je naime Kongregacija upitala za mnijenje o rasprodaji tih knjiga mletačkog knjižara i ovaj je odgovorio nunciju, da se u Iliriku može

jedva 600 komada rasprodati. Toj činjenici nasuprot stoji druga, da se ćirilicom služi gotovo trećina Evrope i veći dio Turaka, jer je lakša i za čitanje i za pisanje, jer osim nekih slova sva su druga jako slična ili latinskim ili grčkim.

2° jer shizmatici ovog jezika imaju vrlo malo liturgijskih knjiga grčkog obreda i od nevolje primiti će časoslove i misale latinskog obreda i na taj će način lakše postati katolicima.

3° Liturgije grčkog obreda silno su duge i dosadne, prèpune pogrešaka, i skoro uvijek jedne te iste, a uspoređene s rimskom daleko zaostaju ljepotom i rasporeďajem. Zato neće shizmatici teško primiti rimski obred, jer je silnom promjenom i velikom raznolikošću ljepši i kratkoćom lakši i prost od svake pogreške. S istog su razloga i sjedinjeni Ruteni na mnogim mjestima svoje liturgije prema rimskom obredniku popravili i skratili.

4° Jer će se vrlo lako pomoći onim pokrajinama, koje spominje ninski biskup. Treba samo pisati njihovim biskupima, neka narede svojim svećenicima, da nauče ćirilicu. Ovo će se moći postići za jedan mjesec, i na taj će način, prije nego se tiskaju misali i časoslovi, svi posve dobro znati ćirilicu (jer će za tiskanje tih knjiga trebati najmanje dvije godine). Tako će se posve dobro providjeti svim pokrajinama u Iliriku.

5° Napokon jer su heretici, da pokvare i katolike i shizmatike, štampali pokvarene knjige ćirilicom.

U ovoj kontroverziji Uzoriti je gospodin kardinal Bentivoglio bio sklon mišljenju gospodina Tomke, jer izgleda sigurnije sačuvati katolike latinskog obreda, koji će radi manjka knjiga preći na shizmu, barem su na granicama već počeli prelaziti. Na ovaj se prigovor odgovorilo, da je za njih dosta učinjeno, ako se rečene knjige štampaju ćirilicom, a to će pismo uz malen napor i marljivost lako naučiti. Gospodin se Tomko tužio, da će na taj način iščeznuti pismo svetog Jeronima, a to je velika uvreda tako velikog naučitelja Crkve. Na ovo mu se odgovorilo, da u rješavanju ovakova pitanja treba gledati na ono, što je korisnije Crkvi i spasu duša.

2° Druge knjige kao na pr. katekizmi, kršćanski nauk i pouke mogu se štampati glagolicom i njom će se služiti narod u javnom i privatnom saobraćaju, jer to vidimo često kod mnogih naroda, da se u bogoslužju rabi jedno pismo ili jezik, a u svjetovnom drugi. I tako se je završila kongregacija i odgođeno, da rečeno pitanje riješi Papa u kongregaciji, koja će se pred njim držati.«

Ova kongregacija održana je 17. prosinca 1627; zaključak stvoren pred Papom Urbanom VIII. nalazi se pod br. 7. u Aktima. »Podnio je uzoriti Gospodin kardinal zaključak posebne kongregacije, koja se je održala u njegovoj palači prvoga ovoga mjeseca o predmetu, da li bi se hrvatski misali i časoslovi tiskali glagolicom ili ćirilicom. Sveta Kongregacija drži boljim, da se tiskaju u oba pisma, i neka se počne štampanjem misalâ, jer su potrebniji da se sačuva i proširi vjera katolička«.

Na taj način ćirilica nije prodrla isključivo, te je uslijed toga sve ostalo pri starom: latinica, glagolica, bosančica, ćirilica.

PRILOZI—MONUMENTA

1. — *Anno 1582. Marinus Temparizza ad P. Claudium Aquaviva, praepositum generalem Soc. Jesu, de lingua una Slavorum meridionalium; de Collegio Illyrico; de Seminario Ragusii instituendo.*

Hauendo Il R. do p. Giulio Mancinelli piu uolte ragionato meco, interogandomi delle bande di leuante, sottoposte al Turcho; la doue io ho praticato facendo diuersi negotij per spatio di 24 anni: nel ultimo ragionamento m' impose, douessi far un memoriale indiritto a V. S. R.sa dicendo come io sentiuo potersi soccorrer a quelli popoli, fra quali ho praticato. Et benche Io mi senta troppo à ciò fare insuficiente, non dimeno (per obedire al detto Rdo mio padre spirituale) vengo con questo all effetto: pregando V. S. R.ssa non le sia à noia darmi grata vdienza, che lo farà con ogni breuità possibille, à gloria d' Iddio et vtilita del prossimo.

Dalla Città di Raugia fina Constantinopoli tutto quello paese, ch' è di nazzo et anco quanto è dala marina sino à Transiluania, et Vngeria; dalli Turchi è chiamato paese di Romania: et questo à differenza d' altre provintie, che sono oltra il mare, et maxime contro à Constantinopoli, chiamato Natolia. Hora Io lassando Natolia uengo à ragionare del paese di Romania, ch' è dalla banda nostra: et dirò prima deli confini del paese, et che genti l' habitano, di che riti sono, et poi che modo si potrebe tenir per soccorrerli, et aiutare comodamente per salute delle anime loro, et gloria d' Iddio. Et dico principalmente, che il confine del turcho arriua un miglio uicino alla Cita de Raugia. Et tutto il territorio delli Ssri di Raugia, da terra ferma; è atorniato dali confini del turco doue sono diuerse prouintie; la piu uicina è il Ducato di Santo Sabba chiamato Herzegouina, poi il Regno di Bosina, la Seruia, Rascia, Bulgaria, Macedonia et altre: et in tutto il detto paese si trouano quatro sorte de linguaggi: ciò è lingua sclauona, arbanese, greca, et turca: et non ostante che detti luoghi siano habitati da Turchi, et si ragiona la lingua turchesca dapertutto, non dimeno la slauona è tanto in uso, che quasi tutto il paese parla la detta lingua slauona; in fuor di quelli luoghi oue si parla la lingua arbanese et la greca (quali rispetto al resto a mio giudicio saria la parte decima 'l resto si serue de lingua sclauona: laquale si parla diuersamente si come la lingua Italiana in Italia, pure le uoci sono quasi le medesime, con tutto che diuersamente siano pronuntiate.

Li Bosinesi, et Seruiani hanno un modo di fauella, et s' intendono con Dalmati, et Croati, et questi sono piu uicini a Raugia, et s' estendono fina a Belgrado, posto sul fiume Danubio; et fina Nissa apresso il fiume di Moraua: confinano con la natione de Bulgari, liquali parlano diuersamente, pure la medesima lingua, et habitano dalla Citta de Vidino su'l Danubio (f. 119v.) lungo il corso del detto fiume fina alla bocca, che entra in Marmagiore: e la Macedonia, et

per tutto il paese: confinano li Bulgari con li Arbanesi, Greci, et Seruiani. La lingua di questi Bulgari e l' istessa con li Moscouiti: et è differente dalla Seruiana nel commun parlare come la Toscana dalla Puglese. Ma tutti questi popoli, tanto li Seruiani con altri che con essi s' intendono, quanto li Bulgari, et li Moschouiti, si serueno di medesimi libri delle scritture nella lingua pure Slauona, ouero Slouina (che uuol dire Gloriosa, ò, famosa) chiamata qui Sclauona, et schiauona. Et quantunque la lingua Slauona habbia due sorte de caratteri, tra se in tutto diuersi, non dimeno sonano il medesimo. Et la lingua scritturale è una medesima à tutti si come à gli Italiani, Francesi, et Spagnoli la latina. Et tutta la sacra scrittura del uecchio et nuouo Testamento hanno in lingua sclauona, et caratteri chiamati qui Seruiani (de li quali per comandamento di sua Santità si è intagliato l' Alfabetto nuouamente in ponzorri d' aciaio per far la stampa). Oltra le sudette nationi che hanno il carattere, et la lingua Slauona; Sono ancora (oltra il Danubio) due Ducati sottoposti al Turco ciò è, Vallachia, et Moldauia; quali confinando con Transiluania, et Polonia, et hauendo il suo parlar proprio (ch' è latino corrotto, mescolato con uocaboli d' altri diuersi linguaggi) non dimeno la lingua Sclauona hanno per loro literale (come noi la latina) et le scritture loro sono di carattere seruiano: et adoperano li medesimi libri di Sacra Srittura con li Bulgari, et Moscouiti; et tutte le dette Nationi sono del rito greco, popoli semplici, et quasi saluatichi, non sapendo cosa del christianesmo, abandonati pur troppo dal' aiuto Ecclesiastico, si come li bulgari, et li Seruiani insieme con tutti li popoli di leuante.

Che quanto è cresciuta la malitia della setta Mahometana, tanto è incrassata l' ignoranza in greci, et in tutti li popoli nel paese del turco. Et hanno i meschini gran bisogno d' aiuto, et maxime spirituale, per salute di tanti millioni d' anime, insignite del carattere Battismale; quali non sapendo altro, che confessar la fede de Christo per conseruarla si sottopongono a tutte le grauezze del Tiranno, che gli tirannegia, ostando essi con tutte le forze, et con l' hauere et con la uita insiemme per non renegare, mostrando grandissima, et merauigliosa Constanza insino li gioueni, et donzelle; ch' è vn miracolo, et spetial dono d' Iddio in quella gente, che nasce, crescie, et uiue tra i turchi, et pure hanno à schiuo li turchi, et mantengono la fede de Christo. Di che si prende gran argomento, che la Mta Diuina in vltimo gli prouedera d' aiuto oportuno. Quanto frutto si potrebe far tra loro, che sono famelichi et sitibondi della parola d' Iddio, et priui d'ogni consolation spirituale? Lontani d' ogni ranchore et ostinatione che si uede in altre nationij.

f. 120r. — Io spero che grandissimo frutto si faria, col fauor Diuino. Hora tutto questo paese et tanto diuersi popoli si riducono alla intelligenza de due lingue sole, cio è la Sclauona et turca: con le quali si po praticar da pertutto et con christiani, et con Turchi, et la detta Sclauona è generalissimamente intesa, quasi in tutto il paese; perche, et fra Arbanesi, et fra li greci di terra ferma sono

mescolati li bulgari di questa lingua Sclauona (che per fino dentro di seraglio del gran Turco si parla questa lingua, et e tenuta in tal pregio, che tutti i Principali gouernatori, Officiali, Capitani, Vicere, et gran Consiglieri del imperio del turco intendeno, et parlano questa lingua sclauona et quasi tutti sono di questo linguaggio) e percio la lingua slauona è di gran bisogno per l' impresa di Leuante, à intendersi con loro.

Hora restano à dire come si potria soccorrer à quelli popoli, primieramente sarebbe forte, non senza proposito, discorere se nelli Colegij et Seminarij, che sono dentro, et fuori di Roma si troua persone atte per cotal impresa; perche trouandouisi non occorerebe dir altro. Ma per hauer Io detto che la lingua Sclauona generalmente è intesa quasi in tutto il paese, che si comprende sotto il nome di Romania, pare che il Collegio, ouero Seminario di Loreto è sufficiente à questa impresa: ma io tengo il contrario per molti rispetti. Et prima quanto alla lingua, si come in Italia non si quò sufficientemente trattare d' ogni cosa d' importanza, et maxime della fede, con una sola lingua, posito caso, Lombarda, senza intender ancora la ciciliana, Toscana, et genouese (et pure la provintia d' Italia è cosi piccola rispetto à quelli paesi) cosi ne piu ne meno la lingua sola Dalmatina non è sufficiente per tutto quel paese, tanto amplo et spatioso, doue si parla la lingua Sclauona. Et inoltre si come non basta la lingua volgare, senza la latina, per esprimere i concetti, et trattare della salute delle anime, cosi anco non bastano tutte le sorti di parlar uolgare di Sclauona, se non si ha compita intelligenza dela scritturale, che legieno, et hanno in uso quelli popoli. Et perçhe quelli di Loreto non studiano ne libri, ne scritture tali, vengo à dubitare, che non ci siano persone sufficienti à tal impresa. Et quando ancora vi fosseno persone sufficientisssime, non possono liberamente praticare in paese del turco, come quelli che fosseno sottoposti al' istesso turco. Onde per hauere persone à tanto importante et necessaria impresa, quanto e quella di Leuante (allaquale pare che communemente s'aspira, et non ui sono apparecciati mezzi conuenienti) istimo che sarebbe di bisogno fare un collegio, ouero seminario di persone che hanno libero comercio co l'turco, et procurare hauerle di quel istesso paese: et introdur lo studio delle lettere!

f. 120v. che usano quelle nationi: prouedendosene de i libri, et persone intelligenti: e per la prima riuedere li libri stampati, et corregerli degli errori, che ui si trouano: apresso fare un uocabulario, et una gramatica per aiutare li studenti (ancor forastieri). In oltre si potria ancho introdur facilmente due altre lingue; la Turca et Vallacha, conducendosi figlioli de christiani di quelle bande del danubio, Li quali da pueritia sanno tre lingue, la bulgara, la Vallacha, et la Turca. Tale . . . . . in questi linguaggi si potrebe andare per tutto il paese, et trattare ogni negotio compitamente. Il modo d' hauerne di (?) quelle nationi, piantandosi il seminario in loco conueniente sarebe facile di prouedersene persone per introdur non

solamente queste tre lingue noue, cio è la Bulgara, Vallacha et Turca: ma ancora l' Arbanese et delle altre, et ridurli à una commune conuersatione senza tante difficultà, che qui si uedono della natione greca (dela quale non dirò quanto è dissimille nella pratica di tutte le altre). Hora per concluder del luoco, crederò V. S. Rssa lo sa meglio di me, che facendosi uno collegio ouero seminario nella Diocesi del Arcivescouato di Raugia, sarebbe luogho convenientissimo: et oltra la comodita che s' harrebe di condure le sopradette nationi in detto seminario, la istessa natione di Raugia è soggetto attissimo per la detta impresa, et per il comercio libero che hanno nel paese del turco e per la uicinità de luoco, si trouano di loro molti, che hanno dette lingue: et non gli manca mezzi di condure di quelle nationi, essendo che gli serueno con gran affezzione alli mercanti Ragusei, li quali stano negotiando per tutti li luoghi del paese. Hora parmi hauere passato i termini con la prolissità, di che chiedo perdono à V. S. Rssa. (Et del mio intrinseco animo le potra far fede il padre Giulio quanto è diuoto osseruatore de tutti li Rdi padri della sua religione, uegendo quanto caldamente s'affaticano nel seruitio d' Iddio et salute del proximo: et specialmente à V. S. Ella et Rssa) alla quale baciando, con ogni debita riuerenza, le sacrate mani, me le offerro et dedico con tutto il core à suoi seruiggi pregando la Diuina Mta La conserui et prosperi di ben in meglio nelle sue diuine opere et la premij nella Celleste patria. Amen.

Di V. S. Ill.re et Rssa Diuotisso seruit. Marino Temparizza Raugieo.

(Arch. S. I., Rom. 122. I. fol. 119—120).

2. — *Ecclesiae Dalmatiae Venetae et Turcicae, in quibus anno 1627 usus linguae palaeoslavicae vigebat.*

Chiese della lingua Illirica nella Prouincia di Dalmatia sottoposta el Ser.mo Dominio Veneto.

Polizza nella Diocese di Spalato sottoposta al Turco	n.o 24
Almissa nelll istessa Diocese una Cappellania	1
Sebenico	4
Zara	34
Cappellanie dependenti delle Parochiali di Zara . .	10
Nona	7
Nell' istessa Diocese sottoposta al Turco	12
Arbe	2
Ossero	12
Veglia	7
	113

(Arch. S. Congr. de Prop. Fide, V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 124).

3. — JADERAE (ZADAR) 15. III. *Archiepiscopus Jadrensis Octavianus Garzadoro ad praefectum S. Congr. de Propaganda Fide: de nesessitate imprimendi catechismos Croaticos et emendata*

missalia atque breviaria palaeoslavica. Quot exemplaria in dioecesibus vendi possint.

Li Parochi della lingua illirica sono di maniera deboli, che non hanno attitudine di poter sicuramente instruire li suoi parocchiani nell' articoli della fede, della materia de' sacramenti, et dell' oratione necessarie alla salute eterna, come potriano fare quando hauessero il Catechismo in carattere, et lingua loro, per il che quest'opera uien reputata necessaria, non hauendo il Clero della lingua illirica altri per supplire à questa necessità. Li Missali, e Breuiarij sono tutti antichi, in maniera che in essi non ha luogo la riforma, et correttione della santa me: di Pio Quinto, et altri sommi Pontefici posteriori, come stampati molto prima; in tanto che contengono dell'errori, et anco delli pesi rispetto alli Breuiarij maggiori, che non sono li contenuti nelli Breuiarij latini, oltreche hanno tante feste, che quasi mai recitano l'Vfficio de feria, et dependendo tutti questi tali in tutto, et per tutto dalle Cathedrali, quali officiano con libri latini s'accommodariano senza difficultà ueruna al contenuto nelli Messali, e Breuiarij latini, purche fossero in carattere, et lingua loro, non hauendo cognitione d'altre lingue. Circa all'esito di quest'opere, quando si stampassero ne ho scritto all' Arciuescouo di Spalato, al Vescouo di Nona, di Veglia, d'Ossero, d'Arbe, nelle Diocesi de quali ui sono molte Chiese illiriche, come V. S. Ill.ma uederà dalla lista, che hanno l'vso della lingua, et carattere illirico, per intender il parer loro tanto circa la necessità del Cathechismo quanto circa al far ritratto della spesa della stampa. Io non ho scritto al Vescouo di Sebenico, ch'ha tre, ò quatro parocchiali dell'istessa lingua, non essendo ancora uenuto alla sua Chiesa. Agl'altri Vescoui della Prouincia non ho scritto, poiche nelle Diocesi loro si vfficia con la lingua e libri latini, e ben uero, che nella Diocese di Cattaro ui sono alcune Chiese illiriche ma Sismatiche seguitando il rito Seruiano. Nell' Istria il Vescouo di Pola, di Parenzo, Capo d'Istria hanno assai Chiese nelle loro Diocese del rito romano seruandosi però della lingua illirica, e con questi presuppongo, che potrà supplire la diligenza di Mons.r Nuntio. Quando capitaranno le risposte delli Prelati, à quali ho scritto à saper i loro pareri sopra di ciò, l'inuiarò à V. S. Ill.ma,e alla sacra Congregatione; in tanto rappresentarò che nella mia Diocese ui sono circa 34 parocchiali Illiriche, con otto,ò dieci cappellanie, che dependono da esse, tra quali si potria distribuire circa cinquanta Volumi de Messali, et altre tanti Cathechismi, e uicino ad un centinaro di Breuiarij, potendosi sperare, ch'all'istessa proportione si potrà far'la distributione nell'altre Chiese contenute pur nella lista delli Volumi che si stampassero. E quanto à me credo, che la più espediente saria il commandare che si comprassero questi libri, reputando, che si potessero sforzare legitimamente stante la necessità, che u'è del Cathechismo, et gl'errori che si contengono nelli Messali, e Breuiarij, col qual modo si spediriano buona qantità de Volumi massime, se il prezzo fosse moderato,

giache la pouertà della maggior parte di questi è assai grande e per la cognitione, ch'io ho acquistata nella Visita Apostolica, io tengo, ch'il Cathechismo sia necessario à tutte le Chiese illiriche della Prouincia, e che tutti li Messali, et Breuiarij contengono dell'errori, come stampati auanti la S-ta me: di Pio Quinto mai più restampati. Delli Breuiarij se ne farà più facilmente esito rispetto à quelli che s' ordinaranno di nuouo essendo li Vecchi, che uando manus tanto cari, che si pagano à dieci ducati l' Vno. Ho anco trattato con li Padri Terziarij di San Francesco, quali tutti celebrano, e vfficiano in lingua et carattere illirico, et un loro Presidente mi dice, che quest' opere sono desiderate dalli loro Padri, e che pigliaranno cinquanta Volumi di Messali, cinquanta di Cathechismi, et Cento Breuiarij. Il Cathechismo in lingua et Carattere Illirico è già perfettionato; quanto alla traduttione di quello che mancaua, sto aspettando un scrittore dell' istesso Carattere per ridurre essa tradutione in buona forma, il quale non può star à capitare, e subito spedito l' inuiarò à V. S. Ill-ma alla quale faccio humilissima riuerenza pregandole dal S.re ogni prosperità.

(Arch. S. Congr. de Prop. Fide. V. Lettere di Candia e dell' Illirico 1627--146, fol. 125—126).

4. — ROMAE 1627. *Franciscus Ingoli, secretarius S. Congr. de Prop. Fide, de ejusdem Congregationis resolutione cogendi conventum eruditorum linguae Slavicae peritorum pro edendis libris »Illyricis«.**

»Auuisar la riceuuta di tutte le lettere de Vescoui di Dalmatia circa la stampa de Messali, Breuiarij e cattechismi Illirici e ringratiarlo della diligenza, e perche questo negotio è di spesa grande, la sac. congr. ha risoluto che conforme all'auuiso dell'Arciuesouo (sic) di Cattaro si faccia una congregazione di persone dotte, et inteligenti della lingua Illirica, la quale riueda detti libri et gli correga conforme all'editione latina d'hoggidi, e capo di essa sarà il Vescouo di Sarsina, se Monsignor Arciuescouo sudetto et altri prelati hauessero nelle loro diocesi qualche Religioso à proposito per quest' emendatione, V. S. ne dia auuiso, acciò si possa far uenire à Roma besogna(?)perche si collocarebbono per stanza nel conuento della sua Religione senza spesa della congregatione e parimente se da detti Prelati si potessero hauere la nota degl'errori, che ne Breuiarij e Messali si ritrouano si facilitarebbe molto quest'emendatione; però V. S.gli scriua di ciò, et a suo tempo auuisi la loro risposta. Che etc.«

5. — ARBAE 15. III. 1627. *Episcopus arbensis Theodorus Georgii O. S. B. ad aepp. Jadrensem O. Garzadoro: una est in arb. dioecesi parochia (in pago Nevalja, lat. Novalia) linguae palaeoslavicae et monasterium Franciscanorum tertii Ordinis.*

---

* In dorso epistolae aepp. O. Garzadoro 15. III. 1627. allatae sub Nr. 3.

Nella mia Diocese u'è la Chiesa Parochiale di Nouaglia, la cura dela qulale è sostenuta ordinariamente da un Parocho secolare, che l'officia in lingua Illirica di S. Girolamo, et ha appresso doi Sacerdoti, et altritanti Chierici di stesso linguaggio, à quali giudico utile l'opera del Cathechismo, che V. S. III.ma m'acena colle sue, per loro instruttione e di Parochiani. Certo anco la stampa del Breuiario e Messale, reputo opera degna, perche si conformarebbero col Messale e Breuiario Romani da quali discrepano in molte cose. Circa l'esito di fattura tale, e se si recuperara la spesa chè u'andarebbe io ho nella mia Diocese, appresso li Preti sodetti di Nouaglia, un Monasterio di frati Franciscani tertiarij, qual officiano in lingua sodetta, et possono essere trà Sacerdoti e Chierici sei, ouer otto li quali potranno fornirsi per il loro bisogno. Quest'è quanto à l'informatione che V. S. Ill.ma desidera da me posso dirle facendole per fine humil riuerenza.

(Ib., V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 128).

6. — VELIAE (KRK, VEGLIA) 16. III. 1627. *Episcopus Veliensis Aloysius Lippomani ad aepp. Jadrensen O. Garzadoro: libri, de quibus agitur, maxime sunt necessarii, litteris publicentur glagoliticis.*

Quando la disposta inclinatione della Sacra Congregatione di Propaganda Fide, passi, come spero, alla determinata risolutione, di far stampar in lingua, et carattere illirico di S. Girolamo, il Cathechismo, Messale, et Breuiario, suppongo per mio parere, che l' opera haurà esito, massime in questa mia Diocese, per gli Preti, che ui sono, doue quella del Cathechismo, imparticolare, e reputata necessarissima, seruendosene di essa communemente tutti glí Illirici, et tanto mi uo persuadendo, haurà anche esito, et seruirà à proposito per le altre Chiese della Prouincia.

Supplico V.S.Ill.ma à compiacersi participarmene in che stato s' attroui il negotio della letura Theologale et Penitentiaria per questa mia Chiesa, conforme à quanto per altre sue, alli passati mesi m' accenò di uoler contrattar in Roma; poiche uolentieri ne sto attendendo qualche buona risolutione. Tanto serua à V. S. Ill.ma per riuerente risposta di quelle di 13 corrente, e per sodisfattione del mio debito, con che humilmente le baccio le mani.

(Ib., V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 127).

7. — CRES (CHERSO) 27. III. 1627. *Episcopus Absorensis Octavianus Garzadoro ad aepp. Jadr. O. Garzadoro: libri de quibus agitur, et necessarii sunt et sat multi in sua diocesi venibunt.*

Dalla lettera di V. S. Ill.ma, et R.ma delli 13. di Marzo, uedo quanto desiderano sapere quelli SS.ri Ill.mi sopra la Congregatione de propaganda Fide, circa il stampare Breuiarij, Messali et Cathechismi in lingua, et carattere Illirico. Io credo che in questa mia Diocese se ne faria esito di 25, ò 30 d'ognisorte al più, poiche ui sono pochissimi Preti Schiaui, et la maggior parte di questa Chiese uengono officiate in latino. Et quanto all' opera del Cathechismo uiene

stimata molto utile, et necessaria in queste Chiese; che è quanto m' occore dir à V. S. Ill.ma in questo proposito, alla quale per fine con riuerente affetto baccio le mani.

(Ib., V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 129).

8. — NOVIGRAD 27. III. 1627. *Blasius, eppus Nonensis, ad Jadr. aepp. O. Garzadoro: libri liturgici corrigantur, voces quaedam explicentur, libri forma succincta edantur; libri manuscripti summi ą presbyteris fiunt.*

Mi uiene resa quella di V. S. Ill.ma scritta in proposito di quanto dalla Sacra Congregatione è stato considerato circa il ristampare del breuiario et il Messale col Cathechismo in lingua et carattere Illyrico. Al che riuerentemente dico col parer anco delli RR.di miei SS.ri canonici, che quanto al breuiario et Messale s' haurano da esser stampati in quel modo nel quale al presente si ritrouono dubito che si stentarebbe farne esito per ricuperare la spesa che ui andasse, atteso che tutti questi preti del Idioma Illyrico si toruano prouisti di si fatti breuiarij e Messali quali da loro sono conseruati con grandissima diligenza posso dir per centenara d' anni col comprarseli da quelli che uano morendo, e tal uno di essi n' hauera doi e tre. Ma se si riformassero col rubricarli conforme alli nostri, di piu col interpretar massime ne Messali alcune parole antiche talmente obstruse che ne i preti istessi ne il popolo le puo intender, d' onde n' auuiene che i preti ogní uno nel celebrare per esser intesi uano facendo le interpretationi à lor modo, e Dio lo sa quanto conueniente al uero senso. Tal opera sarrebbe utile e necessaria, et i preti si sforzzarebbero pagare tali breuiarij e Messali cosi di nuouo rubricati et in forma intelligibile ridotti; uero è che bisognarebbe le rubriche fossero ridotte in piu breue forma che fosse possibile, non essendoui in questi preti tanta acutezza d'ingegno e speculatione, e questo quanto à Messali e breuiarij. Del cathechismo poi Romano s' anco questo fosse ridotto in piu breue forma ponendoui per instruttione di gente altrimente Idiota i punti essentiali, sarrebbe cosa utilissima e come tale uolentieri si comprarebbe, ma se si anderà dietro le eleganze d'Aldo Manutio per la sorte dei caratteri Illyrici ch' occupano assai spazio, l'opera riuscirebbe molto altra(?)e per conseguenza di spesa tale, che alla pouerta di questi preti potrebbe parer strana e difficile cosa far tale esborso, massime se li si ricercasse in una uolta, hauendo pur troppo da fare nel procurarsi il uitto quotidiano. Tanto m'è parso rapresentar à V. S. Ill.ma con ogni douuta riuerenza rimettendome sempre à quelli ch' in ogni conto sanno più di me e riuerentemente le raccommando in gratia.

(Ib., V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 130).

9. — JADERAE 23. IV. *Aepp. O. Garzadoro ad praefectum S. Congr. de Prop. Fide: mittit responsa suffraganeorum; catechismus Croaticus litteris glagolicitis scriptus brevi Romam mittetur.*

Essendomi capitate le risposte delli Prelati, à quali scrissi per saper ili parer loro circa il stampare il Misale, Breuiario, et Cathechismo, et il ricambio, che se ne potrà fare della spesa della stampa; ho reputato meglio di inuiare l' istesse lettere, che mi scriuono in tal proposito, à V. S. Ill.ma, giache à me non occorre dir altro, che quello ch'io scrissi ultimamente. La traduttione in lingua Illirica di quel che mancaua al Cathechismo gia auuisato, si sta scriuendo in Carattere pur' Illirico di San Girolamo, e subito finita l' inuiarò à cotesta uolta per la prima buona occasione. Con che fine à V. S. Ill.ma et R.ma faccio humilissima riuerenza.

(Ib., V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 136).

10. — SPALATI (SPLIT) 26. IV. 1627. *Aepp. Spalatensis Sfortia Ponzoni ad aepp. O. Garzadoro: pluries litteras dederat ad S. Congr. de Prop. Fide de edendis libris liturgicis; synodus provincialis decernat, ne ordinentur ii, qui catechismum a S. Congr. edendum sibi non procuraverint.*

Piu d' una uolta ho io stesso rappresentato alla Sacra Congregatione de Propaganda Fide la necessita ch' hauea questa Prouincia Illirica della correttione, e noua stampa de Messali, et Breuiarij Illirici assicurandola, che facilmente si rimborsarebbe del speso, prohibendo l' uso de uecchi con termine competente a prouedersi da noui. Il Catechismo similmente è desiderato da questo Clero, oltre che nelle constitutioni sinodali si potrà obligare ogni Curato, et ogn' uno che uerrà ascendere a maggior ordine a farsene prouisione; siche non dubito punto che facilmente si potrà ricuperare la spesa con tanto seruitio di queste chiese. E è quanto m' occorre dire à V. S. Ill.ma in risposta delle sue delli 13. del passato da me solamente riceuute l' ultima festa di Pasqua. E per fine le faccio humilmente riuerenza.

(Ib., V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 135).

11. — JADERAE 7. V. 1627. *Aepp. O. Garzadoro ad Pompeium Cesareo Romam: mittit catechismum (s. Roberti Bellarmino) tradendum Francisco Ingoli, qui in fol. 140v notavit, excusam esse versionem maioris Doctrinae christianae cardinalis Bellarmino mox in Dalmatiam mittendam.*

Se l'inuia per la strada d'Ancona vna scattola con il Volume del Cathechismo tradotto, et scritto in lingua, et carattere Illirico, qual douerete presentar subito in nome mio al sig.r Ingoli, et auertirlo che nella traduttione che mancaua ui s'e posto il sommario delli Capitoli conforme che sta nel latino, il che non essendo osseruato dall' auttore, ch'haueua tradotto, et scritto il resto, e farete per me riuerenza al detto Sig.r Ingoli supplicandolo che uogli cooperare alla speditione della Visita accio possi restar libero da questo pensiero. A quello che ui presenterà la Scatolla pagarete le spese del uolo della Vettura, ò altre spese che bisognasse, ch'il tutto ui farò buono, e di cuore me ui raccommando.

(Ib., V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 137).

Na koga je upravljeno ovo gornje pismo, nalazi se na fol. 140. v.: »Al mag.o e Reu.o mio amatiss.o Don Pompeo Cesareo. Roma. Con questa vna Scattola«. Na istom mjestu nalaze se Ingolijeve bilješke. Govori najprije o vizitaciji Dalmacije, koja da je referirana na sjednici Kongregacije, o Korčuli, Hvaru i Braču... »et insieme s'è trattato di far un nuouo Vescouo in Budua«; zatim nastavlja o štampi: »S'è dato ordine, che sia riueduto et emendato e che li siano fatti li sommari che mancano giudicandosi esser necessario di stamparlo per seruitio delle chiese Illyriche, e la sac. cong. ringratia V. S. della diligenza ch'ha fatto in trouarlo, finirlo, e mandarlo. S'è stampata la dottrina grande della B. M. del Card. Bellarmino in lingua Illyrica con caratttere latino, si manderanno à V. S. con ordine di far la distributione di esse alli Vescoui di Dalmatia; questa si doura dare alli parocchi et altri sacerdoti per istruttione loro, acciò ragionando alli popoli possino sodamente discorrere«.

(Ib., V. Lettere di Candia e dell'Illirico 1627—146, fol. 140).

12. — JADERAE 19. VI. 1627. *Aepp. O. Garzadoro ad praefectum S. Congr. de Prop. Fide: rationes, ob quas libri liturgici characteribus glagoliticis, non vero cyrillicis edantur.*

Se gl'Ecclesiastici, che fuori di Dalmatia si sèruono del Carattere Illirico, non fossero quasi tutti, ò in gran parte Sismatici (tra quali però non si comprendono gli Padri di san Francesco, che anco vfficiano in lingua e carattere latino) ch'abboriscono tutto quello, che uiene da Roma, crederei, ch'il stampare li Messali, e Breuiarij in Carattere Cirilliano potesse più giouare, che nel Glagolico, cioè di San Gerolamo; ma l'esser questo usato da tutti gl' Ecclesiastici Illirici della Dalmatia, e confinanti da parte dell' Istria, e Croatia, mi fa reputare pericoloso il mutare à questi il Carattere usato per tanti secoli affatigandogli nel douer' imparare il Cirilliano con pochissima speranza, che sia accettato da quelli Ecclesiastici ch' usano il carattere, e lingua Illirica in Bulgaria, Seruia, Bosna, Moldauia, Vallachia, e Russia. E se bene d' alcuni d' essi fosse accettato, tattauia il non alterare il Carattere di S. Gerolamo à quelli, che l' adoperano, saria cosa piu sicura al parer mio e potriano quelli delle Prouincie sopradette, che hauessero communione con la Chiesa Roma(na) imparare loro à leggere questo carattere, il qual essendo abbandonato da quelli ch' hora l' adoperano, si perderia la cognitione d' esso, che dipende da un Santo cosi grande come San Gerolamo. Ho scritto però alli Vescoui, che m' ordina V. S. Ill. ma per sapere sopra di ciò il parer loro, e quanto prima hauerò le risposte l' inuiarò à cotesta uolta. Con che fine à V. S. Ill.ma faccio humilissima riuerenza.

(ib., V: Lettere di Candia... 1627—146, fol. 138).

13. — SPALATI 28. VI. 1627. *Aepp. Spalatensis ad aepp. O. Garzadoro: libri liturgici characteribus cyrillicis imprimantur, quia hi extra ecclesias magis sunt in usu quam glagolitici.*

Riceuute le lettere di V. S. Ill.ma delli 22. del corrente procurai subito prendere da piu periti l'informatione ricercatami a nome della Sacra Congregatione de Fide propaganda, se fosse meglio stampare i missali et Breuiarij con Carattere Cirilliano, o di S. Girolamo; per quanto ho potuto cauare, ritrouo, come lei a punto scriue, che il carattere di S. Girolamo è usato per lo piu in Dalmatia, ma lo Cirilliano in diuersi regni, e Prouincie. Onde douendo quest' opera si santa, e necessaria riuscire a comun seruitio, stimo bene stamparli in Carattere Cirilliano, come piu uniuersale. Ne la Dalmatia resterà defraudata, perche gia in quella per lo piu si scriue con il cirilliano, il quale non è molto differente dal stampato, et in poco tempo anco il stampato sarà appreso per il gran desiderio che s'ha di ueder effetuata opera si buona. Ben è uero, si dole che a questa guisa il carattere di S. Girolamo si perderà affatto. In quest' occasione mi è capitata alle mani l'occlusa informatione del gia Dottor Alberti homo assai prattico in questa lingua; la mando à V. S. Ill.ma in caso che potesse seruire à qualche cosa, e per fine le baccio le mani.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 146).

14. — CRES (CHERSO) 29. VI. 1627. *Eppus Absorensis Octavianus Garzadoro ad aepp. Octavianum Garzadoro: libri liturgici edantur litteris cyrillianis.*

Riceuo due lettere di V. S. Ill.ma et R.ma quasi in un' istesso tempo delli 25 Maggio et 12 Giugno. Riceuo anco un plico con Cento dottrine Christiane in lingua Illiricia quali farò dispensar per questa Diocese et Monasterij secondo che stimero piu et meno necessarie et spero certo che saranno fructuose.

Quanto al particulare de Breuiarij et Messali Illirici io stimo certo, et cosi anco viene tenuto da molti, assai meglio stamparli con il Carattere Illirico per piu vniuersale adoperato non solo in Dalmatia ma in Bulgaria, Grecia et in altre Prouintie, ch' è quanto deuo dirli in questo particulare che per fine con riuerente vffitio gli baccio le mani.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 145 r).

15. — NONAE (NIN) 29. VI. 1627. *Nonensis eppus Blasius ad aepp. O. Garzadoro: affert rationes quae pugnant pro characteribus glagoliticis; excudantur libri liturgici utrisque characteribus.*

V. S. Ill.ma mi perdoni se sin' hora non ho potuto ubidirla in quello che nella sua delli 22. di questo si è compiaciuta commandarmi, essendone stata cagione la mia febre nella quale mi ritrouo la sua hora subito ralenzata alquanto per S. Iddio grazia. Non m'è parso douer più differir di scriuerla per quanto si stendino le mie debolissime forze. Il particolare del quale son ricercato confesso esser di risolutione alquanto difficultose sia per piu rispetti. Si suppone primieramente che solo in Dalmatia serua il carattere di S. Girolamo, e pur di quello si serue la maggior parte d' Istria, tutta

la Carintha, Stiria e Carniola, luoghi tutti da me uisitati, quando ero al seruitio della chiesa d' Aquileia, et arriua sino mai à Zagabria, e di là passa per ispatio di piu di ottanta parochie in tanto ch' io dubitarei che col uoler introdur hora nelle dette parti il carattere Cirilliano, nascerebbe non picciol confusione tra que' popoli, massimamente tra li Ecclesiastici, poiche alli prouetti malageuol cosa potrebbe parere abandonar quella lettera nella quale sin' hora si sono essercitati celebrando e recitando i diuini vfficij; che quanto à quelli che per l' auuenire douranno esser promossi à gli ordini sacri si potrebbe impor che debbano imparare gli uni e gli altri caratteri, gia che poco altro resta loro che studiare, e poiche di gia nel carattere Cirilliano si ritrouano hormai stampate molte opere pertinenti all' instruttione de' sacerdoti; i giouani tanto piu uolentieri si applicaranno à imparar il carattere Cirilliano, siche il mio parer sarebbe prima che mettersi alla stampa d' una sorte ò sia questa ò quella, rubricati che fossero i messali e li breuiarij e dichiarate le parole oscure che negli uni e negli altri si ritrouano e non intese ne anco dalli istessi Ecclesiastici, senza di che come gia dissi l' opera sarebbe infruttuosa. Si dourebbe prender parer dalli superiori delle parti gia nominate, si quanto alla riuscita dell' opera, come anco quanto alla quantità de messali e breuiarij che si douranno stampare si per schiuare ogni confusione tra le nationi, come per potersi regolar nella spesa, e credo bisognara stampare almeno per hora nell' un e nell' altro carattere; pur io mi rimetto à quelli che in questo et in ogn' altro conto sanno assai piu di me; bastandomi d' hauer ubidito à chi mi commanda; et humilmente me gli raccommando in gratia.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 152).

16. — ARBAE (RAB) 7. VII. 1627. *Arbensis ep. Theodorus Georgii ad aepp. O. Garzadoro: libri liturgici excudantur typis glagoliticis et cyrillianis; idem sentiunt PP. Tertiarii S. Francisci.*

Sopra il contenuto in quella di V. S. Ill.ma dlli 22. del passato hebbi quella maggior consideratione che io potei, et che seppi, a cui anco uolsi aggiungere il parere di questi Padri Tertiarij di S. Francesco, et unitamente siamo concorsi in questo, che stampandosi li Messali, et Breuiarij con la stampa Cirilliana, se bene è piu uniuersale, non dimeno non potrebbero esser abbracciati non solo da tutta loro religione in queste Prouincie, ma ne anco dalla maggior parte di Preti, et stampandosi nel medesimo carattere bisognarebbe, che tutti li nominati principiassero ad erudirsi nelli primi principij di difficultosa: et quando se ne stampassero et nel sudetto carattere esso carattere, cosa che à mio senso si renderebbe in gran parte et in quello di S. Gerolimo, si uerebbe à dare sodisfattione et agl' uni et agl' altri; che è quanto ch' io riuerentemente posso ricordare à V. S. Ill.ma, al cui però prudentissimo iudicio con ogni obsequiosa uolontà mi rimetto et per fine con ogni douuto affetto baccio le mani.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 151).

17. — VELIAE (Krk, Veglia) 12. VII. 1627. *Eppus Veliensis Aloysius Lippomani ad aep. Garzadoro: typi glagolitici adhibendi sunt, cyrilliani in sua dioecesi usui non erunt.*

Per riuerente risposta di quelle di V. S. Ill.ma di 22 del passato, le dico che mentre da Nostro Signore e dalla sacra Congregatione di Propaganda Fide uenghino fatti stampare li Messali, e Breuiarij Illirici con il Carattere Cirilliano, non potranno seruir à proposito sopra questa mia Diocese, per non esser stato mai adoperato ne in uso, sicome uengo benissime informato, essendo frequentatissimo solamente quello di S. Gerolamo, con che al solito della mia riuerenza le baccio le mani.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 153).

18. — JADERAE 14. VII. 1627. *Aepp. O. Garzadoro ad praefectum S. Congr. de Prop. Fide: mittit responsa episcoporum ad quaestionem, utrum libri liturgici imprimantur characteribus glagoliticis an cyrillianis; viri periti praevident libros istos nec catholicis nec schismaticis acceptos fore.*

Le qui dentrò alligate sono le risposte datemi circa il stampare in Carattere di San Gerolame, ò di San Cirillo; e perche mi uien detto da persone molto prattiche, che gli Christiani habitanti nella Bosna, Bulgaria, Moldauia, Seruia, Vallachia, e Russia del Rito Cattolico sono tutti guidati dalli Padri di San Francesco, ch'vfficiano in carattere latino. Gl'altri sono quasi tutti Scismatici e gouernati da Preti Greci pur Scismatici inimicissimi della Chiesa Roma[na], in tanto che si correria euidente pericolo, che quelli non gl'accettassero, ne meno gli Cattolici, non essendo del Carattere, nel quale sono sempre uersati. Con che fine à V. S. Ill.ma faccio humilissima riuerenza.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 144).

19. — JADERAE 14. VII. 1627. *Aepp. Garzadoro ad praefectum S. Congr. de Prop. Fide: postulaverat informationem de rebus contentis in relatione illius dioeceseos.*

Ho scritto à Cattaro per hauer informatione delle cose contenute nella relatione di quella Diocese inuiatami da V. S. Ill.ma, e di quello che si trouerà, ne darò conto à suo tempo. Con che fine à VS. Ill.ma faccio humilissima riuerenza.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 154).

20. — JADERAE 14. VII. 1627. *Aepp. O. Garzadoro ad praefectum S. Congr. de Prop. Fide: de personis aptis ad redigendos libros liturgicos.*

Tra gli Dominicani di Dalmatia il P. Maestro Fertilio da Traù possiede assai bene la lingua Illirica, et è di buona dottrina, ma è tanto uecchio e poco habile à mouersi, che difficilmente si potria far uenire à Roma; e l'istesso si puo credere del P. Maestro Dionisio da Spalato dell'istessa Religione, che pur ha buona cognitione della lingua, tanto piu, ch' è occupato dal Prouinciale, e patisce una palpi-

tatione di cuore. Vi saria anco il P. Maestro Cornelio da Zara pure Dominicano, huomo d'eminente dottrina, ma essendo lui Inquisitore, non può abbandonare queste parti, tanto più, ch'io mi seruirò di lui nel scoprire gl'errori, come ho scritto in un'altra mia. Gli padri Minori Osseruanti di San Francesco hanno il P. F. Francesco da Sebenico, che possiede bene la lingua, et è di buona intelligenza, ma è cosi uecchio e poco sano, che non si può sperare, che sij per uenirsen' à Roma. Il P. F. Pietro da Zara, che potria seruire, è custode della Prouincia, ne meno lui può partirsi, ma lo farò trauagliare nel scoprire gl'errori L'istessi Padri hanno il P. F. Francesco Gleuinich(sic) della Bosna doue fiorisce la lingua, Predicatore Apostolico, che risiede à Fiume, ò in quelli contorni, questo potria uenire, e mi uien detto, che sarà molto al proposito. Li Padri Conuentuali hanno il P. Maestro Biagio da Cherso e il P. Maestro Matteo da Veglia huomini di gran dottrina, ma non so quanto uagliano nella lingua Illirica. Ho scritto niente dimeno alli Vescoui, che m'auuisino se hauessero soggetti della qualità, che desidera la Sacra Congregatione. Con che fine à V. S. Ill.ma faccio humilissima riuerenza.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 159).

21. — JADERAE 12. VIII. 1627. *Aepp. O. Garzadoro ad Franc. Ingoli, secretarium S. Congr. de Prop. Fide: missale ante ducentos annos manu scriptum mittet cum aliis vetustioribus si quae invenerit, item breviaria.*

...Ho inteso, ch'è capitato il Cathechismo Illirico, e se quelli SS.ri lo faranno stampare habbiliteranno senza dubio ueruno gli Parochi della lingua illirica à poter fondatamente instruire gli loro Popoli, e ributtare qualch'oppinione falsa, che li uolesse introdurre, al che di presente sono inhabili.

Ho di già ritrouato un Messale Illirico scritto à mano doicento anni fa. Attendo à uedere se ui ne fossero delli più antichi, e anco se si trouassero Breuiarij manuscritti antichi, e fra pochi giorni mandarò qualche cosa. La sup(plic)o à conseruarmi nella sua gratia, e à credermi, che li uiuo obligatissimo. Con che fine li baccio con ogn'affetto le mani.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 162).

22. — SPALATI 24. VIII. 1627. *Provincialis Fr. Ambrosius Lučić (Luciceo) O. P. ad aepp. Jadrensem O. Garzadoro: revisit missale et breviarium Illyrica translata a Matthaeo Alberti; de grammatica Navari ab eodem Alberti in Croaticam linguam translata et de lexico.*

Gionto à Spalato di subbito ho reccapitato la Sua all' Ill.mo Arciu.o, et ho trattato con il figlio del quondam S.r Dottor Alberti circa l'opera del Missale et Breuiario Illirico da lui tradotto, et ho trouato che la maggior parte è tradotto nel carattere Illirico, cioè di S. Gierolamo, e una parte col carattere lattino, pero in Illirico.

Ha ancora il Nauaro tradotto pur in Illirico carattere di S. Gierolamo, et è stato reuisto, e permesso che si stampi, ma per il mancamento del denaro non si è fatto altro. Tutte queste opere il figlio sudetto si contenta darle, pure che simil faticha sij ricognosciuta con qualche emolumento, massime che gli fosse dato commodita di studiare e mantenersi per qualche tempo. Come loro ne scriue nella qui alligata anzi s' offerisse d' andar in persona à Roma per portar le dette opere, purche gli sia somministrato qualche agiuto per il uiaggio. Da lui non ho trouato niuno Missale ne Breuiario delli uecchi scritti à mano, ma spero che se ne trouarà uno in Poglizza che cosi m'è stato promesso, e se l'hauerò le darò raguaglio. Se in altro posso e meglio seruirla, mi sarà à fauore particolare d'obedire alli suoi commandi Conche humilmente le bacio le uesti e le prego dal nostro Signore ogni da lei bramato bene.

L'auiso che m'è anco il Dicionario tradotto, che certo sarebbe molto in proposito fosse stampato.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 190).

23. — SPALATI 25. VIII. 1627. *Georgius Alberti ad aepp. Jadrensem O. Garzadoro: offert Sacrae Congr. de Prop. Fide missale et breviarium Illyricum, item translatum a patre suo manuale Navari et lexicon, dummodo sibi assignentur media ut litteris dare possit operam.*

Il Molto Reuerendo padre Prouinciale fra Ambrosio Luciceo, mi parlo à nome di V. S. Ill.ma et R.ma se si trouauan presso di me la tradution del mesal, et breuiario, in lingua et carattere Illirico fatte dal quondam S: Matthio mio padre, et se quelle darei, acio siano fatte reueder da quei Ill.mi et R.mi di Propaganda Fide, et metter alla stampa, con ricompensa pero della fatica fatta dal quondam S.r mio padre; commettendomi mentre uoro darle che debba ragualliar V. S. Ill.ma et R.ma del tutto; Però per essecution di commandamenti del sudetto R.do padre Prouincial, et acio resti seruita V. S. Ill.ma et R.ma dico ritrouarmi hauer appresso non solamente la traducion de mesal et breuiario, ma oltre di quelle il dicionario, et manual del Nauara, il qual anco è stato uisto, reuisto, et admesso dalla S. Inquisition a Roma alla stampa, ma per mancamento del denaro, il quondam Sig.r mio padre lo lasso cosi(?) imperfetto; il qual Mesal, et breuiario io saro piu che prontissimo di darli acio sianno reuisti et messi alla stampa per beneffitio della S. Fede, ogni qual uolta quei Ill.mi et R.mi di Propaganda Fide mi daranno commodita di poter tratenermi al studio accio possa anch'io per futuro (s'il Sig.r Iddio mi dara gratia, et uita) essercitarmi nelle sciencie, a beneficio della S. Fede; la qual ricompensa ne anco guardarei, che è niente presso la fattica fatta in esse quando i beni della fortuna mi concedessero facolta di potermi tratener al studio per qualche tempo; Pero se i detti Ill.mi et R.mi di propaganda fide hauerano gusto hauer il sudetto mesal et breuiario, mi diano la pre-

detta commodita et il uiatico de qui a Roma che personalmente glelí portaro; et à V. S. Ill.ma et R.ma per fine inchineuolmente bacio la ueste, et alla sua benignita mi recommendo.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 189).

Odgovor na gornje pismo nalazi se skiciran rukom Franje Ingoli na fol. 194v.: »Congregatio 82-die 9. 8bris 1627. N.o 7.o. Offerente Georgio Alberti Spalatensi Missale, et Breuiarium in linguam Illyricam ab eius patre translatum, necnon et eiusdem linguae dictionarium, si locus ei in collegio Illyrico impetretur: Sacra congregatio considerans huiusmodi libros posse utiles esse impressioni Missalis, et Breuiarij Illyrici de mandato S. S. faciendum - censuit, rogandum esse Ill.m card. Borghese Protectorem ut unum locum ex tribus in dicto collegio vacantibus oratori concedere dignetur.«

24. — JADERAE 30. VIII. 1627. *Aepp. O. Garzadoro ad praefectum S. Congr. de Prop. Fide: de communicatione in sacris cum schismaticis in dioecesi Catarensi; de catechismo Croatico; mittet ad S. Congr. breviarium Illyr. scriptum anno 1366 et missale a. 1402.*

Ho dato conto à Mons. Vescouo di Cattaro della relatione fatta dalla Sacra Congregatione de Propaganda Fide tanto circa il Breue per l'elettione de'Nobili alli Canonicati di Cattaro, quanto circa il trouar modo che nella Chiesa di San Giouannj di Cartolla gli Cattolici non celebrino gl'vfficij diuinj nell'istessa Chiesa, della quale si seruono gli Greci; e se hauessero modo essi Cattolici di fabricarsi una Chiesa, mi rendo sicuro, ch' il negotio sorteria buon fine ancorche saria necessario farlo sotto pretesto d'hauer una Chiesa propria, e non per fuggirli, come Sismatici, ò heretici. Poiche tante uolte quanto è uenuto il caso in qreste parti di far atto chi dechiari gli Greci per heretici, tante uolte si sono solleuati, e ha bisognato acquietargli con poco auantaggio. E quanto à me reputo, che lo meglio sij auuisare gli Vescoui, che destramente procurino, che gli Cattolici non communichino con essi, ò uero intendersene prima con l'Ecc.mo Senato Veneto. Ho sentito, che il Cathechismo Illirico sia arriuato in poter della Sacra Congregatione, e s'assicuri V. S. Ill.ma che stampandosi gli Parochi di questa lingua potranno fondatamente rispondere e instruire gli loro Parochiani che di presente non lo possono fare. Douendo uenir un mio di Casa à cotesta uolta inuiarò con quest' occasione un Breuiario scritto à mano l'anno 1366. e un Messale pur scritto à mano l'anno 1402., Illirici, ch'ho di gia in ordine e se dagl' altri Vescoui, à quali ho scritto, mi sarà mandata cosa à proposito, la mandarò insieme con essi. E per fine à V. S. Ill.ma faccio humilissima riuerenza.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 167).

25. — JADERAE 3. IX. 1627. *Aepp. O. Garzadoro ad praefectum S. Congr. de Prop. Fide: filius Matthaei Alberti adferet Romam missale, breviarium, grammaticam Navari et lexicum, omnia a patre suo translata.*

Dalle lettere, ch'io inuio à V. S. Ill.ma uederà, à che termine sia condotto il negotio della traduttione delli Messali, e Breuiarij in lingua, e carattere Illirico fatta dal quondam Dottor Alberti, il figlio del quale essendo consolato di quanto desidera non solo portarà le predette opere, ma anch' il Dittionario, e Nauarro similmente tradotti nell'istessa lingua, e di quanto risoluerà V. S. Ill.ma e la sacra Congregatione se ne sarò auisato, essequirò il tutto puntualissimamente. Mentre per fine à V. S. Ill.ma faccio humilissima riuerenza.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 168).

26. — JADERAE 18. IX. 1627. *Aepp. O. Garzadoro ad praefectum S. Congr. de Prop. Fide: mittit missalia Illyrica scripta a. 1387. 1402. 1435., breviaria 1387. 1443. 1460.*

Con tutto, ch'io non habbia riceuuto da Mons.r Arciu.o di Spalato niun Messale, ò Breuiario scritto à mano in carattere, e lingua Illirica conforme à quello, che sopra di ciò gli scrissi, tutttauia credendo, che non possi mandare cosa di rilieuo, essendo gli ecclesiastici di questa lingua nella sua Diocesi pouerissimi, et sottoposti in temporale al Turco, mi sono resoluto di non perdere l' occasione d' un mio di casa, che se ne passa nella Marca, per il quale mando tre missali scritti à mano nel sopradetto carattere, e lingua, uno del mille trecento ottanta sette; l' altro del mille quattro cento e due, e l altro del mille quattro cento trenta cinque; e tre Breuiarij pur scritti come di sopra, un del mille trecento ottanta sette, l' altro del mille quattro cento sessanta, e l' altro del mille quattro cento quaranta tre, assai bene conditionati rispetto alla loro antichità, quale hauerà cura in Ancona d' inuiarli in Roma ad un' altro mio di Casa, che gli farà poi consignare al Sig.re Ingoli. Per l' informatione, ch' io ho da questi della lingua, li uocaboli di questi uolumi antichi, et manuscritti, sono migliori di quelli, che si tengono nelli uolumi stampati. Se da Spalato mi capitassero delli più antichi et V. S. Ill.ma giudicasse bene, l' inuiarò con altra occasione. Con che fine faccio à V. S. Ill.ma humilissima riuerenza.

(ib., V. Lettere di Candia... 1627—146, fol. 169).

27. — JADERAE 26. IX. 1627. *Aepp. O. Garzadoro ad praefectum S. Congr. de Prop. Fide: missalia et breviaria vetusta miserat ad manus Francisci Ingoli, nec alia vetustiora reperire potuerat.*

Risposi subito à V. S. Ill.ma alla lettera de 24. di luglio prossime passato nella quale mi commetteua d' ordine della S. Congregatione, ch' io usasse diligenza per trouare Missali, e Breuiarij manuscritti antichi, significandogli d' hauer scritto alli Vescoui, che hanno chiese di questa lingua, quale non essendo capitata è forza, che sij smarrita; la settimana passata inuiai alla uolta di Roma per un mio di casa, che se ne ua alla Marca una cassetta con tre Missali manuscritti in carattere, et lingua illirica uno del 1387. l' altro del 1402, e l' altro del 1435. et altretanti Breuiarij scritti come di sopra uno

del 1387, l' altro del 1443. e l' altro del 1460. quale dourà consignarla in Ancona alli Vittorali (?) indrizzandoli à quello, e ha cura delle cose mie in Roma, quale poi li farà capitare in mano del S.r Ingoli; de tutto ne diedi anco parte à V. S. Ill.ma per uia d' Ancona, ne di più antichi se ne sono potuti trouare, ch' è quanto posso dire à V. S. Ill.ma alla quale per fine faccio humilissima riuerenza.

(ib., V. Lettere di Candia ... 1627—146, fol. 170).

Na gornja dva lista nalazi se na fol. 171v bilješka Ingolijeva: »Die 21. 8bris 1627. Auuisarla riceuuta, e ringraziarlo della diligenza, e perche alli periti della lingua sono paruti molto à proposito per seruitio della stampa, non occorrerà, che mandi altre copie per adesso«.

28. — JADERAE 26. IX. 1627. *Aepp. O. Garzadoro ad praefectum S. Congr. de Prop. Fide: quanto cum gaudio exceperint presbyteri nuntium de imprimendo catechismo Croatico litteris glagoliticis.*

Ho dato parte à questi Ecclesiastici di Zara della resolutione di stampare il Cathechismo in carattere, et lingua illirica, i quali n' hanno fatta festa grande, reputandola una delle più utili opere, che sia comparsa da gran tempo in qua, e se si stampassero anco delle Dottrine Christiane nell' istesso carattere, saria di grandissimo seruitio di Dio, poiche il maggior bisogno consiste in quelle, che non hanno altra cognitione, che del carattere illirico, nel quale à memoria hominum non hanno mai riceuuto aiuto nesuno, il che anche m' è stato accennato da alcuni Vescoui, che hanno riceuuto le Dottrine in lingua illirica, e carattere latino, tuttauia se ueneranno queste che sono stampate in carattere latino si distribueranno conforme l' ordine, che V. S. Ill.ma mandarà, e se ne cauarà anco buon frutto; conche gli faccio humilissima riuerenza.

(ib., VI. Lettere dell' Illirico, Tartaria, Soria, Persia, e Georgia 1628—147, fol. 106).

29. — ROMAE 1. et 17. XII. 1627. *Acta S. Congr. de Prop. Fide in congregatione generali 17. XII. 1627. et particulari 1. XII. 1627. de imprimendis missalibus et breviariis lingua palaeoslavica.*

7. Referente Illmo D. Card. Bentivolo decretum particularis Congregationis habitae in domo ipsius, die prima praesentis mensis super articulo, an missalia et breviaria illirica essent charactere hieronymiano, an vero cyrilliano imprimenda, Sacra Congregatio censuit utroque charactere esse imprimenda, et incipiendum esse a missalibus tanquam magis necessariis ad conservandam propagandamque religionem catholicam. Decretum autem de quo supra fit mentio est quod sequitur: De prima Decembris 1627.

Fuit Congregatio particularis in palatio Illmi D. Cardinalis Bentivoli, cui interfuerunt D. Jo. Toncus, fr. Raphael Croatus Ord. Min.

de Observ. et fr. Nicolaus Ruthenus Ord. S. Basilii, defuit P. Proficius Jesuita propter infirmitatem.

In ea iuxta Decretum Sacae Congregationis fuit discussum dubium an missalia et breviaria illyrica imprimenda essent characteribus S. Hieronymi, an vero S. Cyrilli.

Et primo loco fuerunt recitatae sententiae episcoporum Dalmatiae, quae inter se variae sunt et diversae. Nam archiepiscopus Jadrensis in primam partem inclinare videtur, quod scilicet charactere hieronymiano sint imprimenda, quia ut audivit a personis informatis, si charactere cyrilliano typis dentur paucissimi erunt, qui illa recipient, cum in plerisque provinciis in quibus huiusmodi characteris est usus, catholici ritus latini sub cura fratrum Franciscanorum degant, breviariisque et missalibus latinis utantur, schismatici vero graeci ritus a liturgiis propriis non facile recedent. Episcopus Vegliensis idem sentit, sed suam sententiam ad propriam dioecesim restringit.

Episcopus Arbensis initio suarum literarum cum eadem restrictiva ad suam dioecesim et ad Tertiarios pertransit, in fine tamen utroque charactere ea imprimenda autumat.

Episcopus Nonensis sentit pro Dalmatia, Stiria, Carinthia, Carniola, et Histria, praefatos libros charactere hieronymiano imprimendos esse, verum in fine literarum sententiam episcopi Arbensis probat, ut scilicet utroque charactere imprimantur, subiungens posse de coetero utiliter decerni, ne promoveantur ad sacerdotium qui characterem ignorent cyrillianum, tum quia libri hoc impressi charactere recipientur, tum quia sacerdotes magis instrui poterunt, quod multi libri ad eorum instructionem iam habeantur charactere cyrilliano impressi.

Archiepiscopus autem Spalatensis, et episcopi Osserensis et Samandriensis simpliciter tenent missalia et breviaria illyrica esse charactere cyrilliano imprimenda eo quod ille universalior sit, et plurimis vastissimisque provinciis communis. Secundo D. Toncus et coeteri supra relati, in eam convenerunt sententiam, ut utroque imprimerentur charactere.

Quod si Sacra Congregatio ob nimiam impensam uno tantum ex praedictis characteribus praefatos libros imprimendos esse decreverit, eo casu D. Toncus et fr. Raphael steterunt pro hyeronimiano pluribus rationibus moti; 1°. quia provinciae ab episcopo Nonensi recensitae non utuntur alio charactere. 2°. novitas characteris cyrilliani acerrime ab illis antiquitatis sibi traditae tenacissimis oppugnaretur, et hac in re coactio scandala plurima pareret. 3°. quod libri praedicti cum cyrilliano impressi, ab aliis Illyrici provinciis ut sunt Bosna, Servia, Macedonia, Bulgaria, Rascia latino sermone celebratur a Franciscanis, qui catholicorum ritus latini curam habent specialem, in reliquis vero, atque etiam in illis sunt schismatici ritus graeci, qui nulla ratione a ritu suo recedent, ut libros latini ritus, etiam in eorum lingua impressos, recipiant.

Pater vero Nicolaus Ruthenus probavit archiepiscopi Spalatensis et episcoporum Samandriensis et Osserensis sententiam, cui adhaesit Secretarius Sacrae Congregationis.

1°. quia paucissimi sunt, qui utantur hieronymiano, nam typographus venetus, qui super expeditione librorum praedictorum a S. Congregatione fuit consultus, Nuntio retulit vix sexcenta volumina per Illyricum divendi posse, e contra vero tertia fere pars Europae et Turcarum plurimi, cyrilliani characteris usum habent, quod facilior sit, tum ad legendum, tum ad scribendum, nam praeter paucas literas, reliquae omnes vel sunt latinis vel graecis characteribus valde similes. 2°. quia schismatici huius linguae, librorum liturgiae ritus graeci extrema laborantes penuria, impressa latini ritus breviaria et missalia ab ipsa compulsi necessitate recipient eoque modo facile fient catholici. 3°. Quia liturgiae graeci ritus longissimae et tediosae, erroribus plurimis refertae, et fere semper eaedem ordinique romano comparatae pulchritudine, dispositioneque longe inferiores, unde non erit difficile schismaticos ordinem recipere romanum, ut varietate insigni pulchriorem et brevitate minus onerosum, et ab omni errore purgatum. Quam ob causam Rutheni uniti in multis ex romano ordine suas lyturgias graeci ritus emendarunt, et abbreviarunt. 4°. quia paucissimis provinciis ab episcopo Nonensi relatis, facile cum his libris provideri poterit; nam si episcopis illarum scribatur, ut ecclesiasticos suos addiscere faciant characterem cyrillianum, uno tantum mense se expedient, atque hoc modo antequam missalia et breviaria (Fol. 328) impressa sint, (nam duo ad minus anni in eorum impressione insumentur) omnes optime callebunt characterem cyrillianum, ac ita omnibus Illyrici provinciis erit plenissime consultum. 5°. denique quia haeretici ut perverterent catholicos et schismaticos, corruptos libros charactere impresserunt cyrilliano.

In hac controversia Illmus D. Card. Bentivolus inclinabat in D. Tonchi sententiam, quod tutius ei videretur conservare catholicos ritus latini, qui ob defectum praedictorum librorum ad schisma, saltem in confinibus cum schismaticis transire coeperant. Sed replicabatur, illis satis consuli, si praefati libri charactere cyrilliano typis dentur, quod ille modico labore et exigua diligentia brevi tempore addisci possit, et licet D. Toncus conqueretur characteres Sancti Hyeronimi in dissuetudinem abituros, cum tanti, maximique doctoris offensione, fuit tamen replicatum, in huiusmodi controversia determinanda, respiciendum esse ad id (Fol. 328v) quod Ecclesiae et saluti animarum utilius sit. 2°. quod alii libri, ut catechismi, doctrinae ac instructiones imprimi hieronymiano poterunt, eoque populi in actis publicis et privatis secularibus uti, nam passim apud multas nationes observare licet, eos in sacris unius characteris, vel linguae usum habere, in prophanis vero alterius. Et cum his Congregatio terminata fuit, et remissa dubii praedicti decisio ad Sanctissimum in Congregatione coram Sanctitate Sua habenda.

(ib., Acta S. Congr. de Prop. Fide vol. 4, fol. 325 v—328 v).

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ (RIM):

KATOLIČKA CRKVA U BOSNI I HERCEGOVINI NEKAD I DANAS

(Prilog uz istoimenu historijsko-statističku kartu).

Summarium. — Elucubratio ista est commentarius quidam ad chartam historico-statisticam Ecclesiae catholicae Bosnae et Hercegovinae ab auctore elucubrationis compositam ac propediem publicandam. Exponuntur fontes historici et methodus in conficienda charta adhibiti et, quod rei caput est, delineantur termini dioecesium veterum, id quod nunc primum factum est. Validis etiam argumentis probatur, catholicos esse antiquissimos Bosnae et Hercegovinae incolas, christianos autem graeci ritus aetate ottomanica immigrasse, cum antea ne unum quidem monasterium hisce in partibus certo habuerint. Bogomilos seu patarenos fuisse graeci ritus christianos gratis a quibusdam scriptoribus minoris vel nullius notae asseritur. Brevi quoque manu exponuntur rationes ob quas catholici evanuerint in regionibus bene multis, in quibus saeculis praeteritis parochiae et monasteria, hodie solo nomine nota, florebant plurima.

Pred dobre dvije godine, iza 20 mjeseci studija i rada, završio sam s crtanjem karte, koja prikazuje nekadašnje i današnje stanje katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini. Polazeći na studije u Rim predadoh kartu litografiji na izradbu. Konačno, s velikim zakašnjenjem karta izlazi ovih dana. Rad je na njoj trajao skoro godinu dana, a ostalo se ima odbiti na nepredviđene poteškoće u tiskari, na pošti (n. pr. preporučena pošiljka ležala je u Carigradu mjesec dana neizručena, i povratila se nakon reklamacije) i t. d., a najviše na onu narodnu: teško vuku po poruku.

Želji uredništva »Croatiae Sacrae« vrlo se rado odazivam, da ovdje iznesem nekoliko misli o karti, koja izlazi. Činim to tim rađe, što karta doista treba komentara, da se u onom obilju podataka zapaze i pravilno ocijene neke važnije stvari, koje bi lagano mogle ostati nezapažene. Ovdje, u našoj jedinoj crkveno-historijskoj reviji ograničujem se samo na historijski dio karte, na ono, što je na mapi prikazano modrom bojom. Sadašnje stanje, apsolutno i relativno rasezanje katoličkog življa u Herceg-Bosni, njegovu nacijonalnu opredijeljenost, katoličke samostane i župe, granice pojedinih crkvenih jedinica (za Banjalučku bisukpiju n. pr. ovo je sada po prvi put prikazano), svu masu stvari i stvarčica, koja bi moguće nekoga više zanimala, puštam ovdje po strani, jer amo ne spadaju.

Prije svega valja nam koju reći o v r e l i m a, iz kojih su crpljeni podaci za zemljovid. Jer sve one stotine katoličkih župa i crkava, svi oni brojni samostani raznih redova i sve one biskupije na bos.

herceg. teritoriju nijesu iz prsta isisane nego na papir stavljene na temelju sigurnih dokumenata, od kojih je najveći dio objelodanjen, a neke druge istom nađoh u rimskim arhivima Propagande i Vatikana. Radi tehničkih poteškoća na karti nije označena potpuna literatura, na temelju koje je karta izrađena, nego samo neka važnija djela. Ni ovdje ne dajem njezin potpun katalog. Međutim se na kraju nalaze sva djela, koja citiram tokom ove radnje i koja dovoljno pokazuju, da je cijela stvar izgrađena na čvrstim temeljima.

Ovom zgodom moram da izrazim svoju iskrenu zahvalnost našem dičnom Napretku i Napretkovoj Zadruzi, jer je u njihovom Statističkom odsjeku bila karta izrađena; preuzv. g. Dr. Ivanu Šariću, vrhbosanskom nadbiskupu i metropoliti, jer njegovom dobrotom kartu izdaje Vrhbosanska nadbiskupija; preč. biskup. Ordinarijatima u Mostaru i Banjaluci, jer su mi blagonaklono stavili na raspolaganje mnoštvo potrebnih podataka; zatim gg. preč. Dr. Nikoli Bilogriviću, mpšt. O. Dr. fra Dominiku Mandiću, O. Dr. fra Leonu Petroviću i g. Ivanu Milićeviću, jer su mi stručnim savjetom i brojnim historijskim materijalom pomogli, da stvar izađe što potpunija i točnija; na kraju svoj onoj gospodi, osobito našim požrtvovnim župnicima, koji su spremno odgovarali na moje česte i dosadne upite i pružali mi vrijednih podataka za kartu.

Moram odmah u početku da istaknem, da podnipošto ne smatram kartu tako dotjeranom, da joj se neće moći koješta prigovoriti i zamjeriti; sam sam dobro svijestan njezine nesavršenosti. Jedan dio nedostataka potječe iz toga, što manjkaju potrebne predradnje, osobito s područja historijske geografije, koje su bitni preduvjet za ovakovo djelo. Pokušao sam mnoge stvari sam samostalno riješiti (n. pr. pitanje položaja sredovječne Glaži i t. d.), a da li uvijek s uspjehom, to će kritika reći. Nadalje nijesu svi dokumenti, koji bi bili potrebni, poznati i objelodanjeni. Posebno XVI. vijek, a donekle i XVII., vrlo su slabo osvijetljeni i proučeni, a i sama vrela su više nalik na rijetke kapi nego na žive izvore. Samo kasno izlaženje karte jest sreća u nesreći, jer sam u rimskim arhivima n. pr na temelju izvještaja fra Dominika Andrijaševića[1] (1630.), fra Jeronima Lučića[2] (1638.) i drugih otkrio tridesetak dosad nepoznatih župa i crkava. Druge vrste manjkavosti potječu uslijed mnogog materijala, koji sam htio iznijeti na relativno malenu prostoru. Karta je osim toga bila u litografiji najprvo precrtana i uvećana, pa umanjena, a razumije se, da su se i na taj način uvukle neke razlike prema originalu, koji uostalom ni sâm nije bio savršen. Ali uza sve ove slabije strane uvjeren sam, da će nova karta biti i od nemale koristi: ona će pružiti po prvi put zaokruženu i cjelovitu sliku svega, što se odnosi na historijat i savremeno stanje katolicizma u Herceg-Bosni; ona će dobro poslužiti za poznavanje b. h.

---

[1] Croatia Sacra 1934, p. 51—58.
[2] Vis. e Coll. XVII., 174 ss. u Arhivu Propagande.

prilika; ona će donijeti dosta novih, nepoznatih stvari; ona će zorno i jasno pokazati, kakvu je važnu ulogu igrala katolička Crkva u ovoj zemlji, čija je svaka stopa natopljena krvlju naših djedova; ona će uprijeti prstom na srodnost i najuži odnošaj, koji je današnji bh. teritorij imao s bratskim zemljama preko Save i Dinare; ona će glasno doviknuti svima, da smo ovdje autohtoni elemenat, u svojoj kući, svoj na svomu, i da nas nije stvorila nikakva ni propaganda ni — imigracija. A nesavršenosti, koje djelo, kao prvenac svoje vrste jedva da može izbjeći, treba da nam služe samo kao poticaj, da buduća izdanja, ako Bog da, budu što dotjeranija i bliža idealu za kojim idemo: punoj historijskoj istini.

Pišući komentar ovom histor. zemljovidu katolicizma u ovim stranama, valja odmah jedno naglasiti: dati adekvatno tumačenje karte, značilo bi napisati, pa i ukratko, povijest katolicizma B. i H. A ta stvar ovdje nije moguća. Kad bismo htjeli iznijeti sva vrela, na temelju kojih smo ustanovili egzistenciju neke župe, i još više, kad bismo naveli sve razloge, koji nas sile, da tu župu tražimo na tom i tom mjestu, morali bismo izdati čitavu jednu knjigu. Kad već ta stvar ne ide, onda ćemo nastojati, da iznesemo barem nešto od svega toga i to tako, da se ne ograničimo samo na par suhih godina i kritičkih nota. Rađe ćemo prikazati malo pobliže i malo jasnije barem jedan kraj nego suho sve krajeve zajedno. Zaustavićemo se rađe barem kod jednog problema, da se vidi, kako smo ga rješavali, nego kod svih zajedno, pa se onda iz svega ne vidi ništa. Kako je najviše prijeporna stvar na cijeloj karti pitanje granica pojedinih biskupija to ćemo se kod toga najviše i zadržati. Uostalom, koliko mi je poznato, ovo je po prvi put, da je neko pokušao pobliže odrediti historijske dijecezanske granice na b. h. tlu.

Najprvo ćemo se zaustaviti kod stare Bosanske biskupije, a onda prelazimo na ostale, te se na kraju dotičemo pitanja župa i samostana i historijskog rasezanja katolicizma u Istočnoj Bosni.

I. Starokršćanska vremena.

Smatrao sam potrebnim, da na kartu unesem i one rijetke topografske podatke, koje nam je povijest maćuhinski sačuvala s obzirom na najstariju periodu kršćanstva na bosanskom tlu.

Kršćanstvo ulazi u Bosnu u prvom redu preko stare Salone, širi se lagano po svoj zemlji i gradi u doba slobode na sve strane svoje crkve i crkvice. Arheolozi su otkrili i otkrivaju neprestano po svoj zemlji nove starokršćanske bazilike, osobito iz VI. stoljeća. Posebnim modrim znakom (križići u kružnici) označio sam sve te starokršćanske hramove kao onaj u Zenici, Mošunju i Varošluku kod Travnika, Brezi, Dabravinama i Homolju kod Sarajeva, Šipovu, Mujdžićima i Majdanu u plivskom kraju, Stocu, Čapljini (Mogorjelu), Borasima ,Blagaju i Han Potocima u Hercegovini, Varvari u Rami, Skelanima na Drini, Duvnu, Vrtoču, Radohovu i drugdje.

Na I. i II. solinskom saboru (530. i 532.) potpisao je akte i Andrija biskup ecclesiae Bestoensis.[3] Bistun ili Beston, biskupsku rezidenciju, stavio sam uz starokršćansku baziliku u današnjoj Zenici, kako je prije držala većina naših arheologa, premda se iza članka O. I. Kujundžića[4] vjerojatnost naginje na drugu stranu prema sentenciji, koja istovjetuje Mošunj (kod Travnika) sa stolnim gradom biskupa Andrije. Na karti nijesam označio municipij i biskupiju u Bistua Nova, jer solinski sabor odgađa podjelu Bistuanske biskupije i ređenje drugog biskupa za bolja vremena, kada to milostivi Bog dopusti.[5] Protivno sam postupao u pogledu biskupija, koje su na istom (II. solinskom), saboru faktično i osnovane, kao što su to Mucrum (Muccuru), Ludrum i Sarsenterum.[6] Jednako spominjem i biskupiju u Delminiumu (biskup Malchus g. 590),[7] Sarnadi, Ad Matricem etc. dočim Naronu, koja se već nalazila na današnjem' dalmatinskom tlu, ne unosim na kartu.

Međutim dolaskom slavenskih plemena kršćanstvo u našim krajevima teško postrada. U unutrašnjosti, na razvalinama kršćanstva buja novo, slavensko poganstvo. Romanski gradovi u Primorju, zahvaljujući tvrdim zidovima, sačuvaše u glavnom stari svoj elemenat i staru vjeru. Ali i Slaveni u dodiru s kršćanskim narodima ne ostadoše dugo kod svojih politeističkih nazora. Hrvate zapada časna povlastica, da su među svim Slavenima prvi primili svjetlo Kristove istine. Prvi posebno poslani misijonari Hrvatima i Srbima bili su prema Profirogenetu rimski svećenici.

II. Bosanska biskupija.

Na području današnje Herceg-Bosne prostiralo se nekada više katoličkih biskupija. Među njima je po veličini područja prva i glavna bila Bosanska biskupija s katedralom sv. Petra i kaptolom u selu Brdu u Vrhbosanskoj župi. Ipak ona nije nikada obuhvatila cijelog područja sredovječnog Bosanskog kraljevstva; svi rubovi zemlje, izuzevši onaj na Drini, a djelomično i na Savi, spadali su drugim biskupijama, čija su sjedišta — osim Duvna i Trebinja — ležala izvan granica Bosne, na hrvatskom — dalmatinskom tlu.

Do danas je neriješeno pitanje, kada i od koga je osnovana Bosanska bsikupija. Najstariji njezin spomen nalazi se u rimskom popisu (»notitia«) crkvenih pokrajina, poznatom pod imenom »Provinciale Vetus«.[8] Premda je sam dokumenat pisan u XII. stoljeću (1188.), ipak su mu pojedini odlomci iz starijih vremena,

---

[3] Farlati, Illyricum Sacrum II, 163, 173.

[4] I. E. Kujundžić D. I.: O položaju rimskog municipija Bistue nova u Bosni (»Vrhbosna« 1932, 253—261).

[5] Farlati, Illyricum Sacrum II, 163.

[6] Id., l. c.

[7] Farlati IV, 170.

[8] Migne, Patrologia Latina, sv. 98, 457 ss.; Histor. Jahrbuch der Görres-Gesellschaft 2 (1881), 36 ss.

posebno onaj, koji spominje biskupije u Hrvatskoj i Dalmaciji. Da je Provinciale Vetus skrojen od raznovremenih dokumenata, vidi se jasno odatle, što se pojedini navodi međusobno znatno razilaze i što u početku najavljenu podjelu prema rimskim pokrajinama tokom radnje napušta te slijedi drugu shemu prema tadašnjim državnim fornacijama. U rimskom Iliriku[9] dolazi odsjek: Civitates Dalmatiae et Croatiae sunt numero XX: Metropolis civitas Salona itd.. Tu se među ostalim (Zadar, Skradin, Trogir, Biograd, Dubrovnik, Ston, Kotor, Bar i t. d.) spominje i »civitas Bosna«. Nikakve sumnje nema, da se tu radi ne o gradovima, nego o biskupijama. Niti je Salona (zapravo Split) ikada bila političkom metropolom kraljevine Dalmacije i Hrvatske, niti je Bosna bila grad, niti su u ono vrijeme već postojali rimski municipiji »Delmenia« i »Mucrona«. U ostalom, za 19 mjesta dade se lagano dokazati, da su u ono vrijeme ili nekada ranije imala biskupa. Dosljedno je Bosna morala onda biti biskupijom, koja se tim istim po prvi put spominje. U izvrsnoj studiji o Bosanskoj biskupiji[10] O. A. Hoffer D. I. oštroumno zaključuje, da je taj fragmenat popisa morao biti napisan otprilike između 1050. i 1060. godine. Prema današnjem stanju istraživanja izgleda, da bismo tu periodu morali pomaknuti još jedan decenij naprijed. — Međutim se pisac »Provincala« po drugiput navraća u naše krajeve (col. 471) ostavljajući ovaj put metropoliti Istre »supra Mare« Zadar, Krk i Nin, a splitskom Senj i Trogir.. Javlja se međutim i treća metropolija za »Sclavoniju« u Dubrovniku s mnogim sufraganskim biskupijama, među kojim je Bosna, Trebinje, Kotor, Bar i t. d. Ovaj je popis već znatno mlađi od prvašnjega. On nam prikazuje stanje između 1120. (Dubrovnik postaje metropolom za sav kraj od Skadra do Neretve[11]) i 1143. (Zadar postaje nadbiskupijom i metropolom[12]). Tako bi nam jedan te isti dokumenat donio dva najstarija, međusobno neovisna spomena katoličke biskupije u Bosni: jedan nešto prije g. 1040., a drugi otprilike 90—100 godini kasnije. — O. Hoffer donosi još jednu vijest o Bosanskoj biskupiji iz bule pape Aleksandra II. g. 1067. Međutim je poslije Dr. Šufflay dokazao, da se tu radi o podmetnutom dokumentu,[13] čije svjedočanstvo nema nikakve vrijednosti.

U XII. stoljeću spominje se Bosanska biskupija više puta kod dubrovačkih kroničara Restija i Ranjine, te historika Orbinija. Njezini su biskupi bili Vladislav (oko 1141.), Milovan (oko 1151.) i Radogost pod kraj istoga vijeka.[14] God. 1195. vodi

[9] Migne, o. c. 466.

[10] Aleksandar Hoffer D. I.: Dva odlomka iz povećeg rada o kršćanskoj Crkvi u Bosni (Spomen-knjiga iz Bosne, st. 59—142).

[11] Farlati VI, 62; Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalm. et Slav., II. 36.

[12] Farlati V, 57.

[13] Thalloczy - Jireček - Šufflay: Acta et diplomata res Albaniae Mediae Aetatis illustrantia I, 18—19.

[14] A. Hoffer, Op. cit., St. 71—72.

se u Dubrovniku rasprava, ko da posvećuje bosanske biskupe, koji tamo dolaze na konsekraciju.[15] Originalna listina o tomu čuva se u Dubrovačkom arhivu (I., 31.). Tako je u dubrovačkoj katedrali bio posvećen za bosanskog biskupa Vlastimir, a i njegov predšasnik biskup Dragonja g. 1206. od nadbiskupa Leonarda Mlečanina.[16] Bosanska biskupija kao sufraganska u Dubrovačkoj metropoliji spominje se u brevima pape Urbana III. g. 1187. i 1188.,[17] a poslije toga bezbroj puta. Papin poslanik Ivan de Casamaris[18] govori g. 1203. o bosanskom biskupu, koji je nedavno umro, i o Bosanskoj biskupiji, za koju nipošto ne veli niti podrazumijeva, da bi bila istom nedavno osnovana. Stolna crkva bosanskih biskupa bila je posvećena Sv. Petru i nalazila se u mjestu Brdu (»Burdo«) u Vrhbosanskoj župi.[18a] Za njezinu je gradnju ban Ninoslav dao veću svotu novaca. Mršavi podaci ne daju nam, da sa sigurnošću odredimo mjesto na kojem je kucalo srce Bosanske crkve. Iz različitih sentencija smatram više vjerojatnom onu, koja bosansku katedralu traži u blizini današnjeg Blažuja (»Crkvine«), puštajući po strani hipoteze o Banbrdu, Kotorcu ili današnjem Sarajevu, za koje također vojuju izvjesni razlozi.

Važnije nego pitanje, gdje se ima tražiti rezidencija bosanskih biskupa XIII. vijeka, jest pitanje, koju je vrhovnu glavu priznavala stara bosanska biskupija ili drugim riječima, koja je zapravo bila vjera stare Bosanske crkve. Da nije pitanje pokretano toliko puta i da se uvijek iznova ne pokreće, ne bi valjda iza onih par gornjih navoda bilo o njemu potrebno ni govoriti.

Najjasniji znak pripadnosti Bosanske biskupije zapadnom kršćanstvu leže u tomu, što bosanska biskupija uvijek i jedino priznaje svojim zakonitim metropolitama one, o čijem katolicizmu nikad niko nije ni posumnjao. Bosanski biskup bio je sufragan najprije splitskog, pa dubrovačkog, pa kaločkog nadbiskupa (neko vrijeme držalo se i barskoga, u XI. i XII. stoljeću), a to su sve katolički, što više, latinski crkveni knezovi. Bosna to čini već po nekoj stalnoj tradiciji ovih zemalja: prigodom višestrukih dioba Rimskog carstva Bosna uvijek ostaje zapadnoj polovici, a granica se nikad ne premješta dalje na zapad od rijeke Drine, dočim se znala na istok prebaciti sve do tračke Meste. U crkvenom pogledu ovi su krajevi, uvijek spadali zapadnom, rimskom patrijarhu. Papa je već vrlo rano, negdje oko g. 400 imenovao solunskog nadbiskupa svojim vikarom na Balkanu, i podložio mu metropolite Skadra, Drača, Macedonije, Tesalije, Krete

[15] Acta et diplomata Albaniae I, st. 36, br. 110; Kukuljević, Codex diplom. II, 175.
[16] A. Hoffer, op. cit. 73; Resti, 74, 77.
[17] Acta Albaniae I, p. 34, br. 103 i 104.
[18] Theiner, Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium, I. sv., p. 19, br. 34.
Merid. I, 297—298.
[18a] Fermendžin, Acta Bosnae p. 13; Theiner, Mon. Slav.

i t. d., a to su sve zemlje bliže Istoku i Carigradu od naših krajeva. Uza sve nastojanje bizantijskog dvora i patrijarha Novog Rima, ostalo je takvo stanje na Balkanu sve do ikonoklastičkih borba i Cara Leona III. Izaurijskog[19] (oko 732). Međutim nas se zapravo tiču samo vremena iza pokrštenja slavenskih plemena na Balkanu, osobito, iza kako su Focije i Cerularije brisali ime rimskog biskupa iz diptiha »Velike Crkve Kristove«, crkve Novog Rima na Zlatnom Rogu.

I tu je stvar potpuno jasna. Od svog postanka spominje se Bosna neprestano kao sufraganska biskupija metropolija sa Zapada i Sjevera. Obratno, nikada nije spadala sredovječna Bosna sve do pada pod Turčina ni jednoj pravoslavnoj metropoliji, autokefalnoj arhiepiskopiji ili patrijaršiji. Zanimivo je listati popise biskupija (»notitiae episcopatuum«) Carigradske patrijaršije, recimo »Novu taktiku« Leona VI. Mudrog ili registre iz doba Komnena i Paleologa. Biskupije Srbije, Bugarske i Albanije spominju se tu češće puta, ali Bosni nikad ni traga. Jednako o Bosni šuti i popis biskupija osnivanih od sv. Save ili slični katalog za Ohridsku arhiepiskopiju za Bazilija II. (1019.). Čak ni noticije Carigradske patrijaršije iz XV. stoljeća[19a] ne spominju Bosne, dok n. pr. govore o biskupijama Skoplja, Beograda, Raške (τοῦ Ῥάσου) i τῶν Βλαχῶν. Očito Bosansku biskupiju nije nikad ni Carigrad, ni Ohrid, ni Pećka patrijaršija nikad ubrajala među svoje. Istom stoljeće dva iza pada Bosne pod Turčina javlja se Dabrobosanska mitropolija Pećke patrijaršije ili Bosna-Saraj Carigradske.

U Bosni su se godine brojale po zapadnom običaju, od rođenja Kristova (»od roždstva Hristova«), a ne po istočnom, carigradskom, od stvorenja svijeta. — U Bosni se još pred 700 godina biskupija nazivala po zapadnom običaju »biskupnijom«, kako to svjedoči jedan dokumenat iz god. 1244. za bana Mateja Ninoslava i sredovječno selo Biskupići kod Visokog, a ne po istočnom episkopijom, eparhijom i slično. Isto tako se bosanski katolici, pa i bogumili ili »dobri Bošnjani« zovu Krstjanima, a ne hristjanima, kako bi se prema istočnom izgovoru moralo očekivati.

Jednako tako opaža se utjecaj katolicizma i na političkom polju. Svi bosanski banovi i kraljevi bili su bilo katolici, bilo bogumili, mnogi od njih i jedno i drugo, ali ni jedan nije bio pravoslavni. U Rimu su smatrali bosanske kraljeve katolicima, koji su se, istina, znali pokazati sklonim i »Bosanskoj crkvi«, ali su u javnim nastupima skoro uvijek nastupali kao katolici. — Najstariji bosanski ban, čije se ime u povijesti sačuvalo, bio je nesumljivo katolik. To je ban Borić, rodom Hrvat iz Slavonije. Pleme mu se spominje

---

[19] Vailhé: Annexion de l'Illyricum au patriarcat oecuménique (Echo d'Orient 1911, 29—41); Duchesne: Les anciens évêchés de la Grêce u »Mélanges d'archéologie et d'histoire 1893, 375 ss.

[19a] Gelser, Texte der Notitiae Episcopatuum (München 1900, Bayer. königl. Akademie I. Cl., XXI B, p. 633).

često puta u Hrvatskoj XII. stoljeća.[20] Još u XV. stoljeću ističu s ponosom plemići Borići od Grabarja, da su potomci »nekadašnjeg bana Borića«.[21] Jedan od njih, Franjo Berislavić od Grabarja bio je g. 1499. jajačkim banom.[22] Osnivač bosanske vladarske dinastije Kotromanića ban Prijezda, bio je također podrijetlom iz Hrvatske (iz Kutjeva) i na glasu kao odlučan katolik. Uostalom već sama bosanska čast, specifično hrvatskog podrijetla, pokazuje na duboke i duge veze, koje je Bosna imala s Hrvatskom. Mjesta izvedena od riječi ban kao n. pr. Banbrdo, Bando, Banica, Banovići itd. u Bosni su vrlo česta. I sam najstariji spomen Bosne[23] u kraljevskom naslovu Bele II. (»Bela, Dei gratia Hungariae, Dalmacie, Chroacie, Rameque rex« g. 1138.) upućuje nas na to, da je Bosna činila dio Hrvatske države i da je s njom zajednom došla pod Arpadovu dinastiju, jer se nigdje ne spominje, da su Madžari nekim posebnim ugovorom ili posebnim ratom zadobili Bosnu.

Uza sve to bilo je više historičara, koji su prikazivali staru Bosansku biskupiju ne samo kao bogumilsku, nego čak i kao pravoslavnu. Čeda Mitrinović piše[24]: »Po odvajanju crkava, istorijski je nesumljivo dokazano, da su se Bosna i Hercegovina opredelile za istočnu, dakle pravoslavnu crkvu«. Samo zaboravlja da navede razloge »nesumljive dokazanosti« izuzevši klimavu teoriju o pravoslavlju bosanskih bogumila. Univerzitetski profesor u Skoplju Dr. Radoslav Grujić u članku »Bosanska pravoslavna crkva«[25] ulazi nešto pobliže u samu stvar. Bosanska crkva bila je isprva pravoslavna, poslije se zarazi bogumilskom natruhom i razvija u posebnu krstjansku crkvu, koja »samo formalno priznaje rimskog papu za vrhovnog starješinu«. Od 1248. se ta crkva stalno približavala pravoslavlju, dok se najzad u 16. stoljeću nije u njemu posve i izgubila.

Dr Grujića jedva da treba i pobijati. On ima najprije stvar dokazati, pa ako ništa drugo, a ono barem, da je bosanski biskupija makar i »samo formalno« priznavala pećkog ili carigradskog patrijarha svojom glavom. A onda mjesto nepreciznih, općenitih indicija treba iznijeti sigurne, određene dokaze. Što slijedi n. pr. iz argumenata Dr Grujića, da su bosanski biskupi imali narodna imena? Po istoj logici bio bi i splitski nadbiskup Dobrila, i senjski biskup Borislav i krčki Dabro pravoslavne vjere. Sličan razlog bosanske istočne ortodoksije bio bi taj, što su Bosanska, Trebinjska i Raška crkva bile osnovane u isto vrijeme (kako će to dokazati?) i sve tri posvećene sv. Petru. Upravo na temelju istog

[20] Kukuljević, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II. sv., p. 71, 93, 151, 155, 193, 195.
[21] Starine Jugosl. Akademije V, 110—115, 119.
[22] Ibid. V, 135.
[23] Smičiklas, Codex diplomaticus sv. II, p. 47, br. 46.
[24] Naši muslimani (Beograd 1926), p. 11.
[25] Stanojevićeva Narodna enciklopedija srp.-hrv.-slov., I, 258—260.

razloga zaključuje Jireček[26] posve protivno, videći u imenu sv. Petra jasan utjecaj Rimske crkve. Osim toga katolicizam Trebinjske biskupije još nije niko ni u sumnju doveo, a kamo li pobio. K tomu dosada smo bili naučni slušati, da su se bosanski »krstjani« izgubili ogromnom većinom u islamu, a ne u pravoslavlju i t. d.

Ovakve teorije sile nas, da se, ma i kratko, dotaknemo bosanskog bogomilstva i pravoslavlja.

Valja nam, i mimo namjere, kazati koju riječ o bosanskim bogumilima, »dobrim Bošnjanima«, »tvrde vjere« ili »Bosanskoj crkvi«, kako već hoćete.

Njihova važnost u staroj Bosanskoj državi ne može se nikad dovoljno naglasiti. Od vremena Kulina bana razdire Bosnu vjerski dualizam. Vladari i vlastela su bogumili ili katolici, groblja i spomenici su bogumilski ili katolički, borba se vodi između bogumila i katolika. I da su bogumili imali svoje crkve i katedrale, bile bi i one bogumilske ili katoličke. Ovako su samo katoličke kao Kulinova kod Muhašinovića i Biskupića na Bosni, ili one »Tri crkve« kod Varošluka na Lašvi, ili crkve Stipana Tomaša u Vranduku i »va Vrilih na Kupresu«. U staroj Bosni vlada sistem dviju vjera, a treća jedva da se i spominje.

Već po drugiput u 60 godina[27] javlja se hipoteza, da uopće nije ni postojala u Bosni neka manihejska sekta; bosanski »krstjani« bili su samo nešto modificirani i silom prilika prikriveni pristaše pravoslavlja. Uza sve očite manjkavosti nove teze, bila je radosno prihvaćena na više strana. Čed. Mijatović[28] je odmah pronalazi »nesumljivo dokazanom«. Za njega »otpada svaka sumnja«, »da su bogumili u stvari bili dobri pravoslavni, da je sveštenstvo bosanske crkve veliko i malo bilo također pravoslavno, i da je bosanska crkva stara toliko, koliko i pravoslavlje«. Istih nazora, je n. pr. i »Novi Istočnik« i g. proto Sv. Davidović, koji redosljed pravoslavnih bosanskih vladika počinje s bogumilskim djedovima.[29]

U naučnom svijetu nije ta nanovo podgrijana hipoteza bila tako sjajno primljena. Niko nije bio s tim sporazuman, da se strani, osobito rimski izvještaji kroz puna stoljeća proglase naprosto zlobno-tendencijoznim i lažnim. Osim toga bi stoljetni lanac manihejskih sekti od Perzije i Armenije, preko Bugarske, Macedonije i Raške na Bosnu, i odavle preko Lombardije i Provanse do Atlantika Kölna i obala Temze bio prekinut. Svuda samo katari, albigenzi, bogumili, patareni i babunska vjera, a samo u Bosni — čisti pravoslavni. I to u onoj Bosni, kamo bježe srpski i dalmatinski patareni

---

[26] Jireček, Geschichte der Serben I, 173.

[27] Dr. Božidar Petranović, Bogomili, Crkva bosanska i krstjani (Zadar 1867) i Dr. Vaso Glušac, Srednjevekovna »Bosanska crkva« bila je pravoslavna (Beograd 1924).

[28] Naši muslimani, p. 20 i 21.

[29] Srpska pravoslavna crkva u B. i H. (Sarajevo 1931).

kamo se stiču krivovjerci cijelog svijeta,[30] kamo lombardijski katari šalju svoje ljude, da nauče »čisto Evanđelje«,[31] u Bosni, poznatom žarištu i jakom uporištu maniheizma. — Najveći argumenat pravoslavne hipoteze bogumilstva jest taj, da »dobri Bošnjani« priznaju svece, časte križ, zaklinju se i t. d., kratko da nemaju one ortodoksije i ekskluzivizma kao njihova jednovjerna braća na Istoku. Međutim manihejska dogmatika nije se bila skamenila; ona je bila živo biće, sposobna za razvoj, promjene i prilagođivanja, pa i u pojedinim bitnim stvarima. Dosta je samo usporediti maniheje, kakve ih crta Focije[32] i iste u djelima Simeona Solunjanina,[33] da se to jasno uvidi. Tako rješavaju poteškoće i Dr Ćorović[34] i Dr Kamber[35] u opreci prema Račkom, koji nije dovoljno isticao elastičnost patarenske dogmatike. Bosanskim bogomilima sjajno pristaje ono, što su o njima pisali već Focije i Eutimije Zygabenus:[36] u slučaju pogibelji slobodno je, što više i zaslužno, vanjskim načinom odreći se vjere, ali je sačuvati u srcu, kratko, spasiti se varkom, simulacijom. Međutim nije istina, da samo strani izvori nalaze u Bosni vjeru različitu od pravoslavlja i katolicizma. Spominju je i dokumenti iz Dubrovnika, Splita i Trogira, a ovima bosanske prilike nisu bile nepoznate. Slične tragove nalazimo u pismima i poveljama bosanskih kraljeva, pa i u turskim sidžilima,[37] kao n. pr. onom, koji govori o obraćenju jajačkih patarena na islam. Ni srpski spomenici nijesu manje jasni u pogledu bogomilstva. Upravo radi toga priznaju njihov opstanak kao posebne sekte Jireček, Ćorović, Ruvarac, Novaković i drugi prvorazredni historičari. Stare srpske knjige pune su mržnje na bosanske i zahumske heretike, neprijatelje križa i svetih ikona, koji primjenjuju pojedina mjesta sv. Pisma protiv idola na sv. slike, iste te knjige udaraju prokletstvom bana Stjepana II. Kotromanića i svu bogumilsku vlastelu i svećenstvo.[38] Srpski kroničari XIV. i XV. vijeka nijesu nipošto u »Bosanskoj crkvi« gledali posestrimu, pravoslavnu crkvu, nego »jeretike i agarjane«, koje treba obraćati, »sluge đavolove«, koji »kao tati noću idu« i »prevraćaju hrišćane od vjere Božje«.[39] A stari ćirilski dokumenat o povraćanju

[30] Charles Diehl, L'histoire et les monuments en B.-H. (Revue Générale des sciences XI. n. 6. p. 325.

[31] Gl. Dr. F. Rački, Bogomili i patareni, Zagreb 1869). (Rad J. A. VII).

[32] Contra manicheos, Migne, Patr. Gr. 102 sv., 13—263.

[33] Dialogus adversus omnes haereses, Migne, P. G. 155 sv., c XI ss. (col. 33 ss).

[34] Nar. enciklopedija I., 238, 239 pod »Bogomili«.

[35] Kardinal Torquemada i tri bosanska bogomila 1461. (Croatia Sacra 1932., 27—93).

[36] Liber invectivus, Migne, P. G. CXXXI, c. 55—56.

[37] Kreševljaković, Odakle i što su b. h. muslimani? (Danica 1916).

[38] Jireček, Op. cit. II., 23; Glasnik 29 (1871), 173; Spomenik 31 (1898), p. 5.

[39] Kamber, Kard. Torquemada, p. 34.

Srebrenice Srbiji veli za njezine stanovnike: »Se že vsi jeresi bogomilske sut«.[40]

Tko dakle na bogumilskim temeljima zida povijest pravoslavlja u Bosni, gradi kuću na žitkim tresetnim poljanama, kojoj nema budućnosti.

Pravoslavna vjera u Bosni u doba samostalnosti, ako ne uzmemo u obzir neodrživu Petranovićevu teoriju o bogumilskom pravoslavlju i Grujićevu o »gostima« — protama i »didovima« — episkopima,[41] ostaje potpuno nezapažena. Istom po dolasku Turaka počinje pravoslavlje da igra vidnu ulogu u Bosni, koja je preplavljena pravoslavnim samostanima i narodom.

Po mišljenju Dr Thalloczyja, kojem se i Dr. Prelog[42] priključuje, bilo je u srednjem vijeku autohtonog pravoslavnog življa u istočnoj Bosni i u hercegovačkom kršu. Međutim dok se na prostoru današnje B. i H. širilo 9 katoličkih biskupija u doba bosanskih kraljeva, dotle je za pravoslavne stvar dosta nejasna. Zajamčen je jedino opstanak Stonske (Zahumske) episkopije, ali je i ona nastala na razvalinama katoličke, dapače latinske biskupije, i ona je bila kratka vijeka i konačno, potisnuta od Dubrovčana, odselila u Polimlje u Sandžak, ostavši bez prihoda i vjernika. Sigurno je našla slabu potporu u onoj grani Nemanjića, koja je vladala Zahumljem i rano se priklonula bogomilstvu (gl. odsjek Stonska biskupija). Prije Nemanjića i g. 1180. spadala je Hercegovina staroj Dukljanskoj kraljevini. Ali njezini su vladari (a i narod) bili katolici, što više, poput Mihajla (1053.—1081.), »carissimi filii beati Petri«[43] i štićenici Pape, koji su se pokapali u benediktinskoj crkvi sv. Sergija i Bakha na Bojani. — Inače je s ovu stranu Drine, u Solima i Usori, gdje je »bosanskaja i ugrskaja zemlja«, vladao Nemanjić Stefan Dragutin, otkada je godine 1284. od svog šure Ladislava IV. primio prostrane predjele.[44] Za njegovo ime veže Grujić osnutak Zvorničke eparhije. Izgleda, da je to učinjeno bez drugog razloga, osim što se nekom zgodom spominje g. 1293. bosanski biskup Bazilije, koji je po Jirečeku »dem Namen nach der östlichen Kirche angehörig«.[45] Takav razlog po sebi je posve nedovoljan, da utvrdi opstanak jedne biskupije, koja se inače kroz dva stoljeća prije i istotoliko kasnije nigdje ne spominje. Osim toga znamo, da je upravo Dragutin bio prvi, koji je u Bosnu dozvao franjevce,[46] a i sam je postao jedno vrijeme katolikom pod uplivom svoje majke Jelene.[47] — Još se jednom spominje u Bosni pravoslavni episkop (Vilimir Vladmirović, kreševski i ne-

[40] Glasnik Srp. Uč. Društva XX. sv., III., 148.
[41] Narodna enciklopedija I., 258, 259.
[42] Povijest Bosne II., 54.
[43] Migne, Patr. Lat. sv. 148, p. 498.
[44] Jireček, op. cit. I., 332.
[45] Jireček, I. 332.
[46] Theiner, Monum. Hung. I., 375, 377.
[47] Jireček, I., 319; II., 20.

retvanski biskup grčkog obreda g. 1446.), ali se tu radi samo o »patvorbi, i to vrlo nespretnoj«,[48] koju takvom danas općenito i smatraju. Izgleda prema svemu, da su bosanski pravoslavni, u koliko ih je bilo, spadali pod vlast dabarskog episkopa (Dabar na Limu u Raškoj).

Vrlo je karakteristična činjenica, da u Bosni prije Turaka nije postojao nigdje ni jedan srpski manastir. Kritični Ruvarac dopušta jedino, da je Paprača (vlasenički kotar) mogla biti osnovana još u doba bosanskih kraljeva,[49] ali ovo mišljenje ne prelazi granica puke mogućnosti. Odsutnost pravoslavnih samostana u Bosni tim je karakterističnija, što je Bosna puna franjevačkih kuća, a Srbija sve do mora Nemanjićkih zadužbina. Čak Skadar i Ulcinj imaju svoje kraljevske manastire, a Hercegovina, koja je 150 godina spadala na Nemanjićku sekundogenituru, i pogotovo Bosna, nema ni jednog. Hercegovački manastiri osnovani su svi u XVI. stoljeću osim Duža, koji nastaju koncem XVII. vijeka. Slično tako je i u Bosni. Tako se Paprača prviput spominje 1551. godine,[50] Vozuća 1617.,[51] Moštanica 1579.[52] i t. d. Ništa na stvari ne mijenja, da ih pravoslavni narod obično smatra Nemanjićkim zadužbinama. To su n. pr. za Ozren vjerovali neki i učeni ljudi, dok iguman Timotije Vitanović nije dokazao, da treba čitati u natpisu iz g. 1577. ne Nemanjić nego Marić).[53] Za Moštanicu zastupa Dr. Vlad. Petković i danas mišljenje, da »je vjerojatno iz doba kralja Dragutina«,[54] a zaboravlja, da je tu bio još u XIV. vijeku samostan viteškog reda Ivanovaca! Upravo za Moštanicu veli Prvi šematizam pravoslavne srpske mitropolije Banjalučko-Bihaćke za g. 1901. (str. 75): »A što narod drži, ili što mu se tako kazuje, da je ovaj manastir zadužbina Nemanjića ... ne slaže se nikako s istorijom iz toga uzroka, što u Pounju kao i uopšte u cijeloj Bosanskoj krajini, nije bilo pravoslavnog naroda prije Turaka. Ti su krajevi potpadali pod hrvatsku kraljevinu, u kojoj nije trpljena druga vjera osim latinsko-rimska«. — Jednako tako stoji i s pravoslavnim crkvama na bosanskom tlu. Za staru crkvu u Goraždi tvrdi Dr Petković, da je sagrađena još od hercega Stjepana,[55] dok je Dr Ćiro Truhelka na temelju krivog datiranja i nutarnje kritike teksta dokazao, da potječe istom iz XVI. stoljeća.[56] Upravo radi potpune odsutnosti pravoslavnih manastira i crkava u Bosni, o čemu šutnjom govore najstariji fermani i bujruldije, zaključuje Šejh F. Kemura,[57] da Fatih (Mehmed II) nije

[48] Hoffer, op. cit. 82.
[49] Cnf. Prelog. Pov. Bosn. II., 54.
[50] Narodna enciklopedija III., 342.
[51] Ibid. IV, 1149.
[52] Ibid. II, 1051.
[53] Glasnik zemaljskog muzeja (G. Z. Muz.), 1889, p. 32—38.
[54] Narodna enciklopedija II., 1051.
[55] Ibid. I., 753.
[56] G. Z. Muz. 1889., p. 65—72.
[57] G. Z. Muz. 1911, p. 297.

našao u Bosni drugih bogomolja osim katoličkih, i da prema tomu nije moglo biti pravoslavnih u Bosni. Ovaj je zaključak svakako presmion, ali upravo tako na temelju turskih listina zaključuje i Bašagić,[58] koji tvrdi, da o rišćanima izvan stanovnika Jajca (bjegunci iza Kosova) nema (u Bosni) ni govora. Jednako i Kuripešić g. 1530. »in Künigreich Wossen«, nalazi katolike, koji su mu »die alten Wossner« i pravoslavne »Surffen, die nennen sich Wallachen und wir nennen sie Zisttzen (Čiči?), oder Mortholosen« i koji su mu listom doselili od Smedereva i Beograda t. j. iz Srbije.[59]

Još jednu okolnost ne treba ovdje izgubiti s vida. U jezikoslovnom pogledu bosanski pravoslavni skoro su bez iznimke ijekavci, a muslimani i katolici sada u većini ikavci, dočim su to nekad bili svi osim onih u najjužnijoj Hercegovini. A slatka, zvučna ikavica je narječje, kojim i danas govori većina Hrvata (čakavci i pretežan dio štokavaca) od Neretve do Istre i od Jadrana do Subotice; a osim njih niko se njom ne služi sa Slavenskom Jugu. Stari su Bošnjaci bili izraziti ikavci. To kamenje, grobni »bilizi«, govore. Govore i iz onih krajeva, gdje je danas i kod muslimansko-katoličkog življa prevladala ijekavica. Za stećak kod Goražde na Drini piše: »Ušiče kamen njegov vojvoda Miogoš«.[59a] Gospodar Stoca je Stipan Miloradović, a Dubravâ Radivoj Vlatković, »u toi vrime naiboli muž u Dubravah«.[60] Kočerinski natpis[61] piše duhovito: »Se leži Vig(a)n Milošević. Služi banu Stipanu i Kralu Tvrku. To vrime mene Vigna doide kon'čina i legoh na svom' plemenitom' pod' Kočerinom. I molu vas ne nastupaite na mene: ja sam bil, kako vi 'este, vi ćete biti, kako 'esam ja«. — U fočanskom kraju na putovanju god. 1612. prolazi Isusovac Bartol Kašić, misijonar i filolog, kroz »Tintište i Sutinsku«,[62] koji se danas nazivaju isključivo Tjentištem i Sućeskom. Zato je vrlo ispravno ono, što piše g. Vladislav Skarić:[63] »Prije Turaka ikavizam je bio govor bosanskog vladarskog dvora, vlastele i naroda. Ikavizam se vidi u kraljevskim i vlasteoskim listinama i u grobnim natpisima. Jagić na jednom mjestu veli o bosanskim grobnim natpisima, da su u njima »velikim dijelom pisane riječi... ikavski«. Od Dabra i Foče u Hercegovini, pa sve dalje k sjeveru govorilo se tada ikavski. Poslije je došao s juga nov etnički elemenat, koje je glas jat izgovarao kao ije. No to su bili ljudi nižega reda, težaci i pastiri, čiji govor plemstvo, kršćansko, a poslije i

---

58 Bašagić: Kratka uputa u prošlost B. i H. (1463.—1850.), p. 17.

59 Curipeschitz: Itinerarium... durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530 (Innsbruck 1910, p. 34).

59a G. Z. M., 1889., p. 74.

60 Dr. Ćiro Truhelka, Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne, p. 24 i 26.

61 Ibid., p. 29.

62 Fermendžin, A. B., 346.

63 Popis bos. spahija iz 1123. (1711.), G. Z. Muz. 1930., p. 3.

muslimansko nije primalo nego je i dalje kroz stotine godina govorilo ikavski.« Davorin Nemanić[64] je što više ustanovio jasne ostatke čakavskog dijalekta u bos. muslimana i katolika, koji kod pravoslavnih potpuno manjkaju. Čakavaca je bilo još u XVI. stoljeću oko Bišća i Cazina, o čemu svjedoče brojne listine. Prema svemu tomu autohtoni bosanski elemenat jesu bosanski katolici i muslimani, dočim se kod pravoslavnih radi najvećim dijelom o doseljenicima iz turske ere. Teorije gg. Dr. Grujića, Davidovića i drugih padaju već iz filoloških razloga.

III. Ostale biskupije na bosansko-hercegovačkom tlu.

Latio sam se nezahvalnog posla, da barem približno ustanovim granice starih biskupija u okviru današnje Herceg-Bosne. Rezultati su dosta novi, po prviput stavljeni na papir jedne zemljovidne karte. Oni nijesu precizni, a još manje u svim pojedinostima točni. Ali u svaku ruku oni mogu služiti kao substrat za daljni studij i korekture i kao prvi korak na inače dosta maglovito područje.

Poteškoće su bile mnogostruke. Dokumenti obično ne navode točnih i do u pojedinosti određenih biskupijskih granica. Povrh toga i granice su se više puta mijenjale. Radi toga sam i morao odabrati jedno određeno vrijeme, za koje te međe vrijede. Uzeo sam sredinu XV. stoljeća, vrijeme prije pada Bosne (1463), jer imamo nešto više dokumenata iz tog doba, a granice se još nijesu bile zaboravile, kako će se dogoditi u povodu velikih seoba, koje su bile izazvane turskim provalama. Na kraju nijesu točno određene ni političke međe pojedinih oblasti, a još manje se može sa sigurnošću točno odrediti položaj svih pojedinih župa i crkava.

Granice svake biskupije označio sam posebnom linijom, navedenom i u tumaču. Jedinu iznimku učinio sam kod Bosanske biskupije. Njoj pripada cijelo područje Bosne, koje nijesu poklopile ostale biskupije. U XIII. stoljeću, a sigurno i ranije, pripada joj sva prava Bosna, te oblasti Usora i Soli. Ona se protezala tako od Save do Neretve i Prenja, i od Drine do vodomeđe na kupreškim i glamočkim planinama.

Pređimo redom ostale biskupije bh. teritorija, kako nam ih prikazuju dokumenti.

1. Godina osnutka Zagrebačke biskupije nije točno poznata. Farlati[1] je stavlja negdje između 1091. i 1095., Tkalčić[2] u 1093., a Šišić prema novijem, točnijem istraživanju u 1094. Zadaća joj je bila, da obrati preostale pogane u Slavoniji. Nova se biskupija prostirala na daleko i široko, te je obuhvatila sav sjeverni dio

---

[64] Österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild, p. 372.

[1] Farlati V, 311 ss.

[2] Tkalčić, Monumenta historica Episcopatus Zagrabiensis, I; ili isti: Monumenta historica Zagrabiae, I, p. 1.

kninske biskupije, kojoj se zvijezda sreće slabljenjem Hrvatske države počela naginjati svom zapadu.

Nas ovdje zanimaju samo granice Zagrebačke biskupije na današnjem bosanskom tlu. U tom pogledu izvrsno nam mogu poslužiti popisi župa u biskupiji iz g. 1334. i 1501.[3], da njihovom pomoći odredimo zagrebačke biskupijske međe u Bosanskoj krajini. Mjestimice uspijeva to dosta točno, drugdje opet samo približno i tek s izvjesnom vjerojatnošću. — Treba odmah spomenuti, da su se granice Zagrebačke biskupije, osobito prema zapadu, poklapale s granicama Hrvatske države, kako je to bio stari običaj u crkvi, te su se s njima zajedno razmicale ili stezale. Prema Kninskoj i Bosanskoj biskupiji, koje nijesu ležale u tuđoj zemlji, moramo granice određivati prema drugim kriterijima. Ipak, u koliko se tiče Bosanske biskupije, njezin se teritorij poklapao u XIII. stoljeću s teritorijem prave Bosne, Usore i Soli (ako ne uzimamo u račun posjede oko Đakova), te su i tu političke granice banovine bile redovito istovjetne s crkvenim Bosanske biskupije. Poslije, u XV. stoljeću i uopće otkada je Bosna zadobila izvjesne krajeve na sjeverozapadu, koji su nekada pripadali Hrvatskoj u užem smislu, stere se Zagrebačka biskupija također i bosanskim krajevima.

Južnu granicu Zagrebačke biskupije stavio sam tako, da tvrdi Bočac i kraljevski Ključ ostaju u vlasti bosanskog biskupa, a sav kraj na sjeveru od te crte u vlasti zagrebačkog. U Ključu se već 1325. spominje kapelan, koji ne pripada Zagrebačkoj biskupiji. Kao najjužnije zagrebačke župe navodim Bos. Petrovac (St. Petrus de eodem) i Smoljanu (Zmalan) u petrovačkom kotaru, Kešiće (Cesich) u ključkom i Rastik (Rastych) na desnoj obali Vrbasa iznad Agina sela. Sva se ta mjesta i crkve spominju već 1334. »in district Zana« (Rastik je u Vrbaškom distriktu). Sa sigurnošću možemo utvrditi istovjetnost prvih dviju župa s današnjom Smoljanom i Petrovcem. U koliko se stvar tiče Kešića i Rastika, sentencija je nova, ali je i ona na čvrstim nogama: imena su očito ista danas kao i pred 600 godina; nema nikakve poteškoće niti sa strane teritorijalnog rasezanja Sanske i Vrbaske župe, koje su doista išle tim krajem, a niti — koliko ja vidim — i s koje druge strane. Kako su se sjajno sačuvali nazivi sela posebno oko Ključa, rječito nam svjedoči povelja kralja Stjepana Tome iz g. 1446.[4] Manje sigurnosti ima glede ubikacije župe Bl. Dj. Marije de Zemelna (Zemlenych), koje sam smjestio na Kočićevo Zmijanje uz Klisinu (crkvište) starog hrama Božjeg iz doba prije Turaka.

Zapadna je granica Zagrebačke biskupije u Bosni skoro posve sigurno određena. Čitavo područje oko donje i srednje Sane s njezinom pritočicom Japrom spada biskupiji sv. Stjepana

---

[3] Rački, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. (Starine IV, 201—229 ili Tkalčić, Monum. hist. Episc., Zagrab II, 90—91.

[4] Miklosich, Monumenta serbica, p. 438—441, br. 353.

Kralja. Gornja i srednja Una jest opet kninska. Međa počinje na ušću Vojskove u Unu i ide skoro okomito prema jugu, ostavljajući Jasenicu i Bušević (3 župe) Kninu, a japransku parohiju sv. Martina Zagrebu. Čudno je, premda nesumljivo, da se Zagrebačka biskupija uspjela prebaciti čak i na južnu stranu neprohodnog Grmeča; tamo joj spada Smoljana i dio visokog Petrovačkog polja. »Hrvatskoj biskupiji« u Kninu osiguran je opet posjed drugih župa i crkava kao n. pr. one u Bilaju i Vrtoču, ili crkve u središtu moćnog hrvatskog plemena Udrinića (danas selo Drinić) s poetičkim imenom »Bele nedelje« (Dominica in albis) ili opet sela Kolunića, starog zavičaja kneževske obitelji Kalonića, koja dade među ostalim više biskupa i među njima jednog bečkog kardinala (Leopolda Kolonića). Radi mogućnosti komunikacije mislim, da je Zagrebačkoj biskupiji morao spadati barem dio današnjeg ključkog kotara, n. pr. Bravsko ili Samica.

Puno većih poteškoća imamo s granicama zagrebačke biskupije na istoku, s desne strane Vrbasa. Manjkaju nam dovoljni podaci. Ne možemo sa sigurnošću odrediti položaja velikog dijela župa u Vrbaškom distriktu. Ne poznajemo točno granica Usorske banovine. Konačno, kako se čini, nije kraj oko Prnjavora bio dobro naseljen, pa su tu i župe bile rijetke. Sve u svemu više pipamo u tami nego gledamo granice današnje hrvatske metropole između Bosne i Vrbasa.

Ipak sa sigurnošću možemo utvrditi, da je Zagrebačka biskupija zahvaćala i na istok od hladnog Vrbasa i to dosta daleko.

Protiv ovoga mišljenja izgleda nam odmah na prvi pogled da vojuje okolnost, da bi se onda u toj pretpostavci Zagrebačka biskupija dublje na istok prostirala u Bosni, nego li u bližoj Slavoniji, dublje s desne, nego s lijeve obale Save.

Međutim, ako to i jest tako, stvar nas ne treba ni malo da čudi. U Slavoniji sukobljuje se Zagrebačka biskupija s Pečujskom biskupijom, koja je i starija (osnovana 1009.) i moćnija i s čvršćim oslonom u mađarskoj političkoj vlasti, koja je u Donjoj Slavoniji bezuvjetno pretpostavljala interese jedne biskupije iz prave Ugarske interesima koje bilo druge prekodravske biskupije. Preko Save, u Bosni, kamo nijesu išle pretenzije pečujskih biskupa, bio je položaj posve drugačiji. Kninska biskupija, a eventualno i ona iz Vrhbosne, bila je daleko, a i utjecaj joj je u taj čas uslijed političkih trzavica bio malen. Osim toga komunikacije predjela na istok Vrbasu, bile su daleko lakše sa Zagrebom nego s kojom bilo dalmatinskom biskupskom stolicom. Na koncu su i nosioci »Svete Krune« radije gledali pa i nastojali, da prijeporni krajevi gravitiraju Zagrebu, gdje se njihov utjecaj jače osjećao, i biskupiji, koju je osnovao Arpadović Ladislav, nego li Splitu i Kninu, koji se u svaki čas mogao naći izvan okvira njihove države.

Ali svi ovi razlozi ostaće puke mogućnosti, ako pozitivnim argumentima u ruci ne dokažemo, da je doista tako i bilo. Nastojaćemo, da to kratko i jasno i učinimo.

Oko god. 1334. graničile su Zagrebačka i Pečujska biskupija negdje na zapadu od Nove Gradiške, ostavljajući prvoj župu Dragalić (Dragalia), a drugoj Orubicu i Cernik[5] u požeškom arhiđakonatu. Tim istim granica bi išla dobrih 20 km zapadno od ušća Vrbasa u Savu. Međutim u Bosni pod duhovnom vlašću Zagreba stoji »districtus de Vrbaz«, koji se god. 1334. prostire svakako s obje strane rijeke, čije ime nosi. Prema Klaićevim kartama Vrbaška župa širila se više s desne nego li s lijeve obale rijeke. Župa i crkva sv. Martina iz 1334. u Vrbaškom gradu (danas ruševine na teritoriju Gornjeg Šehera) i sv. Elizabete u Vrbaškom trgu[6] (Banjaluka) morale su bezuvjetno imati prostrano područje s obje strane rijeke. Bilo je međutim župa, koje su se isključivo sterale na istok od Vrbasa. Sve ih, kako izgleda, ne ćemo nikada saznati. Izgubio im se svaki trag u narodnoj predaji, jer se dolaskom Turaka izmijenilo i stanovništvo na Krajini, krvavoj haljini. Prema tomu ni lokalizacija nekih župa (n. pr. Biskupaca, Jezdenice, »Zvethala«) nije sigurna; u tom pogledu oslonili smo se samo na opstanak starohrvatskih crkvišta u dotičnim mjestima ili na karakteristično ime, iz kojega zaključujemo na crkvenu starinu. Tako je n. pr. Martinac ime izvedeno od imena svetog zaštitnika kršćanskih vitezova, kojega Zapad toliko poštuje, a kršćanski Istok zaboravlja. Za Jirečeka[7] su to čak i u pravoslavnim zemljama »ostaci latinskog utjecaja«, koji se primjećuju sve do 15. stoljeća, a kamo li ne će biti u nekad čisto katoličkom kraju, gdje su povrh svega još i razni viteški redovi (Božjaci, Ivanovci i t. d.) imali svoje posjede.

Međutim stupimo iz carstva kombinacija na čvrsto tlo historijske sigurnosti. Tri su nam župe poznate, koje bez dvojbe leže Vrbasu na istok. Rastik smo već prije spomenuli. Njemu treba dodati još Liplje. God. 1501. spominje se u popisu »plebanus de Lippye«. Ime Liplje sačuvalo se do danas u kraju oko izvora Velike Ukrine, samo se stanovništvo do kraja izmijenilo. Danas je to čisto pravoslavna parohija, u kojoj se nalazi stari srpski manastir i crkva, građena vjerojatno na katoličkim temeljima. Liplje g. 1501. još nijesu bili zaposjeli Turci, koji su već u šakama držali krajeve na Sani. Banjaluka, pa i zemlje do Srebrenika i Drine, bile su tada u kršćanskim rukama. U proljeće 1502. Turci su »strašno opustošili i oplijenili cijeli Vrbaški distrikt, a da im se nije niko opro«.[8] Još je 1525. Banjaluka bila hrvatska.[9]

O položaju drevne Glaži imade više hipoteza. Hoffer[10] je smješta »na Vrbanju ili sjeverno od nje«, Klaić[11] na gornju Usoru,

[5] Gl. članak J. Butorca, Župe požeškog arhiđakonata g. 1332.—1335. (Bogoslovska smotra 1934., br. 1., p. 81—90.).

[6] Lj. Thallóczy, Povijest banovine, grada i varoši Jajca.

[7] Jireček, Geschichte der Serben I, 173.

[8] Starine V, 139—140, pismo kralja Vladislava.

[9] Starine V, 236.

[10] Aleksandar Hoffer D. I.: Op. cit. p. 71.

negdje oko Pribinića, drugi opet negdje oko gornje Ukrine. Nijedna nam se od njih ne čini točna.

Popis crkava Zagrebačke biskupije godine 1334. spominje i našu Glaž (»ecclesia St. Nikolai in metis Wzore«). Grgur XI. dopušta pismom, danim u Avignonu 16. lipnja 1372., bosanskim franjevcima, da u Glaži »sub dominio regis Hungariae« sagrade samostan.[12] Slijedeće godine isti papa[13] govori o Glaži »in metis Bosnae versus Hungariam«. Franjevački samostan u Glaži spominje se g. 1373., 1378. i 1469., dočim ga 1506. više nema. U povelji vojvode Hrvoja Vukčića-Hrvatinića iz g. 1412.[14] među županima Luke, Zemlnika (!), Vrbanje, Sane i Vrbasa dolazi i glažki župan Ivaniš Petrović. Tim istim pada mišljenje, da bi se Glaž mogla nalaziti u kraju oko Vrbanje i još točnije, oko Hrvojeva Kotora. Ona je u prvoj polovici XIV. stoljeća ležala na hrvatskom (ugarskom) teritoriju, na granici Bosne, odnosno Usore, na području Zagrebačke biskupije. Njom upravlja u duhovnom pogledu svjetovni kler, sve do osnutka fanjevačkog samostana god. 1372., a moguće i dalje. Sredinom XV. stoljeća Glaž je u vlasti bosanskih kraljeva. Stjepan Tomaš poklanja godine 1446. sinovima vojvode Ivaniša Dragišića mnoga mjesta, među kojim i »u Glaži grad Glaški i poda nj' Sridu varoš«.[15]

Na karti sam stavio (sa znakom?), da Glaški grad leži na sastavcima Male i Velike Ukrine, u današnjem selu i župi Kulašima. Na Vrbanji svakako nije ležao, na Usori istotako ne. Usorska banovina morala je obuhvatiti barem poriječje Usore i u njemu nije moglo biti mjesta drugoj nekoj oblasti, u kojoj bi ležala Glaž. Ispod današnjih Kulaša, među obje Ukrine, leži selo Osredak, koje smatram istovjetnim sa sredovječnom varoši Sridom. Nadalje je položaj samih Kulaša vrlo pogodan, da bude središtem jedne stare oblasti i mjestom, na kojem se dizao tvrdi kašteo. I samo ime Kulaši dâ se lagano izvesti od riječi Glaž, jer su sva tri osnovna samoglasnika ista, odnosno zvučni *g* i *ž* umekšani su u bezvučni *k* i š. Povrh svega, položaj Kulaša ne čini nikakve poteškoće onim navodima, da je »in metis Usorae« ili »in metis Bosnae versus Hungariam...«, »sub dominio regis Hungariae«. Upravo ovi navodi ruše hipotezu o Glaži na Vrbanji (nije na međi Usore, nego daleko od nje) ili na gornjoj Usori (onda već nije »in metis« nego in ipsa Usora).

Vrlo vjerojatno sačuvana je uspomena na glašku župu u okolišnoj toponomastici. Susjedno selo do Kulaša niz Ukrinu zove se Popovićima. Ime podnipošto ne potječe od pravoslavne obi-

---

[11] Klaić, Historički zemljovid Hrvatske (sa Slav. i Dalm.) itd.; Klaić, Atlas za hrv. povjesnicu.

[12] Fermendžin, A. B. p. 38, br. 207.

[13] Ibid., 39, br. 210.

[14] Ibid. 96, br. 527.

[15] Ibid. 202, br. 858 u izvatku i prijevodu; inače u Miklosicha, Mon. serb. 439.

telji Popovića. Već u spomenutoj listini iz g. 1446. spominje se selo Popovac. God. 1630. piše biskup Ivković, da je u »Popovichu« krizmao 700 duša.[16] Župa je morala biti snažna i sačuvala se uza sve turske ratove još skoro 200 godina iza pada Bosne. U XIX. stoljeću obnovljena je kapelanija u Popovićima, koja se poslije prenosi u Kulaše i postaje župom. Popovići su danas potpuno pravoslavno selo, ali se dobro zna mjesto starog katoličkog groblja. Tako i sam opstanak katoličke župe, koja se kroz tolika stoljeća i crne oluje bori za opstanak, hropće, zamire i opet oporavlja, jest jak indicij, da glašku župu sv. Nikole imamo tražiti na sastavcima Ukrine. Naziv Popovac — Popović — Popovići podsjeća nas bez sumnje na svjetovni kler, koji je tu vršio duhovnu pastvu i imao vjerojatno i svoje posjede u današnjim Popovićima; jer je ime »pop« bilo uobičajeno i rašireno i u Kninskoj i u Zagrebačkoj biskupiji, koje su se nekada širile i glaškom županijom.

Međutim na svaki način, bila Glaž na Vrbanji, Usori ili Ukrini, pogotovo u ovom zadnjem slučaju, Zagrebačka se biskupija prostirala daleko Vrbasu na istok, svakako dulje i dalje u Bosnu, nego li u Slavoniju.

Turski ratovi i četovanja zadali su smrtni udarac vlasti zagrebačkih biskupa u Bosanskoj krajini. Sva tri crkvena kotara (Sanski, Vrbaški i Dubički) Dubičkog arhiđakonata iz god. 1334. pretvaraju se do 1501. u jedan jedini, dok i taj ne potone za 2—3 desetljeća u krvavim valovima turske ofenzive. Već god. 1501. sva je Sana do Babonićkog Blagaja stajala pod turskim kopitom. Na Vrbasu je samo tanak pojas zemlje bio u kršćanskim rukama, dočim je Jajce bilo otok u turskom moru. Mase katoličkog naroda ginu u borbi, umiru u sužanjstvu, bježe iz nesretne domovine čak do Italije, Beča i daleke Flandrije. Turci iz vojničkih i ekonomskih razloga naseljuju na pusta zemljišta novi, pouzdani elemenat iz crnogorskih i sandžačkih planina.[17] Ipak se velikim žrtvama naroda, i junačkim pregaranjem našeg svećenstva, najviše i u prvom redu iz reda sv. Franje, sačuvao jedan dio starosjedilaca oko Vrbasa, Sane i Une. Većina katoličkih župa na Krajini i propada istom za Bečkog rata, do g. 1700; malen dio katolika ostaje, da posluži za bazu, na kojoj će se regenerirati krajiški katolicizam osobito pomoću doseljenika iz dinarskih i velebitskih krševa. — God. 1501. bio je još posve sačuvan onaj dio Cazinskog i Krupskog kotara, koji je spadao gorskom i goričkom arhiđakonatu Zagrebačke biskupije. U tom kraju nije se sačuvala ni jedna starinačka katolička obitelj, a u susjednim dijelovima Kninske biskupije samo vrlo rijetke, ako izuzmemo one, koji pređoše na islam. Ovih sigurno nije bilo malo,

[16] Croatia Sacra 1934., 75.

[17] Vl. Skarić, Porijeklo pravoslavnog naroda u sjeverozapadnoj Bosni; G. Z. Muz. 1918., p. 219.

jer se n. pr. prigodom pada Bihaća (1492.) poturčilo mnogo naroda i 800 djece odvedeno u Carigrad, a slično i oko Bužima itd.[18]

Kad smo već kod granica Zagrebačke biskupije, valja nam spomenuti, da su na Zagreb spadali izvjesni krajevi današnje Kranjske (Bela Krajina) i znatan komad Prekomurja. Arhiđakonat Gvešće zahvaća 1334. (zapravo: reklamira nezakonito otkinute) župe Metliku (s 5 filijalnih crkava), Črnomelj (St. Petri de Chernomel), Sichenstein (današnje Pleterje), Gračane (Sv. Križ) i t. d. Na rijeci Krki bila je međa, i još za Valvasora Gutenwörth nazivao se slovenski »Hrvaški brod«. Gorički arhiđakon Ivan tražeći te župe za Zagreb 1334., prema riječima Dr Ljudmila Hauptmanna,[19] »ima pred očima granicu stare hrvatske države, s kojom se u svako doba naravno poklapala i crkvena granica«. Istom između 1135. i 1170. potisnuli su gospodari Kranjske Spannheimi i Weichelburgi Hrvate sa Krke na Kupu i Breganu.

U Prekomurju brojala je Zagrebačka biskupija god. 1501. preko 30 župa (Lendava, Paka, Belčin i t. d.), a u Međumurju samo 10 (danas 100.000 katolika-Hrvata!). Arhiđakonat Bekčin (barem onaj dio preko Mure) izgubili su Hrvati istom 1776. osnutkom biskupija u Subotištu i Stolnom Biogradu.[20] Značajna je pojava, koju nam bilježi Slovenac g. M. Kokolj,[21] da prekomurski narodni vez »ne kaže apsolutno slovenske originalnosti«, nego nas živo podsjeća na vez raširen po cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji, posebno n. pr. onoj oko sv. Ivana Žabnog. Jednako tako Prekomurje i Bela Krajina pokazuju srodnu psihičku konstituciju sa susjednom Hrvatskom. Opažanje je dobro, samo ne u istoj mjeri i tumačenje te pojave (»stalni stik s Hrvatsko«). Da su Prekomurje i Bela Krajina ostale u granicama Zagrebačke biskupije, ne bi se njihovo žiteljstvo u narodnom pogledu ni najmanje razlikovalo od onoga, recimo, po Međumurju i Turopolju, ili kojem bilo drugom hrvatskom kraju.

Uloga Zagrebačke biskupije za velik dio Hrvatskog naroda bila je kroz 8 stoljeća od presudne važnosti: njezino napredovanje značilo je napredovanje hrvatstva, njezino uzmicanje, uzmicanje hrvatstva; njezine »reliquiae reliquiarum« u XVI. i XVII. stoljeću padaju upravo u tužna vremena, kad i »reliquiae reliquiarum regni Croatiae«, i djelomično se s njima poklapaju. Jer Crkva uvijek dijeli sudbinu svog naroda.

2. Druga biskupija u današnjoj Bosanskoj krajini bila je Kninska biskupija. Ona je preuzela s vremenom veći dio

[18] Lopašić, Bihać i bihaćka krajina (Zagreb 1890.), st. 91 ss., 154 etc.

[19] »O postanku hrvatske granice prema Kranjskoj« (Šišićev Zbornik, 87—100).

[20] J. Jelenić: Zagrebačka biskupija (Nar. encikl. IV., 1229).

[21] »Znaki prekmurskega tkaničanja« (Časopis za zgodovino in narodopisje 1932, st. 197—205).

uloge drevne Ninske biskupije. Ninski biskup, prema Splitskom saboru »Episcopus Croatorum«[22] ili po Luciću »totius Chroatiae Episcopus«, bio je najudaljeniji kor-biskup Akvilejskog patrijarhe i »prema pismu pape Ivana« VIII. i privilegiju kneza Mutimira jedini biskup Hrvatskog kraljevstva.[23] Njegova se vlast protezala od mora do Drave.

Oko g. 1040., a ne kako je Farlati mislio oko 1050., osnovana je i Kninska biskupija. O tomu događaju piše Toma Arhiđakon: »Hrvatski kraljevi htjeli su da imaju svoga posebnog biskupa te su to tražili od Splitskog nadbiskupa i ustanoviše (posebnog) biskupa, koji se zove hrvatski (Croatensis) i njegovu stolicu staviše u Polju u crkvi Bl. Dj. Marije pokraj Kninskog grada. On je dobio mnoge župe i imao je zemlje i posjede skoro po cijelom Hrvatskom kraljevstvu, jer je bio kraljevski (regalis) biskup i išao je s kraljevskim dvorom; on je bio jedan od dvorskih knezova i njegova se jurisdikcija protezala do rijeke Drave. Pod njim je bila skoro cijela Slavonija među Savom i Dravom.«[24] Iz toga slijedi, da je sva današnja Bosanska Krajina morala spadati Kninskoj biskupiji. Inače kninski biskup ne bi mogao biti u vezi sa svojim područjem u Posavskoj Hrvatskoj (Slavoniji), jer se Ninska biskupija i onda prostirala Likom.[25]

Osnutkom Zagrebačke biskupije pod konac XI. stoljeća izgubi Knin svu Slavoniju i velik dio svog područja u Bosanskoj Krajini. Kad je na saboru u Splitu 1185. osnovana Krbavska biskupija, izgleda, da je na njezin račun izgubio Knin po koji pedalj zemlje i na svojoj zapadnoj granici. Tako od nekad slavne i prostrane biskupije hrvatskog dvora ostadoše samo slabi ostaci: u Bosni na Uni nešto preko 4000 km², a u Dalmaciji još manje. Tako Kninskoj biskupiji, podstriženoj sa svih strana, ostade onaj neprirodni oblik dugačkog, a uskog pojasa. U Bosni ostaje »Hrvatskoj biskupiji« cijelo Pounje od izvora Une do blizu Novoga, zatim Unačka, Grahovska i Petrovačka župa. Cijeli taj predio spominje se na saboru od 1185. pod imenom »Parochia de Pset« (Psetska županija).

Tim istim određene su već dosta točno granice Kninske biskupije, tako da većih korektura ne možemo očekivati. Poznajući povrh toga dosta dobro još i župe Zagrebačke, Kninske i Krbavske biskupije, možemo Kninsku biskupiju u Bosni omediti s približnom točnošću.

3. Krbavskoj biskupiji, čije je sjedište poslije preneseno u tvrdi Modruš, pripadala je pruga zemlje s desne obale Korane u starom drežničkom kotaru. Na tom teritoriju (danas je to

[22] Farlati III,. 97.
[23] Lucius, De Regno Dalmatiae et Croatiae, I., c. 14; Farlati, IV., 280.
[24] Historia Salonitana c. 15,; Farlati IV, 281.
[25] Farlati IV, 215.

dio bihaćkog i cazinskog kotara) bile su župe Toplica, Sturlić i Frankopanski Tržac.

4. Splitska biskupija. Govoreći o njezinim granicama na današnjem bosanskom zemljištu bićemo posve kratki. Splitski nadbiskup kao primas kraljevine Dalmacije i Hrvatske imao je u srednjem vijeku vrlo široko područje i mnoštvo sufragana[26] sve do Senja, Bosne, Bara i Skadra (prije osnutka barske nadbiskupije). Ipak njegovo vlastito dijecezansko područje nije bilo tako prostrano. U Bosni je svakako obuhvatalo Livanjsku župu (bez Grahova, koja nije amo spadala). Župa »Cleuna« (staro Hlivno) spominje se u Splitskoj nadbiskupiji g. 1078. (za Zvonimira), 1103., 1185. i t. d.[27] Smatram barem vrlo vjerojatnim, da je cijela župa Triju Polja (Duvno, Livno i Glamoč) neposredno prije sjedinjenja ovih od starine hrvatskih krajeva s Bosanskom banovinom (g. 1325.) i sve do osnutka Duvanjske biskupije spadala Splitu. U Bistričkom gradu kraj Livna postoji g. 1400. poseban kaptol.[28] Za vrijeme turskog gospodstva utjecaj splitskih nadbiskupa postoje u Bosni sve slabiji, dok se u XVIII. stoljeću posve ne izgubi i Livno ostaje pod zakonitom vlasti apostolskih vikara »Bosnae Othomanae«. — Granice Splitske biskupije, koja će poslije biti snižena na običnu biskupiju i umanjena, bile su u vrijeme pada Bosne vrlo slične najjužnijim granicama današnje Banjalučke biskupije prema Mostarsko-duvanjskoj i Vrhbosanskoj.

5. Više nam se treba pozabaviti Duvanjskom biskupijom. U rimsko- ilirskom Delminiumu opstojala je u VI. stoljeću poznata biskupija, koja se gubi u burnim vremenima doseljivanja Slavena na Balkan. Oko g. 1320. obnovljena je u hrvatskom Duvnu, prema Dukljaninu krunidbenom mjestu Tomislava, prvog kralja Hrvata, stara biskupija.[29] Najstariji datumi, gdje se ona spominje, bili bi po Farlatiju[30] 1337. i 1344., dakle, kad je već sav taj kraj bio u vlasti Bošnjaka. Upravo i jest zato osnovana, da zajedno s novom biskupijom u Makarskoj spriječi širenje bosanskog bogumilstva prema Dalmaciji.

Granice Duvanjske biskupije nijesu nam posve točno poznate. Smatram, da su one išle tako, da Duvanjskoj biskupiji osiguraju posjed cijelog Duvna, Kupresa i Rame u Bosni, te jedan dio Gornje Hercegovine (Drežnicu, Rakitno i Posušje) silazeći na Neretvu negdje oko Jablanice. Međutim nam manjkaju jasni i precizni dokumenti, iz kojih bismo ovo mišljenje mogli sigurno dokazati.

Da su Rama i Kupres morali spadati Duvnu, izgleda, da smijemo zaključiti iz činjenice, što bosanski biskupi, pa i upravi-

---

[26] Farlati, III, 9 ss.
[27] Ibid. 149, 164, 214.
[28] Miklosich, Mon. serb. 248.
[29] Hoffer, st. 64.; slično u Nar. enckl. I. pod »Duvanj. biskupija«.
[30] Farlati IV., 173.

telji Bosanske biskupije, nijesu u XVII. stoljeću dijelili krizme pa ni vršili jurisdikcije u ovim krajevima (Ivković, Ogramić-Olovčić i drugi). Oni dijele sv. potvrdu po Jajcu, Skoplju i Konjicu, ali Kupreških vrata i Makljena ne prekoračuju. U to vrijeme uspomena na granice biskupija morala je u Zapadnoj Bosni biti još dosta svježa. Raniji dokumenti o tomu (iz XV. i XVI. stoljeća) nijesu nam se nažalost sačuvali. Ramu pridjeljuje Duvnu i Hergenröterova karta »Provinciae ecclesiasticae Europae medio seculo XIV.,[31] koja se inače ne odlikuje poznavanjem naših prilika.

Glede pripadnosti Rame Duvanjskoj biskupiji važno je svjedočansko ramskih franjevaca g. 1650., da je »Duvanjsku biskupiju uvijek u prošlosti administrirao skradinski ili makarski, a nikad bosanski biskup« i da je »Duvno 2 dana daleko od skrajnje granice bosanske biskupije«.[32] Ako Rama ne spada Duvnu, nikako nije moguće, da je Duvno 2 dana daleko od granice Bosanske biskupije. Istotako u toj pretpostavci uopće cio argumenat glede administratorâ Duvanjske biskupije ne bi imao smisla, jer franjevci žele biskupe, koji će se brinuti ne samo za Duvno, nego barem jednako tako i za Ramu.

God. 1630. tvrdi makarski biskup fra Bartol Kačić, »da Rama zapravo spada Duvanjskoj biskupiji«.[33] Kačić ipak traži jurisdikciju od biskupa Ivkovića, ne zato, što Rama čini dio Bosanske biskupije, nego zato, što je Ivković kao skradinski biskup bio ujedno administrator više biskupija, koje su bile pod Turčinom pa i Duvanjske i Bosanske (»ecclesiae Bosnensis et aliarum vicinarum ecclesiarum; Farl. IV, 28).

Odluka Propagande g. 1650., da Rama spada Bosanskoj biskupiji[34] nema posebne dokazne vrijednosti, da joj je Rama u prošlim stoljećima doista i pripadala. Propaganda se u kaosu bosanskih prilika nije uvijek pravo snalazila, pa je nerijetko donosila historički neispravna riješenja. Puno više ne dokazuje ni odluka iste kongregacije iz god. 1666.[35] jer se temelji na problematičnim navodima biskupa Benlića i jer dosuđuje Ramu bosanskom biskupu protiv makarskog, koji naravno nije mogao imati nikakvih prava na Ramu. Jednako ne vrijedi ni poteškoća, da je Duvno ležalo izvan granica Bosne i da prema tomu nije moglo vršiti duhovne vlasti u Rami, od starine bosanskoj. Ipak je Duvno, bilo već u doba osnutka biskupije, bilo par godina kasnije, činilo integralni dio Bosne i ostalo s njom stoljećima vezano. Tako ni s te starne nema poteškoća.

Na temelju ovog kratkog rezoniranja smatram vjerojatnijim, da je Rama spadala ne Bosnskoj, nego Duvanjskoj biskupiji.

---

[31] Storia universale della Chiesa V. (Firenze, 1905).
[32] Mandić, Acta Franciscana Hercegovinae I, 152—153.
[33] Ibid. 106,; Farlati IV., 195.
[34] Farlati IV., 197.
[35] Acta Fr. Herceg., 181

Glede pripadnosti Drežnice i Rakitnog Duvnu, stvar je također dosta nejasna. Ipak kroz 150 godina (sve do 1845.) čine oni dio duvanjske župe, koja se kod Drežnice čak dotiče Neretve. A razlog tomu bile su, kako izgleda, stare tradicije.

6. Makarska biskupija osnovana je u isto vrijeme i s istom svrhom kao i Duvanjska.[36] Još u vrijeme bosanske samostalnosti obuhvatala je svu zemlju na desnoj obali Neretve do mora i Vrulje. Za biskupa Franje O. F. M., još prije pada Bosne, njoj pripada »Krajina i Hercegovina«.[37] Još prije toga vremena Zahumska (Stonska) biskupija sterala se vjerojatno s obje strane Neretve, ali se rano povukla na lijevu obalu i konačno u uske granice Dubrovačke republike. Na Neretvi se ustaljuje međa Makarske biskupije i to tako, da o njoj više ni prepirke nema, izuzevši poznati avanturistički pokušaj fra Dominika Andrijaševića, biskupa tobožnje Stjepanske biskupije. Tvrdnja biskupa Kačića g. 1630., da i »arx Tucarum Conyz« leži u Makarskoj biskupiji[38] nije drugo do prazna pretenzija bez ikakve historijske podloge.

7. Stonska (Zahumska) biskupija jedna je od najstarijih biskupija, koje su se sterale bosansko-hercegovačkim tlom. Već godine 928 spominje Papa Leon VI. i stonskog biskupa među sufraganima splitskog nadbiskupa Ivana, kojemu šalje palij.[39] Međutim se »ecclesia Stagnensis« spominje prviput 50 godina ranije (877), a u XI. i XII. stoljeću[40] često puta (1023., Gabrijel biskup 1044., 1121., Šimun biskup 1143, Donat biskup 1170.—1211.). Za Stjepana Nemanje dolazi Zahumlje u sklop Srpske države. Miroslav Nemanjić, kako piše Resti,[41] ili tek njegov sin župan Petar, kako tvrdi Jireček na temelju izvjesnih dubrovačkih kroničara,[42] protjera katoličkog biskupa Donata iz Stona. Ovaj se zakloni na Korčuli, a poslije na Lokrum, gdje umire 1211. Još za njegova života pogađali su se Dubrovčani s Petrom Nemanjićem glede povratka Donata u Ston, ali je Petar u to ime tražio 300 perpera.[43] God. 1219. ili 1220.[44] osniva sv. Sava u Stonu episkopiju za Zahumlje i Travuniju. Dok Raša upravo vrvi pravoslavnim eparhijama, dotle se za dvije prostrane oblasti u Primorju osniva tek jedna jedina. Činjenica, koja jasno govori o slabosti pravoslavlja u ovim stranama.[45] Uostalom uza svu propagandu stonskih kaluđera i nastojanje zahumskih episkopa imali su patareni većinu na Stonskom ratu, a ni katolika nije nikad bilo po-

[36] Farlati IV., 185.
[37] Ibid. 189.
[38] Acta Franc. Herceg. 107.
[39] Farlati I., 103.
[40] Farlati VI., 324 ss.
[41] Chronica Ragusina; Monum. XXV, 66, 75.
[42] Jireček, Gesch. d. Serben II, 23.
[43] Dr. N. Z. Bjelovučić, Zahumska pravoslavna episkopija u XIII. i XIV. stoljeću (Dubrovnik 1928.), str. 8.
[44] Jireček II, 23; Bjelovučić, 12.
[45] Bjelovučić, st. 9.

sve nestalo. Sama historija stonskih vladika pokrivena je gustom maglom, da im osim prvoga ne poznajemo sa sigurnošću ni imena. Milaš doduše iznosi imena petorice episkopa na temelju Končarevićeva rukopisa, koji se poslije zagubio,[46] pa nam njegova autentičnost, ako ne i još što više, ostaje problematična. Međutim već iza 50 godina sele stonski episkopi u Hercegovinu, a odatle i dalje u Rašu, gdje udaraju svoje sjedište u manastiru sv. Petra i Pavla na Limu.[47] Darovnica Uroša III. Dečanskog veli, »da je Zahumska episkopija zapuštena i bez vjernika, pa episkopi nemaju ni bira ni vrhovine«.

Od 1325. odnosno 1326. Zahumlje je u vlasti bosanskih banova, koji 1333. prodaju Ston i Pelješac Dubrovniku. Stonskom biskupijom do njezine ponovne uspostave upravlja »korčulansko-stonski« biskup. Dolazi do potpune restauracije katolicizma zaslugom Dubrovačke republike i radom bosanskih franjevaca.

O granicama Stonske biskupije u vrijeme bosanske i kasnije turske vlade ne znamo skoro ništa. Biskupija se obično samo de jure prostirala i Hercegovinom, dočim je de facto već bila stisnuta na dubrovački teritorij. Ipak je Blagaj, glavni grad Zahumlja, morao njoj pripadati, a tako i sva zemlja do Prenja. Konjic je već i crkveno i politički spadao Bosni. Područjem Stonske biskupije upravljao je većinom trebinjski biskup, a dijelom vjerojatno i makarski. Oni su između sebe i podijelili sav stonski teritorij u Hercegovini, dok im konačno uz neke rezerve nije i Rim priznao Neretvu zakonitom međusobnom granicom g. 1631.[48]

8. Zadnja biskupija prema jugu bila je Trebinjska biskupija. Kao i kod većine naših biskupija nije ni kod nje poznata godina osnutka. Prema Razziju i mljetskom opatu Tuberonu[49] njezin bi se biskup Ivan spominjao već oko g. 870. Međutim imamo dosta razloga, da zabacimo to pripovijedanje kao puku legendu. Sredinom XII. stoljeća u vrijeme dubrovačkog nadbiskupa Andrije spominju Orbini i Luccari[50] trebinjskog biskupa Konstantina. Kako god sudili o historičnosti njegove osobe, ipak je istina, da već u to vrijeme spominje rimski Provinciale Vetus[51] i Trebinje u Slovinskoj (Dubrovačkoj) nadbiskupiji. Po prvi put u papinskom breveu govori se de ecclesia Tribuniensi g. 1167., dočim ranije isprave govore tek o »Trebinjskom kraljevstvu«.[52] Serija trebinjskih biskupa počinje sigurno tek sa biskupom Slavom (Salvius) g. 1250. i dade se uz male prekide izvesti sve do naših

[46] Ibid. 13, 14.
[47] Bjelovučić, 9; Il. Ruvarac, O humskim episkopima i hercegovačkim mitropolitima do g. 1766., Srp. prav. herceg.-zahumska mitropolija, Mostar 1901.
[48] Croatia Sacra 1934., 29—58; Acta Franc. Herceg. 98, 111.
[49] Farlati VI, 289.
[50] Farlati VI, 290.
[51] Migne, Patrologia Lat., sv. 68., p. 471.
[52] Acta Albaniae br. 95, p. 32.

dana. A ta serija sastavljena je većinom od raznih redovnika (benediktinaca, cistercita, franjevaca i dominikanaca), velikim dijelom ljudi naše krvi i našeg jezika, rodom iz onih krajeva. Tako je n. pr. Slav, opat lokrumski iz reda sv. Benedikta, Desa (prije 1378), Ratko (oko 1385.), Ivan Muzarić, dominikanac rodom iz Trebinja (1417.—1425.), Toma Budislavić († 1606.), bivši kanonik, rodom iz Nevesinja u Gornjoj Hercegovini. — Biskupa Salvija ili Slava (1250.—1276.) protjera Uroš I. iz Trebinja radi srpskog sukoba s Dubrovčanima.[52a] Benediktinac biskup Krizostom Antić (1615.—1645.) piše na temelju arhivske građe i predaje, da je kralj (u Antića krivo: Nemanja) postavio na trebinjsku stolicu raskolničkog biskupa, ali da su se katolici sačuvali pomiješani sa »šizmaticima« po Trebinju, Čičevu, Ljubomiru, Dračevici, Popovu i Zažablju i »po čitavoj biskupiji«.[53] Dubrovačka republika poklonila je trebinjskim biskupima otočiće Mrkanj i Bobaru s benediktinskim samostanom i crkvom. Po Mrknju se prvi prozva »mrkanjskim biskupom« fra Nikola (god. 1322.). Na tom ostrvcu i u Dubrovniku rezidiraju od vremena do vremena trebinjski biskupi. Ta rezidencija pretvara se u stalnu, otkada je biskup Mihajlo god. 1456. napustio Trebinje te upravu biskupije povjerio čičevskim kanonicima.[54] Otada pa sve do početka XVII. stoljeća biskupija žalosno propada i veći dio katolika Trebinjske biskupije ostavši bez svećenika prelazi na pravoslavlje, a neki i na islam.[55]

Granice Trebinjske biskupije nikako nijesu utvrđena stvar. Jedino prema Dubrovačkoj i Stonskoj biskupiji znademo ih posve točno: one idu međom Dubrovačke republike. Gornja Hercegovina i Popovo spadaju svakako Trebinju, a vjerojatno i dio Gornjeg Podrinja oko Foče, jer i to spada u Hercegove zemlje. Prema istoku graniči Trebinje s Barskom, a poslije s Kotorskom biskupijom, otkada srpski vladari povjeriše brigu za dubrovačke i saske kolonije po Srbiji sve do Dunava kotorskim natpastirima.[56] Ipak granica s njima, kao i s risanskim biskupom, ne ide vjerojatno današnjim hercegovačkim tlom, nego tek izvan njega.

Na karti nijesam označio Stjepanske biskupije (Ecclesia Stephanensis), jer je samo zabludom priznat njezin opstanak u Donjoj Hercegovini, ali je pogreška već za 4—5 godina bila ispravljena i biskupija dokinuta.

Ali zato unosim na kartu Srebreničko-visočku biskupiju koju je prema rimskim dokumentima otkrio O. Dr fra Dominik Mandić (spominje je već Farlati). Ona je postojala tek nekoliko decenija u XV. stoljeću i nije značila drugo do pokušaj emancipacije bosanskih franjevaca od bosan. biskupa u Đakovu.

[52a] Jireček, Gesch. d. Serben, II., 22.
[53] Farlati VI, 291.
[54] Jac. Luccari, Annales Ragusini III, 101; Farlati VI, 298.
[55] Vidi moje članke u Croatia Sacra 1934., p. 47 ss. i u kalendaru »Napredak« 1935 god., 135—141 (Donja Hercegovina prije 300 godina).
[56] Jireček, Op. cit. II, 22.

IV. Župe, crkve i samostani.

Kada bih htio obraditi svaku ovu pojedinu crkvenu jedinicu po načelima historijske kritike, morao bih ovo kratko poglavlje proširiti u omašnu knjigu. Za to se ograničujem na letimičan opći pogled stvari i na par sličica iz pojedinih krajeva, onako kako pod ruku dođe.

Držao sam se načela, da unesem na zemljovid sve župe i samostane, koje nam stare listine spominju. Obično se moglo sa sigurnošću ustanoviti mjesto, gdje se dotična župa i samostan nalazila. Bihać i Ljubuški i iza 6 stoljeća ostali su Bihać i Ljubuški. Međutim imade priličan broj mjesta, čiji položaj danas tek nagađamo ili samo ga s izvjesnom vjerojatnošću vežemo uz neko selo ili brdo. Takva sam mjesta napisao sa znakom pitanja, da istaknem njihovu nesigurnu ili striktno nedokazanu lokalizaciju (n. pr. Zablaće? Tolstovich? i t. d.). U većini ovakvih slučajeva ne manjkaju bolji ili slabiji razlozi, koji govore za takovu lokalizaciju. Obično su to indiciji, sadržani u raznim dokumentima, ili stara crkvišta, kojih je Bosna puna. Samo iznimno ne znamo o župi ništa drugo, osim da je postojala u tom i tom stoljeću i tom i tom crkvenom kotaru (n. pr. god. 1334. župa Gočelovac ili Osek i Biskupci u Vrbaskom distriktu). Ni njih nijesam ispustio s karte radi što veće potpunosti historijske slike katolicizma u B. H.; označio sam ih sa ? na nekom mjestu starom Vrbaskog kotara, gdje bismo to makar i s neznatnom vjerojatnošću mogli očekivati. Glede krajiških župa obično sam slijedio mišljenje Dr Bilogrivića,[1] koji je stvar na temelju dokumenata potanko proučio i osobno obišao sve za crkvenu povijest važnije krajeve u Krajini. Samo iznimno i iz posebnih historičkih razloga udaljio sam se ovdje-ondje od njegove sentencije. — Ne trebam ni spominjati, da sam to isto učinio u prvom redu prema priznatim našim historičarima i da bez jakog razloga nijesam odstupao od rezultata njihova rada, zabilježenih osobito na historijskim kartama Thalloczyja, Klaića i Lopašića.

Na karti sam zabilježio samo župe i crkve, koje su postale prije svršetka Bečkog rata i god. 1700. Preko ostalih sam prešao smatrajući ih novijim tvorevinama. Međutim su one ipak zabilježene, premda ne modrom bojom (za povijest), jer skoro bez iznimke opstoje i danas.

Uza sve nastojanje znatan dio katoličkih župa ostao je vrlo vjerojatno na karti ne zabilježen. Historijski dokumenti su zagubljeni ili dosada neobjelodanjeni, pa o njima ne znamo ništa. Karakterističan primjer čine n. pr. odvajkada katolički livanjski i duvanjski kraj. U takvom slučaju putokazom su mi bila stara crkvišta, o kojim govore gdjekada i biskupski izvještaji n. pr. onaj

---

[1] Katolička Crkva na teritoriju današnje Banjalučke biskupije (neštampana doktorska dizertacija).

Delivićev iz g. 1737.[2] U Glamoču n. pr. iz dokumenata poznajemo u Glamočkom polju 6 katoličkih crkvišta, u gradu crkvu-džamiju sv. Kate, te više mjesta, koja podsjećaju na nekadašnje katoličko stanovništvo »Dlamočke župe«, kao n. pr. Karlovac, Halapić (zavičaj plemenitog hrvatskog roda Alapića) i t. d. Glamoč spada u one krajeve, kamo su već vrlo rano stigli prvi valovi doseljenog pravoslavnog življa, u većini pastirskog. Bilo je to brzo iza pada Bosne, već oko godine 1500. Katolicizam se brzo poljuljao i poklekao. Ipak je još kroz cijelo XVI. stoljeće, a možda i dalje, bilo nešto katolika u Glamoču, premda se nigdje više ne spominje ni župa, ni crkva. Biskup fra Pavao Posilović rođen je u Glamoču oko god. 1600. (po Mandiću[4] oko 1597.), što dokazuje eksistenciju barem nekih katoličkih obitelji u tom kraju.

Spominjem, da sam imena župa ispisivao starim pravopisom tek u manjem broju slučajeva i to obično samo onda, ako nije posve sigurno, kako ih danas imamo čitati ili ako se naziv ponešto promijenio. Ako je stoljeće, označeno rimskim brojem uz ime mjesta, podvučeno, znači to, da je tamo postojala župa; ako nije, onda se tu tek radi o crkvi ili kapelici, koja nije župska. Svagdje je označeno stoljeće, kad se crkva prviput spominje (obično je pred tim znak ?, da se označi, da ne znamo, kada je ona de facto i nastala), te stoljeće u kojem crkva propada ili se zadnji put spominje.

Već letimičan pogled na kartu uvjerava nas, da se modri znakovi i natpisi nalaze po svoj karti, negdje gušće, negdje rjeđe, ali svuda po cijeloj zemlji, skoro bez iznimke. Nekoliko stotina župa i crkava iz svih stoljeća, počamši od XII. i XIII., glasno svjedoče, da je katolicizam bio u ovim krajevima domaćim. Katolika je bilo u svim predjelima Bosne, bilo ih je u svim staležima, i u svim stoljećima, koja prohujaše nad bosanskim planinama i poljima tamo od krštenja rimsko-ilirskog i poslije slavenskog življa. Samo u 4 kotara (od 55!) HercegBosne nije nam historija sačuvala uspomenu ni na jednu katoličku župu ili crkvu, premda i za tri od njih imamo neke indicije i tragove opstanka katoličkog elementa. Bezuvjetno je katolicizam u Bosni teritorijalno bio mnogo rašireniji nego danas. Danas n. pr. u 10 bh. kotareva nema ni jedne katol. župe, a u 15 daljnjih doduše postoji jedna ili druga, ali se katolici nalaze u najčišćoj dijaspori. U brojčanom pogledu stoje danas katolici bolje nego ikada u historiji (oko 600.000 katolika od oba obreda). Međutim to znači tek neka 24 postotka svega stanovništva i relativnu manjinu prema dvije preostale konfesije u zemlji. Nekada su katolici relativno bili daleko jači, i ako se uzme u račun ne samo prava Bosna nego i svi kra-

---

[2] Jelenić, Spomenici kult. rada franjevaca Bosne Srebr. (Mostar 1927), p. 32—64.

[3] Jelenić, Kultura i bos. franjevci I. (Sarajevo 1912).

[4] Acta Herceg., p. 125 ss.

jevi, koji danas na nju spadaju, onda su katolici bili bezuvjetno najjača vjera u zemlji, što više, morali su imati i apsolutnu većinu. Jer velik dio Bosanske Krajine do 1500. god., pa i nešto kasnije, bio je čisto katolički, 100% »latinske« vjere. Bogumilski stećci, mjerilo gustoće bosanskih patarena, u nekim krajiškim kotarevima potpuno manjkaju, a u drugim (na pr. u Sanskom Mostu i Prnjavoru) u poredbi s Visokim i Rogaticom vrlo su rijetki Uostalom i u pravoj Bosni bilo je u doba bosanskih kraljeva mnogo katolika. Jer kad bi bila istina ono, što izvjesne teorije tvrde, da je Bosanska biskupija bila bogumilsko-pravoslavna, onda apsolutno ne razumijemo, kako to, da je i danas srce historijske Bosne (Sutjeska, Fojnica, Rama, Jajce i t. d.) velikim dijelom katoličko, a nekad je bilo i više, dok su Olovo, Visoko, Zenica i t. d. bili »rimske vjere«; jer su u najmanju ruku kroz prva dva stoljeća turske vlade katolici teže stradali nego drugi, čije su doseljivanje Turci favorizirali i aktivno pomagali; i u to doba bilo je franjevcima apsolutno nemoguće, da prevedu čitave inovjerne krajeve na katolicizam, što bi uostalom kao svoju zasluženu hvalu sigurno zapisali franjevački analiste i biskupski izvještaji javili u Rim. — Ne upuštam se ovdje u kritično ocjenjivanje broja katolika u Bosni. Ipak napominjem, da se u prvoj polovini XVII. stoljeća češće puta navode visoki brojevi kao kod Grgičevića 250.000, Massarechija[5] i Farlatija[6] 300.000 »od Save do Dubrovnika« itd. Što više fra Frano Sudić[7] u »Pastor bonus«-u navodi čak 500.000, sa 200 crkava i 500 franjevaca, ali ne uzima u obzir samo Bosnu, nego i ostale krajeve, koje su administrirali bosanski franjevci. A koliko je morao značiti broj od 200.000 ili 300.000 katolika u rijetko naseljenoj Bosni XVII. stoljeća, možemo zaključiti i odatle, što Bosna uz okupaciju (1878.) nije imala više od 1,158.000 žitelja, a to je sigurno dvostruko više nego li 200 godina ranije. — Glavni uzrok propadanja katolicizma bile su česte seobe, osobito ona sudbonosna u vrijeme Bečkog rata: tada su franjevci preveli iz jugozapadnih krajeva BH. 5000 katoličkih porodica na mletačko tlo, kako pišu duždu g. 1706.,[8] a Glavaš[9] ih cijeni čak na 7000 obitelja i 60.000 duša. Iz cijele Herceg-Bosne iselilo je tada prema Jeleniću do 200.000 katolika, a u zemlji ih ostalo tek 17.000 ili po drugim 25.000. Dogodilo se to iz istih razloga, iz kojih je i stotinjak godina ranije obitelj fra Frane Glavinića, pisca »Czvita szvetih«, »iz Glamoça Bossanskoga kralyestua ... prenessena u Istryu«, a to je »za

---

[5] Arhiv Propag., Vis. e Coll. I., 79 f ss.

[6] Illyr. Sacrum IV, 143.

[7] P. Franc. a Varadino, Libellus hoc nomine Pastor Bonus (Venetiis 1679), p. 63; G. Z. Muz. 1914., p. 3.

[8] Batinić, Djelovanje franjevaca II., 166.

[9] Philadelphus Philalethes, Politika bos. i herc. franjevaca u prošlosti i sadašnjost, p. 44.

viru catholiçansku obdrsati«.[10] A k svemu tomu treba dodati neprestane borbe, pljačke i zulume, oružane provale i ustanke za oslobođenje, kratko potoke krvi, znoja i suza, koje su neodjeljivo vezane za časni naslov Hrvata: Antemurale christianitatis.

Ostanimo jedan časak u najzapadnijem kutu Bosne, u srednjem Pounju, na »suhoj međi«. Bio je to u XV. stoljeću jedan od najnaseljenijih i najblagoslovljenijih krajeva Hrvatske, s mnogim selima i gradićima, s masom crkava i samostana, s potpuno katoličkim narodom. U to vrijeme 3 su se biskupije onuda prostirale. U Cazinu je dapače 50 godina stolovao kninski biskup, iza kako mu je njegov Knin pao u turske šake (1522.). Dvadeset župa broji krupski i 20 cazinski kotar (danas ni jedne jedine). Iz toga kraja potječu ili su barem tu imale svoje posjede ugledne hrvatske porodice Keglevića, Jelačića, Babonića, Kopčića, Korića, Nemčića, Strizivojevića, Bakića, Križanića i drugih, dočim je Tržac bio Frankopanski, a Ostrovica Šubića-Zrinskih. U samom Babonićkom Buševiću bile su u XV. i XVI. stoljeću tri crkve i dvije župe, koje sam ubicirao prema starohrvatskim crkvištvima, označenim u knjizi g. Milana Karanovića, Pounje u Bosanskoj Krajini. Nedaleko se nalazilo i selo sv. Ireneja, kojemu se danas više ni za trag ne zna. Ime je bilo prilično poznato na Krajini, a podsjeća na srijemskog biskupa-mučenika Ireneja, kojem je bila posvećena crkva i kaptol sredovječne Srijemske biskupije.[11] U unskom trokutu postojalo je nekad 7 katoličkih samostana: u Bihaću dominikanski (od XIII. stoljeća) i franjevački (od XIV. st.), u Hresnom kod Kladuše templarski (XIII. st.), kojega poslije preuzeše Ivanovci; zatim u Krupi, Otoci, Obrovcu i Biloj Stini franjevački, od kojih je najstariji ovaj posljednji (iz XIV. stoljeća). Međutim sve je nadvisio po važnosti tvrdi grad Bihać, jedno od glavnih mjesta Hrvatske u početku turskih provala, mjesto, gdje se dosta puta sastao hrvatski sabor i gdje je stolovao podban kraljevine. Njega zove mletački poslanik »metropolitana di Croatia, piazza principalissima di quei confini«,[12] a brzu Unu »principalissimo fiume di Croatia«. Bihać je bogat i vjerskim uspomenama. Osim župne crkve, koja se spominje već 1262., bila je tu i dvorska crkva sv. Elizabete, zatim dominikanska sv. Dominika i franjevačka sv. Marije, te još pet daljnjih crkava: sv. Duha, sv. Jakova, sv. Barbare, sv. Lucije i sv. Marije Magdalene. Kler je u većini bio svjetovni, i to hrvatski glagoljaši.[13]

Među najstarije crkve (XIII. stoljeće) u Bosni spadaju Vodičevo (Vodica) i Dubica na donjoj, Bihać i Pset

---

[10] Jelenić u G. Z. Muz. 1917., p. 5.

[11] Jireček, Das christl. Element in d. top. Nomenklatur der Balkanländer, p. 97.

[12] Ljubić, Ogledalo knjiž. povijesti II., 167, ili u Lopašiću, Bihać i Bih. krajina.

[13] Prema Lopašiću, Op. cit. i Jeleniću.

(Krupa) na srednjoj Uni; zatim sve one crkve i posjedi, koje spominje povelja Bele IV. iz 1244. a Matej Ninoslav s bosanskom vlastelom priznaje, da od prije pripadaju Bosanskoj biskupiji.[14] Neke od njih imale su već tada crkvu, koju povelja spominje; druge još nijesu, ali su ih morale dobiti poslije, jer veći biskupski posjed bez crkve nije moguće ni zamisliti. U povelji se navode u župi Vrhbosni katedrala sv. Petra u Brdu, zatim u Vrutcima (kraj vrela Bosne) crkva sv. Stjepana; te Bulino i Knežpolje; u župi Neretvi Bulino (Buljina); u Lepenici Rocilj (Rotilj) s crkvom sv. Mihovila; u Vidgoni (Viduši) Ljubinci (kraj rijeke Bosne); u župi Mel (Melina pod Vlašićem) crkva sv. Kuzme i Damjana; u župi Lašvi (Losova) Tri crkve (kod Varošluka); u Uskoplju (Skoplju) crkva sv. Ive; »in Boret Belmapola« (Bilino polje kraj Zenice, oko koje se sterala stara župa Brod); konačno u Boraču Prača, prozvana Biskupnija (danas Sjetlina kod Prače). Sve je ove župe pokušao ubicirati O. Hoffer.[15] Od toga vremena do danas uspjelo je točno odrediti položaj samo Bilinog Polja (Belmapola) zahvaljujući radu g. Vl. Skarića i Prače Biskupije, o čemu će biti poslije govora.

Samostani. Nemam namjere, da i makar u najkrupnijim crtama prikažem povijest katoličkog redovništva u B. i H. To prelazi okvir ove radnje. Dosta je samo spomenuti, da je i u Bosni, kao i u svakoj drugoj zemlji, bilo redovnika i samostana raznih redova i da su njihove zasluge za ovdašnji katolicizam posebno velike i neosporne.

Od viteških redova bili su zastupani templari (božjaci) i ivanovci na području Zagrebačke biskupije (Dubica, Hresno, Ivanjska, Moštanica). Od ostalih redova nedvojbeno su u B. i H. nekada bili našireni benediktinci, pavlini, augustinci, franjevci i dominikanci, a od ženskih redova klarise. U basilijance ubrajam one slavenske redovnike, koji su god. 1203. u Bilinu polju pred papinskim poslanikom Ivanom de Casamaris ispovjedili katoličku vjeru.

Izuzevši franjevce povijest ostalih redova u Bosni je dosta tamna i neproučena. O benediktincima danas ne znamo skoro ništa, pa ni mjesto njihovih samostana izuzevši Čičeva kod Trebinja (S. Petrus in Campo) i vjerojatno Konobe-Rmanja u Pounju, u središtu hrvatskog plemena Lapčana. Tu se još 1386. spominje katolički samostan, koji će poslije predati Hasanpaša Predojević pravoslavnim kaluđerima. Možda je upravo ta neproučenost razlogom — neću da suponiram druge motive — da za Čičevo piše Dr Petković,[16] da nije sigurno, da li je bio pravoslavni ili katolički samostan, dočim ga proto g. Davidović[17]

[14] Fermendžin, Acta Bosnae 12—13.
[15] Spomen-knjiga iz Bosne, p. 87 i 88.
[16] Narodna enciklopedija, IV., 852.
[17] Srpska pravosl. crkva u B. i H.

ubraja »nesumljivo« u pravoslavne samostane. Međutim Jireček[18] nalazi u Čičevu benediktince, a Farlati povrh toga još i kaptol s kanonicima.[19] Gosp. Davidović ide i dalje pišući za franjevački samostan u Krupi na Vrbasu, da »nije jasno«, da li je katolički ili pravoslavni, premda je stvar na temelju više dokumenata i odviše jasna. Isti gospodin nalazi manastire kaluđera u Ozrenu i Gostoviću već u XIII. i XIV. vijeku ne računajući na to, da će imati teške glavobolje, dok na temelju grobnog muka dokumenata uspije dokazati ovo produljenje njihova života za dobrih 200 ili 300 godina.

Dominikanski red djelovao je u Bosni posebno u XIII. vijeku, stekao velike zasluge za Crkvu i dao Bosni više biskupa i mučenika. Ipak ne znamo, gdje su bili samostani reda Propovjednika u pravoj Bosni; na Krajini, u Turskoj Hrvatskoj, spominju se dominikanski samostani u XIII. stoljeću i traju do pada pod Turčina (Bihać i Dubica).

Najbolje poznajemo u Bosni povijest Franjevačkog reda zahvaljujući radu Batinića, Jelenića i čitave čete kroničara i istraživača; ipak preostaje još mnogo rada, jer je znatan dio stvari još uvijek nejasan, a neke su prema novijim dokumentima potrebne korekture. Svojim 600-godišnjim radom u zemlji, vezali su franjevci za uvijek povijest bosanskog katolicizma uz povijest svoga reda. Svojim ustrajnim i strpljivim radom, koji se na mahove znao uspeti do heroizma mučeništva, zaslužili su naši »ujaci«, da o njima izjavi Eugen IV.: Se murum facientes pro domo Domini et orthodoxae propagatione fidei.[20] — Franjevačka provincija u Bosni podijelila se g. 1512. na »Bosnu Srebrenu« i »Bosnu Hrvatsku«, koja je prema Laštriću-Očevcu obuhvatala »važniji dio Bosne«.[21]

U B. i H. postojali su tijekom stoljeća ovi franjevački manastiri: a) u Krajini: Bihać, Krupa, Obrovac, Bila Stina, Otok(a), Kamengrad, Ostrovica, Blaes (kod Bilaja), Podnovi, Livče, Zvečaj i Krupa na Vrbasu; b) u Posavini i Podrinju: Glaž, Tešanj, Skakava, Modriča, Mile (Mileševo), Gradovrh (kod Tuzle), Soli (Tuzla), Bijeljina, Sv. Maria u Polju (kod Bijeljine); Teočak, Zvornik, Ljubovija, Srebrenica; c) u Srednjoj i Zapadnoj Bosni: Sutiska, Olovo, Fojnica, Kreševo, Visoko, Lašva (Slimena kod Travnika), Kaštela u Zahoru, Jajce, Jezero, Greben, Vesela Straža, Rama, Livno, Glamoč, Podbila, Duvno; d) u Hercegovini: Mostar, Ljubuški i Konjic. Ovaj, vjerojatno nepotpuni popis, sadrži »malenkost« od 45 samostana, od kojih petnaestak već iz XIV. stoljeća.

Uz braću po redu djelovale su u Bosni i skromne klarise, samo povučeno od svijeta, predane molitvi i pokori. Zato o njima tako malo znamo. Wading doduše spominje njihov samostan »ad

[18] Gesch. d. Serb. II, 22.
[19] Illyr. Sac. VI, 298.
[20] Theiner, Mon. Slav. Mer. I., 395.
[21] Epitome Vetustatum Bosnensis Provinciae, Ancona 1776., p. 11.

fontes Stuvariae«, što bi vjerojatno bilo ono mjesto, koje narod i danas zove »Divice« nad vrelom Sturbe u Vidošima. Međutim je njihovih samostana u ovim krajevima bilo više. Prema pučkoj predaji ili prema imenu Divice takvi su samostani klarisa postojali na Ukrini niže Liplja, u Ljubuškom, u blizini Jajca i t. d., ali na temelju historijske kritike ne možemo izjaviti, da je njihov opstanak ujedno i sigurno zajamčen.

V. Katolicizam u Istočnoj Bosni.

Niti želimo, a niti nam prostor dopušta, da sistematski iznesemo sve, što nas u svakom pojedinom kraju Bosne podsjeća na prošlost Katoličke Crkve. Tu dužnost prepuštamo samoj karti. Ipak treba, barem primjera radi, spomenuti barem po koji predjel, da nam življe i glasnije progovori s karte onih nekoliko natpisa, otisnutih u modroj boji, koji bi lako mogli ostati nezapaženi. Odabiremo Istočnu Bosnu, točnije Podrinje, jer je povijest katolicizma u tim stranama dosta nepoznata pa se s izvjesne strane njegova snaga stalno potcjenjuje, umanjuje, pa i u sumnju dovodi.

Već u XIV. i XV. stoljeću, u doba bosanske samostalnosti, spominju se u Podrinju franjevački samostani u Srebrenici, Ljuboviji, Teočaku (»Telzach«), Bijeljini, sv. Mariji u Polju i Zvorniku (»Zvonich«). Dalje u unutrašnjosti Bosne bili su manastiri sinova Asiškog Patrijarhe u Olovu, Gradovrhu (kod Tuzle) i Solima (današnjoj Tuzli). Najmlađi su od njih ona dva u Tuzli, te samostan u Zvorniku, sva tri iz XVI. ili najranije iz XV. stoljeća. Najstariji je, izgleda, srebrenički samostan, glasovit i prostran, da se po njemu nazvala sva franjevačka provincija »Bosnom Srebreničkom« (Bosna Argentina) i bosanska biskupija XV. vijeka »Srebreničko-visočkom«. Toliki broj franjev. samostana na manjem prostoru ne nalazi se nigdje drugdje u Bosni. Iz toga ne mislim zaključiti, da je katolički elemenat bio tu snažniji no u kojem drugom kraju. Ali je svakako jasno to, da ni hipoteza, kojom se uporno iznosi, da su u Podrinju katolici bili ograničeni na par varošica ili točnije, na nekoliko desetaka doseljenih saskih obitelji, ne može odgovarati istini. Zar je šaka ljudi trebala ili zar je mogla izdržavati 6 samostana na terenu od 80 km zračne linije? Zašto analognu pojavu ne nalazimo u saskim rudarskim kolonijama po Srbiji?

Čitava nam stvar postaje jasnija, ako malo pobliže promotrimo predjele uz brzu Drinu. Historijskih dokumenata nije nam se, na žalost, mnogo sačuvalo. Katolicizam Podrinja, uz onaj oko izvora Une i Unca, bio je prvi, kojeg je u Bosni turska najezda i inovjerna imigracija do temelja uzdrmala, a konačno i s korijenom iščupala. Zvorničkog samostana nestaje već prije 1550. godine,[1] katolika oko Bijeljine početkom XVII. stoljeća. Srebrenički mana-

[1] Fermendžin, Acta Bosnae, 427.

stir propao je istom za Bečkog rata, pred nekih 240 godina, ali se kukavni ostaci katolika spominju u Srebrenici[2] još g. 1724. (oko 20 duša), dočim ih je biskup Baličević g. 1600. zatekao još 200 kuća.[3] Ipak je uza sve to do dana današnjeg sačuvana pouzdana i svježa uspomena na opstanak katolika u Podrinju. Nju nam pruža topografska nomenklatura onoga kraja.

Konstantin Juriček,[4] proučavajući utjecaj kršćanstva na stvaranje imena mjesta na Balkanu, dolazi do rezultata, da je Bosna na cijelom ovom poluotoku najsiromašnija kršćanskim topografskim nazivima. On to svodi na veliku raširenost patarena u Bosni i dominantni položaj islama.[5] Međutim iznenađuje činjenica, koja je dosada ostala nezapažena, da je velik, upravo glavni dio tih naziva specifično katoličkog, a ne općekršćanskog podrijetla.

U prvom redu valja spomenuti nazive, koji se izvode iz riječi križ. Poznato je, da se u Bosni i susjednim zemljama ta riječ isključivo upotrebljava kod katolika, nigdje kod pravoslavnih, i da se smatra obilježjem katoličkog naroda. Istu pojavu susrećemo i u Rusiji, gdje se križ (»krzyž«) smatra nečim katoličkim, poljskim, a krst (»krest«) pravoslavnim, ruskim. Miklošić[6] izvodi riječ križ iz latinskog crux ili staronjemačkog chriuze, nastalu dakle pod utjecajem katoličkog Zapada.

Jireček[6a] je zapazio u Bosni samo dva mjesta, izvedena od riječi križ: Križevo kod Bihaća i Potkrižje (kod Bosanskog Novog), koje se spominje u jednom dokumentu iz god. 1244. Za ovo posljednje ime misli on, da je dosada već zamrlo. Nije tomu tako, jer on živi još kao naziv mahale pravoslavnog Sela Vodičeva na Uni. Slično tako imade mahala Križ u nekada nesumljivo katoličkim selima Cerovici i Žuljevici kod Novoga. Međutim, vratimo se u naše Podrinje.

Kroz samu Srebrenicu teče rijeka, koja se i danas zove Križevicom. U selu Potočarima, dobra 2 sata od Srebrenice, postoji zaselak Križevac. Križine se nalaze na po puta iz Srebrenice u Zvornik kao dio sela Poloma. Drugi Križevac leži kod Milačevca u srebreničkom kotaru. 8 km sjeverozapadno od Zvornika nalazi se muslimansko selo Križevići. Radi kurioziteta spominjem selo Križevac na Drini, kod Bajine Bašte u Srbiji. Sva ova mjesta, premda u njima nema više katolika, označio sam na svojoj karti. Navodi se mogu lagano verificirati prema Rezultatima popisa stanovništva Bosne i Hercegovine god. 1895. ili prema specijalnim kartama. — Dalje prema zapadu od Drine leži

---

[2] Batinić, Djel. franj. III., 42.

[3] G. Z. Muz. 1903., p. 152.

[4] K. Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer, u Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1897, B. 86, XI., p. 9.

[5] Ibid. 34.

[6] Lexicon palaeoslavenico-graeco-latinum, Wien 1862—1865, p. 311.

[6a] Jireček, Op. cit. 34.

mjesto Križevići na Krivaji blizu Olova i drugi Križevići kod Tuzle (Gornje Dubrave). Oba su danas muslimanska sela, dočim su ostala spomenuta u većini pravoslavna. Kod Olova[7] leže brda Križišće (kota 584) i Kršćan-vrh (kota 784). Čudno je samo, kako su se tvrdokorno sačuvali ovi stari nazivi u tolikom broju na Drini, kad u drugim krajevima lagano iščezavaju. Tako se kraj Blažuja (kotar Sarajevo) nalazi mjesto, koje narod i specijalka nazivaju Križalima; novootvorena škola u tom selu zove se u svim popisima »Raskršće«.

S isto toliko sigurnosti ne možemo argumentirati za katoličku starinu iz naziva sela, nastalih od osobnih imena, kako ih izgovaraju i upotrebljavaju skoro isključivo katolici. Takva bi mjesta bila n. pr. Mihaljevića i Miholjevina (Mošići) kod Srebrenice, Mijići kod Vlasenice. Da su u Mihaljevićima nekada živjeli katolici, imamo i direktan dokaz: selo se dijeli u 2 zaseoka, od kojih se jedan zove Ljubovijom. A Ljubovija je mjesto davnog franjevačkog samostana iz XIV. stoljeća! Slično nad Miholjevinom u Mlječvi postoji stara, vjerojatna katolička »crkvica«.

U okolici Srebrenice imade i danas priličan broj topografskih naziva, koji podsjećaju na katoličke Sase, rudare od zanata. Sasi se spominju u Srbiji po prvi put za Uroša I. (1242 do 1276), a u Bosni kasnije, istom 1339. god. Prema Jirečeku[8] nije ih bilo mnogo u našim krajevima i brzo su se poslavenili ženidbama s ostalima katolicima, osobito Dubrovčanima. Ipak su se stoljećima sačuvali iskvareni njemački nazivi[9] za razno rudarsko oruđe po Bosni i Srbiji (hutman, štolna, litloh, pruh, vark itd.). Tako njemačka topografska imena podsjećaju ako ne uvijek na Sase, ono barem na rudare, a rudari su bili u Bosni stoljećima isključivo katolici. Oko Srebrenice takva su mjesta Sasi (7 km daleko), Saska rijeka, Stop (zaselak Orahovice), Spat (sigurno [Eisen] — Spat), Fojhar (valjda od Feuerherd), Karina (Karren), te selo, brdo i rudnik Kvarac (od Quarz) i t. d. Svi su ti nazivi grupirani u bližoj okolici Srebrenice, dočim ih u daljoj nema. Neka su od ovih mjesta imala i svoju crkvu. Tako je još god. 1673. biskup fra N. Ogramić-Olovčić pohodio selo Sase, koje je imalo ruševnu crkvicu i 10 katoličkih kuća. »Selo su stvarno pravoslavni potpuno preplavili... Njihov se broj od nedavna vrlo povećao...«.[10]

Na temelju svega toga jasno je, da je katolički elemenat (pomiješan s inovjercima) bio rastrešen cijelim bosanskim Podrinjem, a ne samo ograničen na dva-tri gradska naselja. Da ti katolici nijesu bili samo stranog podrijetla, slijedi već iz toga, što je doseljenih Sasa bio tek malen broj (po Jirečeku, Ćoroviću i Novakoviću), a

[7] Dr. Mil. Filipović: Varošica Olovo s okolinom; Franj. Vijesnik 1934., p. 233, 234.

[8] Jireček, Gesichichte der Serben, II., 30.

[9] Ibid p. 30. Vl. Ćorović u Nar. Encikl. uz riječ »Sasi« IV, 37.

[10] Starine XXXVI, 147.

katolika mnogo. Isto to svjedoči nam i jedan carski berat[11] izdan zvorničkim katolicima g. 1488. da ih »patrika, mitropoliti, episkopi i sirfski nevjernici« ne smiju napastovati i pregoniti. Potpisana su trojica »frankskih nevjernika vjere ruhbanske«, kojih imena nikako ne zvuče saski: Perota (Perotin) sin Jurin, Anto sin Rajkov i knez Vukasov. U istoj zbirci[12] jedan ferman iz god. 1561. direktno spominje katolike po selima na Drini. Latinska raja kotara zvorničkog tuži se pred šerijatom, »kako su među njih došli srf-vlaški i rumunjski popovi, te zašli od sela do sela tražeći po svojim običajima resume«.

Da se vidi, da katolici Podrinja i uopće starog zvorničkog sandžaka nijesu bili sami Švabe, kako se po gdjekad spomene, valja nam uprijeti prstom još u jednu činjenicu. Upravo tako, kako u tom kraju, kao inače nigdje u Bosni, doslovno vrve mjesta s nazivima izvedenim od riječi Križ, vrve i mjesta, čija je nomenklatura izvedena od riječi Hrvat.[13] Tako, postoji kod Zvornika širok predij »Hrvatske njive« i selo Hrvačići, mahala Kalesije. U tuzlanskom kotaru su opet Hrvati, zaselak Repnika i nad njima Hrvatsko brdo (kota 503); jednako tako postoji mahala Hrvati u Turskom Lukavcu i Brnjičanima kod Tuzle, te u Sladnoj i Babunićima kod Gračanice. Kraj Gradačca je opet selo Hrvatovići (Donja Zelina). Isti Gradačac nije samo zavičaj Zmaja od Bosne, koji počiva u sjeni Ejubove džamije na Zlatnom Rogu, nego i znamenitog turskog paše Memije Hrvata. Bosna je dala Turskom carstvu 20 velikih vezira i dugo čislo izvrsnih paša i generala. Mnogi od njih ne stide se svog hrvatskog roda, nego ga ponosno ističu u svom naslovu. Tako n. pr. Mahmutpaša Hrvat, Čauš Sofi Mehmetpaša Hrvat, Tahvilpaša Kulenović Hrvat, sadr'azam Selima II. i Murata II i t. d.[14] Najveći veliki vezir, koji je ikada služio Osmanovu dinastiju, bio je Bošnjak Sokollu Mehmet paša (Mehmetpaša Sokolović), rodom iz istoimenog mjestanca kod Rudog u Istočnoj Bosni. G. Omer Zuhrić, koji je proučavao stanovništvo rodnog mjesta Mehmetpašina, našao je, da se još i danas 10 porodica u selu preziva jednostavno Hrvat.[15] Prezimena Hrvat, Hrvić, Hrvatović i slična posebno su raširena među muslimanima u tuzlanskom kraju. Nipošto se tu ne radi o doseljenicima iz današnje Hrvatske, kako bi se to najprije moglo očekivati. Ako su to uopće doseljenici, onda su oni došli iz Crne gore, kako to porodična tradicija govori za Hrvate u Sokolovićima. Jedino crnogorskom emigracijom možemo razumjeti, da u srcu stare Raše »Popis bosanskih

---

[11] Matasović, Regesta Fojnicensia, »Spomenik« Srp. Kr. Akad. 53, br. 6.

[12] Ibid. br. 45.

[13] Rezultati popisa žiteljstva B. i H. g. 1895.

[14] Prema Bašagiću, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Sarajevo 1900).

[15] »Porodica Hrvati u Bosni«, Novi Behar br. 4—5, g. 1932.

spahija iz g. 1711[16] spominje na ušću Raške u Ibar selo Hrvatin (kod Novog Pazara) i da se i danas dva mjesta u Sandžaku zovu naprosto »Rvacka«. Tumačenje te zanimive činjenice, izgleda, da možemo naći jedino u teoriji Crvene Hrvatske Popa Dukljanima, s kojim se bitno slažu i izvodi Evlije Čelebije[17] i brojnih turskih dokumenata sve do najnovijih vremena. Tako n. pr. još turska enciklopedija »Kamusi Türki«, štampana god. 1317. po H. (1897. p. Kr.) veli na str. 579, govoreći o imenu Hrvat: »Slaveni koji žive u Dalmaciji, Slavoniji i Crnoj Gori, nazivaju se Hrvatima«.

Pokušaćemo, da kraj između Bosne i Drine, bivšu Tuzlansku županiju obradimo i na drugi način. Učinićemo to isključivo na temelju historijskih dokumenata iz XVII. stoljeća. Sačuvan nam je priljčan broj izvještaja, pisama i listina iz tog vremena, osobito iza osnutka rimske Kongregacije de Propaganda fide (g. 1622.) Katolicizam je kroz cijelo XVII. stoljeće bio u Bosni u laganom, ali stalnom nazadovanju, koje je mjestimice znalo biti i ubrzano, dok pod kraj istoga stoljeća, za Bečkog rata, nije svršilo sudbonosnom katastrofom katoličkog elementa u Bosni Ponosnoj. Prema tomu nije to perioda, kad su katolici u oblasti Soli bili u naponu snage; bezuvjetno su bili znatno jači u ranijim stoljećima, ali im prvotnu snagu možemo donekle upoznati i iz dokumenata XVII. stoljeća.

U dolini Krivaje moćno središte katolicizma bilo je Gospino svetište i franjevački samostan iz XIV. stoljeća Olovo. G. 1655. imao je olovski distrikt 5063 katol. duše, sigurno većinu stanovništva današnjeg kladanjskog kotara (1931. samo 8%). Sam gradić Olovo imao je tada 44 muslimanske i 135 katoličkih kuća,[18] što znači i relativno i apsolutno najveći broj katoličkog gradskog življa u cijeloj Herceg-Bosni. Olovski katolici stajali su u neposrednoj teritorijalnoj vezi s katoličkim sutješko-vareškim predjelom, a bez sumnje i s katolicima fojničko-kreševskog kraja. Zaključujem to iz činjenice, da je na gornjoj Bosni, gdje je danas prekinut kontinuitet katoličkog elementa, postojala do konca XVII. stoljeća župa i samostan u Visokom. Župa je brojala još god. 1600. punih 800 katoličkih kuća,[19] ako tako ima da razumijemo izvještaj biskupa fra Franje Baličevića, rođenog Visočanina. Biskup naime ne govori o samostanskom distriktu Visoko, koji se protezao čak do Gradiške na Savi, nego o župi »Visochi«, gdje u gradu i u bližnjim selima (ni esso et ville vicine) ima 800 katol. domova.[20]

---

[16] Vl. Skarić u G. Z. Muz. 1930., p. 1. sq.

[17] V. Hrvatsko kolo XIII. (1932.), članak F. Spahe: »Hrvati u Evlija Čelebijinu putopisu«.

[18] Fermendžin A. B. 477.

[19] G. Z. Muz. 1909., p. 68—75.

[20] Ibid. p. 71.

Međutim još je važnija konstatacija, da su olovski katolici bili u teritorijalnoj vezi sa maglajskom i tuzlanskom braćom. Na pola puta između Olova i Maglaja postojala je stara župa Jelaške, rodno mjesto bosanskog književnika fra Mateja Divkovića i djevice-junakinje Mandalene Pereš-Vuksanović, bosanske Jeane d'Arc (umrla u Rimu 1670. na glasu svetosti).[21] Prema biskupu Olovčiću[22] jelaška je župa imala 1672. nekih 1400 kuća i bila je vrlo rastrešena i velika. Ako promotrimo položaj okolišnih župa dolazimo do zaključka, da su jelaška sela nužno morala ležati u poriječju Krivaje i to u glavnom u pravcu prema Maglaju. I pučka predaja to potvrđuje spominjući n. pr. selo Predražiće kao katoličko, koje leži neka 2 sata niže Jelašaka. Imajući na umu slabu naseljenost na donjoj Krivaji i poređujući Jelaške s drugim župama, dolazimo do zaključka, da su se katolička naselja jelaške i maglajske župe morala neposredno doticati negdje u dolini Krivaje. — Između Olova i Jelašaka spominje neobjelodanjeni izvještaj biskupa Lučića iz Brgula i župu Vijaku,[23] u kojoj je krizmano god. 1637. 137 ljudi.

Na putu između Olova i Tuzle, na šumovitim slabo nastanjenim obroncima Konjuha, nalazila se župa Gostilja-Tuholj. Spominju je izvještaji iz god. 1622., 1655. i 1675. Jelenić[24] krivo traži tu župu oko Srebrenice i Višegrada. Gostilja je pritok Spreče, a Tuholj selo nad njezinim izvorom. God. 1672. bilo je u oba sela spomenute župe samo 830 katolika. Da ih je nekada moralo biti mnogo više, vidi se iz riječi biskupa Ogramića-Olovčića, koji u župi spominje više starinskih grobalja (plura et antiqua coemeteria). Župa Gostilja predstavlja zadnju nit, koja je vezala katolike Tuzle i Olova, Spreče i Krivaje, i po njima katoličku Posavinu sa Gornjom Bosnom, znači važnu historijsku kopču, koja je pukla u Bečkom ratu, da se više ne uspostavi do dana današnjega. — Upravo radi tih katoličkih naselja između obje Tuzle s jedne i Olova-Jelašaka s druge strane odabirali su biskupi XVII. stoljeća (n. pr. Ivković,[25] Maravić, Ogramić-Olovčić i t. d.) put Jelaške-Tuzla, kada su išli iz Gornje Bosne u Posavinu i Slavoniju.

U području rijeke Spreče[26] bile su god. 1672. i 1673. župe u Donjim Selima (D. Tuzla) i Gradovrhu, brežuljku između Gornje i Donje Tuzle. Soljanska župa brojala je 1200, a gradovrška 1400 vjernika. U obje župe postojali su franjevački samostani; onaj u Tuzli (sv. Petar) stajao je još g. 1708., ali nenastanjen

---

[21] Dr. Luka Jelić u G. Z. Muz. 1904, p. 164—193; Ferm. A. B., 399.
[22] Starine XXXVI, 140.
[23] Arhiv Propagande, Vis. e Coll. XVII., 174 ss.
[24] Starine XXXVI, p. 140.
[25] Croatia Sacra 1934., p. 69, 76.
[26] Starine XXXVI, 145 sq.

i trnjem obrastao usljed prezaduženosti.[27] Dalje pod Majevicom stajala je snažna župa D r a g u n j a sa 4161 katolikom.

Već do spomenute Ogramićeve vizitacije (završena 1675.) propalo je više župa u d o l i n i S p r e č e. Vrijedni provincijal fra M a r i j a n P a v l o v i ć izvješćuje god. 1623. Propagandu o stanju Bosne Srebrene.[28] Među župama olovskog samostana spominje župe J e l a š k e, G o s t i l j u, »B a l l a t i n o« i »M i r i m i c c i«. Tuzlanski manastir (Salina Inferior) upravljao je župama u G r a č a - n i c i i P o j a l j u. Za pedeset godina, tamo do Ogramića, nestale su od tih 6 župa četiri, premda nije bilo ni rata ni težih perturbacija u tuzlanskom kraju. Moguće se uz ostale upravo i na ove župe odnosi ono, što je god. 1655. pisao biskup Maravić[29]: »Radi preteških i nepodnošivih nameta u ovih 10 godina otišlo je iz Bosanskog kraljevstva preko 2000 katoličkih obitelji (to bi značilo dobrih 15.000 duša) i rasulo se po Ugarskoj«. Od spomenute 4 župe postoji godine 1655. jedino Gračanica.[30] Fra Jeronim Lučić, biskup Drivasta, krizmao je 34 osobe u Pojalju (»Jalla«) god. 1638. »sub conventu Salinarum«. Po malom broju vjernika vidi se, da je župa u punom rasulu; kao uzrok navodi sam biskup turske progone. Prema ovomu izgleda, da su »Ballatino« i »Mirrimicci« propali između 1623. i 1637., Jala (Pojalje) nešto kasnije iza 1638., a Gračanica tek između 1655. i 1675.

G d j e s e n a l a z e o v e č e t i r i ž u p e? Prije svega bilo bi potrebno znati opseg samostanskih distrikata god. 1623. Toga međutim ne možemo točno odrediti. Ipak je jasno, da su i olovski i tuzlanski distrikt obuhvatili samo bosanskog terena između Bosne i Drine. U Srbiju nijesu prelazili: samostan Srebrenica upravlja župama u Beogradu i Smederevu. Jednako tako nijesu zahvaćali ni slavonskog kraja; tamo su vršili dušobrižničku službu »ujaci« iz Modriče, Velike i Našica.[31] Treba nam dakle u t u z l a n s k o m okružju, osobito oko Spreče, nastojati ubicirati naše 4 župe. Sa sigurnošću to možemo učiniti samo za G r a č a n i c u, grad i kotarsko mjesto nedaleko od Spreče. J a l a i l i P o j a l j e svakako je predjel oko Jale, već bliže njezinu ušću u Spreču. Treba je tražiti po svoj prilici negdje oko današnjih katoličkih sela Poljane ili Bistarca. »M i r i m i c c i« provincijala Pavlovića jesu vjerojatno današnja Miričina, muslimansko selo na desnoj obali Spreče, bliže Gračanici nego Tuzli. Ime je valjda loše prepisano, te je slovo m stavljeno ondje, gdje ima doći dvostruko c. Za smještanje ove župe u današnju Miričinu govori i činjenica, da je susjedno selo Gnojnica još poslije god. 1650. bilo katoličko[32] i da nema ni jedno drugo

[27] Starine VII, p.
[28] Acta Ordinis Fratrum Minorum, 1900., p. 80—84.
[29] Ferm. A. B. 479.
[30] Ibid 478.
[31] Cnf. citirani izvještaj u Acta Ord. Fr. Min.
[32] Cnf. Jelenićeve dokumente u Starinama XXXVI.

selo u tuzlanskom okružju, čije bi ime imalo neke sličnosti s imenom »Mirimicci«. Preostaje nam još »B a l a t t i n o«. Smatram ga istovjetnim sa selom Balutunom kod Bijeljine iz sličnih razloga kao i kod prijašnje župe.

O snazi, pa i apsolutnoj premoći katolicizma s onu stranu Majevice, u p r a v o j P o s a v i n i, ne treba trošiti mnogo riječi. Glasni su svjedoci tomu franjevački s a m o s t a n i u M o d r i č i, M i l e š e v u (danas Miloševac na Bosni) i S k a k a v i podno Majevice, koji su osnovani u XIV. stoljeću, u jeku bosanske samostalnosti i koji su preživjeli tragični pad Bosne pod Turčinom (Modriča propada istom koncem XVII. stoljeća). U tomu kraju bile su prema Pavlovićevom izvještaju iz god. 1623. četiri župe gradovrškog samostana (D r a g u n j a, K o r n i c a, B i j e l a i B r k a) i tri modričkog (S l a t i n a, M o d r i č a i »K o p r i z u n i c h«). Biskup L u č i ć dijelio je sv. krizmu god. 1637. i 1638. u župama M o d r i č i, B i j e l o j, S k a k a v i i B r č k o m (»Brcski«). Za biskupa Maravića (1655.) upravlja gradovrški manastir s 4 posavske župe (D r a g u n j a, B i j e l a, B r k a i K o r n i c a), a modrički također sa četiri (M o d r i č a, C r k v i š t e, T r e m o š n i c a i B a s t i ć). Ogramić-Olovčić god. 1675. već ne spominje Bastića, kojega nestaje, ali zato spominju naglo nazadovanje katolika oko Bile (usljed apostazije ili iseljivanja). Premda je katolicizam u Posavini u to vrijeme podnio teške udarce, ipak je k a t o l i k a u preostalih 7 ž u p a bilo još 20.234. Taj broj, kraj slabe ondašnje gustoće žiteljstva, znači sigurnu apsolutnu većinu prema obje druge konfesije toga kraja.

Kako je strašan udarac značio Bečki rat (1683.—1699.) za bosanski katolicizam, najbolje se vidi u tuzlanskom kraju od Krivaje do Save. Od 4 manastira, 12 župa i preko 32.000 katolika god. 1675., ostaje do g. 1708. samo pust samostan u Tuzli, 1 župa i nekih 100 katoličkih obitelji.[33] Susjedne župe Tuzli bile su na jugu Sutjeska i Vareš, na jugozapadu Travnik, a na zapadu čak »Bajnaluka«, kako veli Vietrijevo izvješće.

Glede ubikacije spomenutih mjesta nijesmo u neprilici. Sva ta mjesta postoje i danas ili pod istim ili pod malo promijenjenim imenom (Korenica, danas Kornica; Čeremošnica, danas Tremošnica i Crkvište, danas Crkvina). C r k v i n a, nekad jaka katolička župa, a sada čisto pravoslavno selo, zvala se još poslije 1718. Crkvištem.[34] Jedino Bastić i »Koprizunich« danas više ne nalazimo u ravnoj Posavini. — Da li su župe Brka i Brčki identične, nije nam jasno iz dokumenata. Isto tako se ne zna, da je Skakava samo selo župe Bijela ili samostalna župa. Izgleda mi vjerojatnije prvo, premda

---

[33] Starine XVII, 92.

[34] Članak Dr. B o d e n s t e i n a, Povijest naselja u Posavini u G. Z. Muz. 1908., p. 95 ss.

[35] Arhiv Prop., Lettere 269, p. 47.

je imala dosta velik broj krizmenika (253), jer je ostala 3 popisa nigdje ne označuju kao sjedište župe.

Nigdje nemamo nažalost sačuvan popis sela posavskih župa u XVII. stoljeću. Međutim da su katolici zahvaćali daleko na istok u Posavinu, u danas posve nehatolički kraj, vidi se ne samo iz opstanka župe Balutun kraj Bijeljene, nego i iz činjenice, da se spominje fra Stjepan iz Lopara,[35] misijonar u Transilvaniji 1653. i da je popis katoličkih obitelji biskupa Dragićevića sačuvao uspomenu na katolike, koji su stanovali u Brezovu Polju (1744.)

U dolini Bosne sterala se maglajska župa, jedna od najvećih u cijeloj Bosni za biskupa Ogramića. God. 1673. brojala je 4672 duše i protezala se 3 dana hoda u duljinu i dan u širinu.[36] Iste godine iz jednog dokumenta[37] saznajemo barem neka sela ove župe, propale god. 1697., kad je Princ Eugen popalio Sarajevo i izveo 40.000 katolika iz Bosne u Slavoniju. Ta su sela ležala oko Maglaja i Žepča (a sigurno i dalje niz Bosnu prema Doboju); od njih su Mićurići, Brusnica, Lazina, Jelovac i Rakovac danas potpuno nekatolička (obično pravoslavna). Rakovac leži što više skoro 3 sata hoda od zadnjih katoličkih kuća toga kraja.

Tako je još u drugoj polovini XVII. stoljeća postojao niz katoličkih sela u Donjoj Bosni i išao je dolinom rijeke Bosne, Spreče, Krivaje i Gostilje. Taj važni katolički romb reposredno je spajao katolike Bosanske Posavine i Slavonije s katolicima Gornje Bosne, Hercegovine i Dalmacije. Katolici od Splita i Dubrovnika, preko Duvna, Mostara, Prozora, Travnika, Fojnice, Sutjeske, Olova i Tuzle činili su neprekinut, kompaktan teritorij s katolicima na Dravi i Savi. Još pred 250 godina dva krhka lančića (dolinom Bosne i Gostilje) vezala su dvije glavne grupe Hrvatskog naroda, koje su danas, izuzevši usku prugu uz more, odijeljene jedna od druge: dinarsko-jadranska i posavsko-panonska. Kidanje je učinjeno nasilnim načinom: besprimjerne žrtve Hrvata u četiristogodišnjem ratovanju s Turcima raskinule su živo tijelo Hrvatskog naroda u dvije pole i istočile mu potoke krvi. — A hoćemo li još dalje zaključivati, onda moramo spomenuti, da je prije Turaka barem od linije Tuzla — Olovo prema zapadu sve do mora, bio kompaktno katolički kraj, pomiješan u Bosni jedino s patarenima, članovima »Bosanske crkve«.

Valja nam se s nekoliko riječi dotaknuti i katolika na istok od Sarajeva prema Drini. To je uopće u cijeloj Bosni onaj kraj, gdje je opstanak katoliczma najmanje zajamčen, a od mnogih i otvoreno zanegiran. Uostalom nema nikakve sumnje, da je bogumilska prevlast u tom kraju bila potpuna. Ali ni katolika nije manjkalo. Evo barem nekoliko mršavih podataka!

---

[36] Starine XXXVI., p. 144.
[37] Ib., 119—121.
[38] Prelog, Povijest Bosne II, 112 ss.

Kralj Bela IV. potvrđuje 20. travnja 1244. imanja bosanske biskupije, koja su »ban Ninoslav s braćom svojom i vlastelom pripoznali i očitovali, da dolje popisani posjedi pripadaju (sigurno: od starine) u pravo i svojinu bosanske crkve.[39] Tu se navodi »in comitatu Berex Pracha, prozvana Byskupnia«. Međutim je na biskupskom imanju nužno bila i crkva, a gdje je crkva, bilo je i vjernika. Interesantna je činjenica, da se i danas, 690 godina iza tog dokumenta, jedno mjesto kod pilane Feltrinelli u Sjetlini u dolini Prače naziva Biskupijom, a drugo jedno u blizini Crkvinom. Tradicija je u narodu ostala, premda je narod muslimanske i pravoslavne vjere, a riječ Biskupija nema ni malo ni patarenskog ni pravoslavnog prizvuka.

Od ostalih katoličkih uspomena u kršu Istočne Bosne treba nam navesti sela ili zaseoke Križevac u Jelovcima pod Romanijom kod Goražde (čajnički kotar) i Križevac u općini Kremin (kotar Foča). Oba posljednja Križevca leže u blizini Drine, ali s lijeve obale. Preko Drine u općini Žbijel u višegradskom kotaru nalazi se selo Sase; Sasku koloniju u tom mjestancu spominju već Jireček[40] i Vl. Ćorović.[41]

Ovaj prikaz napisah u nadi, da ću tim olakšati razumijevanje i dati malo života suhim brojkama i natpisima na mojoj karti, koja nijemo pripovijeda o veličini, borbama i stradanju katoličke Crkve na balkanskom tlu Bosne i Hercegovine.

---

[39] Theiner, Mon. Slav. Merid. I., 296.
[40] Gesch. der Serben II, 30.
[41] Nar. enciklopedija IV, 37. pod riječju »Sasi«.

MIROSLAV VANINO D. I.:

PREDLOZI BARTOLA KAŠIĆA SVETOJ STOLICI ZA SPAS I PROCVAT KATOLIČANSTVA U TURSKOJ (1613. i 1614.)

U svojoj autobiografiji[1] pripovijeda Kašić, kako je nakon svog prvog povratka iz Turske 1613 nastojao kod Svete Stolice, da se pomogne katolicima turskoga carstva u njihovim velikim duhovnim potrebama; u tu je svrhu među ostalim predao Papi Pavlu V. i kardinalskom »Zboru za širenje vjere« čitav niz spomenica (»memoriali«). U centralnom arkivu Isusovačkoga reda[2] sačuvalo se desetak tih spomenica u konceptu, pisanih rukom samoga Kašića jezikom talijanskim. Da li još postoje čistopisi predani Papi i kardinalima, ne umijem reći. Spomenice nisu datirane, no za neke se može sigurno ustanoviti, da su pisane g. 1613., a neke bi mogle biti iz g. 1614., jer znamo iz autogriografije, da je Kašić još u prvoj poli godine 1614. boravio u Rimu.

Uspjeh nastojanja i spomenica Kašićevih nije bio velik. Ako unatoč tomu objelodanjujemo te spomenice,[3] razlog je taj, što iz njih saznajemo važnih stvari o stanju katolika onih dijelova turske carevine, na koje je Kašić osobito svraćao pažnju Svete Stolice, a to su baš naši krajevi.

Da poslužimo onim čitateljima Croatiae Sacrae, koji nisu vješti talijanskom jeziku, mi ćemo podati okratak sadržaj spomenica na jeziku hrvatskom, a počinjemo s najzamivijom, kojom je Kašić stupio na područje pridržano inače visokoj diplomaciji. To je njegov govor (discorso) upravljen kardinalskom Zboru za širenje vjere (Sacra Cengregatio de Propaganda Fide).

U uvodu ističe Kašić, da će napomenuti jedno sredstvo, kako bi se moglo pomoći svemu kršćanstvu, napose katolicima, te natrag dovesti raskolnike i ublažiti Turke. Sad je čas zgodan kao nikad

---

[1] Odlomke o dvije misije o. Bartola Kašića u Turskoj (1612—1613. i 1618—1620.) te o njegovom radu u Rimu 1613—1614. gl. Fermendžin. Acta Bosnae str. 342—366. (Slobodan prijevod u »Glasniku Zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini« 1904. str. 256—266 i 449—456). K tomu: Dr. M. Stojković, Bartuo Kašić D. I., Pažanin (1575—1650). RAD, knj. 220. (1919) str. 169—263.

[2] Signatura: Austr. 20. (VIP 2, str. 81).

[3] Vanredno zanimivu »de vita et moribus« Don Šimuna Matkovića gl. u Vrelima i Prinosima (= VIP), sv. 2 (1932), str. 80—99.

prije, jer je sultan dao katolicima slobodu vjere.[4] Sredstvo, koje predlaže, jest ovo: Sveta Stolica neka se odrekne ratovanja s Turskom. Kašić je dobro znao, da tim dira u nazore, koji su vladali i u papinskoj kuriji, a napose Pavla V., koji je još prije malo vremena pridonio velikih žrtava, da pomogne svladati Turke u Ugarskoj. Zato Kašić odmah dokazuje, da se kršćanstvo po namisli božanskog mu osnivača nije širilo oružjem, nego trudom dvanaest siromašnih ribara; Isus Krist, »knez mira«, osvojio je svijet ne mačem, nego križem: tako treba i danas vjeru širiti poniznošću, napornim radom, žrtvom, svladavanjem pogibelji, a na to obični svećenici nisu većma obvezani negoli crkveni knezovi. Papa sv. Leon Veliki nije bez opasnosti po život vratio Atilu, bič Božji: čega sva Italija nije mogla postići vojskama, to je sveti Papa polučio poniznošću.

To bi Nj. Svetost trebala da učini u današnja teška vremena, dok se sultan ne primakne Italiji putem, kojim je došao Atila, ili pristane uz žale Italije s 200 galija, kako je to već nekoliko puta učinio kod Otranta. Sad razvija Kašić svoju originalnu zamisao, kako bi se dalo bez ratnih pothvata pomoći kršćanima u Turskoj: Papa neka drži kod Visoke Porte svog stalnog poslanika, kaošto ga imadu Francuska i Mletačka; taj bi u Papino ime pregovarao sa sultanom o miru i o prijateljstvu, što bi se sklopilo između oba suverena, a onda o tom, da se uredi crkvena hierarhija za sultanove katoličke podanike.

Osjećajući očito, da će ovakav nečuveni predlog naići na otpor, navodi Kašić razloge u prilog njemu. Treba, veli, stvar promatrati s Božjeg, a ne s ljudskoga gledišta. Otkad su Muhamedovci stali redom osvajati države, uništene su premnoge pokrajine, a sve koliko kršćanstvo zajedno nije ih moglo uspješno suzbiti, nekmoli svladati. Turčin je »Assur, virga furoris Domini: Asur, šiba gnjeva Gospodnjeg«, nov, strašniji bič Božji, koji Bog uzima u ruku, da njim bije kršćanske zemlje, čim se odmetnu na krivovjerje ili raskol ili se podavaju okrutnosti, divljanju i nečovječnosti građanskih ratova. Zatim nabraja Kašić dugački niz kršćanskih negda zemalja, sada pod Turčinom, i prikazuje živim bojama veličinu i moć turskog carstva, kojemu opseg mjeri 8000 milja. Sultan je apsolutni gospodar te veledržave, on sam dijeli zemlju pašama, beglerbezima, sandžacima i begovima, a tih je golem broj: 22 beglerbega Evrope, Afrike i Azije imadu pod sobom 410.000 begova, koji su sa svim svojim ljudima, a tih je nekoliko milijuna, sultanovi robovi, spremni na svaki mig svog gospodara. Sultan im je baštinik, kad umru, može, kadgod mu se prohtije, dati zadaviti ili smaknuti svakoga, pa i velikog vezira. Svima je ovima tek jedno na umu — uvećati carstvo i postavit vojnike. U ratu sultan ne troši više negoli u miru, a u Evropi i Aziji ima uvijek spremnih 200.000 konjanika. Ovi živu

[4] Gl. VIP 2, 83. 86—88.

od zemlje, a drže propisani broj konja od straha, da ne izgube zemlju. Na janičare, dvorsko osoblje i činovnike u pokrajinama izdaje sultan godimice preko 10 milijuna škuda: prihodi doduše ne iznose toliko, ali manjak se pokriva ostavštinama. U Carigradu posjeduje sultan arsenal s 300 galija, a tih mu kraj obilja i blizine drva ne može ponestati: njemu se tako rekavši lađe skližu iz šume u more. Majstora ima koliko hoće, troškovi za lađe su neznatni, i tako se lasno razumije, da su Turci nakon poraza kod Lepanta za samih šest mjeseci 120 galija sagradili i u more pustili.

Ovakav je eto taj bič Božji. Jao kršćanstvu, da ga Gospodin Bog ne zaustavlja: propade Evropa, kaošto su propale Azija i Afrika. Eno oborio se bič na jadni Erdelj, koji je nedavno protjerao katoličku vjeru s biskupima i svećenstvom. Ja pitam: koje su sredstvo pronašli kršćani za minulih tisuću godina, da zaustave toga lava? Zaludu će tko spominjati saveze kršćanskih knezova i njihove uspjehe u Svetoj Zemlji i drugdje, a u naše doba na moru i u Ugarskoj. Kratka li su vijeka i malena značaja ti savezi, koji se tako teško rađaju. Snagu im ometa međusobno nepovjerenje saveznika. Zna se, kako je kratko trajao pomorski savez, a u isti mah Turci su se dokopali Cipra i Golette. Riječju: uprkos oružanju i vojskama lav stoji na granici Italije. Nikad mu se nije mogao oteti ni pedalj zemlje, na koju bi kopito njegova konja stalo. Non est consilium contra Dominum (Nema savjeta proti Gospodinu). Nije to put da se ublaži srčba Boga, koji se gnjevi na grijehe kršćanstva. Kašić iznova upire prstom na jedini način, koji je u skladu s duhom kršćanstva: Infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia (Bog je odabrao ono što je slabo u svijetu, da nadvlada jako. I Kor. 1, 27). Vojske, što ih Sv. Stolica treba da šalje, nek su čete miroljubivih vjesnika evanđelja: ...pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona (stope onih, koji navješćaju mir, koji navješćaju dobro. Rim. 10, 15).

Drugi razlog, da Sv. Stolica drži u Carigradu poslanika, izvodi Kašić iz činjenice, da poslanici Francuske i drugih država uvelike koriste kršćanskim trgovcima Evrope i Azije. Papin poslanik isposlovao bi opću slobodu vjere za katolike; biskupi, svećenici i redovnici nesmetano bi mogli djelovati, kako to čine Franjevci u Bosni i u susjednim zemljama; ne bi se onda moralo putovati uz tolike opasnosti po život, niti u Carigradu i drugdje živjeti u onolikom strahu poradi veoma pogibeljnih kleveta: poslanik kod sultana uzimao bi biskupe i svećenike u zaštitu, kako to sada za neke čini francuski poslanik. Pa kad je sultan na molbu običnog svećenika, kakav je Don Šimun, katolicima pismeno zajamčio onako velike sloboštine, kako je bilo razloženo Njegovoj Svetosti,[5] to će poslanik svetog Oca moći da isposluje kudikamo više, jer sultan mnogo drži

---

[5] U spisu »de vita et moribus« (v. bilješku 3).

do Pape, kanoti glave kršćanstva i namjesnika G. Isusa Krista, koga i Turci štuju kao velikog proroka.

Za svoj predlog navodi Kašić i treći razlog: ovim putem učinit će se kraj krvavim ratovima u Ugarskoj. U tim su ratovima potrošene goleme svote novaca, više se gradóva i tvrđava izgubilo nego dobilo, i što je još gore, poginule su tolike hiljade vojnika i možda su mnogi od njih dušu izgubili. Mnogo ih je kod opsade Kaniže nađeno smrznutih u takovom položaju, da im se Turci u prvi mah nisu usudili da primaknu držeći ih još živima. S velikom žalošću gledao je u Beogradu 60 velikih austrijskih topova. A koliko je crkvi i samostana profanirano, koliko li jadne djece, mladića, djevojaka, udovica i udatih žena odvučeno u vječno ropstvo! Onomadne su sami Tatari otjerali iz Moravske 80.000 osoba: mnogi su od gladi ostali ležati na cestama mrtvi, mnogi su Turcima prodani, pa su se odmetnuli od vjere, mnogi su opet odvedeni više mrtvi nego živi u Tatarsku.[6]

Na prigovor, da bi Sv. Stolica promjenom stava prema Porti izgubila na ugledu (jer bi dezavuirala svoju prošlost), odvraća Kašić upirući opet u strahote rata s Turcima i naglašujući velike koristi, što ih Francuska pribavlja kršćanima cijeloga Levanta po svojem poslaniku. Navodi zatim primjer Dubrovnika, koji je svoju slobodu očuvao ponajviše tim, što je prema sultanu zauzeo prijateljski stav, i to još prije, nego je Osmanlija osvanuo u Evropi. Po savjetu naime blažene Ozane Kotorke poslali su Dubrovčani sultanu u Aziju darove, jer je Ozana prorekla, da će taj za malo godina svanuti u Evropi i svoju moć protegnuti do granica njihove države. Dubrovčani savjet poslušaše te dobiše povlastice, koje uživaju i danas u cijelom otomanskom carstvu: ne trebaju plaćati ni carine ni drugih daća, a usto nose svijetlo vjere u mrak nevjernika. Lako im je pregorjeti godišnji danak od 12.000 dukata, kad trgovinom zarade 50.000. Malim darovima umiju si sačuvati sklonost državnih prvaka. Nekoć su plaćali samo 500 dukata svake godine, no danak im bi povišen na 12.000, jer bjehu pristupili predzadnjem savezu kršćanskih knezova. U posljednjem pomorskom ratu Papa Pijo V. nije ih htio obvezati, da se priključe Ligi. Tako su sačuvali povlastice. Prije malo godina španjolski je kralj Filip II. odobrio njihov postupak i još ih poticao, neka samo uzdrže prijateljstvo Turaka, ako im je draga sloboda i trgovački dobitak. I Mlečani mogu da izmaknu diplomatskim zapletajima i krvavim sukobima samo time, da imaju svog rezidenta kod Porte, koji ih stoji samo tisući dio novaca, što bi ih inače progutao rat. On utažuje (mitom) pohlepu vezirâ za novcem, odvraća ih na vrijeme od ratnih odluka, sprječava tako ratove, a Mlečanima ostaje u čitavoj carevini njihova trgovina, bez koje bi bogati Mleci domala spali na niske grane.

---

[6] Neke potresne pojedinosti ima i spominjani spis »de vita et moribus«.

Poslanicima i trgovcima pošlo je za rukom, da su sad Turci čovječniji prema kršćanima, a kršćanin može i pravo dobiti na turskom sudu (proti muslimanu). Turci govore o katoličkoj vjeri s poštovanjem, cijene ju više nego druge sekte i narode iza svoje, a što se tiče ugovora, nikom ne vjeruju koliko dubrovčanima. Neki kažu o latinima — tako zovu Dubrovčane: latinska vjera ne daje kršćanima raja u ovom životu, ali im ga daje u drugom; Turci pak uživaju raj ovdje, no sumnjaju, da li će ga zadobiti u drugom životu.

Ali — takvih poslanika nije dosad bilo! Kašić odgovara: sad su druga vremena,[7] jer dosad nisu Turci nikad tako dobro postupali s kršćanima, pače oni žele, da kršćani imadu svoje svećenike, jer narod inače seli, pa turska gospoda mnogo štetuju, kad im imanja opuste, kako se to dogodilo u nekim prostranim krajevima. Ratovima postaju Turci prema kršćanima okrutni. Što Kašić ovdje kaže, vrijedi za svaki slučaj: pobijedili Turci ili podlegli, kršćani su morali osjetiti samosilje pobjednika ili osvetu poraženog.

Pošto je osvijetlio potrebu i korist stalnog poslaništva i pobio prigovore, Kašić se obraća praktičnoj provedbi predloga. Tu bi, kaže, mogao utrti puteve francuski poslanik: on bi mogao vezirima pohvalnim izrazima prikazati moć i ugled svetoga Oca tako, da bi sultan njegova poslanika primio s najvećim počastima. Ovako će se pomrsiti spletke kršćanskih knezova, koji će svakako pokušati da ovakvo poslaništvo ometu.

U izboru podesne osobe za poslaničku službu mogle bi poslužiti informacije sadašnjeg francuskog poslanika u Rimu, koji je mnogo godina služio u Carigradu.[8]

Kao da se boji kakvog prigovora, Kašić se vraća na korist, koju bi Crkva imala od stalnog papinskog poslaništva na Porti, pa ističe, da bi poslanik mogao uvesti u Carigrad latinskog patriarhu za katolike, a u čitavoj Turskoj nadbiskupe i biskupe, u Grčkoj, Bugarskoj, Traciji, Macedoniji, Srbiji, Albaniji, Srijemu, Ugarskoj, Bosni i pomalo u svemu azijskom Levantu. Zanimivo je, što Kašić kaže o uniji i o nastojanju Grka, da stresu osmanlijsko gospodstvo: poslanik bi mogao mirnim putem privesti Grke vjerskom jedinstvu, samo kad bi ovi htjeli da strpljivo nose otomanski jaram, što im ga je Bog nametnuo kao pokoru za njihov raskol; njihovo nastojanje da dobiju drugog vladara, služi samo za to, da opsjene one, koji nisu nikad vidjeli turskog carstva, tako jakog konjaništvom i pješaštvom. Poslanik će također moći pomrsiti osnove heretičkih i nekih katoličkih knezova, koji se, da sebe osiguraju, običavaju prijetiti, da će Turke dovesti u Italiju; on će razlozima i darovima uvjeriti vezire

[7] To proizlazi i iz okolnosti, da su g. 1606. Rudolf II. i Murat III. mir na ušću Žitve (»Zsitva-dorog«) sklopili kao ravnopravni paciscenti, dok su dotada Turci mirovne pogodbe naprosto nametali. Očito je osmanlijska sila počela slabiti.

[8] Učeni Savary de Brèves.

o protivnom, a to tim lakše, što je manja mogućnost po Turke da napadnu države Nj. Svetosti i što je veće mišljenje, što ga Turci imadu o auktoritetu Nj. Svetosti nad kršćanskim vladarima; oni bi se odrekli stare svoje sanje o osvajanju Italije i Rima, kaošto i ne nanose štete republikama dubrovačkoj i mletačkoj, koje su zaštićene povlasticama i mirovnim ugovorima. Sigurnost bi Italije i crkvene države još porasla, kad bi Turci vidjeli suglasnost između poslanikâ Nj. Svetosti, francuskog kralja i cara.

Posmjeh izaziva optimizam dobrog Kašića, kad veli, da bi poslanik mogao pripraviti put pregovorima o vjeri s turskim državnicima, pa i sa samim sultanom, kako je učinjen početak u vrijeme Grgura XIII. Bit će da je Kašić tu imao na umu djelovanje papinskog delegata i vizitatora u Carigradu Zadranina Petra Cedulinia, ninskog biskupa, kojega je Grgur XIII. g. 1580. tamo poslao, ali je delegat istom posredovanjem Dubrovčana dobio provodni list. O pregovorima u Kašićevu smislu povijest, čini se, ne zna ništa, barem dosad.[9]

Na kraju ponavlja Kašić beskorisnost i štetnost ratnih pothvata proti Turcima, te u prilog diplomatskom prijateljstvu s Turskom iznosi primjer španjolskoga kralja, koji je, spoznavši kolikim nesrećama rađaju ratovi, držao boljim nagoditi se sa svojim podanicima,[10] a kod engleskoga kralja,[11] heretika, držati poslanika, negoli one pokrajine ratovima uništiti.[12]

Mnogo kraće razvio je Kašić misli svog »discorsa« u spomenici upravljenoj Papi,[13] iz koje ćemo iznijeti ono, čega u »discorsu« nema. Zanimiva je prije svega statistika o broju katolika u turskoj Ugarskoj i Slavoniji, koje osobito preporuča očinskoj skrbi Papinoj.

»U negdašnjoj kraljevini Slavoniji«, među Savom i Dravom, ima 30.000 zaselaka (casali), a za tolike duše samo 8—10 svećenika; mnogi nisu nikad »vidjeli Mise«, umiru bez sakramenata, vjenčavaju se pred turskim kadijama ili raskolničkim popovima.

U području Bude i Pećuha, među Dunavom i Dravom nema svećenika, a broj katoličkih zaselaka, pomiješanih s raskolničkim, arijevskim i kalvinskim, iznosi preko 50.000. Mnogi već 30, 40, 50 godina nisu bili na Misi niti se ispovjedili.

U temešvarskom pašaluku nebrojeno je mnoštvo duša bez svećenika, pa ljudi podivljaše. Često su me ljudi, veli Kašić, s rukama k nebu uzdignutim i suze roneći molili, neka bih u njihovo

---

[9] Ne spominje ih ni Pastor, Geschichte der Päpste. Bd. IX $^{1-4}$, (1923), str. 738—740.

[10] Bit će da Kašić misli na Filipa III., koji je g. 1609. sklopio s Nizozemcima primirje na dvanaest godina.

[11] Jakov I. (1603—1625).

[12] Austr. 20. fol. 251r—257r (Prilog 4).

[13] Austr. 20. fol. 90r—94v (Prilog 2).

ime zamolio svetog Oca, da bi se on, otac Crkve, udostojio poslat im biskupe i svećenike, ali ne bosanske Franjevce.

Sad Kašić Papi razlaže, kako bi po njegovom mišljenju valjalo pomoći katolicima.

Prije svega neka se dade onim narodima biskup srijemski, sa stolicom u Beogradu. Njemu bi bili podložni svi biskupi evropske Turske. Nadbiskup bi mogao biti koji Benediktinac, ili drugi koji redovnik, no ne bosanski Franjevac. U Beogradu dobro bi došla nadbiskupu zaštita od dubrovačkih trgovaca. Morao bi ovisjeti samo o Papi i ne bi smio imati nikakve veze s austrijskim vladarima. Zatim je potrebno da se postavi biskup u Požegi ili u Valpovu, kojemu bi bili povjereni i svi katolici od Bude i Pećuha. Za tu stolicu preporuča don Šimuna Matkovića. S biskupom ili nadbiskupom neka Papa pošalje i 10—12 svećenika.

Kašić se dotiče ukratko i neprijateljskoga stava bosanskih Franjevaca proti biskupima i svećenicima poslanim od Sv. Stolice, koji ne pripadahu bosanskoj provinciji, makar inače bili Franjevci. U posjedu smo velikog broja savremenih pisama i izvješća o tim stvarima iz pera vjerodostojnih osoba, a znamo, da se Propaganda time često morala baviti. Spominje to otvoreno i tajnik Propagande Urban Cerri u poznatom spisu o stanju katoličke Crkve. Kašić je i sam u tom pogledu doživio neugodnih stvari, pa dok u svojoj autobiografiji stvar prilično prešućuje, pred Papu iznosi je otvoreno i moli »uspješno sredstvo«, da se uklone velike opasnosti, koje nastaju od takova držanja bosanskih franjevaca, jer inače osobe poslane od Sv. Stolice ne će nikako moći da djeluju.[14]

Veoma živo ističe Kašić potrebu da se obrazuje veći broj domaćih mladića, koji bi mogli biti svećenici i biskupi, i u tu svrhu predlaže osnutak latinskih škola u Beogradu, Pećuhu i srijemskim Nimcima. Humaniora i moralnu teologiju (»casus«) učili bi đaci u Sjemeništu, što bi se otvorilo u Dubrovniku, za koje vojuju ovi razlozi: Dubrovnik je Turcima manje sumnjiv, — dubrovački bi trgovci đake lakše onamo dopremali, — u Dubrovniku bi se mogao uzdržavati veći broj đaka, jer je život jeftiniji nego u Italiji. Ne bude li podmlatka, oni narodi opet će nakon smrti poslanih od Pape svećenika upasti u staru nevolju. Domaći sinovi radije će negoli stranci ići u one krajeve, a bit će i Turcima manje sumnjivi.

U kratkoj spomenici[15] razložio je Kašić Papi, kako bi se to dubrovačko sjemenište moglo opskrbiti čednim makar prihodima.

---

[14] O tom predmetu v. Vrela i Prinosi 4 (1934), str. 13—18. Ne ulazimo u motive, koji su mogli voditi zaslužne inače bosanske Franjevce, kad su zauzimali onakav stav proti svima, koji nisu pripadali bosanskoj »redodržavi«. Stvar je u svojim posljedicama po Crkvu bila i odviše krupna, a da bismo ju smjeli mimoići i tako u neku ruku povijest krivotvoriti.

[15] Austr. 20. fol. 88v. 89r. (Prilog 1).

1° Papa neka primijeni Sjemeništu prihode ispražnjenih biskupija i nadbiskupija u Dalmaciji i Istri, ili »one prihode, koji se sada moraju davati, da se zamijene s drugima u Italiji«. Mogao bi Papa novom biskupu osorsko-creskom[16] u Istri naložiti godišnje podavanje od barem 500 škuda, buduć mu prihodi iznose kojih 5000 škuda.[17]

2° Papa bi mogao na sličan način opskrbiti Sjemenište, kako su to njegovi predšasnici učinili za kolegije njemački, engleski, škotski, maronitski, grčki, neofitski i druge, te njemu primijeniti »prihode nekih opatija osnovanih od naših pređa za službu Bogu«, na pr. prihode opatije sv. Krizogona (Krševana) u Zadru ili drugih u Splitu i Šibeniku, čim budu vakantne. Isto bi se moglo narediti u pogledu nekih jednostavnih beneficija, koji leže izvan turskog područja, u skladu s propisima tridentskog sabora.

3° Čuje se, da je španjolski kralj zatražio u Nj. Svetosti osnutak nekoliko viteških komenda, kojima bi se dodijelili suvišni prihodi nekih samostana u Pavii i u drugim mjestima Italije: tu bi mogla koja mrvica zapasti i dubrovačko Sjemenište. Kralj bi bez sumnje pristao, kad bi mu Nj. Svetost razložila krajnju duhovnu nuždu bijednih katolika Turske.

4° Veliko bi dobročinstvo Papa iskazao hrvatskom narodu, kad bi »Ilirski kolegij« u Ankoni vratio na stanje od 30 pitomaca. Osnovao ga je u Loretu Grgur XIII., no poslije bi uništeno na veliku štetu Dalmacije i susjednih zemalja. U Ankoni naučaju se gramatika, humaniora, filozofija i moralna teologija, i tu bi se mogao s manjim troškom povećati broj pitomaca, kad bi se taj kolegij združio s kolegijem konviktoraca, što ga je podigao kardinal Conti. Tamo bi se odgajali svećenici za pomoć Italiji susjednih zemalja, gdje postoje tek elementarne latinske škole.

U svojoj autobiografiji pripovijeda starac Kašić, kako je god. 1613/1614 u Klaudija Aquavive, generala Reda, zagovarao osnutak Sjemeništa u Dubrovniku »prema oporuci gospodina Tome Budislavića«. Papa je naumu bio sklon pa je naredio, da se stvar istraži. Kad je za to čuo agent dubrovačke republike Marko Antun Gučetić, dojavio je to odmah senatu, koji mu pismeno naredi, neka najprije pokuša da Aquavivu odvrati od namisli, a i od naumljenog osnivanja Isusovačke rezidencije u Dubrovniku; ne uspije li u Aquavive, onda neka preko kandinalâ djeluje na Papu i dade izjavu, da se dubrovački senat protivi osnivanju i Sjemeništa i Isusovačke rezidencije. Gučetić primivši nalog pohiti Kašiću i saopći mu sadržaj spisa. Kašiću je bilo, kao da ga je grom ošinuo. Ne čudimo se tomu, kad znamo, koliko je čeznuo i nastojao, da pomogne braći po krvi i vjeri u Turskoj. Kako je dobro poznavao du-

[16] Oktavijan Garzadoro, koga valja razlikovati od istoimenog i suvremenog zadarskog nadbiskupa.

[17] Faktični prihodi bili su znatno niži (Farlati, Illyricum Sacrum V, 217b).

brovačke gospare i znao, da bi bilo svako daljnje nastojanje zaludu, odgovori agentu, neka obavijesti o stvari o. Mucija Vitelleschia, asistenta Italije, a taj će lako generala skloniti, da pregovore prekine i ništa ne učini proti zaključku senata, pa ne će već s Papom biti govora ni o Sjemeništu ni o rezidenciji. Tako i bi, na veliku štetu katolika Hrvata u turskom carstvu. Republika se eto nije umjela izdići nad svoje lokalne interese.

Od Kašića spomenuti Toma Natalić Budislavić bio je biskup sjedinjenih biskupija trebinjske i mrkanske sa sijelom na otoku Mrkanu nedaleko Dubrovnika. Oporučno je Budislavić ostavio sav veliki imutak za osnivanje »pravovjernog kolegija« sa svojim imenom (Collegium Orthodoxum Budislavum) u Dubrovniku. Republika u svojoj kratkovidnosti dugo je ometala osnutak toga kolegija, no napokon je morala popustiti. Po Farlatin (Ill. Sacr. VI, 308—309) otvoren je kolegij g. 1635., no nešto mu nije dalo da procvate.[18]

Mnogo se Kašić u Rimu trudio, da isposluje imenovanje don Šimuna biskupom. O tome ima zanimivih potankosti u autobiografiji, na pr. da su Papa i kardinali mjesto don Šimuna njega samog htjeli učiniti biskupom, proti čemu se s uspjehom borio. Osim u dosad navedenim spisima[19] zagovara on izbor don Šimuna još u četiri, iz kojih ćemo povaditi nekoliko važnijih stvari, da osvijetlimo stanje katolika u tadanjoj Turskoj.[20]

I ako zapravo nije namjeravao, odista je Kašić izrekao važnu riječ na obranu časti onih od ugarsko-hrvatskih kraljeva imenovanih naslovnih biskupa, kojima su dieceze ležale na turskoj strani, a oni stolovali izvan područja svojih bisupija. Tada su ih gdjekoji (iza leđa) ljuto prekoravali, što ih nikada nema među povjerenim stadom. Od Kašića saznajemo, da oni biskupi bez opasnosti za život ne mogu stupiti na tursko tlo; istoj se opasnosti izvrgavaju i svećenici poslani od biskupa u osvojene biskupije, pače i obični vjernici, ako ih prime na stan. S ovog razloga Turci nazad šest godina čitavu jednu obitelj nabiše na kolac. Zato svjetuje, neka se drži u potpunoj tajnosti, da je don Šimun u bilo kakvoj vezi s kraljem Ugarske, inače propade i on i njegova pratnja. Dubrovčani, kad bi u tom pogledu i malo posumnjali, zatvorili bi vrata svoje države, koja je jedini sigurni ulaz u Tursku. Stvar je, čini se, veli Kašić, nevjerojatna, a ipak živa istina, da ljudi, od kojih se to nikako ne bi smjelo očekivati, prijavljuju Turcima biskupe i svećenike kao uhode Pape i kršćanskih vlasti. Takvih doušnika ima i u Rimu.

---

[18] Povijest Budislavićeva zavoda još nije istražena. Nešto, ponajviše po Farlatiju, ima M. Rešetar u prilogu »Toma Natalić Budislavić i njegov ‚Collegium Orthodotum' u Dubrovniku«. (Rad Jug. akad., knj. 206, str. 136—141). Uvaženom učenjaku izbjegla je zamašitost Budislavićeve zadužbine po Hrvate katolike pod Osmanlijom.

[19] K tomu spis »de vita et moribus«, o kojem v. bilješku 3.

[20] Austr. 20. fol. 263r—264v; 265r—267r; 267v—268r; 269r. Prilozi 5, 6, 7, 8).

Strašnom nestašicom svećenstva došlo je do toga, da se mnogo katolika odmetnulo u islam, pa i u Bosni; drugi su postali kalvini, čemu je pridonijela i misija kalvinskih predikatora, koju je u onim krajevima svojim sredstvima uzdržavao grof Zrinski;[21] neki su opet prigrlili arijanstvo u Pećuhu i okolici: ti imadu škole, u kojima se uči latinski, grčki i židovski. Zasluga je don Šimuna, da se još veći broj katolika nije odrekao vjere.

Usprkos svim vrlinama i zaslugama kandidata nije Kašiću pošlo za rukom da don Šimunu pribavi mitru. Don Šimunovi protivnici uprieše sve sile da osnovu ometu, a kako su bili bez skrupula, nisu se žacali ni kleveta, premda je utvrđeno, da je don Šimun u svakom pogledu bio čestit svećenik. Glavni ipak uzrok neuspjeha bio je, rekao bih, kandidatovo nedovoljno teološko znanje. Da u cijeloj toj stvari bude i nešto komike, dobričina don Šimun gorko se tužio na Kašića, da je on spriječio njegovo imenovanje! (Teško je vjerovati, što piše o Matkoviću bos. biskup Baličević. Gl. Glasnik Zem. Muz. 1909., str. 338).

Ni od stalnog papinskog poslanika kod Porte ne bi ništa. Diplomatsko zbliženje Pape i sultana bez sumnje bi bilo uštedilo kršćanima bezbrojna zla, a Crkvi velike gubitke na Balkanu i drugdje. Nestalo je na pr. katoličkog imena s velikih područja Macedonije i Bosne, gdje nas danas tek kukavne ruševine ili samo stari, katolički nazivi sjećaju činjenice, da su tu negda živjeli katolički starosjedioci. Granica kompaktnoga katoličanstva potisnuta je daleko na Zapad. Drugo je pitanje, da li je tada Sveta Stolica Kašićev predlog mogla izvesti. Bi li ona bila mogla svladati eventualni otpor katoličkih vlasti, napose Austrije i Španjolske, ili čak tom otporu trajno odolijevati? Na to je teško dati odgovor, a kad bi se i mogao dati, on ne bi mogao promijeniti pretrpljenih gubitaka...

*

Trud i nastojanje Kašićevo nije ipak bilo bez svakoga uspjeha. Sveta je Stolica opet jednom bila obaviješćena o stanju i potrebama zaista bijednih katolika osmanlijskoga carstva, napose u našim zemljama. Bit će također da su i Kašićeve spomenice i predstavke i »discorsi« bar nešto pridonesli jačanju praktičkog i djelotvornog zanimanja Svete Stolice za potrebe katoličkih Hrvata u turskoj državi, kakvo se očituje u izdavanju bogoslužnih i drugih duhovnih knjiga na jeziku hrvatskom, živom i liturgičkom, u prvoj poli XVII. stoljeća. Smijemo i s vjerojatnošću nagađati, da je obnavljanje Hrvatskoga kolegija u Loretu (bulom »Zelo domus Dei« Urbana VIII. od 1. lipnja 1627) odjek Kašićevih vrućih molba Pavlu V., pred kojeg je na koljenima iznio teške jade svog ispaćenog naroda. Isto bi tako moglo biti, da Sv. Stolica zbog pogibelji, na koju je g. 1613. upozorio Kašić, nije htjela potvrditi g. 1618.

[21] Juraj grof Zrinski († 1603), sin sigetskog junaka, žestok progonitelj katolika.

bosanskog biskupa Tomu II Balasfia, imenovanog od »Kralja Ugarske«, kao ni slijedeću trojicu. Farlati je u arkivu Propagande našao dekret istoga Zbora od g. 1625., u kojem se kaže, da »kraljevi Ugarske« nemaju prava imenovati biskupe crkvama izvan granica Ugarske, dakle ne za crkve bosanske, erdeljsku, smederevsku, ninsku, osorsku, skradinsku, sofijsku (Sardica), makarsku, krbavsku itd. U drugim kodeksima istog arkiva, veli Farlati, našao sam zabilježeno, da lakše dobivaju pristup u biskupije i krajeve Turcima podložne biskupi izabrani od Pape negoli menovani od »Kralja Ugarske«, ali što se Bosne tiče, taj je dekret svakako ili ukinut ili mu se derogiralo g. 1631.[22]

Nešto ogorčen zbog neuspjeha i prevaren od svojih nada, Kašić je isposlovao od Aquavive, da bude poslan u Loreto (1614) za hrvatskog penitencijara kod Gospina svetišta.[23] O osjećajima, mislima i osnovama njegovim u Loretu g. 1614. imamo njegovo izvorno pismo[24] asistentu germanije o. Ferdinandu Alberu datirano 23. listopada 1614. Mjesto nema uz datum, ali je označeno u pismu. Potpisan je »satis notus« (dosta poznati): rukopis i sadržaj pisma isključnju svaku sumnju, da je pismo od Kašića. Iz njega saznajemo vrlo mnogo o ćudi njegovoj, a onda još nekoliko zanimivih stvari. Iz pisma o. generala razabire, da je dubrovački senat dao Papi vrlo povoljan odgovor, da će naime Isusovce štititi i pomagati u Turskoj i da su Oci bili uvijek veoma dragi dubrov. građanima. Ako je to istina, onda je nestalo teškoće, koja nije dala da bude u onoj misiji. Asistent neka spomene generalu, da bi živo nastojao u Pape oko osnutka Sjemeništa u Dubrovniku, što je Nj. Svetost već obećala i zaključila, dok je on u Rimu za tu stvar radio. Ne izvrši li se osnova, ne će Red imati podesnih otaca, koji bi se mogli onamo na dulje vremena slati, niti će dugo odolijevati golemom poslu oni, koji budu poslani u malenom broju. Svaki ga dan više muči prikor Oca generala, što je izmaknuo od misije, i ne će mu se duša smiriti, dok mu se ne povjeri skrb da započne (dubrovačko) Sjemenište, iz kojega će mnogi vrsni mladići stupati u Red, a alumni kao dobro obrazovani i pobožni svećenici ići u one jadne krajeve (turske). Iz Dubrovnika lako će se, ako je volja Božja uz pomoć senata, koji je Isusovcima sada već sklon, pristupiti osnivanju bugarske misije, »za koju sam«, veli, »bio određen s drugom od oca generala i obećan dubrovačkom trgovcu gospodinu Jakovu Benchiu i to sam jedino želio u Boga i molio u sv. Oca i o. generala. Nek znate, Velečasni da sam posve spreman na sve, pa Vas molim, da to u moje ime saopćite ocu genralu, kojemu ću ja pisati nakon česte molitve. Moj odveć ljudski osjećaj i opora volja jako se naime

[22] Illyricum Sacrum IV, p. 79b.

[23] Tako u autobiografiji. U prijepisu, koji pripada arkivu D. I. u Zagrebu, str. 139.

[24] Austr. 20. fol. 109r. v. Donosimo ovo pismo, što po smislu što u prijevodu, premda sve ne spada amo.

protive, da to ikako saopćim. Duh je doduše spreman, no tijelo je slabo radi teških duševnih muka i smetnja i nedostataka mojih, pače, da Vam, Velečasni, otvoreno kažem, radi ljudskih obzira, da tako reknem: neka ih Duh Sveti svojom milošću i ljubavlju iskorijeni iz mog srca. Ako zasad o. general ne bi htio da stvori odluku o Sjemeništu i o bugarskoj misiji, gdje 30.000 ljudi moli rimo-katoličku Crkvu, da im pošalje sposobne svećenike, koji bi ih krstili, onda se sjetite, Velečasni senjske misije, o kojoj ste češće puta sa mnom govorili, i znajte, da jednako mislim kaošto sam Vas tada saopćio«. Zatim se Kašić tuži, kako mu taj sjedeći život nikako ne prija, cijeli Božji dan ispovijedati. Otkad je u Loretu, vidio je tek dva, tri Hrvata na ispovijedi. On ipak nije toliko nesposoban za službe Reda, da bi morao ondje trunuti za nekoliko Hrvata (Illyrici), koji vole ispovjedit se talijanskim nego svojim jezikom. »Prije je o. general namjerao poslat me u Zagreb. Ako ne misil o Dubrovniku, kako rekoh, gledajte, Velečasni, bi li me htio upotrebiti u onim krajevima za propovijedi hrvatske i talijanske. Raspisao sam se eto preko mjere, ali pišem predragom Ocu, punom ljubavi, koji zna imati samilosti sa slabostima ožalošćenih, koje vidi žalosne nakon tolikih jada, smrtnih pogibelji na kopnu i na moru podnesenih u posluhu i nakon teških protivština lanjske godine preturenih u Rimu.«

Blizu četiri godine ostao je Kašić u Loretu, gdje je izdao dvije knjige: *Istoria Loretana od svete kuće Bogorodičine* (Rim 1617, 8° str. 12 (nepag.) i 180) i *Pjesni duhovne od pohvala Božijeh* (Rim 1617). Dne 26. ožujka 1618. ukrcao se u Ankoni u lađu i krenuo preko Dubrovnika na drugu svoju misiju u Tursku (1618—1620).

MEMORIALIA P. BARTHOLOMAEI KAŠIĆ

Spomenice o. Bartola Kašića

(1613—1614)

1. — *Sancta Sedes, ut rebus catholicis in Turcia consulat, Seminarium Ragusii instituat et »Collegium Illyricum« restituat.*

Beatissimo Padre.

Perchè m' imagino, che ui sarano molte difficultà, di prouedere una mediocre intrata per instituire secondo la mia supplica il Seminario in Ragusa de giouani soggetti al dominio del Turco, col quale si possa dare efficace et unico soccorso spirituale à quelli afflitti et abbandonati catolici, propongo humilissimamente à Vostra Santità alcuni modi buoni, facili e senza molto aggrauio della Sede Apostolica.

Primo. Che si degni V. S.tà (= Vostra Santità) applicare alcune pensioni delli Vescouati et arciuescouati di Dalmatia et Istria, quando uacaranno, ouero quelle pensioni che adesso sono imposte per mutarle con altre in Italia; perche li pensionarii non restino aggrauati.

Al presente ancora potria V. S.ta mettere una pensione almeno di scudi cinquecento al nuouo Vescouo d' Ossoro e Cherso in Istria à cui uiene rinuntiato il Vescouato dal Zio, che haurà da cinquemillia scudi d' entrata all' anno.

2° Si supplica, che si degni V. S.ta di prouedere questo Seminario in quel modo che hanno prouisto altri predecessori di Vostra Santità: li seminarii delli Germani, Inglesi, Scothesi, Maroniti, Greci, Neofiti et altri, applicargli l' entrale per seruitio di Dio instituite dalli nostri Auoli, d' alcune abbadie, come di San Grisogono in Zara, e qualche altra di Spalatro, et di Sibenico: ordinando nel Breue, che si douria fare per l' erettione, che si intendano ricadere dette abbadie al Seminario subito che uacaranno. Il medesimo si potria ordinare di alcuni beneficii semplici che ci restano fuor delle man de Turchi in tutte le città di dette Prouincie, conforme al ordinatione del Sacro Concilio di Trento.

3° Si intende ancora, che il Rè Catolico habbia fatto esporre à V. S.ta, che si degnasse d' instituire alcune commende de caualieri, applicando loro le intrate superflue de non sò che monasterii di Pauia et d' altri luoghi d' Italia; saria questa buona occasione per beneficio di questo Seminario delle molte entrate applicarne qualche poco: ne credo, che questo dispiaceria al Re Catolico, quando intendesse da V. S.tà li estremi bisogni spirituali delli poueri catolici soggetti al Turco.

4° Grandissimo beneficio faria V. S.tà alla natione Slauona, se rimettesse in quel stato di trenta alumni il Collegio Illirico in Ancona, doue adesso sono studii di Grammatica, Humanità, Filosofia e Casi di conscienza. Questo Collegio fù già instituito in Loreto dalla fel: mem: di Gregorio XIII, et per sinistre informationi fatte alla fel: mem: di Clemente VIII fù destrutto con estremo danno di tutta la Dalmatia e prouincie circonuicine, nelle quali adesso non si trouano altri sacerdoti, che possino con sufficienza aiutare e conseruare nella santa fede catolica quei popoli, se non coloro, che nel detto Collegio à Loreto sono stati amaestrati nella pietà e nelle lettere. Et io sono uno di quelli. Questo Collegio con minor spesa in Ancona potria mantenere più alumni, unendosi con quello de conuittori, che l' Illustrissimo Signor Cardinale Conti hà già instituito, nel quale si potriano alleuare sacerdoti idonei per aiuto delle prouincie più uicine all' Italia, nelle quali non si trouano altri studii che delli principii di Grammatica.

Altro rimedio più durabile per la propagatione della s. fede catolica e per la conseruatione io non mi posso imaginare se non questi doi Seminarii: se però non uorà abbandonare V. S.tà tante migliara d' anime, che ogni dì stanno in manifesto pericolo di perdere la fede catolica, ingannandoli li Maometani, li Arriani, li Caluinisti e li schismatici. Per le uiscere di pietà, Padre Beatissimo, non l' abbandoni, anzi degnisi dar ordine che quanto prima si dia principio à così santa e necessaria impresa: per che habbiamo ob-

bligo particolare di pregare la Maestà Diuina, che ci conserui per molti anni Vostra Santità. Quam Deus etc.

Bartolomeo Cassio

Dalmata della Compagnia di Giesù.

(Austr. 20. — fol. 88 v. 89 r).

2. — *De numero et misero statu catholicorum Hungariae et Slavoniae ottomanicae ac de archiepiscopo et episcopis ibidem creandis. De scholis latinis condendis Belgradi, Quinqueecclesiis et Nimci. De legatione stabili S. Sedis apud sultanum instituenda.*

Beatissimo Padre.

Ordinò l' anno passato Vostra Santità, che il Reuerendo Padre Generale della Compagnia di Giesù mandasse quatro Padri della sua Religione col Reuerendo Don Simone di Gioanni per consolare e uisitare li christiani catolici di Buda, Cinque Chiese et altri soggetti del Gran Turco in Europa. Io Bartolomeo Cassio sacerdote sono uno di quelli ritornato di là per dar conto a V. S.tà delli estremi bisogni spirituali di più di cinquecento milla anime priue de Vescoui e sacerdoti: e perchè son obbligato per scarico della mia conscienza nel cospetto di Dio, esporre à V. Santità quello che hò uisto colli miei occhi, con essermici messo ogni dì quasi à manifesto pericolo della uita, et quello che da persone degne di fede hò sentito raccontare.

Nel Regno già di Sclauonia tra li fiumi Saua et Draua si trouano trenta millia casali, e non hanno più che otto ò dieci sacerdoti. Molti mai ueggono Messa et moiono senza sacramenti; sono congiunti in matrimonio da ministri Turchi, ouero da preti schismatici.

Nel Regno di Buda et intorno à Cinque Chiese tra il Danubio e Draua non hanno sacerdoti et saranno più di cinquanta milla casali de catolici mescolati con schismatici et eretici Ariani et Caluinisti. Molti da trenta, quaranta e cinquanta anni in quà non hanno mai uista Messa, nè confessatisi.

Nel Passato di Temisuar, che è una Signoria grande di là delli fiumi Danubio, Tibisco e Temisso, sono innumerabili anime priue de sacerdoti e quasi insaluatichite. Molti di questi popoli con le mani alzate al cielo e con abbondanti lagrime m' hanno pregato, che io uenisse à nome loro supplicare humilissimamente appresso V. Santità come Padre clementissimo di tutta la Chiesa e di tuto il mondo, che si degnasse mandare loro Vescoui e sacerdoti, mà non frati zoccolanti Bosnesi: e se V. Santità si degnarà di sentire il parere mio intorno al prouedimento necessario, che si douria fare per aiuto spirituale di questi popoli per adesso

Primo giudico, che segli debba dare un Arciuescouo di Sirmio che risieda in Belgradi (il quale sia capo di tutti li Vescoui soggetti al Turco in Europa; questo potria essere del ordine di S. Benedetto ò d' altra Religione, purchè non sia frate Bosnese), doue sarà

protetto dalli signori mercanti Ragusei, et questo non dipenda da altri, che da V. Santità, e che non habbia niuna intelligenza con li Principi d' Austria, se non uorà perdere la uita per li sospetti.

2° giudico, che sia necessario creare Vescouo di Posega ò di Valpouo con raccomandargli tutti li catolici di Buda et Cinque Chiese, il Reuerendo Don Simone di Giouanni, il quale è stimato molto da tutti quelli popoli, come Padre, difensore e prottettore loro: Ne gli deue pregiudicare il non hauere studiato teologia ò altre scienze; egli farà più in quelli paesi colla prattica de costumi, con uita essemplare e col zelo aiutato dalla eloquenza naturale, e perchè haurà seco sacerdoti theologi della Compagnia di Giesù ouero d'altra Religione come giudicherà V. Santità. Hà conuertiti eretici, hà confusi e superati li schismatici, hà ricuperate chiese occupate da Arriani e caluinisti, hà impetrato dal Gran Turco, che li ministri eretici siano discacciati, et introdotti sacerdoti catolici, che li catolici non siano obbligati pagare decime alli Vescoui schismatici, e che li sacerdoti non siano tenuti pagare niuna sorte di tributo alli signori Turchi. Hà speso buona somma de danari per li uiaggi di Constatinopoli, di Roma et altri, fatti per andare ai tribunali de Turchi contra eretici e schismatici. Hà messo più uolte à pericoli manifesti la uita per difesa dei catolici. In somma tutti lo tengono per capo, e supplicano V. Santità che si degni farlo loro Vescouo, poichè per tale è tenuto dalli stessi Turchi. E se non otteranno questa gratia da V. Santità, son certo che tra loro nascerà gran confusione, e nissuno haurà mai animo di pigliare la difesa di quei catolici ueramente miseri et afflitti, uedendo, che non si sia fatto conto di un sacerdote così zelante della fede catolica e di santa uita, e che solo più d' ogn' altro sia sufficiente per promouere la propagatione della fede catolica in quei paesi, come hà fatto sin' hora con gran fatiche e trauagli. Ne ui si potranno fermare altri sacerdoti in quelli paesi se egli non sarà Vescouo e loro difensore appresso i Turchi. Così restaranno quelli poueri paesi priui d' ogni aiuto spirituale.

3° È necessario, che V. Santità mandi almeno dieci ò dodici sacerdoti timorati di Dio col sudetto Arciuescouo e Vescouo dando loro qualche poco di prouedimento per tre ò quatro anni, sinche s' affettionaranno quei popoli, i quali poi uedendone l' aiuto spirituale da se stessi si moueranno à prouederli di uitto e uestito necessario.

4° Se non pigliarà V. Santità qualche efficace rimedio con li frati di Bosna, che non impedischino le persone mandate da V. Santità, niuno potrà tenersi sicuro, che non sia per essere tradito da loro nelle mani de Turchi con calumnie solite et insolite, che sanno loro quanto possono nei animi de Turchi per cauare danari dei poueri sacerdoti.

5° Sopra tutto è più che necessario alleuare buon numero de giouani, i quali possino poi essere buoni sacerdoti e Vescoui. E questo prima nelle scole, che si douriano instituire in Belgradi, Nimzi e Cinque Chiese per li principii della Grammatica, poi per le lettere d' humanità e Casi di Conscienza nel Seminario, che douria

erigersi nella città di Ragusa, facendone prima consapeuoli quei signori per mezzo del loro agente, con assicurarli, che li Padri Giesuiti che ne potriano hauere cura, saranno amouibili ogni uolta che alle signorie loro giustamente paresse espediente. Questa città sarà men sospetta all' Ottomanno per essergli tributaria, più commoda per conduruì li giouani con mezzo dei mercanti da tutte le parti di Turchia, e doue con minor spesa si potranno mantenere in maggior numero. E se non si farà questo Seminario, morendo li sacerdotì, che V. Santità mandarà ricaderanno tutti quei popoli nelle miserie, che al presente patiscono, ne così facilmente si potranno trouare persone che in paesi stranieri uoranno andare con manifesto pericolo della uita; il che non accaderà alli giouani del paese stesso, i quali più tosto bramaranno quantoprima di ritornarsene alle loro patrie per aiutare li parenti e riuedere gl' amici, e saranno meno sospetti alli signori del paese, che noi altri stranieri.

Mi sforza l' obligo della conscienza (perche non mi intrauenga: Vae mihi quia tacui) mettere in consideratione à V. S. un modo importantissimo per beneficio di tutta la christianità, col quale si potranno soccorrere innumerabili catolici, conuertire moltissimi schismatici et adomesticare li Turchi crudelissimi nimici della christianità, poichè pare, che Sua Diuina Maestà ci appre adesso la porta con li priuilegii concessi dal Gran Turco alli catolici per propagare la santa fede. Se bene dubito, chè à prima uista non sarà tanto gradito ad ogn'uno che pretenderà di douersi pregiudicare con quello agl' animi generosi e guerrieri, mà mi confido, chè a V. S. come à Vicario di Giesù Christo Crocifisso et humiliato, il quale è chiamato Rex Pacificus et magnificatus super omnes reges uniuersae terrae, con la morte opprobriosa della croce, non con la spada, nè con li esserciti armati di ferro, mà di carità, di fede e di humiltà, sarà molto grato et giudicarà degno di matura consideratione, rispetto à qualsiuoglia altro negotio grauissimo, come di Prencipe e Capo di tutta la christianità. Ne questo deue ad alcuno parere cosa nuoua, poichè ne habbiamo molti essempii nell' istorie, mà in particolare di santo Leone Papa primo, Toscano, il quale in persona andò ad incontrare Attila, flagellum Dei, crudele tiranno, che già ruinaua l' Italia e se ne ueniua per ruinare Roma, il Santo con la sua diuina eloquenza gli persuase, chè se ne tornasse in Ongaria: facci questo istesso V. S. con quello nuouo flagellum Dei per mezzo di un corragioso e magnanimo ambasciatore, prima che insuperbitosi delle uittorie se ne uenghi per l' istessa strada in Italia. Modo è questo: chè si degni V. Beatitudine mandare un' ambasciatore al Gran Turco, che tratti seco di pace et amicitia, mostrando essere il motiuo di questo trattato li nuoui priuilegii, che egli hà conceso alli christiani et sacerdoti catolici papisti, i quali si ritrouano nel suo dominio, e perche hà gran concetto di V. S.

Le ragioni, che doueriano mouere à questo trattato V. S. sono le seguenti, ne si possono ristringere in poche parole, essendo il negotio di grandissima importanza.

Prima: Perchè se si conseguirà con lui l'amicitia, potria V. S. senza difficultà ottenere gran litertà per li Vescoui, sacerdoti e religiosi d'ogni sorte, chè possino in Turchia uiuere liberamente trà li christiani e predicare il santo Euangelio se non alli Turchi almeno alli catolici, alli schismatici (che passano in Europa due millioni d'anime) et alli eretici d'Ungaria, perchè se ad instanza d'un sacerdote Bosnese, Don Simone, hà concesso un priuilegio di tanta importanza e di tanto rispetto appresso li Turchi gouernatori del Stato, senza dubio molto più concederia ad instanza d'ambasciatore di V. S., del quale faria grandissimo conto, come in fatti si uede che fà dell'ambasciatore del Re di Francia.

2a: Quanto hauria à caro la Sede Apostolica, se potesse impedire le guerre d'Ungaria, nelle quali oltra li millioni d'oro che si sono spesi, più si è perso di città et fortezze, che guadagnato; mà sopra tutto quante migliara di soldati sono stati amazzati, forsi con eterna danatione dell'anime loro, quanti lochi sacri di monasterii et chiese sono stati profanati, quanti poueri fanciulli, giouanetti, donzelle, donne maritate e uedoue, menati schiaui in perpetua captiuità; quanti di questi renegando la fede hanno persa l'anima, ò par compassione. Ultimamente soli i Tartari dalla Morauia hanno menato in seruitù più di ottanta millia persone, che se le cacciauano inanzi alli caualli come mandre di peccorelle, de quali molti restauano morti per le strade, molti uenduti per un scudo alli Turchi renegauano la fede, molti più morti che uiui furno menati in Tartaria. Questo è la uerità stessa, essendone testimonii di uista tutti li mercanti christiani di Belgradi; et il frutto amaro delle guerre è stato questo, scaricandosi il furore dell'armi sopra li poueri popoli.

A tutto questo si potria remediare, se mantenesse amicitia col Turco V. S. tenendo un ambasciatore in Constantinopoli con molto minor spesa di quella che si impiega nelle guerre, et con godere la tanto bramata pace. Vediamo pure, che l'ambasciatore di Francia fà grandi beneficii ai suori Francesi con esserui residente et à molti altri christiani. La Republica di Ragusa, ancorchè sia picciola in se, tuttauia per l'amicitia e per li priuilegii del Gran Turco si conserua nella sua libertà, non solamente nel suo picciol stato, mà anco per tutto il stato del Turco, in modo tale, chè i suoi mercanti, oltrache per tutto sono splendore della fede catolica latina, non hanno obligo in luogo niuno di pagare le gabelle, nè altri aggrauii, alli quali sono sottoposti li Turchi. Così pagando ogn'anno dodici millia zecchini di tributo guadagnano più di cinquanta millia con le mercanture libere, tenendosi beneuoli tutti li gouernatori et altri Turchi con piccioli donatiui. E questi dodici millia zecchini furno loro imposti sopra li cinque cento che pagauano prima, perchè entrorno nella Lega penultima con li principi christiani. Tanto chè la guerra gli hà fatto questo gran danno e pregiudicio perpetuo di tanti millia zecchini; e per non danneggiarli di nuouo non uuolse la fel: mem: di Pio quinto chè di nuouo si collegassero nell'ultima

guerra nauale e cosi il Turco gli hà mantenuti i patti antichi, ne gli hà aggrauati con nuouo tributo.

Al medesmo modo li signori Venetiani agiustano (e) accommodano tutte le differenze, che potriano partorire crudele guerra e perdita de città confinanti col Turco, tenendo l'ambasciatore residente, il quale con la millesima parte del danaro che in guerra si spenderebbe, ingola li consiglieri Viziri grandi del Turco e gli fà mutare pensiero della guerra alla pace. Mantengono il comercio per tutta Turchia in Leuante, senza il quale presto la città di Venetia ricchissima diuentaria pouerissima. Hanno adomesticato li ambasciatori e li mercanti la inhumanità dei Turchi uerso li christiani in tal maniera, che trattano domesticamente con coloro, de quali prima à pena poteuano sentire il nome. Litigano coi Turchi inanzi alli Cadi Giudici e uincono li catolici, quando prouano la loro ragione; parlano adesso della fede de Papisti Latini honoratamente, stimandoli più di tutte le altre sette et nationi doppo la loro; anzi di niuno si fidano tanto nelli contratti quanto delli mercanti Ragusei, che li Turchi chiamano Latini, à distintione de schismatici Greci, de quali non si fidano niente. Et alcuni de Turchi hanno in questo concetto la fede christiana Latina, che dicono chè da noi altri sarà nell'altra uita goduto il paradiso, non godendolo noi quà, mà che loro lo godono in questa presente uita e dall'altra ne dubitano.

Da tutto questo io raccolgo, chè hauendo libertà li sacerdoti catolici col fauore dell'ambasciatore di V. S. diuentariano molto più piaceuoli i Turchi e s'impediriano molte oppressioni dei christiani e guerre sanguinolenti, et col tempo à poco à poco riconosceriano la falsità della loro setta, uedendo la santità delli christiani loro suditi, i quali col sacrosanti sacrificii della Messa, col li altri sacramenti e con la predicatione della parola di Dio si conseruariano nella santa fede, uiueriano con più christiana pietà e santità; e molti schismatici con li istessi mezzi si conuertiriano alla fede catolica. Mà per il contrario li Turchi con le guerre s'incrudeliscono più, e come più potenti in campagna ogni dì più insuperbiscono per le uittorie e nuoue conquiste de Regni.

Ragione più diuina che humana parmi chè sia questa: si noi andaremo ram(m)entandoci delli principii et dell'origine dei Mahometani, che cominciorno del 600 al tempo di Santo Gregorio Papa, quante ucisioni, ruine e destruttioni de regni christiani sono state fatte da loro? chiaramente uederemo, chè il Turco altro non è chè Assur uirga furoris Dei. Che il Turco è flagello di Dio, che tiene in mano Sua Diuina Maestà, per flagellare le christiane prouincie, subito chè diuentano eretiche ouero schismatiche, ouero pure con discordie ciuili, odii, inimicitie et ingiustitie diuentano crudeli, barbare et inhumane. Tutto questo ce lo dimostrano le Istorie, et in fatti tirannigiate et oppresse uediamo con le lagrime agl'occhi l'Africa di Barbaria, l'Egitto col Mar Rosso, la Soria con la Terra Santa, l'Arabia sino all'Oceano, la Giorgiana, l'Armenia, la Trebisonda, la Mengrelia, la Cilicia, la Nadolia, et in Europa l'im-

perio Constantinopolitano, la Bulgaria, la Tracia, la Macedonia, la Morea, l'Albania, la Seruia, la Bosna, la Ercegouina, la Slauonia, l'Ungaria di quà e di là dal Danubio sino all' Austria et Polonia, la Crouatia sino alli confini del Friuli, et la Dalmatia sino alle riuiere del Mare Adriatico, che sono lontane da Italia non più di cento miglia.

In somma il circuito del suo imperio gira otto millia miglia (8000). Tutto è diuiso dal Gran Turco solo alli 4° Pascià Visiri, Beglierbei (Vicerè), Residenti di prouincie, Sangiacchi et Beghi, con li loro timar di terreni che sono in gran numero. Sotto li 22 Beglierbeghi d'Europa, d'Asia et d'Africa son in gran numero li Beghi, et passano quatro cento e dieci millia Beghi persone di qualche grado. Tutti questi, con tutte le loro genti sono schiaui del gran Turco, et ad ogni cenno pronti ad ubbidirgli; egli è il loro erede doppo morte, egli, se uole e quando uole, mandando un suo officiale fà strazzare et amazzare ogn' uno, ancorchè sia il Gran Visir Consigliero suo intimo, senza replica. Tutti questi non pensano ad altro, che ad ingrandire l' Imperio, alleuare soldati à piedi et à cauallo. Non spende più il Gran Turco al tempo di guerra che di pace. Hà sempre assoldati con li terreni senza danari poco meno di ducento millia caualli in Asia et in Europa, i quali si chiamano Spai. Costoro per non perdere li terreni, mantengono à puntino con ogni accuratezza tanto numero de caualli, quanti è obligato ciascheduno.

Beglierbeghi in Europa tre. 3., in Asia 17, in Africa 2.

In Constantinopoli poi l' arsenale di mare è capace di. 300. galere, nè mai al Turco possono mancare galere, quante ne uolesse hauendo egli al Mar Maggiore abbondanza grandissima di legnami uicini alla marina, e si può dire, che li cadono in mare dalli boschi le galere. Hà maestranza quanta uole, et un corpo di galere non li costa più di mille scudi: il che è chiaro per la prestezza con che fabricorno e gettorno in mare in sei mesi solamente cento e uinti galere doppo la gran rotta nauale di P i o Q u i n t o.

Ecco il flagello, che la Maestà di Dio tiene in mano della Sua Diuina Giustitia, e guai alla christianità, se Sua Divina Maestà non lo tenesse in mano e se non lo tratenesse; per certo che distruggeria tutta l' Europa come l' Asia, mà non puo fare più di quello, che gli uiene permesso dalla motrice mano diuina.

Supplicano dunque humilissimamente Vostra Santità gridando, gemendo e lagrimando tutti quelli popoli christiani, oppressi in tutto e per tutto dal giogo dell' Ottomanno et abbandonati da Vescoui e sacerdoti, che si degni di alleggerire loro questo crudel giogo, poichè non glielo può leuare da dosso per li occulti e giusti giuditii di Dio. N o u a b e l l a f e c i t D o m i n u s. Pigli questa nuoua ambasciaria, con la quale senza dubio se gli potranno dare nuoui aiuti spirituali, già chè si uede l' ottomanno inclinato à dare ai catolici nelli suoi stati libertà di uiuere, restituendo loro le chiese e li beni di quelle, con fauorirli di nuoui priuilegii contra li schismatici et eretici di qualsiuoglia setta: et già chè si è prouato tanti centinara d' anni, chè con le arme più si perde chè guadagna.

La qualità poi dell' ambasciatore à proposito per una impresa tanto importante più facilmente sarà ritrouata, ponderata e scelta da V. S., chè da niun' altro; con tutto ciò, niuno saria più pronto ad informarne V. S. dell'Illustrissimo et Eccellentissimo Signor ambasciatore di Francia residente in Roma, il quale per spatio di tanti anni hà trattato in Constantinopoli nella corte de Turco à nome dello Christianissimo. Et à me pare chè sarebbe buono qualche Patriarca, come l' Alessandrino, Constantinopolitano ouero Antiocheno, ouero qualche altro prelato Italiano, che con speranza di gradi maggiori hauesse da potersi fare honore in questa ambasciaria di tanto seruitio di Dio et essaltatione della santa fede catolica.

Questo ambasciatore introdurria il Patriarca catolico per i catolici di Constantinopoli, li Arciuescoui e Vescoui di Grecia, di Bulgaria, di Tracia, di Macedonia, di Seruia, d' Albania, di Sirmio, d' Ungaria, di Bosna et col tempo per tutti i paesi del Turco; questo potria pacificamente, se uolessero li Greci humiliarsi, con patienza sopportando il giogo dell' Ottomanno impostogli da Dio per penitenza della loro disunione, ridurli all' unione catolica romana, perche le loro chimere mal fondate di uolersi dare ad altro principe, seruono per ingannare, chi non hà uista la potenza del Turco; questo pure con pochissima spesa rimediaria alle grandissime spese, chè si fanno nelle guerre, con picciolissimi donatiui che facesse alli Visiri grandi consiglieri del Turco, facendo muttare pensiero che loro auessero di daneggiare le christiane prouincie. Il che tutto riusciria con tanto maggior facilità à lui, quanto che meno hanno commodità li Turchi di nocere alli proprii stati di V. S., ne ui tengono niuna pretensione, et loro uolontieri respettariano detto ambasciatore uedendolo unito con quello di Francia et sapendo loro benissimo la suprema autorità di V. S. sopra lì principi christiani, potendoli unire tutti, come altre uolte si è fatto contra il Turco. Questo ancora impediria li disegni de principi eretici .... dell .... che sogliono minacciare di uoler indurre Turchi per loro difesa in Italia, persuadendo alli Visiri con ragioni e con donatiui il contrario. Questo finalmente potrà col tempo, quando piacerà à S. D. M. apprirgli la strada, trattare con i grandi di stato et con l' istesso Gran Turco della nostra santa fede.

Per il contrario poi niuna delle sudette cose si possono conseguire con l'inimicitia et guerre che si fanno et mantengono contra il Turco, anzi per questo sono mancati da per tutto li Vescoui e li sacerdoti; sono restate ruinate le chiese e città, e stata conculcata per tutto et auuilita nelli fedeli la santa fede catolica dalli infedeli, per essersi perso da per tutto il splendore del culto diuino et ecclesiastico trà li christiani, incrudelendosi li Turchi contra li catolici loro sudditi per ogni picciolo timore di tradimenti, non restandoui altro alli fedeli che solo il nome christiano, essendo per tutto li christiani uilipesi et disprezzati da Turchi, come sono da noi li Ebrei; eccettuandone però li mercanti, de quali i Turchi stessi fanno grandissimo conto e gli permettono celebrare li diuini officii e le Messe

nelle proprie case e nelli Cimiterii al scoperto e nelle chiese antiche che restano ancora in pericoli (?), mostrandosi più pii delli Caluinisti.

Saranno ben' auenturati quelli afflitti christiani per certo, se V. Santità si degnerà dare felice principio à questa gloriosa impresa; grandissima gloria si può sperare chè ne risulterà alla Maestà di Dio, accrescimento alla santa fede catolica, molti beneficii à tutta quella christianità, et alla Santità Vestra sommo contento et allegrezza quando uedrà essaltata la santa Chiesa et propagata la santa fede per tutta la Turchia, poichè niun negotio da V. S. tanto spesso si raccommanda alli fedeli in tutte le indulgenze et orationi, quanto questa essaltatione e propagatione della santa fede. Et Deus etc.

(Austr. 20. fol. 90r—94v).

3. — *Rogatur Summus Pontifex ut legere velit relationem de constituenda legatione stabili apud imperatorem Turcarum.*

Beatissimo Padre.

Bartolomeo Cassio Dalmata sacerdote della Compagnia di Giesù hà pigliato buon'animo dalle parole di Vostra Santità, quando le staua gettato alli piedi, dicendogli V. S. chè haueua uisto e letto uolontieri la relatione delli christiani di Cinque Chiese scritta da lui, et tutti li suoi memoriali. Animato dunque dalla benignità di V. S. si assicura di proporle un negotio di molto maggior importanza per la christianita.

1° Che faria V. S. se potesse liberare li eserciti christiani in Ungaria dalla morte et le città che non fussero saccheggiate et destrutte, le chiese chè non fussero profanate, le centinara de migliara de christiani innocenti che non fussero fatti schiaui?

2° Che consolatione sentiria V. S. se potesse trouar modo, di mettere liberamente in Constantinopoli il Patriarca per li catolici et i Vescoui e sacerdoti per tutto il dominio del Turco, conforme li priuilegii da lui concessi alli catolici latini.

3° Che beneficio segnalato faria alla Sede Apostolica chi trouasse un rimedio perchè non si buttassero li millioni d'oro nelle guerre d'Ungaria contra i Turchi con grandissimi danni di quelli poueri popoli christiani?

Supplico humilissimamente per amor di Christo, chè si degni V. S. farsi leggere il modo per rimediare tanto uolontieri quanto s'è compiaciuta di sentire la relatione delle Cinque Chiese, poichè questo è con maggior breuità narrato. Mi confido nella pietà e clemenza di V. S., chè ne sentirà piacere, e forsi lo metterà in essecutione, se le sarà inspirato dallo Spirito Santo. Quam Deus etc.

(Austr. 20. fol. 95v).

4. — *Oratio ad cardinales S. Congregationis de Propaganda Fide de stabili legatione apud sultanum habenda.*

Alli Illustrissimi e Reuerendissimi Signori Cardinali della Sacra Congregatione

del Rdo. P. Bartolomeo Cassio Dalmata sacerdote della Compagnia di Giesù.

DISCORSO

Per aiutare li Catolici et conuertire li Schismatici soggetti al Gran Turco.

Mi sforza l'obligo della conscienza, perchè non m'intrauenga il Vae mihi quia tacui, di mettere in consideratione alle Signorie VV. Illme et Rme un modo importantissimo per beneficio di tutta la christianità, et col quale in particolare si potriano soccorrere molti catolici, ridurre moltissimi eretici e schismatici et adomesticare li Turchi, crudelissimi nimici del christianesimo, poichè pare adesso più che mai ci si appri la porta dalla Maestà di Dio (con li priuilegii concessi, di uiuere liberamente, alli catolici dal Gran Turco) per propagare la santa fede. Se bene dubito, che à prima uista, à chi non è pratico del stato presente dei Turchi, parerà negotio impossibile e molto pericoloso: mà non già à colui, il quale considerarà li primi principii della propagatione della santa fede, che fù fatta da dodeci Apostoli poueri pescatori confortati dalla gratia dello Spirito Santo, et conoscerà questo mio discorso non tanto douer essere fondato alli aiuti humani, quanto nei particolari soccorsi diuini, per essere questo negotio più di Sua Diuina Maestà che di noi altri homiccioli, i quali ad ogni picciol ombra di pericolo ò di trauaglio difficultoso ci sbiggottiamo. E perche Christo Redentor nostro è chiamato Rex Pacificus magnificatus super omnes Reges terrae? Non perche combatì e superò li nimici con la spada òuero con esserciti armati di ferro, mà perche domuit orbem non ferro, sed ligno, ciò è, con la opprobriosa morte della croce: così mi pare, che si debba ancora adesso procurare di propagare la s. fede con l'humiltà, con trauagli, con pericoli e con spargere il sangue, se besognasse; nel che non credo io, che habbiano maggior obligo li semplici sacerdoti, che li Prelati della santa Chiesa, i quali sono posti sul candiliero, ut luceant omnibus qui in domo sunt. Non è dubio, che è cosa difficile e pericolosa trattare, conuersare et uiuere tra li Turchi, mà più difficile fù à San Lorenzo in mezzo di tanti tormenti, et arostendosi sulle bragge ardenti rimprouare al tiranno: Assatum est iam, uersa et manduca: et à San Pietro Apostolo dura cosa pareua starsene serrato in una prigione, e pure ui ritornò e confessò Christo, ancorche uedesse di douere essere inchiodato sopra una croce. Crediamo forsi, che Santo Leone Papa primo, Toscano, non douesse hauere gran difficultà e non si esponesse à manifesto pericolo della uita all'hora quando andò in persona ad incontrare Attila Re degl'Unni detto flagellum Dei per le barbare crudeltà, il quale già ruinando per tutto l'Italia se ne ueniua per distruggere la Città di Roma; mà non per questo lasciò l'impresa confidandosi nel diuino aiuto, e quello che noi altri sarebbe parso impossibile, à San Leone riuscì felicissimamente, hauendo persuaso

à quel crudelissimo tiranno, che se ne tornasse per l'istessa strada in Ongaria per la quale era uenuto in Italia. E quello che tutta l'Italia con esserciti armati non haueua potuto effettuare, ottenne il santo Pontefice con la sua humiltà d'un semplice, mà efficace e magnanimo ragionamento. Questo istesso parmi che doueria fare in questi nostri tempi calamitosi Sua Santità auanti che si accosti più uicino all'Italia, ò pure auanti che ui entri per l'istessa strada del Friuli il Gran Turco e per mare con ducento ò più galere uerso le riuiere d'Italia, come hà fatto altre uolte à capo d'Otranto lontano dalla Valona non più di settanta miglia; e sopra tutto per propagare nel suo stato la santa fede, che si ua perdendo in Europa à poco à con appostatare molti christiani, come quasi à fatto si è persa nell'Asia e nell'Africa. Mouansi à pietâ di tanti popoli christiani, che dimandano aiuto spirituale, non temporale, come à punto si commossero le uiscere di Sua Santità Leone, sentendo l'esterminio d'Italia e uedendo, che li esserciti non giouauano contra Attila. Si degni Sua Santità, se non in persona, almeno con un nuouo modo placare la rabbia et il furore non di un'Attila solo, mà del Gran Turco con tutti li suoi Visiri e consiglieri, ciascuno de quali si pùo chiamare flagellum Dei. E poiche per tanti secoli li principi christiani con esserciti armati sempre quasi hanno perso assai, e gùadagnato niente, comincisi combattere con l'humiltà simile à quella di San Leone, di un semplice mà efficace e magnanimo ragionamento e trattato di pace e di amicitia nel modo, che io dirò appresso, il quale modo non si può ristringere in poche parole, essendo negotio di grandissima importanza e degno di matura consideratione.

Il modo è questo ueramente nuouo (mà molto opportuno per li nuoui pericoli e ruine, che soprastanno alli catolici da ogni banda circondati da eretici e da Maometani per li peccati nostri): Che si degni Sua Santità mandare al Gran Turco in Constantinopoli un ambasciatore residente, come quello di Francia e di Venetia, il quale primieramente tratta con lui à nome di S. Santità di pace e di amicitia, mostrando essere il motiuo di questo trattato li nuoui priuilegii, che egli hà concesso alli christiani catolici et alli sacerdoti Papisti, che possino uiuere liberamente nel suo stato; secondariamente poi potrà trattare col tempo di introdurre per li catolici li Vescoui e sacerdoti d'ogni sorte più liberamente per tutto il suo dominio, fatta che sarà l'amicitia.

Mà perche non paia ad alcuno questa ambasciaria essere non meno nuoua che pocho fondata nella ragione e nella conuenienza, son io in obligo di dimonstrare con uarie ragioni, quanto ella sia necessaria.

La prima ragione à mio giuditio sia più diuina che humana. Se noi ci ricordaremo delli principii et dell'origine delli Maometani, che cominciorno ad occupare i Regni al tempo di San Gregorio del 600 e del 628, quante ruine e destruttioni de prouincie sono state fatte da loro, senza che tutta la christianità insieme unita li potesse debel-

lare non che estirpare? Vederemo chiaramente, che il Turco altro non è che A s s u r u i r g a f u r o r i s D o m i n i, et un altro più terribile f l a g e l l u m D e i, flagello di Dio, che tiene Sua Diuina Maestà in mano per flagellare le christiane prouincie subito, che diuentano eretiche, schismatiche, ouero crudeli, barbare et inhumane con le discordie ciuili, odii, inimicitie et ingiustitie. Tutto questo celo dimostrano le Istorie, e molto più con le lagrime agl'occhi uediamo tiranneggiate et oppresse l'Africa di Barbaria, l'Egitto sino all'Etiopia con tutto il Mar Rosso, l'Arabia sino all'Oceano e tutto il Sino Persico, la Terra Santa con tutta la Soria sino alla Persia, la Giorgiana, l'Armenia, la Mengrelia, la Cirassia, la Trebisonda, la Cicilia, la Natolia, et in Europa l'imperio Constantinopolitano, la Bulgaria, la Tracia, la Macedonia con la Grecia e tutte l'Isole dell'Arcipelago e Rodi e Cipro, la Morea, la Albania, la Seruia, la Bosna, la Ercegovina, la Slauonia, l'Ungaria di quà e di là dal Danubio sin' all' Austria, la Crouatia sino alli confini del Friuli, et la Dalmatia sino alle riue del mare Adriatico, lontane dall'Italia non più di cento miglia. In somma il circuito dell'imperio turchesco gira più d'otto millia miglia. Tutto questo gran paese è in mano del Gran Turco solo. Egli solo la diuide alli Bascià, Beglierbei, Sangiacchi e Bei, i quali sono in gran numero, perche li uinti due Beglierbei d'Europa, d'Asia et d'Africa hanno sotto di se quatrocento e dieci millia Bei, i quali sono persone di qualche grado. Tutti questi con tutte le loro genti, che passano più millioni, sono schiaui del Gran Turco et ad ogni suo cenno pronti ad ubbidire. Egli è il loro erede doppo morte: egli, mentre uiuono, se uuole e quando uuole, fà strozzare et ammazzare, mandando un suo officiale, ogn'uno ancorche sia il Gran Pascià Visir, suo intimo consigliero, senza replica: poiche quasi niuno conseguisce grado d'honore, che non sia prima alleuato nel seraglio con somma dependenza del Gran Turco. Tutti questi non pensano ad altro, che ad ingrandire l'imperio, alleuare soldati à piedi et à cauallo. Non spende più il Gran Turco al tempo di guerra, che di pace. Hà sempre assoldati con li terreni non con danari poco meno di ducento millia caualli in Europa et in Asia, i quali si chiamano spai di timaro. Costoro per non perdere li terreni mantengono à punto con ogni accuratezza tanto numero de caualli, quanti è obligato ciascuno. In oltre nelle prouisioni, che dà alli Gianicciari, alli suoi cortegiani et alli stipendiati nelle prouincie, spende all'anno il Gran Turco più di dieci millioni di scudi, ancorche non siano d'ordinario tante l' entrate, mà suppliscono li beni dei morti, che ricadono al fisco, in tutto il mancamento.

In Constantinopoli poi hà un Arsenale di. 300. galere, ne mai al Turco possono mancare galere, quante ne uolesse, hauendo egli al mar Maggiore di legnami uicini alle marine grande abbondanza, e si può dire che li cadono in mare le galere dalli boschi. Hà maestranza quanta uuole, et un corpo di galere non li costa più di mille scudi; il che è manifesto per la prestezza con che fabricorno e gettorno in mare in soli sei mesi cento e uinti galere doppo la gran rotta nauale di P i o Q u i n t o più miracolosa che industriosa.

Ecco il flagello, che la Maestà di Dio tiene in mano della sua diuina Giustitia. E guai alla christianità, se S. D. M. non lo tenesse in mano et se non lo tratenesse; per certo che distruggeria tutta l'Europa, come hà destrutta l'Asia e l'Africa; mà non può fare più di quello che gli uiene permesso dalla motrice mano diuina. Ecco adesso di fresco flagellata e percossa la misera Transiluania, la quale poco prima haueua discacciato la fede catolica con li Vescoui e sacerdoti e religiosi, che subito lei è stata percossa et legata con questo flagello, è fatta schiaua del Turco. L'istesso dubito che intrauera alle prouincie circonuicine appestate già per tutto dal Luteranismo e Caluinismo. Hor dimando io à chi hà più giuditio di me, che rimedio si è trouato fin'hora, doppo mille anni, che possi ouero habbia potuto tratenere questo fiero leone, perche egli non sbrarasse li popoli christiani? Mi risponderà alcuno, che è stata l'Unione de principi nostri, i quali con l'arme l'hanno tratenuto nella terra santa et per tutto, et ultimamente nella guerra nauale et d'Ungaria. È ùero, mà miseri noi, quanto poco durano le nostre unioni et con quante difficultà si fanno e quanto poco polso hanno per le nostre uane pretensioni e timori che hanno li nostri principi l'uno dell'altro. Ogn'uno sà quanto poco durò la Unione Nauale, e che in quel tempo istesso il Turco pigliò il Regno di Cipri e la Goletta, se mal non mi ricordo. In somma, con tutti li nostri esserciti et apparecchi di guerra, questo Leone ci stà sulli confini d'Italia, ne mai segli può ripigliare di quasi un palmo di terra, doue una uolta ci hà messo il piè del suo cauallo. Non est consilium contra Dominum. Non è questa la strada di placare l'ira di Dio sdegnato contra li peccati della christianità. Infirma mundi elegit Deus ut confundat fortia. Mandi nuoui esserciti la Santa Sede Apostolica. Pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona. Mandi un sauio, prudente e magnanimo Capitano, che faccia quello, che ci commanda Christo Nostro Signore. Quis Rex iturus committere bellum aduersus alium Regem non prius cogitat si possit cum decem millibus occurrere ei qui cum uiginti millibus uenit ad se, alioquin adhuc illo longe agente rogat ea quae pacis sunt.

Al tempo di pace li Vescoui, li sacerdoti e li predicatori euangelici placaranno l'ira di Dio, trateranno la mano diuina, romperanno à poco à poco questo flagello con li santi Sacrificii, Sacramenti et orationi, perche questo flagello non si stenda sopra la christianità più oltre, poiche li esserciti poco timorati di Dio et le nostre arteglierie non lo possono tratenere, stando nelle diuine mano sdegnate contra di noi. E se noi uediamo chiaro il bene, che fanno li ambasciatori di Francia et altri (per ragione de stato temporale mantenuti dalli loro principi in Constantinopoli) alli mercanti christiani di Europa et Asia, soggetti alli Turchi, chi non uede, che per ragione di stato spirituale molto maggior bene faria un ambasciatore di Sua Santità in beneficio di tutta la christianità.

La 2ª ragione dunque sia questa, se si facesse col Turco questa amicitia, già che le armi contra di lui non giouano, chi non uede che senza niuna difficultà si impetraria publica e grande libertà (senza sospetti di tradimenti ò spiamenti di paesi) per li Vescoui, sacerdoti e religiosi d'ogni sorte, i quali potriano uiuere liberamente in Turchia trà li christiani, come uiuono li frati di San Francesco per tutta la Bosna e prouincie circonuicine, et altri in Constantinopoli, et molto più, poiche hauriano la protettione dell'ambasciatore: predicariano il santo Euangelio alli catolici, alli schismatici (che passano in Europa quatro millioni d' anime) et alli eretici d'Ungaria. Ne si faria uiaggio per il paese con tanti pericoli della uita, ne si uiueria in Constantinopoli ne altroue con tanti timori di calumnie mortali, se ci stesse palesemente appresso il Gran Turco un ambasciatore, dal quale fussero li Vescoui e sacerdoti difesi e protetti, come alcuni adesso sono protetti dall'ambasciatore di Francia. E se il Gran Turco ad instanza di Don Simone semplice sacerdote aiutato da un solo corteggiano hà concesso per i catolici un priuilegio di tanta importanza e di tanto rispètto appresso li gouernatori Turchi, come si è mostrato à Sua Santità, senza dubio molto più concederà ad instanza d'un ambasciatore di S. S., del quale mi persuado, che faria maggior conto, che di niun ambasciatore d'altro principe, poiche hà grandissimo concetto di S. S. come di Capo di tutta la christianità et Vicario di Christo N. S., da Turchi honorato per gran Profeta di Dio. E chi non uede, se pure hà niuna scintilla di pietà christiana nel cuore, che questo saria segnalato beneficio per tutta quella christianità afflitta et oppressa, et impresa gratissima alla Maestà di Dio, douendosi aiutare per questo mezzo infinito numero di anime christiane redente col pretiosissimo sangue di Giesù Christo? Anzi mi pare, che questo solo douria bastare à mouere le VV. SS. Illustrissime ancor che non ci fosse altro motiuo, per dar principio à questa grande ambasciaria.

La 3ª ragione poi è, quanto hauria à caro la Sede Apostolica, se potesse impedire le guerre sanguinolente et infruttuose d'Ungaria, nelle quali oltra li millioni d'oro, che si sono spesi e si spenderanno, habbiamo più città e fortezze perse che ricuperate ò guadagnate; mà sopra tutto quanti migliara di soldati sono stati amazzati forsi con eterna danatione delle anime loro, quanti per li disaggi ultimamente sotto Canisa furno trouati morti aggiacciati tenendo li archibuggi in mano in modo, che à prima uista non hebbero ardire li Turchi d'accostarsi, pensando che fussero ancora uiui, all'hora quando erano andati per pigliare le bagaglie et le artegliarie abbandonate dal nostro essercito nelli pantani, quali artegliarie io hò mirato con gran cordoglio in Belgradi, che passano sessanta pezzi grossi con l'arme delli Austriaci: quanti lochi sacri di chiese e monasterii sono stati profanati, quanti poueri innocenti, fanciulli, giouinetti, donzelle, donne uedoue e maritate sono stati menati in perpetua captiuità, i quali oltra la perdita della libertà hanno perse le anime renegando la fede catolica? Ultimamente li

Tartari soli dal Regno della Morauia hanno condotto in seruitù più di ottanta millia persone, le quali come mandre di pecorelle se le cacciauano inanzi alli loro caualli, de quali molti moriuano di fame per le strade; molti uenduti alli Turchi rinegauano la fede; molti più morti che uiui furno menati in Tartaria.

Questo è la uerità stessa, di cui sono testimonii di uista lagrimeuole tutti li mercanti christiani di Belgradi. Questo è l'amaro e doloroso frutto, che partoriscono le guerre d'Ungaria, scarricandosi il furore dell'armi sopra li poueri popoli. Hor che rispetto temporale et che perdita di riputatione della Sede Apostolica potrà essere tanto grande che non si dourà posporre per dare rimedio à così miserabili calamità e ruina spirituale di tante anime? Forsi non potrà fare quell'istesso l'ambasciatore di S. S., che fanno li altri ambasciatori de principi; anzi farà molto meglio, perche l'interesse suo sarà aiutato da Dio come più spirituale che temporale? Vediamo pure, che l'ambasciator di Francia fà beneficii grandi alli suoi Francesi, anzi à tutti i christiani di Constantinopoli e di Leuante. Chi non sà, che la Republica di Ragusa non si mantiene con altro in libertà tanto, quanto con l'amicitia fatta col Gran Turco prima, che uenisse in Europa, essendo stati auuisati quei signori dalla B e a t a O s a n n a, per quanto si dice, che in Cataro era stimata per Santa, accioche al Turco ancor in Asia mandassero presenti, poiche lei predisse à loro, qualmente il Turco trà pochi anni dall'Asia doueua uenirsene uittorioso in Europa sino alli confini dello stato loro. Pigliorno consiglio della santa vergine: impetrorno priuilegii grandi et adesso li godono per tutta Turchia in modo tale, che non hanno obligo niuno di pagare le gabelle, ne altri aggrauii, oltra che loro soli trà tutti i catolici portano il spendore della fede Catolica latina in mezzo à quelle tenebre dell'infedeltà. Ne li pregiudica molto il tributo che pagano ogn'anno di dodici millia zecchini, perche con le mercantie libere guadagnano per il paese turchesco più di cinquanta millia tenendosi beneuoli li gouernatori dello stato con piccioli donatiui. E questi dodici millia zecchini furno loro imposti sopra li cinque cento soli, che prima pagauano, perche entrorno nella penultima lega con li principi christiani, siche la guerra gli hà fatto così gran danno; per non danneggiarli di nuouo, non uuolse la fel: me: di P i o Q u i n t o che di nuouo si collegassero nell'ultima guerra nauale. Così li sono stati mantenuti li patti e priuilegii antichi senza nuoui aggrauli dal Turco. Questo istesso consiglio pochi anni à dietro ha approuato il Re'Catolico Don F i l i p p o S e c o n d o, essortando li Ragusei, che procurassero di conseruare l'amicitia col Turco, se haueuano à couore di conseruare la loro libertà et li guadagni per mezzo delle mercantie. E li signori Venetiani come agiustano et accommodano tutte le differenze, che partoririano guerra crudele et infinite spese con pericolo di perdere molte città confinanti col Turco? Per certo non con altro più efficace mezzo, che col tenerui in Constantinopoli un'ambasciatore residente, il quale (con la millesima parte del danaro che in guerra si buttaria) ingola e satolla li consiglieri Visiri

del Turco e gli fà mutare pensiero dalla guerra alla pace, quando uede che ui hà probabilità che ueramente si uerrà all'arme, il che stando là in corte non gli può essere celato: cosi ui rimedia per tempo. Mantengono il commercio in Leuante per tutta Turchia, senza il quale la ricchissima città di Venetia presto diuentaria pouerissima. Hanno adomesticato la inhumanità de Turchi uerso li christiani in tal maniera li ambasciatori e li mercanti, che con coloro, de quali non poteuano sentire il nome, adesso trattano domesticamente. Li cadi giudici de Turchi ueduta la ragione dei mercanti danno loro la sentenza in fauore. Parlano tutti della fede latina honoratamente, stimandoci più di tutte le altre sette et nationi doppo la loro; anzi di niuno si fidano tanto, quanto dei mercanti Ragusei nelli contratti. Alcuni di loro hanno questo concetto dei Latini, che così chiamano li Ragusei, à distintione dei Greci schismatici: credono e dicono, che la fede christiana latina non dà il paradiso quà in questa uita, mà nell'altra alli christiani, e che i Turchi godendo il paradiso quà, dubitan, se lo goderanno nell'altra uita.

Da tutto questo io raccolgo manifestamente, che deue la Sede Apostolica risoluersi in ogni modo di fare questa nuoua ambasciaria, con la quale si potranno impedire con poca spesa molte oppressioni di poueri catolici, molte guerre sanguinolenti e ridurre alla fede catolica molto più facilmente li schismatici con speranza buona di douersi col tempo adomesticare li Turchi, i quali con la pratica de buoni christiani riconosceranno à poco à poco la falsità della loro setta, uedendo la santità delli christiani loro suditi, poiche pare cosa chiara, che li catolici col sacrosanto Sacrificio della Messa, con la frequenza delli santi sacramenti et con la predicatione della parola di Dio mutando li costumi e la uita cattiua, placaranno la ira di Dio e uiuerano con maggior pietà e santità, che non hanno fatto fin' hora: perche li Vescoui e sacerdoti, dal nuouo ambasciatore col diuino aiuto introdotti, in questo impiegariano tutta la loro diligenza, hauendone tanta libertà, quanta si uede che hanno li mercanti christiani; et anco l' interesse del stato persuade alli Turchi stessi, che diano libertà alli sacerdoti, perche li catolici non abbandonino il paese per carestia de sacerdoti, e li padroni delle possessioni restino priui delle rendite e della agricoltura, come in molte prouincie è accaduto. Per il contrario poi li Turchi s' incrudeliscono con le guerre ogni dì più, et come più potenti in campagna s' insuperbiscono per le uittorie e nuoue conquiste de Regni e di prouincie concependo sempre maggior odio e rabia contra li christiani.

Supplicano dunque humilissimamente le SS. VV. Illustrissime tutti quelli popoli christiani e dimandano humilissimamente, che uoglin degnarsi di proporre, se stimaranno essere seruitio di Dio, che si conceda loro questo aiuto spirituale et che si degni Sua Santità di alleggerire à loro questo crudele giogo dell' Ottomanno, poiche non glielo può leuare d'adosso per li occulti e giusti giuditii

di Dio. Noua bella fecit Dominus. Degnisi S.S. inuiare questa nuoua ambasciaria, per mezzo della quale à poco se gli potranno dare nuoui aiuti spirituali, e conseguire tutte le sopradette cose. Vediamo il Turco, che mai, inclinato adesso uerso li catolici, dando loro libertà di uiuere per tutto il suo stato: restituisce loro le chiese e li beni di quelle: concede nuoui priuilegii contra li eretici et schismatici. Speriamo, che la Maestà di Dio con questo nuouo euangelico modo di combattere dabit nobis uictoriam per Jesum Christum Dominum nostrum, qui facit utraque unum; altrimente con li esserciti sempre perderemo, come per tanti centinara d'anni sempre è intrauenuto. Ne si deue hauere riguardo, che mai si sia fatto per il passato tale ambasciaria, perche mai ci è stata tanta dispositione ne tanta libertà per li catolici, quanta si uede nei nostri tempi; mai hanno concessi tali e tanto grandi priuilegii li Turchi à noi; ne mai fin'ora hanno trattato con tanta domestichezza, come trattano adesso con li christiani.

Si potrà poi facilitare l'ingresso di questo nuouo ambasciatore per mezzo dell'ambasciatore, di Francia, il quale potrà inanzi alli Visiri Grandi Consiglieri del Turco ingrandire et essaltare la Maestà e potenza di Sua Santità, perche sia riceuuto con maggiore riputatione e rispetto, acciò se ne possi conseguire poi il fine e li commodi spirituali che si pretendono, è ben uero che altri ambasciatori de prencipi non mancaranno d'impedire per priuati interessi loro.

La qualità dell'ambasciatore à proposito per una impresa tanto importante et difficile sarà più facilmente scelta, ritrouata et ponderata da S. S. che di niun' altro: tutta uia niuno sarà più pronto e pratico per informarne S. S. dall' Illmo. et Ecclmo. Signor ambasciatore di Francia residente in Roma, il quale hà tanti anni praticato nella corte di Constantinopoli. Et à me pare, che non ui mancariano Prelati Italiani, i quali con speranza di gradi maggiori hauriano à caro di potersi fare honore in occasione di tanto grande seruitio di Dio et essaltatione della santa fede catolica latina.

Questo ambasciatore facilissimamente introduria trà li catolici il Patriarca latino in Constantinopoli, per tutta la Turchia li arciuescoui e li Vescoui di Grecia, di Bulgaria, di Tracia, di Macedonia, di Seruia, di Albania, di Sirmio, di Ungaria, di Bosna, e col tempo per tutto Leuante in Asia.

Questo potria pacificamente trattare e ridurre alla Unione catolica li Greci, se loro si uolessero humiliare, sopportando con patienza il giogo dell' Ottomanno impostogli da Dio in penitenza della loro disunione e schisma: perche le loro chimere mal fondate (non contrapesando la potenza del Turco et la propria impotenza) di uolersi dare ad altro principe seruono per ingannare coloro, che non hanno uisto il paese del Turco molto ben prouiso di caualeria e di soldati à piedi.

Questo impedirla li disegni dei principi eretici et d'alcuni catolici, che sogliono minacciare di uuolere condurre li Turchi in Italia per loro difesa: perche persuaderia con ragioni e con donatiui alli Visiri grandi tutto il contrario, come hanno fatto altri più uolte.

Questo pure con poca spesa rimediaria alle spese grandi, che si fanno nelle guerre, con piccioli donatiui, facendo mutare pensiero, che hauessero li Turchi di daneggiare le prouincie christiane: et tutto questo faria con tanto maggior facilità, quanto meno hanno loro commodità di nocere alli stati di S. S. et quanto maggior concetto hanno della suprema autorita di S. S. sopra tutti li altri principi christiani. Anzi con questo mezzo lasciariano quella mira, che tutti i Turchi hanno di uenirsene per occupare l'Italia et la città di Roma in quel modo, che lasciano di daneggiare la Republica di Ragusa et il stato dei Venetiani per li priuilegii et per la tregua, che è trà loro: tanto più, quanto che uedessero unito l'ambasciatore di S. S. con quello del Rè di Francia e dell' Imperatore.

Questo finalmente potria, quando piacerà à S. D. M., apprirci la strada, trattare con i grandi del stato e coll'istesso Gran Turco della nostra santa fede, come si è cominciato al tempo della fel: mem: di Gregorio XIII.

Per il contrario poi, niuna delle opere sopra dette si possono conseguire con le guerre e con le inimicitie scoperte, che si mantengono contra il Turco, anzi per le guerre sono ruinati li popoli christiani confinanti e soggetti à lui, sono profanate le chiese con tutti i luoghi sacri, sono destrutte et occupate le nostre città e fortezze, sono mancati li Vescoui e sacerdoti, sono anniliti li catolici, per essere perso per tutto il splendore del culto diuino et la disciplina ecclesiastica, incrudelendosi i Turchi contra li loro sudditi per ogni picciol timore di tradimento, non restandoui altro alli fedeli, che il nome de christiani, essendo uilipesi et disprezzati da Turchi, come da noi li Ebrei. Et si come il Rè Catolico, uedendo che le guerre e li esserciti erano causa d' infiniti mali, hà giudicato con molta prudenza, che era molto meglio anco con disauantaggio far pace et amicitia con li suoi suditi Olandesi et mantenere un suo ambasciatore appresso il Rè Inglese ancorche eretico, che ruinare quelle prouincie con le guerre, quanto più conueniente saria et necessario alla christianità, che questo istesso si procurasse e concludesse col Gran Turco principe delli più potenti, che dominano hoggi sopra la terra.

Saranno benauenturati in mezzo à tante calamità quelli afflitti christiani, se Sua Santità si degnerà dare felice principio à questa gloriosa impresa, posponendo ogn' altro rispetto humano à tanto grande gloria di Dio, essaltatione nella Santa Chiesa et propagatione della santa fede catolica, perche tutte queste utilità con molta probabilità si deuono sperare dalla diuina misericordia: il presto e copioso frutto che tutta la christianità ne sentirà grandissimo contento et allegrezza, uedendosi essaudite le preghiere di tutti i

fedeli et adempito il desiderio di S. S., la quale niuna opera e negotio niuno tanto spesso raccomanda nelle indulgenze, giubilei et orationi delle 40 hore quanto la essaltatione della S. Madre Chiesa e propagatione della Santa Fede.

Et Deus...

(Austr. 20. fol. 251 r — 257 r).

5. — *In creandis episcopis imperii ottomanici eliminetur actio regum Hungariae; ne episcopi summo periculo in Turcia exponantur. Cavendi delatores.*

Beatissimo Padre.

Si mette in consideratione à V. S.tà da N. N. il pericolo, al quale sarà esposto Don Simone di Giouanni con tutta la famiglia sua et con tutti li sacerdoti suoi compagni, se uerà all' orechio de Turchi, come senza dubio uerà, che in questo negotio d'aiutare li christiani delle Cinque Chiese et lochi circonuicini si tiene in intelligenza col Re d'Ungaria, ouero con vescoui titolari suoi dependenti in qualsiuoglia modo, direttamente ò indirettamente: poichè per questa causa da molti anni in quà li vescoui d'Ungaria non hanno potuto aiutare li christiani de Cinque Chiese et altri soggetti al Turco. Il punto del pericolo è questo certissimo.

Don Simone è tenuto dai Turchi per capo e per vescouo de christiani catolici papisti: hà ottenuta in Constantinopoli dal Gran Turco amplissima giurisditione temporale, come tale: per questa causa li vescoui schismatici lo perseguitano à morte, poichè hà liberati li catolici dalla loro giurisditione; li vescoui Arriani et Caluinisti per questo l'hanno cercato d'amazzare, poichè col detto priuilegio alli tribunali de Turchi più uolte gli hà confusi e superati, togliendoli di mano le chiese da loro occupate, ch'erano de papisti. Hora hauendo Don Simone già contra costoro chiarito e superato tutte le difficulta e passati molti pericoli, quest'anno passato al suo ritorno da Roma non hanno saputo calumniarlo in altro che intorno al calendario nuouo. Questo ancora hà superato, hauendoli detto il Pascia di Canisa, che predichi pure la fede delli papisti, e non altra, se non uuol perdere la uita.

Ma non sono solamente capitali nimici li eretici et schismatici à Don Simone, mà altretanto lo perseguitano li frati di Bosna, prima, perchè hà impetrato quel commandamento e priuilegio del Gran Turco per potere introdurre preti secolari et sacerdoti papisti non frati; quali preti mai hanno potuto penetrare ne in Bosna ne in Cinque Chiese ne in lochi uicini, perchè li frati li perseguitano à morte, come adesso fanno in Sofia al capellano de mercanti Ragusei. Pregiudicio grandissimo di quelli poueri christiani e perdita di innumerabili anime fattesi Maomettane et eretiche per carestia de sacerdoti. 2° Li frati hanno cercato quest' anno di tradire Don Simone e noi altri Padri mandati là da Vostra

Santità, dando intendere al begh gouernatore de Nimci, loco doue noi doueuamo passare, che Don Simone si trouaua in quei cantoni con altri preti mandatiui dal Papa, che andauano spiando il paese: come ci fù auisato per tempo dalli più uecchi christiani, i quali con gran loro cordoglio ci pregorno, che quanto prima ci ritirassimo à Belgradi, perchè erauamo in pericolo di essere maltrattati da quel begh, se gli capitauamo in mano. E tutto questo odio hanno conceputo contra Don Simone, perchè è uenuto da V. S.tà l'anno prefato dimandare aiuto per quelli christiani, dubitando li frati, che li loro portamenti uerso quelli christiani e christiane non siano fatti palesi à V. S.tà, e così siano in quel paese introdottti altri sacerdoti di uita più esemplare, et il loro credito guadagna, et autorità resti sminuita. Da tutto il sopradetto io raccoglio le cose seguenti.

1ª. Che siamo noi ritornati da quelli paesi adesso per dar conto à V. S.tà con manifesti pericoli della uita, perchè lei sola et non altro Principe fusse consapeuole della estrema necessità spirituale di quei pouerissimi popoli, e la S.tà V. sola li soccorresse in spiritualibus con quelli mezzi, che nei memoriali nostri le habbiamo proposto: e se fusse possibile, che l' aria non sapesse quello, che noi trattiamo con V. S.tà, perchè non ci mancano persone, che ci uanno spiando et interrogando di quà e di là, per sapere che siamo uenuti à trattare quà con V. S.tà, per farlo sapere alli persecutori di Don Simone, i quali poi al suo ritorno in quel paese con nuoue calumnie appresso i Turchi habbino occasione per togliergli la uita insieme con tutti i sacerdoti suoi compagni.

2º. Se si trata col Rè d'Ungaria di questi vescouati nel stato del Turco, chi non uede, che si dà manifesta commodità di far sospetto Don Simone e tutti li suoi compagni, che sotto questo pretesto si trattino cose di stato, ancorchè questo appresso di noi sia falsissimo. Questo desiderano intendere li eretici e li schismatici et li persecutori di Don Simone, per farlo capitare male, i quali cercano ogni occasione di farlo mettere in disgratia dei Turchi, appresso i quali hà acquistato grande autorità col sudetto priuilegio del gran Turco. Di più, se questo intenderanno li Signori Ragusei solamente per ombra di sospetto, ci impediranno e ci chiuderanno la porta unica del loro stato, la quale ci resta per potere aiutare spiritualmente quelli popoli col paterno prouidimento di V. S.tà. La ragione è in pronto: perchè questi Signori dubitaranno subito d'essere calumniati da Turchi come persone catoliche e dipendenti da V. S.tà, se ci lasciaranno passare per il stato loro, accusandoli, che loro habbino in questo negotio intelligenza con V. S.tà e col Re d'Ungaria, ancorchè tutto questo sia falsissimo. Queste calumnie non si possono intendere così bene da altri che da noi, che siamo pratichi del paese e che le prouiamo ogni dì. Ne mi se deue rispondere che questo si trattarà col Re secretissimamente, perchè non ci è cosa tanto secreta, che li maligni e spie non scauino: anzi quì in

Roma ci saranno persone, che lo saprano e ne daranno notitia alli persecutori di Don Simone, per non dir niente dei Caluinisti et Arriani, che si trouano in Corte del Re d'Ungaria.

3°. Si tutto questo discorso può accardere, et è molto probabile che accaderà, non occorre più che noi trattiamo di aiutare quei popoli; perchè senza dare niuno aiuto à loro tutti in breue tempo perderiamo la uita andando là. E se con tanti manifesti pericoli Don Simone hà fin' hora solo lui pericolato della uita, adesso con questi chiari sospetti, ancorchè con falsità, si metterà in pericolo lui, tutti li suoi parenti e tutti li sacerdoti compagni d'essere amazzati et impalati. Così si fà dai Turchi, senza processi e senza molti testimonii, mà solamente si considera, se la calumnia sia probabile et fattibile, impalando ouero mettendo in un sacco precipitano nelli fiumi li calumniati, taluolta senza sapersi per che causa.

4°. Supplichiamo dunque humilissimamente V. S.tà, la quale già è informatissima delli estremi bisogni spirituali di quei popoli, et per la sua pietà e clemenza paterna desiderosa di dare loro soccorso sprirituale de vescoui e sacerdoti, chè si degni lei sola senza consiglio ò rispetto d'altro Prencipe quanto prima porgere opportuno rimedio alle calamità di tante anime, hauendo riguardo alla uita di tutti noi, che ci dobbiamo esporre alli pericoli e calumnie delli infedeli senza questi sospetti, nonchè con questi, ancorchè falsi; nè in questa promotione al vescouato di Posega ò Valpouo si pregiudicherà à niuno, poichè appresso il Re d'Ungaria di questi lochi non c'è vescoui titolari, e l'ultimo vescouo trenta anni fà, fù il zio del medesmo Don Simone, il quale dalla Sede Apostolica fù fatto senza essere nominato dal Re, come anco quello della stessa Bosna, non curandosi il vescouo titolare di Bosna, che altro ui sia residente in Turchia, doue lui non ci può andare, purchè non segli pigli l'entrata, che egli gode appresso il Re col titolo senza obligo di residenza, alla quale niuno delli titolari può andare senza manifesto pericolo della uita: Anzi di più gli anni sei à dietro furno impalati da Turchi tutti d'una famiglia, perchè si seppe, che haueuano alloggiato in casa loro certo frate e prete mandatiui dal vescouo titolare, non si sà à che fine.

Altrimente saremo sforzati di lasciare questa spirituale impresa propria di V. S.tà con perdita d'innumerabili anime e pregiudicio grandissimo della s. fede catolica, dando occasione alli Arriani, Caluinisti et schismatici di sommo contento et allegrezza, quando uedranno Don Simone escluso da V. S.tà ouero esposto à manifesto pericolo della uita, e che poco gli habbia giouato l'hauere impetrato la giurisditione temporale dal gran Turco, quale tengo certo che niuno altro potrâ cosi ampla impetrare, se da V. S.tà non li sarà concessa la giurisditione et autorità spirituale: dal che ne sentiriano incredibile dolore e cordoglio tutti quei poueri catolici, i quali lo stanno aspettando, come se fusse Angelo di Dio, mandatoli dal cielo per loro unico aiuto spirituale, non hauendo loro altro

difensore ne protettore in tutti loro negotii che Don Simone solamente.

Pigli V. S.tà quel espediente, che le sarà dallo Spirito Santo inspirato, ouero di abbandonare questa paterna impresa spirituale, ouero di lasciare affatto questo rispetto temporale del Re d'Ungaria à noi tutti pregiudiciale.

Quam Deus etc.

(Austr. 20. fol. 263 r — 264 v).

6. — *De miseriis et apostasiis catholicorum imperii ottomanici et de remediis opportunis.*

Beatissimo Padre.

D'ordine di V. S.tà il Rdo. Pre. Generale mandò me Bartolomeo Cassio l'anno passato con alcuni altri Padri e con Don Simone di Giouanni Jakscicch à consolare et aiutare li christiani catolici, che sono soggetti al Turco in Europa. Siamo stati nelle prouincie di Slauonia, di Cinque Chiese e di Temisuar, nelle quali sono più di cinquecento millia anime bisognosissime d'aiuto spirituale, essendo state priue da settanta anni in quà de vescoui e de curati. Dimandano questo aiuto da V. S.tà con prieghi et lagrime, che hò mirato io e sentito con gran cordoglio e compassione.

Le cause di questo loro abbandono sono l'infrascritte.

1ª. perchè li vescoui d'Ungaria dipendenti dai Prencipi christiani sempre sono stati sospetti alli Signori Turchi, e come tali non hanno potuto uisitare ne fare l'officio loro senza manifesto pericolo della uita, e l'istesso succederia adesso se ui tentassero d'andare. De vescoui d'altre prouincie hoggi non c'è altra memoria, doppo che morsero gli ultimi, per non esserui stati sustituiti altri; eccetto di quello di Bosna, il quale per l'istessi timori per spatio di vinti anni fuor di Bosna non hà uisitato più d'una uolta due ò tre luoghi, di mille.

2ª. Di quì è nato il mancamento de parochi e d'altri sacerdoti de quali sono priue le dette prouincie, eccettuata una parte di Slauonia, uicina al fiume Saua, la quale non hà più dieci ò dodeci sacerdoti, che appena sanno leggere la Messa.

Per questi dua mancamenti e auuenuto, che molti christiani di queste prouincie e della Bosna istessa si sono fatti Turchi. Molti altri con l'occasione, che il conte di Sdrino Caluinista mandò in Missione à spese sue ministri Caluinisti, si sono fatti eretici, non essendo, chi se gli opponesse con la uerità e dottrina catolica. Hanno instituite scole per mantenersi meglio e promouere l'eresia loro nella giouentù. Molti ancora si sono fatti Arriani alle Cinque Chiese e suoi contorni per l'istessa causa, hauendo questi scole nelle quali insegnano la lingua Latina, Greca et Ebrea.

Quelli pochi catolici, che restano, hauriano fatto il medesimo, se non fossero stati difesi e confirmati nella fede catolica dal Rdo. Don Simone sopradetto, quale per essere discendente dalle famiglie dei Re di Bosna hà molta autorità appresso li Signori Turchi. Ad instanza sua li Turchi in essecutione delli priuilegii e patti già fatti con li suoi Aui, quando si resero al Gran Turco, hanno concesso commandamenti importantissimi, mà sopra tutto uno ci è dal presente Gran Turco, nel quale egli commanda à tutti i suoi gouernatori, che faccino restituire alli preti del Papa le chiese occupateci dalli eretici: che si introduchino li sacerdoti del Papa e si discaccino li ministri eretici: che li sacerdoti nostri non siano obligati à pagare tributo alli Signori Turchi; che li christiani della fede del Papa non siano soggetti alli vescoui schismatici in pagargli le decime, nè in altro. Lo sentono uolontieri, sapendo egli le maniere e modi di trattare con li Turchi più d' ogni altro con grande magnanimità. Da lui dimandano l' istessi Turchi per li sudditi loro christiani, che li prouegga de sacerdoti. In somma, à lui come à capo e vescouo de catolici tutti ricorrono, essendo egli solo il defensore di tutti.

Li rimedii per aiutare tutti questi miseri popoli e per propagare e conseruare la fede catolica, sono l' infrascritti.

1°. Giudico, che non si possa far bene nissuno senza la persona, indrizzo et aiuto di Don Simone sudetto, il quale, come hò detto, è tenuto per capo e defensore della fede non solamente dai christiani, mà dai Turchi stessi; e non senza causa, perchè l' hanno uisto spendere per diffesa loro e della fede tutto il suo hauere, più di tre milla scudi; più uolte mettere in manifesti pericoli la uita sua contradicendo egli alli Arriani e Caluinisti eretici et alli vescoui schismatici, et pigliare ogni fattica e spesa de uiaggi di Constantinopoli, di Roma e d' altri per loro difensione, e propagatione e conseruatione della fede.

2°. Giudico, che si deue cominciare da quelli mezzi, per mancamento dei quali la fede catolica è mancata, et è: fare un arciuescouo di Sirmio e di Belgradi, che sia capo di tutti i vescoui soggetti al Turco in Europa, et in tutto dipendente da V. S.tà e da niuno altro Prencipe, perchè appresso li Turchi tutti li confinanti d' Ungaria sono sospetti et odiosi.

3°. Giudico, che si deuano fare vescoui di Posega e Valpouo, di Cinque Chiese, di Muhac e di Temisuar, i quali fussero residenti et aiutassero etiam con la loro presenza quelli poueri popoli, ouero si facessero tanti vescoui in quelle prouincie, quanti sangiaccati ò gouernatori de Turchi si trouano in quelle.

E per adesso si potria cominciare con creare il vescouo nel sangiacato di Posega et Valpouo, trouandosi intorno à questi luoghi in maggior numero li catolici, et à me pare, che niuno sarà più à proposito del Rdo. Don Simone sudetto, il quale è desiderato et dimandato da tutti quei popoli christiani per le cause sopradette, e dai Turchi stessi è tenuto per tale. Et à detto arciuescouo e ves-

couo si potranno raccommandare li popoli di quei vescoui, che per i sospetti delli Turchi non possono andare à far l' officio loro.

4°. A questi vescoui è necessario trouare alcuni curati intelligenti e di buona uita, quali aiutassero e coltiuassero quei popoli, e si opponessero alli eretici, che ogni dì fanno maggior progresso. Et per adesso bastaranno cinque ò sei con alcuni Padri della Compagnia di Giesù, ouero altra Religione, che andassero per qualche tempo in aiuto loro.

5°. E perchè questi ueranno à mancare col tempo, bisogna hauer ministri continuamente per sustituirli à loro, e però è necessario pensare di fare in qualche loco un seminario, nel quale si possino alleuare et instituire giouani di questi paesi, come più à pieno potrà V. S.tà intendere dal Rdo. P. Generale.

Questa impresa è propria di V. S.tà, dalla quale ne nascerà grandissima gloria à Dio, essaltatione e propagatione della santa fede, et alla S.tà V. somma consolatione e sodisfattione, poichè spero nel Signor Iddio, che presto ne uedrà copioso frutto.

Quam Deus etc.

(Austr. 20. fol. 265 r — 267 r).

7. — *De extrema necessitate catholicorum, de Simone Matković creando episcopo, de Seminario Ragusii instituendo.*

[Beatissimo Padre]

Per ordine di V. Beatudine son stato mandato l' anno passato con tre compagni sacerdoti uerso le Cinque Chiese per consolare e uisitare quelli miseri catolici priui d' ogni aiuto spirituale.

Hò presentati li Breui di V. S.tà in Belgradi alli Signori mercanti Ragusei catolici, i quali soli sono come tante torcie accese in mezzo alle tenebre dell' infedeltà. L' hanno riceuuto con segni di gran deuotione e riuerenza. Quasi tutti hanno fatto confessioni generali et si sono communicati da mille catolici il primo giorno dell' anno per conseguire l' indulgenza. Ci hanno prouisto di casa e di tutte le cose necessarie per il uitto con molta carità, si sono offerti con la uita e con la robba di diffenderci da ogni incontro.

M' hanno pregato, ch' io à nome di tutti loro baciasse i piedi à V. S.tà e rendesse infinite gratie per la santa beneditione mandata loro, pregando la che con nuoui aiuti e gratie si degni soccorrer tutti quei abbandonati catolici, e loro non mancaranno di protegere et aiutare tutti li sacerdoti, che saranno mandati da V. S.tà per aiuto spirituale di quei popoli.

Per scarico poi della conscienza son obligato breuemente spiegare à V. Stà li estremi bisogni di quelli popoli, come hò fatto in parte nelli m(emoria)li. Sono senza sacerdoti, perchè alli vescoui ultimi morti non sono stati sustituiti altri: perchè i vescoui titolari non hanno potuto risedere personalmente nè mandare dall' Ungaria sacerdoti per li manifesti pericoli della uita, come persone sospette ai Turchi: perchè finalmente nelle guerre passate se ne sono fuggiti tutti, eccetto Don Simone Jakscich con quatro altri sacer-

B.mo P.re

Don Simone di Giovanni Jaccio Sacerdote Bosnese, et obedien-
tiss.o figliuolo ~~della~~ S. Sede Ap.lica si trova in grande afflit-
tione, vedendosi differirse la speditione in aiuto d'innumera-
bile anime prive de Sacerdoti, è de santi Sacri. Si dubita, che il
calumniatore dell'anno passato habbia informato sinistram.te li
Ill.mi Sig.ri Cardinali con nuove calumnie. Don Simone è difensore
et procuratore de Catolici contra li Eretici, Scismatici, et
mali Catolici quasi à tutti i tribunali de Turchi, come si è
dato informatione à V. S.tà; ma il calumniatore non havendo
potuto l'anno passato impedire, come ha procurato, che non fussero
mandati li Padri Gesuiti alla missione di Cinque Chiese, adesso pro-
cura, che il negotio di tanto servitio di Dio s'impedisca. Questo
è favorire li Eretici, et impedire il beneficio [?] spirituale de Catolici
Si supplica humilissim.te, che si degni V. S.tà ordinare all'Ill.mo
Sig.r Maestro di Camera, che negga le informationi date
all'Ill.mi Sig.ri Cardinali de vita et moribus di Don Simone;
et che s'informi, chi è questo calumniatore, d'onde è venuto
à Roma, è se favorisce la causa degl'eretici, Scis-
matici, è ~~delli~~ persecutori dei Visitatori Apostolici, che
sono mandati in quelli paesi. Così si scoprirà la verità, è la
falsità sarà ributtata da V. S.tà, et l'innocente liberato dalle
calumnie, il quale restarà con obligo eterno di pregare Iddio
per la S.tà V.ra, che la conservi ad multos annos, et Deus

Austr. 20 - f. 269

Memoriale manu P. Bartholomaei Kašić scriptum (1613).

doti, i quali à pena son restati uiui. Sono circondati da schismatici, da Arriani, da Caluinisti, da Luterani e sopra tutto soggetti à Signori Turchi. È miracolo come conseruino la fede catolica.

Molti di loro con lagrime e gemiti m' hanno pregato, che supplicasse e pregasse per le uiscere di pietà V. S.tà si degni soccorregli con nuoui vescoui e sacerdoti residenti, già che quelli titolati d' Austria non li possono aiutare. Dimandano nominatamente per vescouo il Rdo. Don Simone come quello, che hà speso per loro difesa quanto haueua et espostosi à pericoli manifesti della uita, e che per tale è tenuto dai Turchi. Che si instituiscano scole per i loro figlioli, et in Ragusa un seminario, d' onde eschino buoni sacerdoti e vescoui del paese stesso, i quali non saranno sospetti alli Signori Turchi. Non mancaranno alla paterna clemenza di V. S.tà modi e maniere d' aiutarli e prouedergli, perchè così noi altri più allegramente andaremo à trauagliare ancorchè con manifesto pericolo della uita in beneficio loro, uedendo la benignità e carità di V. Beatitudine, et V.Stà ne riceurà dal frutto che si farà somma consolatione, come da impresa comminciata da V. S.tà e propria della S.ta Sede Apostolica, et dalla Maestà Diuina eterna rimuneratione.

(Austr. 20. fol. 267 v, 268 r).

8. — *De calumniatoribus Simonis Matković.*

Beatissimo Padre.

Don Simone di Giouanni Jaxic, sacerdote Bosnese et obedientissimo figliuolo della S. Sede Apostolica, si troua in grande afflittione, uedendosi la speditione in aiuto d' innumerabile (sic) anime priue de sacerdoti e de santi sacramenti: si dubita, che il calumniatore dell' anno passato habbia informato sinistramente li Ill.mi Signori Cardinali con nuoue calumnie. Don Simone è difensore et procuratore de catolici contra li eretici, schismatici et mali catolici inanzi à tutti i tribunali de Turchi, come si è dato informatione à V. S.tà; mà il calumniatore non hauendo potuto l' anno passato impedire, come hà procurato, che non fussero mandati li Padri Giesuiti alla missione di Cinque Chiese, adesso procura, che il negotio di tanto seruitio di Dio s' impedisca. Questo è fauorire li eretici et impedire il beneficio et aiuto spirituale de catolici. Si supplica humilissimamente, che si degni V. S.tà ordinare all' Ill.mo Signor Maestro di Camera, che uegga le informationi date all' Ill.mi Signori Cardinali de uita et moribus di Don Simone, et che s' informi, chi è questo calumniatore, d' onde è uenuto à Roma e perchè fauorisce la causa degl' eretici, schismatici e delli persecutori dei Visitatori Apostolici, che sono stati mandatati (sic) in quelli paesi. Così si scoprirà la uerità, e la falsità sarà ributata da V. S.tà, et l' innocente liberato dalle calumnie, il quale restarà con obligo perpetuo di pregare Iddio per la S.tà Vra, che ce la conserui ad multos annos. Et Deus...

(Austr. 20. fol. 269 r).

TP 210.0 .9 Ca v. 4

3 0000 115 805 099

